

**CUMHUR İTTİFAKININ İDEOLOJİK
TERKİBİNDE TÜRK SAĞININ**

**ÜÇ HALİ: Muhafazakârlık, Milliyetçilik,
islamcılık**

**İbrahim AYAZ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Eskişehir 2023

**CUMHUR İTTİFAKININ İDEOLOJİK
TERKİBİNDE TÜRK SAĞININ ÜÇ HALİ:
Muhafazakârlık, Milliyetçilik, İslamcılık**

İbrahim AYAZ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2023

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İbrahim AYAZ tarafından hazırlanan “Cumhur İttifakının İdeolojik Terkibinde Türk Sağ’ının Üç Hali: Muhafazakarlık, Milliyetçilik, İslamcılık” başlıklı bu çalışma 22/06/2023 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Tezin tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Rukiye TINAS (Danışman)

Üye

Doç. Dr. Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Talha KÖSEOĞLU

ONAY

.../.../202..

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

22/06/2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

İbrahim AYAZ

ÖZ

CUMHUR İTTİFAKININ İDEOLOJİK TERKİBİNDE TÜRK SAĞININ ÜÇ HALİ: MUHAFAZAKÂRLIK, MİLLİYETÇİLİK, İSLAMCILIK

AYAZ, İBRAHİM

YÜKSEK LİSANS, 2023

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Danışman: Doç. Dr. Rukiye TINAS

Belirli düşünürler tarafından birtakım ilkeler çerçevesinde dünyayı anlamak ve yorumlamak adına oluşturulan ideolojiler, demokrasilerde içtimai ve siyasi alanlarda belirli ölçüde karşılık bulduktan sonra temsilcilerince devlet yönetiminin başına geçmek ve kendi anlayışına göre siyasa oluşturmak için mücadele verilmektedir. 2002 yılında girdiği ilk seçimde iktidar olan AK Parti, muhafazakâr-demokrasi siyasi kimliğiyle ortaya çıkmıştır. Bu siyasi kimlik 1980’lerde ANAP iktidarının Türkiye’de kazandırdığı ve dünyada rağbet gören yeni sağın 2000’lerdeki karşılığı olarak yorumlanmıştır. AK Parti’nin günümüze kadar iktidarda kalmaya devam etmesi, süreç içerisinde vuku bulan olaylar karşısında takınılan tutumlar ve ortaya çıkan söylemler bir paradigma değişikliğine yol açtığı mülahazasını yaygınlaştırmıştır. Literatürde bu düşüncenin zuhur etmesi belirgin ölçüde 15 Temmuz 2016 kalkışmasının yaşanmasıyla bağlantılandırılmıştır. 15 Temmuz 2016 kalkışmasının ardından “devletin bekası” söylemi etrafında AK Parti ve MHP arasında siyasi bir yakınlaşma gerçekleşmiş ve -BBP daha sonra dahil olmuştur- bu yakınlık 20 Şubat 2018 tarihinde Cumhur İttifakı’nın kurulmasıyla resmiyete dökülmüştür. Bu tez Cumhur İttifakı bileşenlerinin söylemlerine ve eylemlerine bakarak ortaya çıkan müşterek siyasi anlayışı incelemektedir. 15 Temmuz kalkışması ve 2023 genel seçimleri arasındaki süreç baz alınarak yapılan İnceleme neticesinde; süreç içerisinde Cumhur İttifakı bileşenleri arasında ideolojik yaklaşmanın gerçekleştiği görülmüştür. Bir siyasal birliktelik olan Cumhur İttifakı’nı oluşturan partilerin anlayışlarında temel olarak bir içişçilik olduğu görülmekte ve bu yaklaşımların Türk sağ siyasetinin muhtevasında olduğu dikkat çekmektedir. Zira Türk sağ temelde muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık saç ayaklarından müteşekkil olup, bu ideolojilerin ortak paydaları oldukça geniştir. Devletin bekası söylemi çerçevesinde vücut bulan Cumhur İttifakı, Türk sağının temel argümanı olma rûştünü 2018 Cumhurbaşkanı ve milletvekili seçim sonuçlarıyla kanıtlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sağ, 15 Temmuz, Cumhur İttifakı, Muhafazakârlık, Milliyetçilik, İslamcılık

ABSTRACT

THREE STATES OF THE TURKISH RIGHT IN THE IDEOLOGICAL COMPOSITION OF THE PEOPLE'S ALLIANCE: CONSERVATISM, NATIONALISM, ISLAMISM

AYAZ, İBRAHİM

MASTER'S DEGREE, 2023

**DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC
ADMINISTRATION**

Advisor: Asos. Prof. Rukiye TINAS

Ideologies, which are created by certain thinkers to understand and interpret the world within the framework of certain principles, are struggled by their representatives to take over the state administration and to form policy according to their own understanding after finding a certain degree of response in the social and political fields in democracies. In 2002, the AK Party, which came to power in its first election, emerged with a conservative-democratic political identity. This political identity has been interpreted as the 2000s equivalent of the new right, which was brought to Turkey by the ANAP government in the 1980s and was popular around the world. The fact that the AK Party has remained in power until today, the attitudes adopted in the face of the events that have occurred during the process and the discourses that have emerged have popularized the view that it has led to a paradigm shift. The emergence of this idea in the literature has been significantly linked to the July 15, 2016 uprising. After the July 15, 2016 uprising, a political rapprochement took place between the AK Party and the MHP around the discourse of "the survival of the state", and this rapprochement was formalized with the establishment of the People's Alliance on February 20, 2018. This thesis examines the common political understanding that emerged by looking at the discourses and actions of the components of the People's Alliance. Based on the period between the July 15th attempt and the 2023 general elections, the analysis reveals that an ideological rapprochement took place between the components of the People's Alliance during the process. It is seen that there is a basic intertwining in the understanding of the parties that make up the People's Alliance, which is a political unity, and it is noteworthy that these approaches are within the content of Turkish right-wing politics. Because the Turkish right basically consists of ideological hairpins of conservatism, nationalism and Islamism, and the common denominators of these ideologies are quite wide. The People's Alliance, which is embodied within the framework of the discourse of the survival of

the state, has proved its success as the main argument of the Turkish right with the results of the 2018 Presidential and parliamentary elections.

Keywords: Turkish Right, July 15, People's Alliance, Conservatism, Nationalism, Islamism,

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMA LİSTESİ	VIII
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

1. TÜRK SAĞI İDEOLOJİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMLERİ: Muhafazakârlık, Milliyetçilik, İslamcılık.....	13
1.1. TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	13
1.1.1. Muhafazakârlık İdeolojisi	13
1.1.2. Osmanlı Dönemi Muhafazakârlık Düşünce Akımı	16
1.1.3. Cumhuriyet Dönemi Muhafazakârlık Düşünce Akımı	17
1.2. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	24
1.2.1. Milliyetçilik İdeolojisi	24
1.2.2. Osmanlı Dönemi Milliyetçilik Düşünce Akımı	26
1.2.3. Cumhuriyet Dönemi Milliyetçilik Düşünce Akımı.....	29
1.3. TÜRK İSLAMCILIĞININ TARİHSEL GELİŞİMİ	36
1.3.1. İslamcılık İdeolojisi	36
1.3.2. Osmanlı Dönemi İslamcılık Düşünce Akımı	38
1.3.3. Cumhuriyet dönemi İslamcılık Düşünce Akımı	40

2. BÖLÜM

2. CUMHUR İTTİFAKININ İÇ VE DIŞ POLİTİKADA SÖYLEM VE EYLEM BİRLİKTELİKLERİ	50
2.1. İÇ POLİTİKA	50
2.1.1. 15 Temmuz Anma Törenleri ve Beka Söylemi	50
2.1.2. Cumhuriyet'in Seçim Tecrübeleri: 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri ve 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri	62
2.1.2.1. 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri.....	60
2.1.2.2. 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri.....	66
2.1.3. TRT Dizileri	74
2.1.4. Kudüs Mitingleri	84
2.1.5. Yeniden Ayasofya Camii	90
2.2. DIŞ POLİTİKA	98
2.2.1. Libya İç Savaşı.....	98
2.2.2. İsrail Politikası	108
2.2.3. Irak Operasyonları	117
2.2.4. Suriye Operasyonları	132
2.2.5. Karabağ Sorunu	144
SONUÇ	153
KAYNAKÇA	162

KISALTMA LİSTESİ

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP: Anavatan Partisi
AP: Adalet Partisi
BBP: Büyük Birlik Partisi
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
Cİ: Cumhur İttifakı
DİA: Devletin İdeolojik Aygıtları
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
DP: Demokrat Parti
DSP: Demokratik Sol Partisi
DYP: Doğru Yol Partisi
FETÖ: Fetullahçı Terör Örgütü
HDP: Halkların Demokratik Partisi
HÜDA-PAR: Hür Dava Partisi
IKBY: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
İYİ: İYİ Parti
MC: Milliyetçi Cephe
MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi
MGK: Milli Güvenlik Kurulu
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
Mİ: Millet İttifakı
MNP: Milli Nizam Partisi
MSB: Millî Savunma Bakanlığı
MSP: Milli Selamet Partisi
RP: Refah Partisi
PDY: Paralel Devlet Yapılanması
SP: Saadet Partisi
T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
TCCB: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCİB: Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı
TDK: Türk Dil Kurumu

TİP: Türkiye İşçi Partisi
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
UMH: Ulusal Mutabakat Hükümeti
YRP: Yeniden Refah Partisi

Önsöz

Türkiye 1946 yılında demokratik ortama geçtikten sonra, sağ siyaset şekillenmeye başlamış ve gerçekleşen darbe süreçleri dışında Türk siyasal yaşamının hâkim siyasi pozisyonu haline gelmiştir. 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişiminden sonra Türk siyasal yaşamı birçok değişim ve dönüşüm yaşamıştır. 2017 yılında gerçekleşen referandumla seçimlere ittifaklar halinde girmeyi teşvik eden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmiştir. Hali hazırda AK Parti, MHP arasında devletin bekası anlayışı çerçevesinde yaşanan siyasi yakınlaşmadan Cumhur İttifakı meydana gelmiştir. Ardından BBP'nin de katılımı ile Cumhur İttifakı bileşenleri; 2018 seçimlerine birlikte girmiş ve hem parlamento çoğunluğunu hem de Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmıştır. Bu seçim sonuçları ve ittifak bileşenlerinin siyasi kimlikleri göz önünde bulundurulunca, Cumhur İttifakı Türk sağ sosyal konsensüsünün yeni siyasal temsilcisi olduğunu kanıtlamıştır. Türk sağının meydana getiren muhafazakarlık, milliyetçilik ve İslamcılık ideolojilerinin tarihsel temelleri, Osmanlı ve cumhuriyet döneminde yaşamış oldukları siyasi süreçlerin incelenmesi Cumhur İttifakı'nın ideolojik kodlarını anlamakta son derece yararlı olmuştur. Bu çalışma, 15 Temmuz kalkışmasından 2023 seçimlerine kadarki süreçte, Cumhur İttifakı'nın hangi ideolojik tasavvura hizmet ettiği sorusuna yanıt aramıştır.

Çalışmanın nihayete ermesi münasebetiyle öncelikle verdiği tüm desteklerden dolayı kıymetli eşim Dilek Ayaz'a müteşekkirim. Mevcut çalışmanın tüm evrelerinde desteğini, önerilerini ve düzeltmelerini itina ile sunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Rukiye Tınas'a teşekkürlerimi sunarım. Beni ideolojiler ve Türk sağ üzerine çalışmaya yönlendiren, teşvik eden ve daima desteğini hissettiğim kıymetli büyüğüm Doç. Dr. Yusuf Ziya Bölükbaşı'na teşekkür ederim. Tez savunmasında çalışmanın daha iyi bir duruma gelmesi adına kıymetli değerlendirmelerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Talha Köseoğlu'na teşekkürlerimi borç bilirim. Son olarak, bu çalışmanın sonuçlanmasında yardımlarını eksik etmeyen aziz dostlarım Yavuz Tatlı ve Mustafa Ak'a teşekkür ederim.

GİRİŞ

Siyasi ideolojiler, insanlar için hayatı açıklanır ve anlaşılır kılmak adına bir perspektif kazandırma görevi görmektedir. Mamafih ilgili ideolojiler politik eyleme esin kaynağı olan amaçları tayin etmişlerdir (Heywood, 2019: 23). Her siyasi oluşumun kendini tanıtmak için ihtiyaç duyduğu ideolojilerin modern anlamda ortaya çıkması Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesiyle olmuştur. Bu tarihten itibaren imparatorluklar ya da çok unsurlu devlet yapılanmalarında gerilemeler başlamıştır. Bunun yerine aynı soydan ya da kültürden gelen “millet” etrafında kurulan ve temel referansı milliyetçilik olan devlet yapılanmasının yıldızı parlamıştır.

Modern politik ortamda sağ ve sol mefhumları Bora'ya göre, Fransız Devrimi'ni gerçekleştirenlerin kurmuş olduğu meclisin oturma sistemine dayanmaktadır (Akt. Çelenk, 2008: Bora, 2012:12). Ancak Türkiye'de sağ mefhumuyla karşılaşma çok eski bir döneme ait değildir. Türkiye bu mefhumları siyasal yaşamında belirgin ölçüde görmek için 1960'lı yılları bekleyecektir. Ancak Türk sağından bahsedilecek olunursa ve Türkiye'de siyasi oluşum noktasında bir temellendirme yapılacaksa, tercih edilecek siyasi oluşum tüm çevrelerce Demokrat Parti (DP) olarak sayılmaktadır. Günümüzde eğer Türk sağından bahsediliyorsa, bu DP'nin tutum ve eylemlerinin bir mirası olarak görülmektedir (Altunoğlu, 2018). 1960'lı yıllardan önceki siyasal ortamda partiler kendilerini sağ ya da sol olarak tarif etmekten ziyade liberal, muhafazakâr ya da sosyalist gibi mefhumlar üzerinden konumlandırmışlardır.

Türkiye'de sağ siyaseti inceleyen literatür ele alınınca, karşılaşılan temel eserlerin başında Tanıl Bora'nın “Türk Sağının Üç Hali” gelmektedir. Bu noktada Türk sağını anlaşılır kılmak adına Bora'nın bahse konu eserinde Türk sağı ile alakalı ortaya koyduğu metafora değinilecektir. Bora, durumu daha anlaşılır kılmak adına bu üç ideolojiyi pozisyonlar olarak ele almak yerine “haller” olarak ele almayı önermektedir. Fizikte olduğu gibi maddenin hallerinin katı, sıvı ve gaz olarak birbirine dönüşebilir olma durumunu, Türk sağının muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık olan temel unsurlarını açıklamak için kullanmaktadır. Bora, milliyetçiliğin ideoloji olmakla birlikte bir de anlayış ağı olduğunu, milliyetçiliği “Türk sağının grameri/dil bilgisi olarak” ele aldığını, içerikleri, mefhumları, düşleri uyarlamak ve uydurma kuvvetinin milliyetçilikten kaynaklandığını, maddenin halleri metaforuna başvurulduğunda milliyetçiliğin Türk sağının katı hali olduğunu ifade etmiştir.

İslamcılığa ise, Türk sağının lügatçesi olarak imge, değer ve ritüellere kaynak görevi yüklediğini, kaynak olma noktasında İslamcılığın tek başına olmadığını yalnız en mühim olanı olduğunu kaydeden Bora, bahse konu mecaz bağlamında İslamcılığın “Türk sağının sıvı hali” olduğunu zikretmiştir. Türk sağının üçüncü temel siyasi cereyanı olan muhafazakarlığa içerik ve anlayış biçimlerinden farklı olarak bir ruh hali, duruş/duyuş şekli ve üslubu olarak yorumlayan Bora, muhafazakârlığa Türk sağının havası anlamını yüklediğinin altını çizmiştir. Maddenin halleri mecazı bağlamında muhafazakârlığın gaz hali mahiyetini taşıdığını öne sürmüştür (Bora, 2014:8-9).

Bora (2014:7); Muhafazakârlık, Milliyetçilik ve İslamcılık arasında bir içiçelik olduğunu ve bunların sağ pozisyonun birbiriyle uyumlu olan organları olduklarını iddia etmektedir. Bunlar arasında sınırların muğlak olduğunu, bu iç içe olma ve sınırların belirlenmeme durumu özellikle 1980’li yılların evrensel yeni sağ siyasetinin Türkiye’de zuhur etmesiyle daha fark edilir olduğunu belirtmiştir.

Türk sağını oluşturan temel ideolojik dinamiklerin evrensel kökenine inildiğinde, yukarıda bahsi geçtiği üzere milliyetçilik 1789 Fransız Devrimi’nin temel düşün unsuru ve modern devletin ideolojisi olarak zuhur etmiştir. Muhafazakârlık ise Fransız Devrimi’ne, devrimin getirdiklerine bir karşı koyuş olarak ortaya çıkmış ve devrimin ötekisi olarak doğmuştur. Bu karşı çıkışın, çıkış noktası İngiliz siyasetçi ve yazar olan Edmund Burke’ün Fransız Devrimi’ne yönelik eleştirilerini yayınlamasıyla meydana gelmiştir. Son olarak İslamcılık daha geç bir dönemde modern anlamda kendini gerçekleştirmiştir. Bunun nedeni İslam’ın batı da değil daha çok batı dışı topluluklarda yaygın bir inanç sistemi olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin temel referansı hali hazırda İslamcılık anlayışı olmuştur. Ancak burada bahsi geçen şekli, geleneksel İslam değil modern siyasal İslam olmaktadır. Bu anlayış, İslam coğrafyası ve Osmanlı Devleti’nin gerilemesini ve çöküşünü durdurmak için ortaya çıkan ideolojilerden biri olmuş ve Sultan 2. Abdulhamit devrinde devletin resmi referansı olarak tercih edilmiştir. Modern anlamda Cemaleddin Afgani’nin fikirleri çerçevesinde gelişen bu akım Türkiye’de Sırat-ı Müstâkim dergisinin yayımlanmaya başlanmasıyla kendini göstermiş ve Cumhuriyet döneminde siyasal alanda var olması ancak 1970’li yıllarda gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla yerine Türkiye Cumhuriyeti (T.C.), Fransız Devrimi değerlerinin işaret ettiği bir eğilimle kurulmuştur. Böylelikle yeni kurulan

cumhuriyetin resmî ideolojisi Fransız Devrimi'nin temel yaklaşımı olan milliyetçilik ideolojisi olmuştur. Bu anlayış ve Türkiye'deki uygulamalarının bütününe T.C. devletin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'e atıf yapılarak süreç içerisinde "Kemalizm" tanımlaması yapılmış ve bu yaklaşım devletin resmî ideolojisi vasfını kazanmıştır. Tarihler 1946 yılını gösterdiğinde, Türkiye'de çok partili sisteme geçilmiş ve 1950 yılında gerçekleşen genel seçimler sonucunda DP iktidara gelmiştir. Böylece 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimi son bulmuştur. Bundan sonra demokratik süreçlere geçtiği dönemlerde sağ siyasetin güçlendiği, ancak anti-demokratik süreçler yaşandığında sağ siyasi pozisyonda gerilemeler olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Türk siyasal yaşamı özelinde demokrasi ve sağ siyasetin gelişiminde bir paralellik teberrüz ettiği ortaya konabilir.

DP'nin kurulduğu günden itibaren sağ siyaset, Türkiye'de kök salmış ve daha önce varlıklarına izin verilmeyen sağ pozisyonun hemen hemen tüm anlayışlarına DP döneminde nefes alma imkânı tanınmıştır. Zira tek parti döneminde İslamcılık ideolojisi açıktan dini argümanlar içerdiği gerekçesiyle, geleneksel milliyetçilik ve muhafazakârlık ideolojileri örtülü olarak yasaklanmıştır. 1950 yılında, Türkiye ilk demokratik hamlesini gerçekleştirerek seçimlere gitmiş ve DP resmî ideoloji tarafından öteki olarak konumlandırılan tüm anlayışların desteğini alarak iktidara gelmiştir. Böylece DP dönemi, sağ siyasetin temel cereyanlarının belirgin olarak şekillenmesine zemin hazırlayan ilgili ideolojilerin günümüzdeki hallerine kaynaklık etmektedir.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbe ile DP kapatılmıştır. Darbeden bir süre sonra 1961 Anayasası ile Türkiye'de demokratik siyasete yeniden geçilmiştir. Böylece, daha önce varlıklarına müsaade edilmeyen ve sisteme alternatiflik sunan tüm cereyanlara artık kendilerini anlatma fırsatı verilmiştir. Türkiye de "sağ" ve "sol" siyaset ayrımı ilk kez bu gelişmelerden sonra kendini göstermiştir. 1960'lı yıllar esasen sol siyasetin ivme kazanmasına şahitlik etmiştir. Örneğin Türkiye İşçi Partisi (TİP) bu dönemde önemli bir çıkış gerçekleştirmiş ve parlamentoda yirmiye yakın milletvekiliyle mecliste temsil edilme fırsatı yakalamıştır. Bu minvalde olan bir öteki gelişme ise 1965 yılında CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü, partisini "Ortanın solu" olarak konumlandırması sağ ile sol arasındaki ayrımı oldukça belirgin hale getirmiştir (Atağenç, 2019). CHP'deki bu çıkış, TİP dışındaki tüm siyasi oluşumlara sağ pozisyonun partileri vasfını kazandırmıştır. Bu ifadeler ışığında Türkiye'de sağ

siyasetin tarifi soldan ayrılarak ve sola göre biçimlenerek gerçekleştiği zikredilebilir (Altunoğlu, 2018). Dolayısıyla Türkiye’de 1960’lı yıllarda sol siyaset gelişme göstermiştir. Bu yükselişe karşın, Türk sağ siyasetinin 1970’li yılların başından itibaren reaksiyoner bir hal üzerine gelişme gösterdiği söylenebilir.

27 Mayıs darbesinden sonra DP’den kalan siyasal boşluğu Süleyman Demirel liderliğinde Adalet Partisi (AP) doldurmayı amaçlamıştır. 1970’li yıllara kadar başarıyla bu amacı gerçekleştirmiştir. Ancak 12 Mart 1971 tarihinde askerlerce imzalanan bir muhtıra yayınlanmış ve Demirel hükümeti istifa etmek zorunda bırakılmıştır. AP, bu yılların başından itibaren politik söylem ve düşüncesinde değişikliklere gitmiştir. Daha önce kırsal kesim ve köylüye hitap eden ve merkeze karşı çevreyi¹ temsil eden AP, artık devletin hâkim ideolojisiyle uyumlu şekilde ve burjuvazinin taleplerine hitap etmeye başlamıştır. Bu anlayış değişikliği AP’ye olan muhafazakâr desteğin zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Bu gelişme en fazla o dönemde yeni kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ve Milliyetçi Hareket Partisi’ne (MHP) yaramıştır. Bu iki parti, ilgili yıllarda Türk sağının oylarını değişen oranlarda AP ile paylaşmışlardır. Ayrıca MNP’nin kapatılmasıyla yerine kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) ve MHP, 1970’li yıllarda AP öncülüğünde iki defa Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerini kurmuşlardır. MC hükümetlerini oluşturan siyasi unsurlar sadece parlamentodaki birliktelikle kalmamış ve aynı zamanda ideolojik yakınlaşma içinde de olmuşlardır. Bu anlayış yakınlaşmasının en önemli tetikleyicisi şüphesiz komünizme olan karşıtlık olmuştur. Zaman içerisinde bahsi geçen siyasi oluşumlar yani MHP ile MNP/MSP Türk siyasal yaşamında sağ pozisyonun birer geleneği haline gelmişlerdir (Aydın ve Taşkın, 2018: 269:307).

12 Eylül 1980 tarihinde ülkede ikinci bir darbe yapılmış ve tüm siyasi partiler kapatılmıştır. Üç yıl aradan sonra, tekrardan demokratik ortama müsaade edilmesi ile Anavatan Partisi (ANAP) Turgut Özal liderliğinde iktidara gelmiş ve Türkiye muhafazakârlık ve liberalizmin harmanlanmış hali olan yeni sağ anlayışıyla tanışmıştır. ANAP, DP’nin çizmiş olduğu merkez-sağ partisi profilini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Özellikle temel hak ve özgürlükler, inanç hürriyeti ve liberal ekonomi noktasında DP’nin mirasçısı görevini yüklenmiştir. ANAP’ın iktidarı 1990’lı yıllara kadar sürmüştür. Ancak Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle güç

---

¹ Detaylı Bilgi İçin Bkz. Mardin, Şerif (2012). Türkiyede Toplum ve Siyaset. İletişim Yayınları.

kaybeden ANAP, onun vefatıyla daha da gerilemiştir. Siyasal alanda 1980’li yılların lokomotifini olan ANAP’ın gücünün zayıflaması sağın ucunda bulunan partilere yaramıştır. Fakat en çok İslamcı siyasetin yükselişte olduğunu söylemekte fayda vardır. Bir de AP’nin 1990’lı yıllardaki devamı olarak kurulan Doğruiyol Partisi (DYP) ANAP’ın zayıflamasından sonra güçlenmiştir. DYP, merkez sağ iddiasında olan ve Süleyman Demirel’in 1990’lı yıllarda liderlik ettiğı siyasal oluşumdur. Bu dönemdeki merkez sağ partileri olma iddialarında olan ANAP ve DYP, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde yüzde 10 seçim barajının altında kalmışlardır. Bundan sonra bir daha da varlık gösterememişlerdir.

2002 yılında Millî Görüş gömleğini çıkardık söylemi ve Muhafazakâr Demokrasi² siyasi kimliği ile Türk siyasal yaşamına girdiğı ilk seçimde tek başına iktidar olarak çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), günümüze değin iktidarda kalmayı başarmıştır. Kurulduğı günden itibaren, vesayet rejimi tarafından şüphe ile bakılan ve kimi zaman sistemin belirli argümanları kullanılarak Türk siyasal yaşamından ekarte edilmeye çalışılan AK Parti, özellikle 2013 yılında gerçekleşen Gezi Parkı eylemleri olarak anılan vakıialardan 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimine kadar birçok eylemin odağında olmuştur. AK Parti, tüm bu süreçlerden iktidarını ve toplumsal desteğini büyük oranda koruyarak çıkmayı başarmıştır.

AK Parti’nin kuruluş esasları, kendine has özellikleri ve dönemin şartları bir köşeye bırakılacak olunursa, 2002 yılından sonra Türkiye’nin DP, AP, ANAP merkez-sağ partilerinin halefi konumuna gelmiştir. DP’nin muhafazakâr kitlenin talepleri doğrultusunda hareket etmesi ve merkezi çevreye taşıma mücadelesini kurulduğı günden günümüze değin AK Parti sahiplenmiştir. ANAP’ın ise, muhafazakârlık ve liberalizmin harmanlanmasıyla evrensel bir boyut kazanan yeni-sağ anlayışıyla Neo-liberal politikaları 1990’lı yılları kapsayan on yıllık bir aradan sonra AK Parti ile yeniden Türkiye’de uygulanmaya başlanmıştır. AK Parti seleflerinin çevreyi merkeze taşıma projesini güçlü bir şekilde devam ettirmede muvaffak olmuştur. Ayrıca bununla kalmayıp aynı zamanda merkezi de dönüştürmeye dönük çalışmalar içerisinde olmuştur (Zürcher, 2020: 375-404).

---

² Detaylı bilgi için bkz. Akdoğan, Y. (2004). AK Parti ve muhafazakâr demokrasi (Vol. 13). Alfa.

15 Temmuz darbe girişimi öncesinde siyasi alanda birbirlerinden oldukça uzak olan AK Parti ve MHP bu süreçten sonra giderek yakınlaşma içerisinde olmuşlardır. 2018 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gelindiğinde bu yakınlaşma bir ittifak halini almış ve bu birliktelik “Cumhur İttifakı” (Cİ) olarak adlandırılmıştır. Daha sonra aynı yıl Büyük Birlik Partisi (BBP) ittifaka katılmış ve 2018 seçimlerine bu birliktelikle gidilmiştir. Cİ’nin kurulması onu meydana getiren AK Parti, MHP ve BBP’nin birçok hususta olduğu gibi tabii olarak ideolojik olarak da birbirlerini etkilemişlerdir. Cİ paydaşlarının arasında geçen bu yakınlığın bir benzeri, yukarıda bahsi geçen 1970’li yıllardaki MC hükümetlerinde de görülmüştür. 2023 seçimlerine giderken ittifaka ilaveten Yeniden Refah Partisi (YRP), Hür Dava Partisi (Hüda Par) ve Demokratik sol Parti (DSP) katılmıştır. Netice itibariyle ittifak mevcut siyasal hudutlarını genişleterek yoluna devam etmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Türk sağının temel dinamikleri olan, muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık ideolojileriyle ilgili olarak ve her cereyan için kendi alt başlığı altında önce temel bilgileri ve evrensel gelişimleri hakkında açıklamalar yapılacaktır. Ardından Türk siyasi ve içtimai yaşamı içerisinde bahse konu ideolojilerin tarihsel süreçleri ve teorik alt yapıları anlatılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla ilgili temel anlayışların doğuş evrelerine, Türkiye’ye yansımalarına ve Cumhuriyet öncesi ve sonrasında günümüze değin geçirmiş oldukları süreçler ortaya konacaktır.

“Cumhur İttifakı’nın İç ve Dış Politikada Söylem ve Eylem Birliktelikleri” ikinci ana başlığı altında ise, çalışmanın öne sürdüğü temel sav yansıtılmaya çalışılacaktır. Bu ana başlık “İç Politika” ve “Dış Politika” olmak üzere iki ayrılmıştır. “İç Politika” kısmında “15 Temmuz Darbe Kalkışması ve Beka Söylemi”, “Cumhur İttifakı’nın Seçim Tecrübeleri”, “TRT Dizleri”, “Kudüs Mitingleri” ve “Yeniden Ayasofya Camii” başlıkları tercih edilmiştir. Türk sağ siyaseti için ideolojik hassasiyetler barındıran bu konular, Cİ’nin ideolojik çerçevesini tayin etmek, kimlik sembol ve düşünce dünyasını çözümlemek için seçilmiştir. “Dış Politika” kısmında ise, Türkiye’nin Libya Politikası, İsrail Politikası, Irak Politikası, Suriye Politikası ve Azerbaycan Politikası ele alınmıştır. Cİ’nin dış politikadaki ideolojik tutumları yakın coğrafya, beka meselesi, güvenlik endişesi, ortak tarih, kültür, inanç ve etnik aidiyet bağlamında gelişmekte olduğu fark edildiği için bu ülkelerin incelenmesi tercih edilmiştir. Bu başlıklar çerçevesinde Cİ’yi meydana getiren siyasi oluşumların

söylemlerine ve eylemlerine bakılarak, bahse konu birlikteliğin hangi ideolojik kurguya hizmet ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın temel aldığı zaman zarfında Avrupa Birliği ve Amerika ile olan ilişkiler ve Selahattin Demirtaş ile Osman Kavala'nın tutuklu kalması gibi meseleler de Türk siyasal yaşamında uzunca bir dönem gündemi meşgul etmiştir. Bu ve benzeri iç ve dış politikada meydana gelen gelişmeler çalışmaya dahil edilmediğini ifade etmekte yarar görülmektedir. Çünkü bahse konu meselelerle alakalı olarak Cİ bileşenlerinin açıklamaları incelendiğinde, ideolojik tutumlarını ön plana çıkaran gerekli malzemeye rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışma mevcut başlıklar ile sınırlı tutulmuştur.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Yaygın olarak Kemalizm adı altında tanımlanan Türkiye'nin kurucu ideolojisi, seküler-batıcı bir milliyetçilik anlayışı üzerine inşa edilmiştir. 2000'li yıllara kadar devlete hâkim olan bu anlayış DP ve ANAP iktidarlarında belirli ölçüde törpülenme süreci geçirmiş, temelde varlığını önemli ölçüde muhafaza ederek yoluna devam etmiştir. Lakin 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelişi ilk evrede bahse konu törpülenmeyi hızlandırmış ve sonrasındaki evrede resmî ideolojiyi değiştirecek politikalar izlediği düşüncesini hâkim kılmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde T.C., Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içindeki bir grup asker tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldığı için "kalkışma" adı verilen bir darbe girişimine şahitlik etmiştir. Ancak bürokrasi içindeki demokratik ortam taraftarlarının çoğunlukta olması, siyasi iradenin çabaları ve halkın sokağa çıkmasıyla darbenin yapılması önlenmiştir. Bundan sonraki süreçten 2018 Cumhurbaşkanı ve milletvekili seçimlerine kadar AK Parti ve MHP arasında siyasi yakınlaşma vuku bulmuştur. 2018 genel seçimlerine gelindiğinde Muhafazakâr-Demokrat AK Parti ve milliyetçi MHP Cİ'nin kurulduğunu ilan etmiş ve devamında muhafazakâr-milliyetçi BBP'nin de bu ittifaka katıldığı duyurulmuştur. Seçim sonuçlarına göre; Cİ hem parlamentoda hem de hükümette yegâne söz sahibi olmuştur. Böylece iç politika ya da dış politika saç ayaklarında gerçekleştirilen her siyasi hamle, Türk sağ sosyal konsolidasyonundan zuhur eden Cİ bileşenleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın problemi tarihsel birliktelik ve ideolojik içiçelik dikkate alınarak, Cİ'yi oluşturan partilerin söylemleri ve eylemleri bağlamında hangi ideolojik kurguya hizmet ettiğidir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu, Cİ'yi oluşturan siyasi oluşumların ortaya koymuş oldukları söylemler ve gerçekleştirdikleri eylemler bağlamında hangi ideolojik kurguya hizmet edildiği tespiti üstünedir. Çalışmada, Cİ'nin oluşmasının tarihsel arka bahçesi ve sonrasındaki gelişmeler dikkate alınarak, ittifakın hangi gerekçeler ve temel kaideler çerçevesinde oluşturulduğu, meydana geldikten sonra uygulanmış olunan politikaların ideolojik çıktılarının Cİ'nin muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık olan üç tarz-ı siyasetindeki karşılığının ne olduğu araştırılacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmada ortaya çıkarılması hedeflenen ana mesele, 15 Temmuz kalkışmasının bir neticesi olarak; AK Parti, MHP ve BBP tarafından meydana getirilen Cİ, kurulduktan sonra bileşenlerinin ortaya koyduğu söylemlerin ve eylemlerin temel ideolojik çıktısını ortaya çıkarmaktır. 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe kalkışması Türk siyasal yaşamını derinden etkilemiştir. Kalkışmadan sonra ve kalkışmanın bir neticesi olarak, 27 Nisan referandumu gerçekleştirilmiş ve Türkiye filli olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmiştir. Sonrasında genel seçimlerin erkene alınarak 2018 yılında yapılmasının kararlaştırılması ve yeni sistemi hayata geçirmek amacıyla AK Parti, MHP, BBP'nin seçimlere birlikte girmesi, Türkiye'nin Irak ve Suriye olmak üzere planlanan sınır dışı hareketleri, Libya ile müttefik düzeyine getirilen ilişkileri, Karabağ'ın yeniden Azerbaycan toprağı olmasındaki Türkiye'nin rolü gibi daha birçok faktör Türk siyasasının yönetimine yeni paradigmaların izlendiği düşüncesini öne çıkarmaktadır. Esasen tüm ittifak bileşenleri tarafından 15 Temmuz gecesi fiilen kurulduğu ifadeleri zikredilen ve ancak 2018 yılında resmi olarak ilan edilen Cİ, günümüze değin Türk siyasal yaşamının lokomotif ve devlet siyasetine yön veren temel aktör olmuştur. Hülasa çalışmanın temel amacı, Cİ bileşenleri tarafından geliştirilen söylem ve eylemlerin nasıl bir ideolojik çıktıya hizmet ettiğini saptamaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu tez çalışmasının özgün değeri, Cİ'nin ideolojik yansımasının daha önce bir bilimsel çalışma konusu yapılmamış olmasıdır. Siyasal yaşamda ideolojiler ve ideolojik tutumların yeri oldukça önemlidir. Bu bağlamda her siyasi parti kendisini bir ya da birden fazla ideolojik kurguya yaslamaktadır. Cİ parti olmaktan öte, partiler arası bir birliktelik olduğu ve resmiyette ideolojik bir karşılığı da ilan edilmediği için doğrudan bir ideolojiyi yansıttığını söylemek mümkün değildir. Bu ifadeler ışığında, çalışma AK Parti, MHP ve BBP'nin söylemleri ve eylemlerini mercek altına alarak Cİ'nin ideolojik yansımasını ortaya koyması, literatürde ilk kez gerçekleştirilen özgün bir inceleme olması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca hala güncel bir mesele olan ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin de mecbur bıraktığı Türkiye'deki ittifaklar siyaseti ve bu yeni siyasetin ilk tezahürü olan Cİ'nin ideolojik kurgusunu analiz etmek çalışmanın önemini gösteren ayrı bir husustur. Bunlarla birlikte gelecek dönemde ittifaklar sisteminin Türkiye'de pekişmesi ve kurumsallaşması durumunda, İttifaklar bünyesinde seçim beyannameleri yayınlanacağı öngörülmektedir. Bu bakımdan daha kurumsal beyannamelerin yayınlanmasından söz edilmezken, Cİ'nin hangi ilkeleler çerçevesinde kurulduğu ve hangi ideolojik kurguyu benimsediği ortaya koyduğu için bu çalışma ehemmiyet arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın bütününde, nitel araştırma deseni kullanılacaktır. Zira nitel malumatlar, insanların söylediklerini kaydetmeyi, görsel imgeleri incelemeyi, belirli davranışları gözlemlemeyi, gerçek olayları belgelemeyi yahut yazılı belgeleri araştırmayı gerektirir. Tezin teorik kısmı “Türk Sağı İdeolojilerinin Tarihsel Gelişimleri: Muhafazakârlık, Milliyetçilik, İslamcılık” başlığıyla ele alınmıştır. Burada Türk sağının üç temel saçı ayakları olan muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık ideolojilerinin tarihsel kökenine inilmiştir. Ayrıca Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kadarki süreçte bu akımların Türk siyasal yaşamındaki tarihsel süreçleri anlatılmıştır. Teorik ve tarihsel bir analizin tercih edildiği ve genel mahiyette literatürün hâkim kaynaklarına erişilerek anlatılan teorik kısım, Türk sağ siyasetinin ve onu meydana getiren temel cereyanların anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, veriyi analiz etme tekniği olarak eleştirel söylem analizi esas alınacaktır. Çünkü eleştirel söylem analizinin en ayırt edici hususu, söylemlerde farklı ideolojilerin ve içtimai güç ilişkilerinin rolünü bulmaya yönelmesidir. Eleştirel mefhumunun kullanılmasındaki amaç, söylemlerin açık ve kapalı tüm kalıplarını analiz edip ve söylemin ortaya koymak istediği temel ideolojik kodları ortaya çıkarmaktır (Doğan, 2011:11). Van Dijk söylemi analiz ederken, mikro ve makro olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Söylemin makro kısmı metnin konusunu, ana düşüncesini, tematik şeklini belirtmekte ve mikro kısımda ise, cümle türleri ve cümle anlamlarıyla birlikte metin seslerini bulmaktadır (Şenlik, 2023: 86). Söylem analizini temsil eden düşünürler arasında öne çıkan Micheal Foucault'ya göre; gerçek ve ilim söylemsel olarak kurgulanmakta ve söylem mefhumu yalnız bir lisan olmaktan ziyade, ifade seviyesinde muayyen fikir şekillerini göstermektedir (Evre, 2007:11). Söylem Mefhumunu gerçeği, bilimi ve hükümeti düzenleyen öge olarak tarif eden Foucault'ya göre; ilim söylemlerin arasındadır ve ideoloji de öznenin kuramsal yaklaşımının hudutları arasında dolaşmaktadır. (Sözen, 1999:69). Bu ifadeler ve Dijk'ın makro söylem yapısı dikkate alınarak eleştirel söylem analizi ve tarihsel analiz yöntemi³ beraber kullanılan mevcut çalışmada, Cİ'nin iç ve dış politikadaki söylem ve eylemleri mercek altına alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN SORULARI

Bu çalışmada cevabı aranan sorular şöyledir;

Türk sağı ve Türk sağını meydana getiren temel ideolojiler hangileridir?

Türk sağını oluşturan ideolojilerin tarihsel gelişimleri nasıl olmuştur?

Cİ'yi meydana getiren gelişmeler ve gereksinimler nelerdir?

Kalkışmadan Cİ'nin kurulmasına ve akabindeki süreçte, ittifak bileşenleri tarafından nasıl bir ideolojik söylem dönüşümü gerçekleştirilmiştir?

Cİ bileşenleri tarafından Türkiye'nin iç ve dış politikası çerçevesinde gerçekleştirilen söylem ve eylemler hangi ideolojik kurguya hizmet etmektedir?

---

³ Tarihsel Analiz Metoduna göre, tartışmalı fikir, olay ve olguların açıklanmasında ve anlaşılmasında “ne”, “neden” ve “nasıl” soruları yöneltilip anlamların ortaya çıkması sağlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Leedy, P. D. ve Ormrod, J. E. (2015). Practical Research: Planning and Design. London: Pearson.

Cİ'yi oluşturan partilerin temel anlayışlarının Türk sağ ile olan ilişkisi ve yakınlığı nedir?

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Çalışma 15 Temmuz kalkışmasından 2023 Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerine kadarki zaman dilimini kapsamaktadır. Bu zaman dilimi içerisinde, Cİ'nin iç politikadaki ideolojik söylem ve eylemleri 15 Temmuz Darbe Kalkışması ve Beka Söylemi", "Cİ'nin Seçim Tecrübeleri", "TRT Dizleri", "Kudüs Mitingleri" ve "Yeniden Ayasofya Camii" başlıkları altında incelenmiştir. Dış politikada ise, Türkiye'nin Libya Politikası, İsrail Politikası, Irak Politikası, Suriye Politikası ve Azerbaycan Politikası çalışmada incelenmiştir. Bu başlıklar Türk sağ siyasetinin temel ideolojik kodlarını içermektedir. Bu bağlamda çalışma bahse konu meseleler çerçevesinde sınırlandırılmıştır.

ARAŞTIRMA PLANI

Çalışma iki ana başlıktan meydana gelmektedir. Bunların "Türk Sağ İdeolojilerinin Tarihsel Gelişimleri: Muhafazakârlık, Milliyetçilik, İslamcılık" olan birinci ana başlığı ve "Cumhur İttifakı'nın İç ve Dış Politikada Söylem ve Eylem Birliktelikleri" olan ikinci ana başlığıdır. Literatür taramaları gerçekleştirildikten sonra birinci bölümde, Türk sağının meydana getiren üç temel ideoloji olan muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık cereyanları hakkında temel bilgiler verilecektir. Bu cereyanların modern anlamda tarih sahnelerine çıkmaları, ilgili mütefekkirlerin ideolojik görüşleri, evrensel gelişimleri, Türkiye'deki karşılıkları, günümüze değin gelişimleri ve birbirleri ile olan ilişkileri derinlemesine açıklanacaktır.

İncelemenin temel problemine kaynaklık eden "Cİ'nin İç ve Dış Politikada Söylem ve Eylem Birliktelikleri" ikinci ana kısmıyla Cİ'nin iç ve dış politikada gerçekleşen olaylar karşısındaki ideolojik tutumları söylemleri vasıtasıyla ortaya konacaktır. Böylece iç politika ve dış politika başlıkları altında değinilen meseleler eleştirel söylem analizi metoduyla çözümlenecektir.

VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ

Çalışmada ele alınan başlıkların ortaya konulmasını sağlayan kaynaklar olarak öncelikle temel eserlere ve kitaplara başvurulmuştur. Bununla birlikte YÖK Tez ve Dergi Park gibi ulusal internet platformlarına erişim sağlanmıştır. Özellikle çalışmanın amacını kapsayan 2. ana başlığı oluşturmak için MHP, AK Parti ve BBP'nin resmi internet sitelerinin yanında, Millî Savunma Bakanlığı (MSB), TCİB, DİB ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (TCCB) gibi devlet kurumlarının resmi internet sayfalarından istifade edilmiştir. Bu internet sitelerinde parti genel başkanlarının gerçekleştirmiş oldukları konuşmalara erişilebilmenin yanında devletin üst konumunda bulunan yetkililerin, bakanların ve Cumhurbaşkanının söylemlerine ulaşım sağlanmıştır. Zira bu platformlar ilgililerin gerçekleştirmiş oldukları tüm konuşmaları -özellikle TCCB ve MHP'nin internet sayfaları- tarihsel bir düzen içinde erişimde tutmaktadır. Ayrıca BBC, Euronews, Independent vb. küresel haber kaynakları ile Anadolu Ajansı ve TRT Haber gibi devletin resmi haber kurumlarının haberlerinden istifade edilmiş ve ulusal ölçekte olan farklı ideolojik tutumlara sahip birçok gazetenin haberlerine de yer verilmiştir. Burada Sabah ve Star gazeteleri muhafazakâr, Yeniçağ gazetesi milliyetçi, Sözcü ve Cumhuriyet gazeteleri ulusalcı ve Habertürk, Takvim, Hürriyet gazeteleri ise merkez sağ anlayışına sahip medya kuruluşlarına örnek gösterilebilir.

1. BÖLÜM

1. TÜRK SAĞI İDEOLOJİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMLERİ: Muhafazakârlık, Milliyetçilik, İslamcılık

Çalışmanın bu bölümünde, Türk sağını meydana getiren temel ideolojiler olarak; muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılığın felsefi arka bahçesine ve tarihsel temellerine inilecektir. Bunun ardından bahse konu ideolojilerin Türkiye’ye sirayet etmeleri ve günümüze değin Türk siyasal yaşamındaki gelişimleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.1. Türk Muhafazakârlığının Tarihsel Gelişimi

Muhafazakârlık aydınlanma düşüncesinin reddettiklerinin savunuculuğunu yaparak ortaya çıkmıştır (Güngörmez, 2004). Modern manada Edmund Burke’ün Fransız Devrimi’ne yönelik eleştirilerini yayınlamasıyla başladığı meselesinde mutabık kalınan muhafazakârlık cereyanı Türkiye’de ise, tanzimat süreci ve sonrasında gerçekleştirilen batıcı yeniliklere karşı gösterilen tepkilerle zuhur etmiştir.

1.1.1. Muhafazakârlık İdeolojisi

Muhafazakârlık mefhumunun kelime kökeni Latince muhafaza etmek ve korumak manasını taşıyan “Conservare” sözcüğünden gelmektedir. İngilizceye “Conservatizm” olarak geçmiş, belirli bir süreç içerisinde muayyen bir toplumda meydana gelen geleneksel tutumların ve kurumların muhafızlığını yapmak anlamını taşımaktadır (Özkan, 2016).

Bir fikir tarzı ya da ideoloji olarak muhafazakarlığın ortaya çıkması dünya tarihinin ilk evrelerine götürülebilse de politik bir öğreti ve özgün bir ideoloji olması tarihsel olarak yenidir (Özipek, 2004:66). Beneton’a (2011:7) göre; mefhum, ilk defa Fransa’da ortaya çıkmıştır. Tarihler 1820’leri gösterdiğinde Fransız Devrimi ve getirdiklerine karşı olmanın, İngiltere’de ise Whiglerin karşısındaki Tory’nin yerin almış ve 1935 yılında partinin resmi adı olmuştur (Heywood: 2019: 91). Sosyalizmin güç kaybetmesinden sonra liberalizmle bağlantılı bir şekilde gelişen muhafazakârlık, gelişmiş demokrasilerde iktidar ya da iktidar adayı olarak tarihsel serüvenine devam eden modern bir siyasi cereyan konumuna gelmiştir (Yılmaz, 2004;144).

Muhafazakârlığın kelime anlamına bakarak tarif etmek meşakkatli bir durumdur. Çünkü birden fazla anlama gelmekte olup, tanım bakımından ortak bir

uzlaşa oluşmamış ve muhafazakâr mütefekkirler meseleyle ilgili büyük fikir ayrılıkları yaşamaktadırlar (Duman, 2017). Bunun üzerine yapılan başlıca tartışmalar şunlardır; ideolojik bir yapısının olup olmadığı, muhafazakarlığın ideolojilere karşı olan negatif tutumu (Heywood, 2019: 94) ve muhafazakarlığın ideolojiler üstü olma iddiasıdır (Mollaer, 2009: 32). Mardin'e göre; "İdeolojiler, dünyayı anlamaya, yorumlamaya ve gerektiği zaman değiştirmeye yarayan, insanlara istikamet vermeye yarayan haritalardır ve muhafazakarlık da modern bir ideolojidir." (Kırlı, 2016: 19-21), Mannheim'e göre, muhafazakarlık "bilinçli hale gelmiş gelenekçilik" iken, Michael Qakeshotta (2004) göre; bazen ussal bir yönelme, doğal mizaç, alışkanlık veya yeni gelene karşı gösterilen tutumdur. Son olarak Kirk'a (2005) göre; muhafazakarların kökü mazidedir ve devamlılık aramaktadırlar. Zararlı bir değişimin endişesiyle eyleme geçmedikçe ya da cemiyetin yozlaşmasından dolayı hayal kırıklığı yaşamadıkça, muhafazakârlar mevcut olana güvenme eğilimlidirler.

Bir politik cereyan veya fikir geleneği, bir üslup veya mizaç olarak modern muhafazakarlıktan söz etmek için başta Edmund Burke'den bahsetmek gerekmektedir (Duman, 2004). Zira O, devrimin yaşatacağı değişim ve dönüşümleri önceden görmüş ve "Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler 1790" adlı eserini bunun üzerine neşretmiştir. Burke burada İngiliz ve Fransız devrimlerini mukayese ederek içtimai bir yenilik için nelerin gerçekleşmesi ya da gerçekleştirilmemesi gerektiğini açıklamıştır (Çiğdem, 1997). Burke, bu eserinde devrimi kızgınlıkla eleştirmiş, onun getirdiği eşitlik, demokrasi, özgürlük gibi değerlerin zararlı olduğunu belirtmiş ve karşıtlarını savunmuştur. Özgürlüğün düzen prensibiyle beraber ele alınması ve tedrici değişimin tercih edilmesi gerektiğini söylemiştir (Güler, 2012:120-121). Burke'e (2019:35-92) göre; demokrasi saçmalaktır ve toplumda eşitsizlik hiçbir zaman kalkmayacaktır. Dolayısıyla devrim, sahte insan hakları istemekte ve böylece gerçek hakları yok edecektir. Devrim siyasetinin en kötü neticesi olarak; devrimciler insan haklarıyla ilgili teorileriyle o kadar meşgul olmuşlardır ki, insan tabiatını tümünden unutmuşlardır. Bu kapanan bir damarı açmak adına kalbe giden tüm damarları kapatmaktır. Böylece devrim "doğanın doğru yolundan sapmış" olmasını sağlamıştır.

Fransız Devrimi'ne "tarihin ilk tam" devrimi nazarıyla bakan Burke, (2019: 58-60) devrimcilerin işe kendilerine ait olan her şeye kötü bakarak başladıkları için devrimin hasta başladığını söylemiştir. Fransızların devrimden önce soylu, saygı hakkeden bir kaleye sahip olduğunu ve eski temellerine yaslanarak onu tamir

edebileceklerini dile getirmiştir. Ona göre; devrimciler mazilerinden ilham almayı idrak edemediyse bile, Avrupa'nın geçmişteki teamül yasasını iyi hale getirmiş ve mevcut hale uyarlayan, kadim umde ve emsallerini diri tutan komşularına bakmaları gerekirdi. O vakit, hür bir anayasa, kudretli bir krallık, eğitilmiş bir ordu, ıslah olan ve saygı gösterilen bir ruhban sınıfı, liderlik yapması için bir soylu zümreye sahip olunur, böylece o soyluları güçlendirmek için hür bir avam kamarası oluşurdu. Böylelikle tüm şartlar meydana geldiğinde tüm kesimleriyle mutlu bir halk görünecekti.

Russel Kirk (2008), muhafazakâr düşünürlerin kendilerini tanımlama yollarında görülen farklılığa işaret ederek, bunun muhafazakârlığın sabit bir cereyan olmadığına ispatı olduğunu söylemiştir. O, muhafazakârlık adına muayyen bir vakitte vurgulanan ilkelerin şartlara göre değişiklik göstermesine dikkat çekmiş ve buna karşın günümüzde geçerli olan 10 ilkesinin olduğunu savunmuştur. Bunlar; 1) Muhafazakârlar, devamlılık gösteren bir ahlaki nizamın var olduğuna inanırlar. 2) Geleneklere, adetlere ve sürekliliğe inanırlar. 3) Alışkanlıklar ilkesine inanırlar. 4) Bu ilke muhafazakarlara rehberlik etmektedir. 5) Çeşitlilik (toplumda doğal olan farklılıklar) korunmalıdır. 6) İnsan mükemmel olamaz anlayışı benimsenmiştir. 7) Özgürlük ve mülkiyet birbirleriyle yakın bağlantısı olan mefhumlardır. 8) Halkı alakadar eden kararlar, halkın rızası gözetilerek (gönüllülük esası) alınmalıdır. 9) İktidar sınırlandırılmalıdır. 10) Süreklilik ve değişim noktasında toplumsal uzlaş önemli bir öneme sahiptir.

Zürcher'e (2021:40) göre; Burke'den bu yana muhafazakâr fikriyatın vasatları sayılacak ve değişmeden devam eden altı izlek görünmektedir. Bunlar; Dinin önemi, yenilik için insanlara zulmetmeme tehlikesi, hususi mülkün korunması, cemiyeti bir organizma olarak düşünme, rütbe veya vazife ayrımlarının realiteye uygunluğu ve istenebilmesi, maziyle kurulan devamlı bağıdır. Heywood (2009:37-67) ise, Muhafazakâr cemiyetin birbiriyle iletişimde olduğu ve birbirlerini tamamlayan bazı temellerine dikkat çekmiştir. Bunlar; gelenek, faydacılık, organizmacılık, insanın kusurlu olması, hiyerarşi, otorite, mülkiyet ve dindir.

Böylece doğan ve gelişen muhafazakârlık, batıda üç farklı şekilde yeşermiştir. Bunlar; 1). Kıta Avrupası muhafazakarlığı; Fransız muhafazakârlığı ve Alman muhafazakârlığı olmak üzere iki türde gelişmiştir, 2). İngiliz muhafazakârlığı ve 3). Amerikan muhafazakarlığıdır. Her ülkede kendine has özelliklerle oluşan muhafazakârlık, İngiltere'de geleneği muhafaza etme ve değişimin tedrici olma

yaklaşımından ötürü durumsal, Fransa’da aydınlanmaya tümünden bir karşı koyuş ve eskinin yerine yeniyi kabul etmeme düşüncesine sahip olduğu için tepkici, Almanya’da aydınlanma fikrini gelenek ve tarih mefhumlarıyla benimseyip, akla dayalı içtimai projeleri dini kaynak göstererek canlı tutmaya gayret gösterdiği için ideal olarak ve Amerika’da demokratik ilerlemenin ve istikrarlı değişimin bir emsali olarak gelişmiştir (Safi, 2005:29).

1.1.2. Osmanlı Dönemi Muhafazakârlık Düşünce Akımı

Fransız Devrimi gerçekleşirken Osmanlı tahtına modernleşme çalışmalarının mihenk taşı olarak görülen 3. Selim çıkmıştır. Onun ardından tahta çıkan 2. Mahmut’ta selefinin izinden gitmiş ve devletin modernizasyonu bakımından önemli adımlar atmıştır. O, daha önce de devleti meşgul eden en büyük hususlardan olan “değişim” mefhumuna eski anlayışla (geçmişin yeniden ihyası) değil, “evvelden hiç yapılmayanların yapılması” anlamıyla yaklaşmıştır. Tanzimat siyasası da 2. Mahmut’tan miras kalan “batıya benzemek üzere değişeceğiz” şiarını sürdürmüştür (Belge, 2021:97). Sözcük anlamı düzenleme olan “Tazminat Fermanı” Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde 1839 yılında ilan edilerek Osmanlı devlet ve toplumsal yapısından, günümüze süregelen dönüşümün ilk resmî belgesi olmuştur. Fermanın ilanından iki yıl sonra, ona uygun eşitlikçi olduğu söylenen yeni bir ticaret kanunu M. Reşit Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Ancak bu kanuna başta Şeyhülislam ve dönemin bazı önemli şahsiyetleri muhafazakâr bir tutumla şiddetle karşı çıkmışlardır (Tezel, 2021: 30).

Sultan 2. Abdulhamit döneminde siyasal alanda batıdaki gelişmelerin ve olguların tümünün karşılığının Osmanlı-İslam birikiminde bulunduğu fikri hakimdir. Bu bağlamda 2. Abdulhamit döneminde modernleşme teknik ve siyasi olmak üzere ikiye ayrılmış ve teknik olarak büyük gelişmeler sağlanmışken, cemiyetin ahlakını, geleneğini ve hüviyetini bozacağı düşüncesiyle siyasi modernleşme reddedilmiştir. Bu dönemde öne çıkan düşünce devleti eski gücüne kavuşturmak ve devamlılığını sağlamak için tüm imkanların seferber edilmesidir. Bunu gerçekleştirmek için eğitim ve (halifelik makamın verdiği güçle) din unsurlarından istifade edilmiştir (Gündüz, 2008:176-177). Ayrıca Sultan Abdülmecid döneminde filizlenen siyasi cereyanlar, 2. Abdulhamit döneminde giderek etkinliğini artıran muhalif oluşumlara dönüşmüştür. Bunların en önemlisi Jön Türklerce kurulan İttihat ve Telakki Cemiyeti’dir (İTC). İTC, 2. Meşrutiyet’ten sonra devletin yönetimini ele geçirmiş ve içinde İslamcı, Milliyetçi,

Osmanlı ve Batıcı olmak üzere birçok modern akımın temsilcilerini barındırmıştır. Muhafazakâr düşünceye sahip şahsiyetlerde farklı anlayışların içinde bu oluşumda yer almışlardır (Şeyhanlıoğlu, 2014).

Osmanlı modernleşmesine karşı toplumsal bazı tepkiler söz konusu olmuştur. Bu karşı çıkışlar hususiyetle ulema kesiminden gelmiştir. Ulema kesimi yapılan her değişikliğin şeriata uygun olup olmadığıyla ilgili belirli öğretiler ortaya koymuş ve kimi zaman bu durum bazı sorunları doğurmuştur. Bir diğer karşı koyma türü Abdülhamit döneminde uygulanan tarzıyla batının teknik gelişmişliğini alıp kültürel özelliklerini almama düşüncesidir. Mamafih Tanzimat’tan sonra süregelen batılılaşma düşüncesi Abdülhamit döneminin edebiyat dünyasında da eleştirilmeye başlanmış ve “Züppelik” olarak yorumlanmıştır. Fakat batılılaşma, batı dışı tüm toplumların yaşama mecburiyetinde kaldığı evrensel bir vakıa halini almıştır. Bu gerçekleştirilmeye çalışılınca daima bir dilemma ile karşılaşılır. Radikal evrilme yaşanınca evvelden görülmeyen neticeler sonraki süreçlerde yeni sıkıntılara vesile olmuştur. Buna karşın ılımlı modernleşme ise zaman kaybettirmiştir. (Belge, 2021:98). Belgenin bu çıkarımı bağlamında Osmanlı devleti ılımlı modernleşmeyi, sonrasında kurulan cumhuriyet Türkiye’sinin ilk evresi ise radikal modernleşmeyi temsil etmektedir.

1.1.3. Cumhuriyet Dönemi Muhafazakârlık Düşünce Akımı

Osmanlı dönemi muhafazakârlık için ancak bir nüve mahiyetindedir. Türk siyasal yaşamında muhafazakârlığın siyasal ve felsefi bir lisan olarak berraklaştığı süreç şüphesiz erken cumhuriyet dönemidir. Türkiye’de 1920’li yıllarda başlayan ve 1930’lu yıllarda hızla devam eden içtimai değişimler, Türk muhafazakârlığının temellerini oluşturmuştur. Radikal bir kopuşun habercisi olan içtimai değişimler; saltanatın kaldırılması, şeyhülislamlığın ve hilafetin lav edilmesi, yerine ulus temelli bir devletin kurulması, tekke ve zaviyelerin kaldırılması, asırlarca kullanılan Arap harfleri yerine Latin alfabesinin kullanılması, eğitim sistemi, kılık kıyafet ve hukuk sistemi dahil siyasal, iktisadi ve içtimai yapıların hepsinin batı unsurları örnek alınarak yeniden oluşturulması sayılabilmektedir (Gündüz, 2002). Böylelikle geleneğin bir bütün olarak terkedilmesi yani Türk toplumunun daha önce hiç tecrübe etmediği toplumsal değişimler kendiyle birlikte içtimai altüst oluşları getirmiştir (Aktaşlı, 2011: 149). Türk tarihsel sürecinde deneyimlenen ve adına Kemalizm denen bu modernleşme Aktaşlı’nın (2011) ifadesiyle “Jakobence batılılaşma ve modernleşmeyi topluma dayatan radikal bir tasarımıdır.”

Zürcher'e (2021:40) göre; gerçek Türk muhafazakarları mütareke döneminde ve şartlarında yavaş yavaş ekarte edilmiştir. Çünkü Kemalizm, seküler bir anlayışı devlete hâkim kılmanın mücadelesini verirken, irtica ve takiye gibi söylemlerle Türk muhafazakârlığının siyasal alana taşınmasına müsaade etmemiştir. Dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in "Türkiye hayata yeni doğan ve yeni inkılaplar yapan bir ülkedir. Muhafazakâr partiler ise kendilerine karşı uyanık olmak gereken en tehlikeli mürtecilerdir" sözleri bu görüşü doğrular niteliktedir (Gökmen, 2021:132). Kemalizm, kendisine meydan okuyamayan muhafazakârlığın siyasal yorumunu taşıyacak bir zümrenin oluşmasına da engel olmuştur. Dolayısıyla Türk muhafazakârlığı bu dönemde siyasal alanda engellenen ve kültürel alanda sınırlı biçimde müsaade edilen bir anlayış olmuştur (Aygener, 2011:95).

Türkiye'nin ilk muhalefet partisi aynı zamanda Mollaer'in ifadesiyle (2009:166) "Muhafazakârlık suçlamasının ilk örgütlü hedefi" olmuştur. 1924 yılının ilk birkaç ayı boyunca devletin kurucu ve dönemin tek faal partisi olan Halk Fırkası içinde daha önceden gelen fikir ayrılıklarına yenileri eklenmiştir. Bu düşünce farklılıkları cumhuriyetin ilanından sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını (TCF) ortaya çıkarmıştır. Yeni fırka programında kendisini; otoriter, merkezîyetçi ve köktenci politikalara karşı, ademi merkezîyetçi, değişim algısı devrimsel değil evrimsel olan, liberal, çoğunlukçu, laik ve milliyetperver olarak konumlandırmıştır (Zürcher, 2020: 201).

TCF kurulduktan sonra Mustafa Kemal ve yandaşlarınca hararetli eleştirilerin muhatabı olmuştur. Bu eleştirilerin nihayetinde fırka üç suçlamayla karşılaşmıştır. Bunlar; 1) TCF, Mustafa Kemal'in silah arkadaşları olan paşaların zamanla devlet içinde etkinliklerini kaybetmeleri ve onu kıskanmaları neticesinden doğmuştur. 2) Namuslu muhafazakârlar olarak kendilerine lanse eden yeni fırkanın temsilcileri aslında saltanatın gizli destekçileridir (Zürcher, 2021: 42-46). 3) Fırka programının 6. maddesinde bulunan "Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır" ifadeleridir. 1925 Şubat'ında patlak veren Şeyh Sait isyanının bastırılması neticesinde, ayaklanma fırka ve meşhur 6. maddeyle bağlantılandırılmıştır. Madde, dini siyasete alet etmek ve gericilerin desteğini elde ederek yeni düzeni yıkmak gibi eleştirilerin muhatabı olmuştur. Hükümet, Takrir-i Sükûn kanunun verdiği geniş yetkiler neticesinde, ilgili madde içeriğinin dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle, 5 Haziran 1925 tarihinde fırkaya kapatılma kararı vermiştir (Çaylak, 2017:52-53). TCF bazen değişimin kendisini

bazen değişimin tarzına yönelik eleştiriler sonucu ortaya çıkmış ve dine yönelik anlayışı gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. 1930 yılındaki kısa ömürlü Serbest Cumhuriyet Fırkası sayılmazsa, demokrasiye geçilmesi için 2. Dünya savaşıdan sonraki dönemin koşulları beklenmiştir. Belge’ye (2021:98) göre; muhafazakârlık erken cumhuriyet döneminde üstü örtülü şekilde yasaklanmıştır. Dönemin muhafazakâr kanadı düşüncelerini kültürel alana taşımış ve bu mecraı kendisine kale tayin etmiştir.

Bu mecra rejimle iltisaklı, ılımlı olan ve adına Sağ-Kemalizm ya da sentezciler denilen bir gurup entelektüelden oluşmuştur. Rejime sorun teşkil etmemiş ve batılılaşma ve modernleşme karşıtı olmamıştır. Bunları onaylamakla birlikte geleneği içinde barındıran ve değişimin tedrici bir şekilde gerçekleşeceği bir modernleşme talep etmişlerdir. Bu dönemin muhafazakarları Kemalizm’e yönelik olarak birtakım eleştiriler yapmakla birlikte bir flört halinde olmuştur. Dolayısıyla Mustafa Kemal ve fikirlerine karşı ciddi bir eleştiri getirmemenin yanında bahse konu aydınların ekseriyeti onu yükseltmiş olan ifadeler kullanmışlardır. Bu durum Türk muhafazakârlığının açık bir tenakuzunu işaret etmektedir (Aktaşlı, 2011: 150).

Bahsi geçen mütefekkirlerin ekseriyeti Yahya Kemal’in öncülüğünde kurulan “Dergâh mecmuası” etrafında toplanmıştır. 1921 yılında neşriyata başlayan Dergâhta birçok alandan yazar faaliyet göstermiştir. Bunların başında Yakup Kadri, İ. Hakkı Baltacıoğlu, Ahmet Haşim, M. Şekip Tunç, A. Hamdi Tanpınar ve Peyami Safa vardır. Bu münevverler arasında milli mücadeleye destek vermek ve Ziya Gökalp’in fikirlerine karşı olmak dışında bir ortak düşünce yoktur (Çınar, 2021:85-86). Bunun dışında hemen hemen hepsi fikirsel olarak Henri Bergson’dan etkilenmiştir. Pozitivizm ve entelektüalizmin hâkim olduğu batı fikriyatına karşı, 19. Asırdan sonra yavaş yavaş büyüyen bir akım yetişmiştir. Bergson’un başını çektiği bu yeni fikriyat; akıl yerine sezgiyi, olgu yerine oluşu ön planda tutmuştur. Ona göre, akıl ve zekâ gerçek bilgiye ulaşmada ve gerçeğin özü olan oluş ve süreyi idrak etmekte yetersizdir. Bu anlayıştan mütevellit Bergson usdışıcı ve sezgici bir düşünür olarak anılmaktadır. Dolayısıyla Türk muhafazakârlığının batıdaki karşılığı Henri Bergson⁴ denilebilir. Böylece batıcı anlayışa, yine batıdan bir referansla karşı koymak dönemin Türk muhafazakarlarına son derece makul gelmiştir (Oğuz, 2016).

---

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Metin Çınar (2021). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler, Muhafazakârlık; Dergâh Dergisi. 85-91.

Türkiye’de muhafazakârlık DP’nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle siyasal alanda yeniden zemin bulmuştur. 27 yıllık CHP iktidarının izlediği politikalara karşı oluşan tüm muhalefetin bir ittifak birliği sonucu meydana gelmesi ve geniş kitlelerce desteklenmesi DP’de kuruluş itibariyle net bir siyasal duruştan bahsetmeyi zorlaştırmıştır. Ancak DP döneminde ekonomik liberalizm, milli ve manevi değerlerin korunması anlayışı ve eylemleri bağlamında, Türk muhafazakârlığının siyasal mecrada temsil olduğu görülmektedir (Mert, 2021). Göka vd. (2021; 306) göre; DP’nin iktidarıyla siyasi egemen güç değişmiştir. Türkiye’nin yeni siyasal gücü geleneksel ve dinsel değerleri temel referans sayan toplumsal kesimlerin eline geçmiştir. Böylece yeni siyasal hüviyet gelenekçi-liberal bir çizgide olmuş ve DP genel manada sıradan bir muhafazakâr partiyi temsil etmiştir.

Daha muhalefette iken, DP’nin CHP ile uzlaşısı içinde olması içeride büyük tartışmalara vesile olmuştur. Bunun neticesinde 6 Temmuz 1948 tarihinde DP’den ayrılanlar Millet Partisi’ni kurmuşlardır. CHP ve DP’nin parti programlarına ve ideolojilerine bakıldığında önemli bir ayrım olmamasına karşın, Millet Partisi’nde bu ayrım çok belirgindir. Parti ekonomik alanda liberal, siyasi alanda muhafazakâr-milliyetçi bir çerçeve ile doğmuştur. Milliyetçiliği soya dayalı bir anlayışla ele alan Millet Partisi’nde muhafazakâr ton biraz daha belirgindir. Parti programının birçok yerinde din, anane, ahlak, gelenek ve adet gibi muhafazakâr mefhumlara atıf yapılmış ve bunların benimsendiği açıklanmıştır. Millet Partisi, DP iktidarında İslamcı ve muhafazakâr anlayışın ivme kazandığına güzel bir örnek teşkil etmiştir (Çaylak ve Nişancı, 2017:355-364). Bu parti gerici faaliyetler içerdiği gerekçesiyle 8 Temmuz 1953 tarihinde kapatılmıştır (Levent, 2021).

27 Mayıs 1960 darbesiyle DP kapatılmış ve 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan AP hem kendi tabanı hem de rakiplerince DP’nin devamı olarak görülmüştür. Hususiyetle İnönü, AP için “Gerici güçlerin partisi”, “Said-i Nursi’nin adamları” ifadelerini kullanmış ve DP de oluşturulan gerici ve yobazların partisi algısını AP’de de yapmak istemiştir (Aydın ve Taşkın, 2018:138). Bu eleştirilerin yapılmasında Demirel’in devamlı seçim zamanlarında oy deposu olarak gördüğü İslamcı guruplarla temaslar kurması etkili olmuştur. Demirel, partisinin dini ve geleneksel değerlerinin boyutunu vurgulamış olması ve anti-komünist bir siyaset izlemiş olması partisini merkez sağın yeni siyasal oluşumu yapmıştır (Zürcher, 2020:289). Zaten 1961 yılında birçok partinin dağınık bir şekilde varlık gösterdiği

merkez sağ oylarının, 1965 yılında yüzde 53'lük bir oyla AP'de birleşmesi bu savı kanıtlamıştır (Çaylak ve Baran, 2017 :457).

1969 seçimlerinde AP yine tek başına hükümet kurmuş, ancak 12 Mart 1971 tarihindeki askeri muhtırayla Demirel'e istifa ettirilmiş ve siyasi alan yeniden darmadağın edilmiştir (Fedayi, 2017: 487). Bundan sonra AP, siyasetini kendisini iktidara taşıyan çiftçiler, küçük işletmeciler, köylüler vb. alt ve orta tabakaya değil, büyük sermayedarlar ve modern endüstri burjuvazisinin menfaatlerine hizmet etmeye yönelttiği için kendi bünyesinde olan kitlelerden kopuşlar yaşanmış ve kopuşlar en çok MSP ve MHP'ye fayda sağlamıştır (Zürcher, 2020 :292).

Bu kopuşların yaşanması muhafazakâr siyaset bakımından siyasal bir ayrımdan öte sosyolojik bir dağılmayı ifade etmiştir. Fakat komünizm karşıtlığı müşterek paydasıyla kurulan MC hükümetleriyle merkez sağ yeniden bir araya getirilmiştir. Bu birliktelik, 1960'larda sadece AP çatısı altındayken, 1970'lerde muhafazakâr AP, milliyetçi-muhafazakâr MHP ve dini-muhafazakâr MSP'nin bir araya gelmesiyle olmuştur (Tansi, 2021). 1970'lerin MC hükümetlerinin ilki 1975 yılında ikincisi 1977 yılında kurulmuş ve bir de 1979 yılında MHP ve MSP'nin destek verdiği Demirel azınlık hükümeti kurulmuştur. 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştiğinde, Demirel Başbakanlık görevi yürütmekteydi. Askeri müdahaleyle demokratik ortam askıya alınmış, tüm partiler kapatılmış ve siyasetçilere siyasi yasak getirilmiştir (Aydın ve Taşkın, 269-321).

1982 Anayasası onaylanınca seçimlerin 3 Kasım 1983 tarihinde yapılacağı duyurulmuştur (Ataman, 2017: 553). Seçimlerin yapılmasıyla ANAP yüzde 45'i aşkın bir oy alarak iktidar olmaya hak kazanmış ve Turgut Özal Başbakan seçilmiştir (Akgün, 2017:543-544). ANAP, Türk siyasal yaşamında oluşan boşlukta neredeyse tüm görüşleri içine alan bir iddiayla "Dört eğilimi kapsama" hedefini ortaya koymuştur. Bu eğilimler parti programındaki "Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz." ifadeleriyle açıklanmıştır (ANAP Parti Programı, 1983). Böylece ANAP, 1960 ve 1980 darbeleri arasında gelişen ideolojik bölünmeler ve çatışmalardan sonra, birbirine zıt anlayışları ve kişileri bir araya getirmeyi başarmıştır (Akın, 2018). Ancak daha çok dünyada revaçta olan yeni sağ⁵ düşüncesini Türkiye'de hayata geçirecek icraatlara yönelmiştir.

---

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Andrew Heywood (2019). Siyasi İdeolojiler. S: 113-114.

Böylelikle İktisadi liberalizm ile içtimai muhafazakârlık, ANAP'ın lider eksenli vücuda gelen yeni-sağ siyasi hududunu çizmiştir (Ertan, 2021).

Özal'ın kardeşi, Y. Bozkurt Özal ANAP'ın kimliğiyle ilgili “Biz açıkça muhafazakâr bir partiyiz, liberal değiliz. Bu kelimeyi yanlış kullanıyorlar. Liberallik dışarıda her çeşit ahlaki şeye açıklık demektir. Biz muhafazakâriz, milli, ahlaki değerlere bağlıyız” ifadelerini kullanarak, ANAP'ın liberalizm ve muhafazakârlık anlayışlarına olan yakınlığını tonlamıştır. Öte yandan bizatihi Özal'ın; “Bizim muhafazakârlığımız bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir; adetlerimizi, ananelerimizi ve bunlardan devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektir” sözleri partinin muhafazakârlığa olan bakışını gözler önüne sermiştir (Türköz, 2016). Bunlarla beraber, Türkiye’de merkez-sağ pozisyonunda bulunan, muhafazakâr kodlara sahip olduğunu iddia eden partilerin tüzük ve programlarına bakıldığında muhafazakârlığa yer veren ilk siyasal oluşum ANAP’tır. Ancak Mesut Yılmaz döneminde ilgili dört eğilim tümünden terkedilmiş ve koyu liberalizm öne çıkartılmıştır. Bundan sonra ANAP, muhafazakâr kitlelerin desteğini kaybetmiş ve merkez sağ parti özelliğini yitirmiştir. Dolayısıyla ANAP’taki muhafazakârlık Özal dönemiyle özdeşleştirilmektedir (Çavuşoğlu, 2010).

Bora’ya (2020:404) göre; Özal en fazla Millî Görüşle yakın olmakla beraber, muhafazakâr-milliyetçi vasatın bir mensubuydu. Aydınlar Ocağı üyesiydi, İlim Yayma Vakfı’nın çevresindendi. Özal, muhafazakâr-milliyetçi cenahın devletin içine giren, askerlerce dikkate alınan, batıyı bilen, pragmatist olan, liberal-muhafazakâr bir ideolojik söylemi olan biridir. ANAP’ın kuruluşunda benimsediği ideolojik sıfat ilerici-muhafazakârlıktır. ANAP’ın güç kaybetmesi ve eskilerin siyasete dönmesiyle DYP, RP ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) gibi siyasi oluşumlarda ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr oylar doksanlarda ANAP’ın zayıflamasıyla bu partilere kaymıştır.

Zürcher (2020:355) göre; 1990’lı yıllardan 2002 yılında AK Parti’nin iktidara gelmesine kadarki süreç, Türkiye’nin bunalımlı yıllarıdır. AK Parti 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Türk siyasal hayatına girmiştir (Akdoğan, 2004: 8-9). AK Parti, kökü Millî Görüş hareketine dayanan, hareket içinde yenilikçi kanatın artık sistemle uyumlu, yeni bir kimlik ve söylem geliştirecekleri bir siyasi oluşuma gitmesiyle vücuda gelmiş ve 3 Kasım 2002 tarihindeki genel seçimlerde yüzde 34,4 oy almıştır (Zürcher, 2020: 375). Böylelikle mecliste 363 sandalye kazanarak tek başına iktidar olmuştur (Özer, 2019). Ancak lider Erdoğan

siyasi yasaklı olduğu için hükümeti kurma görevi Abdullah Gül’e verilmiştir. Ardından AK Parti, Erdoğan’ın seçilmesine engel olan anayasal maddeyi değiştirmiş ve yenilenmesine karar verilen Siirt seçimlerine onun girmesi sağlamıştır. Seçimi kazanan Erdoğan parlamento’ya girmiş ve ardından başbakan seçilmiştir (Erler, 2007).

Böylelikle 1980’lerde ANAP’la sosyal restorasyon ve iktisadi dönüşüm amacını güden neoliberal rüzgâr doksanlarda aksamış ve 2002 yılında AK Parti’nin iktidara gelmesiyle bu süreç önemli ölçüde hızlanmıştır (Çaylak vd, 2017:711). Bundan sonra AK Parti kendini Türk siyasal yelpazesinde konumlandırmak adına çalışmalar yürütmüş ve bu minvalde “Muhafazakâr Demokrasi” kitabı Erdoğan’ın danışmanlarından Yalçın Akdoğan’ca kaleme alınmıştır. Eser, ideolojik, kuramsal bir temel ve arka bahçe vermekle birlikte, bir de siyasi hüviyetini ve konumlanışını ortaya koyma iddiasında olmuştur (Erler, 2007).

Akdoğan’a (2004: 12-13) göre; AK Parti, kendisini “Muhafazakâr Demokrat” olarak konumlandırmıştır. AK Parti, dünya genelinde deneyimlenen bir siyasal anlayış olan muhafazakârlığın, Türkiye’nin içtimai ve kültürel yaşamında yeniden üretilmesini amaç edinmiştir. Meseleye dönük bir başka önemli açıklama “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu” önsözünde Erdoğan’dan gelmiştir. Erdoğan’a (10-11 Ocak 2004) göre; “AK Parti kendi düşünce geleneğimizle hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amaçındadır.”

Akdoğan’a (2004:15-19) göre; “Muhafazakâr demokrasi” anlayışının parametreleri kısaca;

“Devrimci değil evrimci değişim, Siyasette uzlaşî kültürüne önem verilmesi, sınırlandırılmış ve tanımlanmış iktidarın olması, küçük ama etkili hukuk devleti, Radikalizmin ve toplum mühendisliğinin reddi, idealizm ve realizm arasında denge kurulması”

şeklinde açıklanmıştır. Bu mefhumun üretilmesi çeşitli açılardan önem arz etmektedir. Bunlar; siyaseti normalleştirmek ve gerçekçi bir zemine oturtmak, müstakil bir muhafazakâr parti ve kuşatıcı bir siyaset üretmektir.

Öteki tüm partilerce Millî Görüş’e dayandırılan AK Parti kendine temel referans olarak DP’yi göstermiştir (Sezik, 2017:123). Tüm bu tartışmalar sürüp giderken, Erdoğan’ın “Biz Millî Görüş gömleğini çıkardık” ve “Artık yeni bir partiyiz” demesiyle siyasal İslam çizgisiyle olan mesafesini ifade etmiştir. O, mazisine yönelik yapılan eleştirilere “Biz gelişerek değiştik” ifadesiyle yanıt vermiştir. Böylelikle hem

kendi geçmişine ihanet etmemiş hem de günlük yaşamda dini hassasiyeti olan toplum kesimlerine yeni bir siyasi şeritte, yeni bir açılım hayata geçirme kabiliyetini sunmuştur (Akgün, 2006). AK Parti 2002 yılından bu yana ülkeyi yöneten siyasal oluşum olup, 2018 yılında MHP ve BBP ile Cİ'de bir araya gelmiş ve ittifak genişleyerek 2023 seçimlerine doğru yol almaktadırlar. Bu süreç ilgili siyasal oluşumları giderek artan biçimde, anlayış bakımından birbirlerini etkilemekte ve büyük oranda yakınlaşma gözlemlenmektedir.

1.2. Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi

Milliyetçilik, Türk sağının sacayaklarından biri olup, diğer iki ideolojiye nazaran haiz olduğu nitelikler hasebiyle, üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir fikir akımıdır. Bu ehemmiyetin nirengi noktası, Türk milliyetçiliğinin hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde hem de T.C.'nin kuruluşunda devletin resmî ideolojisi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı döneminde Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve günümüze kadar geçirdiği dönüşümleri açıklamak ve anlamlandırmak gerekmektedir.

1.2.1. Milliyetçilik İdeolojisi

Milliyetçilik mefhumuyla alakalı yazın dünyasında çok fazla çalışma yapılmıştır. Ancak nasıl ortaya çıktığı, süreç içerisinde yaşadığı evrimler, kökeni, türleri ve en mühim olanı tanımıyla ilgili sosyal bilimlerde müşterek bir noktaya gelinememiştir (Bölükbaşı, 2020:22). Bundan dolayı günümüzde milliyetçiliği sadece bir tanımla açıklayabilmek olasılıklı görünmemektedir. Ancak onun adına geliştirilen tanımları bir tasnifle ortaya koymak mümkündür. Bunlar; milletlerin meydana gelme ve terakki etme evresi, bir millete olan aidiyet farkındalığı, bir topluma ait lisan ve simge temsili, bir milleti tanımlayan politik hareket vb. birçok tanım zikredilebilmektedir (Kişi, 2020). Oran'a (1998:1-2) göre; milliyetçilik üzerine müşterek bir kanaatin oluşmamasının en büyük nedeni, onun dünyanın muhtelif bölgelerinde ve farklı türlerde cereyan etmiş olmasıdır. Bu durum milliyetçiliği karmaşık bir tabiata sevk etmiş ve bilimsel çalışmaları farklı tanımlamalara götürmüştür.

Bölükbaşı'na (2020:23) göre; Milliyetçilik milli duygular, fikir ve fiiliyat türleri açısından antik çağlara kadar götürülse de siyasi bir cereyan ve eylem olarak daha yenidir. Mefhum, batının sanayi devrimiyle başlayan değişim ve dönüşümlerden

sonra, geleneksel toplumdaki çağdaş topluma atarken oluşan politik bir harekettir. Hususiyetle, Fransız İhtilali'yle, devrimci bir cereyan olarak hemen hemen tüm yönetimlere tesir etmiştir

Birçok düşünürün göre milliyetçilik, millet mefhumundan ayrı ele alınamaz. Binaenaleyh Gellner “Ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür” demiştir (Bilge, 2017). Milletlerin oluşmasına değinen Michael Foucault göre; ansiklopediciler bir milletin varlığından söz etmek için dört kıstas aramaktadırlar. Bunlar, bir insan topluluğunun olması, bu insanların bir ülke içinde hayatını sürdürmesi, O ülkenin belirli sınırlarının olması ve ülke içinde yaşayanların üstün hukuka ve yönetime riayet etmesidir (Ertan ve Örs, 2018). Atatürk'e göre; millet, mazisi bir, bugünü bir, istikbalde de aynı şekilde yaşamaya inanan ve bu noktada kararlı olan, aynı vatani koruyan, aralarında lisan, kültür ve his birlikteliği olanlardır (Copeaux, 2020:46).

Milliyetçilik mefhumu genelde tarihsel olarak incelendiğinde üç farklı evreye tabi tutulmaktadır. Bunlar; 1. Cihan Harbi öncesi, iki Cihan Harbi arası (1918-1945) ve 2. Cihan Harbi'nden bugüne kadar olan süreçlerdir. Fakat Louis Synder, bu tasnifi dört kademeli bir dönemselleştirmeyle yapmaktadır. Ona göre; 1815-1871 arası “Kaynaştırıcı”, 1871-1900 arası “Dağıtıcı”, 1900'den 2. Dünya Harbine “Saldırgan” ve 1945'ten günümüze süregelen zaman diliminde “Çağdaş” milliyetçilik yaşanmıştır (Ertan ve Örs, 2018).

Milliyetçiliğin ne vakit görünmeye başladığı tartışmaları neticesinde üç farklı görüş referans alınmaktadır. Bunlar; İlkçi görüş, Modernist görüş ve Etno-Sembolcü anlayıştır. İlkçi görüşe göre; milletler sabit, tabii ve değişim yaşamayan olgulardır. Kendi içinde doğalcı, kültürel ve biyolojik olarak üçe ayrılan bu anlayışın, en radikal türü olan doğalcılığa göre, insanların etnik hüviyeti evvelden belirlenmiş ve etnik hüviyet tıpkı duyu organları gibi tabiidir. Bu yüzden etnik köken ve milletler aynı sayılmaktadır. Geller, Anderson ve Habsbawm gibi temsilcileri olan modernist görüşe göre; milletler modern dönemin bir mahsulü olarak zuhur etmiştir. Bu hususta endüstri devrimi, kentleşme, laiklik gibi olgular etkili olmuştur. Böylelikle modern dönemin ideolojisi haline gelen milliyetçilik, milletleri de oluşturmuş ve modern dönemin devlet yapıları kendi milletlerini kurmuşlardır. Yaygın kanaate göre; uluslar, milliyetçilik anlayışı üzerine bina edilmiş bir kurgudur. Bu bağlamda Anderson; milletlerle ilgili “Hayali cemaatler” ifadesini kullanmıştır. Son olarak, ilkçi ve

modernist görüşlerin ortasında bulunan etno-sembolcü anlayışın en bilindik ismi Smith'tir. O, milletlerin modern döneme ait bir olgu olduğu konusunda modernistlerle hemfikirdir. Ancak hususiyetle, Avrupa ve Ortadoğu'da bazı etnik yapıların antik çağa ait ve modern dönemin milletleriyle bir ilişki içinde olduklarını savunmuştur. Ona göre, bir milleti oluşturan etnik yapılar anlaşılmadan milletlerde anlaşılmayacaktır (Akıncı, 2019).

Millas'a (2020:193) göre; Her milliyetçi fikriyat bir "Öteki" milliyetçiliğe tepkiden beslenmektedir. Bölgesel olan bu hüviyet belirli bir topluluk üzerinde anlam kazanmaktadır. Anderson'un millete yüklediği "sınırlı bir siyasi cemiyet" olmak, ancak ötekinin varlığıyla ortaya konabilmektedir. Hülasa "Öteki" milliyetçiliğin ana dinamiklerindendir.

1.2.2. Osmanlı Dönemi Milliyetçilik Düşünce Akımı

Batıda Politik bir unsur olarak 15. ve 16. Asırlarda beliren ve gelişen milliyetçilik, Osmanlı'da gelişim göstermesi Fransız Devrimi'nden sonra yaşanmıştır (Zengin, 2019). Osmanlı'da nüfusun çoğunluğu kırsal alanda yaşamış ve Müslüman-Türk olan bu kesim, kendilerini sadece Müslüman olarak tanımlamıştır. Devrimin etkileri görülmeye başlandığı döneme kadar Türklük "Kaba saba insanı belirten küçültücü" bir ifade olarak kullanılmış ve bu hal esasen etnik temelli bir milli bilincin oluşmadığının emaresi olmuştur (Georgeon, 2020:23).

Osmanlı Devleti batıda toprak kaybetmeye başlaması ve Rusya'nın Türkistan'daki etkinliğini artırması sonucu Osmanlı'ya göçler hızlanmış ve bu durum ülkedeki Türk-İslam anlayışına yeni anlamlar kazandırmıştır (Köseoğlu, 2020:208-217). Devamında batılılaşma çalışmaları olarak ortaya çıkan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın getirdikleri reformlara karşı muhalif ve adı "Yeni Osmanlılar" olan bir hareket ortaya çıkmıştır. Halkın hürriyeti noktasında daha çok talepte bulunan ve bunun ancak meşruti bir idareyle mümkün olacağını düşünen Yeni Osmanlıların içinde Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa gibi dönemin önemli münevverleri vardır (Zorlu, 2018: 45). 1965 yılında ortaya çıkan bu oluşum, aydınlanma düşüncesini benimsemiş ve modernleşmeyle İslam'ın harmanlandığı bir Osmanlı milliyetçiliğini ortaya atmıştır. Yeni Osmanlıların lideri olarak bilinen Namık Kemal aynı zamanda "Osmanlı Milliyetçiliğini" ortaya çıkaran kişi olarak bilinmektedir (Yesevi, 2018: 98).

19. Asır boyunca öteki etnik unsurlarca gerçekleştirilen ayrılıkçı tutumun önünü alabilmek adına önce sırasıyla “Osmanlıcılık” ile “İslamcılık” anlayışları tercih edilmiştir. Fakat bunlarda başarı gösterilmeyince, “Türkçülük” üst kimlik olarak seçilmiştir. Başka bir deyişle, gayrimüslim tebaada yaygınlaşan milliyetçilik anlayışı zamanla ayrılıkçı hareketlere ve ayrılmalara neden olmuştur. Osmanlı’daki millet sisteminin bozulduğunu ve öteki etnik unsurların milliyetçilik anlayışını benimsediğini gören Müslümanlar da kendi milliyetçi anlayışlarını ortaya koyma gereği duymuşlardır (Bölükbaşı, 2020: 84-85). Sonuç olarak, bir başlarına kalan Müslüman-Türk milleti milliyetçiliği benimsemiş olmanın yanında, milliyetçiliği benimsemeye mecbur da kalmıştır.

1908 yılında 2. Meşrutiyet ilan edilmiş ve bunun temel aktörü Jön Türklerin örgütlü oluşumu olan İTC’dir (Zorlu, 2018: 45). Bu süreçten sonra Türkçülüğü tüm Anadolu kıtasına yaymak için birçok dernekle birlikte, bu amaca hizmet etmek adına Selanik’te, Ziya Gökalp öncülüğünde bir Türkçülük hareketi kurulmuştur. Bu noktada hususiyetle öne çıkan oluşum, İTC mensubu yazarların toplandığı “Genç Kalemler” dergisidir. Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp’in başını çektiği bu oluşum ilk iş olarak, Türkçeyi tüm halkın okuyabileceği sade bir dil haline getirmeyi amaçlamıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde İTC, 1908 yılındaki parti programında devletin resmi dilini Türkçe olarak gördüğünü beyan etmiştir (Çakır, 101-103). Bununla birlikte, Osmanlı’nın son döneminde yürürlüğe konulan Türk milliyetçiliğinin sistemli bir düşünce haline gelmesi Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.

Akçura’nın, Türk milliyetçiliğini bir düşünce sistemi olarak ele alması “Üç tarz-ı siyaset” adlı eseriyle olmuştur. Burada Akçura, Osmanlı devletinde Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık olmak üzere üç politik meslek ve siyaset etme tarzı olduğunu dile getirmiştir (Yeniçeri, 2017:317-318). Akçura’ya (1976:20-24) göre; Osmanlıcılık ve İslamcılık anlayışının benimsenmesi dönemin koşulları göz önüne tutulunca mümkün görünmemekte ve Türkçülük, onlara göre daha az sorunludur. Böylece kurulacak olan Türk coğrafyasını bir siyasi birlik haline getirme ülküsünün temel argümanı Osmanlı devleti olacak ve İslam ise Türk birliğinin kurulması ve yaşatılmasına hizmet edecektir. Bu siyasetin önündeki temel engel ise, Türk coğrafyasının büyük bölümünü elinde bulunduran Rusya’dır.

1917 Bolşevik Devrimi sırasında ise, Pantürkizm fikirlerine son verdiği görülen Akçura, 1919 yılında gerçekleşen bir konferansta; Türk milliyetçiliğinin mazisinde emperyalist ve demokratik olmak üzere iki eğilim olduğunu ve kendisinin demokratik Türkçü olduğunu söylemiştir. Akçura, bundan sonraki yaşamında kendini Türk kültürünün gelişimine vermiştir. Bir mütefekkir olarak özgün bir yanı olmayan Akçura'nın, içtimai veya politik teorilerle ilgilenmemesi, Gökalp'i daha çok ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Böylelikle Gökalp, Türkçülüğün ideoloğu olarak yükselirken, Akçura Türkçülüğün stratejisini ortaya koyan kişi olmuştur (Georgeon, 512-514).

Gökalp'in, Türkçülüğün sistemli bir fikir yapısı olmasına katkısı, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" ve "Türkçülüğün Esasları" adlı çalışmalarıdır. İlk olarak O, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" çalışmasında, Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" ile cevabını vermiş olduğu hangi ideoloji sualine yanıt aramıştır. Bunun devamında ve balkan savaşlarından sonra, Osmanlı aydınlarının ekseriyetinin seçmiş olduğu Türkçülük ideolojisinin esaslarını ortaya koymaya çalışmıştır (Çalen, 2018:19-26).

Tanzimat modernleşmesinin toplumu köklerinden ayırdığını düşünen Gökalp, kendi tasavvurunda olan muasır bir İslam Türklüğünden söz etmiş ve İslam'a, lisani bir birliktelik olarak gördüğü milletin ana öğelerinden biri nazarıyla bakmıştır. Bu düşüncesini, aynı dili kullananlar "aynı iştihak ve temayüllere, vicdan ve zihniyete" malik olacağı gibi aynı dine de inanacaklarını söyleyerek savunmuştur. Bunun arkasından, Türkçülüğün Esasları'nda "Türk ulusundanım, İslam inanışındayım, batı uygarlığındayım." sözleriyle Gökalp, Müslüman ve Türk hüviyetini koruyarak batı medeniyetine girmek gerektiğine vurgulamıştır (Yesevi, 2018 :153). Yıl 1923 yılına geldiğinde, Gökalp için Türkleşmek; ilk kertede Anadolu Türklerinin, ikinci kertede Türkiye, İran ve Azeri Türklerinin ve son kertede tüm Türklerin bütünleşmesidir (Bozarslan, 2002: 317-318). Parla, Gökalp'in ideolojisini "Durkheim'in solidarizmi, kültürel Türkçülük ve ahlakçı tasavvuf" olarak yorumlamış ve Onun, İTC'nin resmi, Kemalizm'in ise gayri resmi fikir babası olduğunu dile getirmiştir (Ünüvar, 2020 :30-32).

1.2.3. Cumhuriyet Dönemi Milliyetçilik Düşünce Akımı

1. Dünya Savaşı sona erince, Osmanlı Devleti fiilen ortadan kalkmıştır. 1919-1923 arasında, Türk milleti, Büyük Millet Meclisi etrafında toplanmış ve bağımsızlığı için mücadele vermiştir. Bu zorlu süreç içinde mecliste her anlayıştan milliyetçi fikirler olmuştur. Lakin bu dönemin ilk iki yılına din temelli bir milliyetçilik hakimken, sonraki iki yılda inkılapçı milliyetçilerin gücü artmıştır (Göktürk, 113-114).

İnkılapçı kanatın başını çeken Mustafa Kemal'e göre; Turancılık ve İslamcılık anlayışı yanıltıcıdır. Çünkü bu tip çok etnik unsurları barındıran organizasyonlar dengesiz ve temeli olmayan çürük yapılardır. Bu noktada en kuvvetli oluşum ulus devlettir. Böylelikle yeni cumhuriyetin temel anlayışı, Mustafa Kemal'in tasavvurunda oluşan bir milliyetçilik türüdür. 1923-1950 yılları arasında devletin hâkim milliyetçilik algısı olan bu milliyetçiliğe genelde Kemalizm denilmekle birlikte, resmi milliyetçilik ve Atatürk milliyetçiliği ifadeleri de muadil kullanımları olmuştur. Mustafa Kemal, milliyetçilik anlayışını "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz" sözüyle ortaya koymuştur (Yesevi, 2018: 171-172).

Dönemin tek siyasal oluşumu olan CHP'nin 1927 yılındaki 2. Kongre programında fırkanın "Cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi ve laik" bir anlayışa sahip olduğu belirtilmiştir (Gülbüz, 2018). 1931 yılında gerçekleşen 3. Kongrede ise, parti programına devletçilik ve inkılapçılık umdeleri de eklenerek, altı okun tümü parti programına girerek resmi olarak açıklanmıştır. 1935 yılındaki CHP programında, başından beri Türk inkılabı adına yapılanların partinin ana düşüncesi olduğu ve altı okun devletin temel kuramı olduğu yazmaktadır. Bundan sonra CHP'nin altı oku aynı zamanda devletin temel anlayışı olarak kabul edilmiştir. 1937 yılında çıkarılan bir kanunla altı ok hem CHP'nin hem de devletin temel umdeleri haline getirilerek parti-devlet bütünleşmesi müşahhas hale getirilmiştir (Koçak, 2020:38). İlgili parti-devlet bütünleşmesi tabii olarak, devletin ile CHP'nin ideolojisini müşterek hale gelmiştir (Uzun, 2010).

Ancak Kemalizm'i sadece altı okla sınırlamak doğru olmayacaktır. Zira Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatta olduğu süre zarfında fikirleri, ifadeleri, söylem ve eylemlerinin toplamına Atatürk ilkeleri tanımlaması yapılmıştır (Kayıran ve Metintaş, 2013). Kemalizm, altı okla birlikte tek parti sürecinde hayata geçirilen Harf Devrimi ve Şapka Kanunu gibi yasal düzenlemelerle bir bütündür. Bu düzenlemeler altı ilkeyle

aynı kefeye konmayabilir. Ancak içtimai yaşamda etkileri çok daha fazla olmuştur (Gürbüz, 2017).

1920’li yıllarını seküler bir cumhuriyet devleti inşa etmekle uğraşan yönetici kadro, 1930’lu yılların başından itibaren ideoloji meselesine ağırlık vermiştir. “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi” bunun en mühim emarelerindendir. CHP’nin 1931 yılındaki 3. kurultayında Türk Tarih Tezi ortaya atılmıştır. Teze göre, kadim bir ırkın mensubu ve yuvarlak kafalı olan Türklerin Orta Asya’daki bilinirliği binlerce yıla dayanmaktadır. Türkler, yaşanılan bir kuraklık nedeniyle Orta Asya’dan dünyanın birçok yerine yayılmış ve medeniyet dağıtmıştır (Çağaptay, 2020: 245-246).

Güneş Dil Teorisinin ilk adımı, 26 Eylül 1932 tarihinde İstanbul 1. Türk Dili Kurultayı’nın toplanmasıyla atılmıştır. Atatürk’ün fikirlerini içeren Teori, Türk Tarih Tezi’nin bir devamı olmuş ve Türk dilinin sadeleşmesi ve anlaşılması adına gerçekleştirilmiştir. İddia odur ki; tüm dünya lisanları Türkçeden türemiştir. Tarihin en eski ırkı olan Türkler ilk olarak güneşe tapmış ve hayat kavramlarını güneş fikrine göre şekillendirmişlerdir. Böylece güneşe dayanan bir lisan telakki edilmiştir. Bunun neticesinde, Türk dili ve öteki diller arasında belirli araştırmalar yapılmış ve Türkçenin öteki birçok dile kökenlik ettiği çıkarımında bulunulmuştur. 1930’ların ortasına doğru gelindiğinde dilde sadeleşme hamlesi zirveye varmış ve Türkiye’de hem kamu hem de özel alanda birçok isim değişikliklerine gidildiğine rastlanmıştır. 2. Tarih Kongresinin neticesinde, Eski Anadolu medeniyetleri Hititler ve Ermeniler dahil Türkçe lisana malik olup olmamasına bakılmaksızın etnik açıdan Türk olarak kabul edilmiştir (Çağaptay, 2020: 258).

Ulus-devlet olarak kurulan Türkiye, her unsuruyla birlikte batılılaşma ekseninde biçimlenmiş ve problemlerin, ulus devlet yapılanması ve batıyı benimsemiş içtimai yaşamla halledilebileceği düşünülmüştür. Bu anlayış, geleneksel milliyetçiliğin aksine, Türk harsı ve geleneğini kendi ötekisi ilan etmiş ve böylece Osmanlı, İslam ve Rusya karşıtlığı üzerinden yeni bir anlayış ortaya koymuştur. Böylelikle vücuda gelen resmi ve salt milliyetçilik anlayışı, 1940’ların ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür (Bölükbaşı, 2020: 103).

Atatürk’ün vefatından sonra, Kemalizm’e karşı alternatif milliyetçilik anlayışları gelişmiş ve Irkçı-Turancı davasının ortaya çıkması bunu en mühim emsali olmuştur. Kemalizm’in tarih, coğrafya ve milliyet anlayışını onaylamayan ve Türk

milliyetçiliğine başka bir seçenek sunan bu anlayış, Osmanlı'daki Türkçülük düşüncesini kaynak edinmiştir. Böylelikle resmî ideoloji karşısında, gayri resmi milliyetçiliğin ilk örneğini ortaya koyan ilgili düşüncenin başını Nihal Atsız çekmiştir. Nihal Atsız ve Türkçü-Turancı cenahın öteki ileri gelenlerinin yargılandığı 3 Mayıs 1944 tarihindeki davanın 2. duruşmasında, Türkçü gençler komünizm karşıtı ve Turancılık idealini savunan gösteriler düzenlemiştir (Gökberk ve Bölükbaşı, 2019). Bu nümayişe katılan 23 kişi hakkında soruşturma açılmış ve Atsız, 3 Mayıs'ı Türkçülüğün politik bir harekete dönüşmesinin miladı olarak değerlendirmiştir (Bora, 2020:284). Bu tarihten sonra, 3 Mayıs her yıl 'Türkçülük Günü' olarak kutlanmıştır (Öztekin, 2018). Öte yandan bu vakıa bağlamında, MHP bahse konu tarihi günümüzde 'Milliyetçiler Günü' olarak kutlamakta ve bu gelişme 1969 yılında kurulan MHP'nin düşünsel ve kurumsal zeminini oluşturmaktadır (Gökberk ve Bölükbaşı, 2019).

DP döneminde ise milliyetçilik, muhafazakârlıkla birlikte ilerleme kaydetmiştir. Bu süreçte İslamcılar ve Milliyetçiler Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazları hep söylem haline getirmişlerdir. 1960'lı yıllarda komünizmin Türkiye'de güçlenmesine karşın milliyetçilik 1970'li yıllarda reaksiyoner bir hal üzerine güç kazanmıştır (Başak, 2016). Bu tepkinin siyasetteki tezahürü şüphesiz, Alpaslan Türkeş'in 1965 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde siyasete girmesi olmuştur (Erdal, 2019). Kısa zamanda partinin Genel Başkanı seçilen Türkeş, partiyi ast-üst olarak biçimlendirmiş ve aşırı milliyetçi bir program dahilinde militan bir oluşum haline dönüştürmüştür (Zürcher, 2020:294) 1969 yılında gerçekleşen kongrede, Türkeş liderliğinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin adı MHP olarak değiştirilmiş ve artık milliyetçilik bir hareket ve düşünce merkezi olmaya başlamıştır. MHP, AP'nin başını çektiği 1975 ve 1977 yılındaki MC hükümetlere ortaklık etmiş ve Türkeş ise bu hükümetlerde Başbakan Yardımcılığı ve Devlet Bakanlığı yapmıştır (Yesevi, 2018:250).

MHP'nin ideolojik temelini Türkeş "Dokuz Işık Öğretisi" ile formüleştirmiştir. Türkeş'e (2016:160-168) göre; Türk milletinin kurtuluş reçetesi dini inancını kapsayan milliyetçilik ülküsüne bağlanmaktadır. Türk milletini kısa vakitte ve kısa yoldan gelişmesi, Türk'ün milli cereyanı ve yüzde yüz milli öğretisi olan Dokuz Işıkla mümkündür. Bu sebeple Türk'ün milletine, mazisine, ananesine dayanmış ve inanmış olan Dokuz Işık öğretisi aranan milli anlayışın kendisidir. Kapitalizm, Liberalizm ve Komünizm Türk'ün derdine derman olamayacağı için,

şahsınla münhasır özelliklerine hitap edebilecek, Müslüman-Türk gerçekliliğini kaybetmemiş, modern bilgi ve tekniği rehber olarak gören Dokuz Işık, Türk milletinin kurtuluş reçetesidir. Dokuz ışık doktrini 9 ilkeden meydana gelmektedir. Bunlar; Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, İlimcilik, Toplumculuk, Köycülük, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Gelişmecilik ve Halkçılık, Endüstricilik ve Teknikçilik'tir.

MHP, 1973 seçimlerinde başarı elde edemeyince neşriyat faaliyetlerine hız vermiş ve hususiyetle, Seyit Ahmet Arvasi meseleye dönük gün aşırı yazmıştır. Bir süre sonra “Türk İslam Ülküsü” olarak üç ciltlik bir yapıta dönüştürülen bu yazılar aslında Dokuz Işığın genişletilerek anlatılması olmuştur. Bu anlayış daha sonra Aydınlar Ocağınca benimsenmiş ve desteklenmiştir. Aydınlar Ocağı, MSP'nin aksine laik-muhafazakâr bir tutuma sahiptir. Bunun yanında, MSP, AP ve MHP'den oluşan sağın üç büyük oluşumunu bir araya getirerek komünizmle mücadeleyi hedeflemiştir. Ocağın kurucusu İbrahim Kafesoğlu'nun milliyetçi geçmişi ve Türk-İslam sentezinden ilk kez bahseden kişi olması, MHP'nin bu anlayışı benimsemesinde önemli yere sahiptir (Doğan, 2019: 86-88).

Bu dönemde başka milliyetçiliklerin belirginleştiğine de şahitlik edildiğini söylemekte fayda vardır. Zira 1972 yılında yapılan kongrede CHP'nin Genel Başkanlığına Bülent Ecevit seçilmiş ve İnönü dönemi son bulmuştur. Ecevit bu dönem içerisinde cereyan olarak milliyetçiliğin sosyalist versiyonunu benimsemiştir (Başak, 2016).

12 Eylül 1980 darbesiyle, MHP kapatılmış ve kovuşturmalar neticesinde verilen idam ve hapis cezaları hususiyetle ülkücüler ve sol cenah üzerinde derin izler bırakmıştır (Küçük, 2019). Darbe sonrası demokratikleşmeyle, ülkücüler Muhafazakâr Parti'yi kurmuştur. Fakat partinin başına 12 Eylül'ün aktörlerinden Mehmet Pamak'ın getirilmesine tabandan büyük eleştiriler gelmiştir. Böylece ilgili parti kapatılmış ve yerine MÇP kurulmuştur. 1987 yılındaki referandumla yasaklıların siyasete dönmesiyle MÇP, 4 Ekim'de olağanüstü kongre gitmiş ve Türkeş partinin Genel Başkanı seçilmiştir. Devamındaki süreçte, önce ANAP'taki ülkücüler partiye çağırılmış ve olumsuz tanıt alınmıştır. Ardından “Yuvaya dönün” daveti Muhsin Yazıcıoğlu'nun başını çektiği Türk-İslam Ülkücülerine yapılmıştır. Çağrıdan olumlu yanıtlar gelmiş ve 1988 yılındaki kurultayda partiye adım atmışlardır. Yeni katılımlar partiye canlılık kazandırmış ve bunun etkisiyle 1989 ve 1991 seçimlerinde MÇP'nin oy oranı kayda değer yükselmiştir (Bayraktar, 2015).

Yazıcıoğlu hapisten çıktıktan sonra Sosyal Güvenlik ve Dayanışma Vakfı, Gençlik Kültür ve Sanat Ocakları ve “Bizim Dergâh” gibi oluşumları kurmuştur. Böylelikle ülkücü ailelere destekte bulunmuş ve bu cenahta ünü giderek artmıştır. Ayrıca parti üst yöneticilerinin 12 Eylül sürecindeki davranışlarını eleştirmeye başlamış ve bu durum Türkeş’le arasının açılmasına neden olmuştur. Bu hal 1991 kongre seçimlerine sirayet etmiş ve ilk defa Türkeş’in listelerine karşı listeler hazırlanmıştır. Arkasından toplam 22 ilde başarı elde eden Yazıcıoğlu taraftarlarının kazandığı yönetimler Türkeş tarafından feshedilmiştir (Bayraktar, 2015).

1991 seçimlerine MÇP, RP ve İslahatçı Demokrasi Partisi’yle birlikte girmiş ve 19 milletvekili kazanmıştır (Çelik, 2017:651). Bu süreçte hükümet, DYP-Sosyal Demokrat Halkçı Parti arasında kurulmuş ve MÇP bu hükümeti dışarıdan desteklemiştir. Ülkücü taban SHP’nin, Halkın Emek Partisi’yle seçime girmesine ve onlara meclisin yolunun açılmasına tepkiliyken, Türkeş’in hükümete güven oyu verilmesini MÇP’li milletvekillerinden istemesi üzerine Yazıcıoğlu ve arkadaşları oylamaya katılmamışlardır (Bayraktar, 2016:88). Ardından MÇP’de iç çekişmeler başlamış ve 1991 yılındaki kongreye gelindiğinde, tüm engellemelere rağmen Yazıcıoğlu ve arkadaşları parti yönetimine girmeyi başarmıştır. Ancak Türkeş “bir takım cemaat muhbirleri MÇP’yi ele geçirmeye çalıştığı” gerekçesiyle onları tasfiye etmiştir (Aydın ve Taşkın:383-385). Türk-İslam Ülkücülerini şeriatçı ilan eden Türkeş, aynı zamanda partisini laik-milliyetçi çizgiye çekmeyi amaçlamıştır (Bayraktar, 2015).

Artık burada siyaset yapamayacaklarını gören Türk-İslam Ülkücülerini bir sene süren çalışmalar neticesinde BBP’yi kurmuşlardır. BBP’nin kuruluş itibariyle temel mefhumu “Sivillik” olmuştur. Mayası İslam olan milli hüviyetin özgünlüğü temelinde sivil topluma önem atfedilmiştir. “Hâkim değil hadim devlet” ve “Devlet millet için vardır” mottoları kuruluşun temel esasları olmuştur. Yazıcıoğlu ilerleyen dönemlerde “Devletçi milliyetçilikten, milletçi milliyetçiliğe” bir evrim gayesinin olduğundan bahsetmiştir. MHP’nin devletçi tutumunun tersine toplumun karşısına halkçı bir tutumla çıkmıştır (Bora, 2020:321).

BBP kurulduktan sonra yapmış olduğu ittifaklarla ilk birkaç seçimde mecliste temsil olanağı bulmuştur (Çelik, 2017: 651). Genel manada orta Anadolu ve özelde Yazıcıoğlu’nun memleketi Sivas’ta belirli ölçüde başarı elde eden BBP, istenilen sıçramayı yapamamıştır. Ülkücü camiadaki bölünmeden bugüne, seçmen desteği

bağlamında ülkücülerin MHP'yi bırakmadığı görülmüştür (Bayraktar, 2016:128). Yazıcıoğlu 2009 yılında Kahramanmaraş ilinde bir helikopter kazasında vefat etmiştir. BBP günümüzde siyasal yaşamını, ana omurgasını MHP ve AK Parti'nin oluşturduğu Cİ'nin üçüncü ortağı olarak sürdürmektedir.

BBP'nin kuruluşu sıralarında, kapatılan partilerin tekrar açılmasının önündeki yasal engel kaldırılmıştır. Bunun üzerine, 24 Ocak 1993 tarihinde gerçekleşen MÇP'nin 4. Olağan Kongresinde, partinin adı MÇP'den, MHP'ye dönüştürülmesine karar verilmiştir (Bölük, 2019:120). Türkeş için soğuk savaştan sonra uzlaşmacı bir izlenim sergilemesi hasebiyle “Bilge lider” ifadesi geniş çevrelerce kullanılmıştır. Türkeş 1995 yılında partisinin seçim barajına takılması nedeniyle meclis dışı kalmıştır. Bu seçim onun girdiği son seçim olmuş ve 1997 yılında vefat etmiştir (Bora, 2020: 321-322).

Türkeş'in vefatı üzerine 6 Temmuz 1997 tarihinde MHP'nin 5. Olağanüstü Kongresi gerçekleşmiş ve Devlet Bahçeli yeni genel başkan seçilmiştir. MHP, Bahçeli liderliğinde ilk defa 1999 yılındaki genel seçimlere girmiş ve yüzde 17,9 oy alarak, mecliste 129 koltuk kazanmıştır. Seçimi ikincilikle bitiren MHP, ANAP ve Demokratik Sol Partisi ile koalisyon hükümetinin ortağı olmuş ve Bahçeli bu koalisyonun Başbakan Yardımcılığını yapmıştır (Yesevi, 2018: 256). Seçimden kısa bir süre önce Abdullah Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi ve idam edilip edilmeyeceğiyle ilgili tartışmaların büyümesi, MHP'nin bu başarısında temel motivasyonu olmuştur. Bu mesele aynı zamanda MHP'nin de ortağı olduğu koalisyon hükümetinin karşısına çıkan ilk kriz olmuştur (Çelik, 2017:672). Fakat ABD ve Avrupa Birliğiyle büyük sıkıntıların yaşanacağı gerekçeleriyle Bahçeli, Öcalan'ın asılmamasına koalisyon ortaklarınca ikna edilmiştir (Bora, 2020:332). Bunun dışında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Ecevit arasında gerçekleşen kitapçık krizi, Başbakanın iyi gitmeyen sağlık durumu ve gün geçtikçe daha da artan iktisadi bunalım neticesinde, Bahçeli 7 Temmuz 2002 tarihinde erken seçim çağrısı yapmıştır (Çelik, 2017:672).

2002 seçimlerinden AK Parti tek başına iktidar çıkmış ve MHP seçim barajına takılarak meclis dışı kalmıştır. Böylelikle milliyetçilik anlayışı değişikliğe uğramış ve yeni anlayış AK Parti'nin “Muhafazakâr Demokrat” kimliği ile uyumlu olacak şekilde ilerlemiştir (Erler, 2007). AK Parti'nin milliyetçilik yaklaşımını anlamak için, Erdoğan'ın ifadeleri önem arz etmektedir. O kendi milliyetçilik anlayışı için “Slogan

milliyetçiliği değil, Gerçek milliyetçilik” olduğu çıkarımında bulunmuş ve milliyetçiliğin sadece slogan atmaktan ibaret olmadığını, hizmet etmeyi temel almanın, devletin ve milletin gelişim göstermesini sağlamanın ve refah seviyesinin artmasının gerçek milliyetçilik olduğunu savunmuştur. Kendini Menderes ve Özal’ın devamı olarak gören Erdoğan’ın bu milliyetçilik söylemleri Türkiye’de tüm merkez-sağ partilerinin ortak noktası olmuştur (Bölükbaşı, 2020:164-165).

2007 seçimlerinde tekrar meclise giren ve günümüze değin bu konumu sürdüren MHP, AK Parti’nin 2002-2016 yıllarında yürüttüğü Kürt meselesi, AB ve Kıbrıs politikaları gibi meselelerin karşısında durmuştur. Bilhassa Bahçeli, Kürt meselesinden kaynaklı olarak ihanetle suçlamıştır. Ancak 2015-2016 yıllarında bazı doğu illerinde gerçekleşen hendek operasyonlarına MHP’nin destek vermesi, onu iktidarla yakınlaşmaya götürmüştür. 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen devlet içine sızmış bir cemaat yapılanmasının devletin rejimi ve hükümetine karşı ayaklanması neticesinde bu yakınlık farklı bir boyuta taşınmaya başlanmıştır (Yesevi, 2018:259-263).

Aynı zamanda MHP içindeki bir kanat, 2015 genel seçimlerinde başarı elde edilmediği gerekçesiyle bir değişimin gerekliliğini savunarak olağanüstü kongreye gitmek istemiştir. Bahçeli ise, bu oluşumun arkasında Fettullah Gülen’in olduğunu ve partiyi ele geçirmek istediklerini savunmuştur. Meral Akşener 15 Temmuz kalkışmasından sonra bu suçlama gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir (Bora, 2020 :337). Böylelikle MHP’de yeni bir bölünme söz konusu olmuş ve 2017’de muhalif kanat Meral Akşener liderliğinde İYİ Parti’yi kurmuştur. İYİ Parti, MHP’nin içinde olduğu Cİ’ye karşı, SP ve CHP ile Mİ’yi kurmuş ve günümüzde bu birliktelik hala devam etmektedir (Cumhuriyet, 5 Mayıs 2018).

İYİ Parti 2018 genel seçimlerinde yüzde 9,6 oy almış ve mecliste 43 sandalye kazanmıştır. 2019 yerel seçimlerine yine Mİ çatısı altında girmiş, İstanbul ve Ankara gibi birçok ilin CHP’ye geçmesinde büyük rol oynamıştır. 2021 yılında küçük ölçekli bir bölünmede İYİ Parti’de gerçekleşmiştir. Ümit Özdağ, İYİ Parti’den ayrılmış ve Zafer Partisi’ni kurmuştur. Bu olay sonrası günümüzde Türk milliyetçiliği mecliste farklı anlayışlarla MHP, İYİ Parti, BBP ve Zafer Partisi olmak üzere dört siyasal oluşumla temsil edilmektedir (<https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi>).

1.3. Türk İslamcılığının Tarihsel Gelişimi

Türk sağ siyasetinin temel dinamiklerinden olan İslamcılık cereyanı, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde üç tarz-ı siyasetten biri olarak ortaya çıkmasına rağmen, Türk siyasetindeki asıl etkisini çok partili hayata geçildikten sonra 1970’li yılların başından itibaren göstermeye başlamıştır. Bu minvalde İslamcılığın tarihsel gelişimi anlatılıp, Türkiye’deki serüveni ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.3.1 İslamcılık İdeolojisi

İslamcılık akımı, Manaz’a (2008:39) göre; yöntemi ve teşkilatlanma şekli nasıl olduğu gözetmeksizin, İslam dini siyasi, kanuni ve iktisadi bir düzendir. Temel anlayışını savunan ve ait olduğu cemiyeti ve ülkeyi bu minvalde değiştirme gayesi içinde olanlara Siyasal İslamcı ve malik oldukları cereyana ise siyasal İslam denilebilir.

Tanımı ve ne olduğuna dair temsilcilerince bir mutabakata varılmayan İslamcılık ifadesi, temel kaynağı olan Kuran’da doğrudan geçmemektedir. Lakin İslami olan vakıa ve eylemleri ifade etmek adına ortaya konan mefhumlardandır. Arapça karşılığı “İslamiyyin” olan mefhum, İmam Eş ‘Ari’nin “Muhteliful İslamiyyin İhtilaful Musallin” adlı eserinde yer almıştır. Modern dönemde ise, ilk olarak Namık Kemal bahsetmişse de yazın hayatına Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesinde yer alarak girmiştir (Türkmen, 2015:139). İslamcı anlayış temel düşüncelerini Kur’an-i Kerim üzerine bina etmiş olan bir uygarlıktır. Bu uygarlık, asırlarca kıtalara hükmetmiş, aydınlık bir medeniyet olmayı başarmış ve antik Yunan ile Roma’dan da istifade ederek büyük bir felsefe ve tefekkür oluşturmuştur. Hilafeti eline aldıktan sonra bu medeniyetin en büyük ve son temsilcisi olan Osmanlı Devleti, bu özelliğini devam ettirebilmek için “İslami bir rönesans” arzu etmiştir (Tunaya, 2003:1-2).

Tarih boyunca dıştan içe doğru yenilenmeyi kabul etmeyen İslami anlayış, ihtiyaç duyduğunda Kuran’a ve Sünnete müracaat ederek öze dönmeyi tercih etmiştir. 19. Asırda zuhur eden İslamcılık hareketi içten içe yenileşmeyi tercih etmiş, lakin gerçekte buna uzak kalmış ve bunun gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı düşüncesini hâkim kılmıştır. Esasen bir kurtuluş, bir çare ve yönetme arzusunun peşinden gittikleri için maziye bakmaktan öte geleceği düşünmek, mevcut dönemi öne almak ve var olan sorunlara hemen çözüm üretmek İslamcılara daha makul gelmiş ve

ilerlemeye büyük önem vermişlerdir. Dolayısıyla mazi ve gelecek ilerlemeye katkı sağladıkça anlamlı sayılmış ve bu gelişmekte olanla gelecekte olanın, mevcut olan ve mazide olanın yerini alması anlamını taşımıştır (Kara, 2003: 2).

İsmail Kara'ya (2011:17) göre; İslamcılık 19. ve 20. asırda bir bütün halinde, yeniden yaşama hâkim kılınmak adına ve Müslümanları rasyonel bir yöntem ile batı tarafından istismar edilmelerinden, zalim idarecilerden, taklit ve batıl itikatlardan kurtarmak; çağdaşlaştırmak, birlik haline getirmek, kalkındırmak için gerçekleştirilen eklektik, eylemci ve çağdaş özellikleri ağır basan politik, ilmi ve düşünsel çalışmaların bir bütünü anlamına gelen harekettir. Müslüman coğrafyada İslamcılık için “Tecdid, ittihadı İslam, ıslah ve ihya isimleri kullanılırken, batı coğrafyasında genellikle Panislamizm kullanılmakla beraber çağdaş İslam düşüncesi, modern İslam ve İslam'da reformist fikir gibi ifadelerde karşılık bulmuştur.

Bulaç'a (1997:24) göre; İslamcılık cereyanının 3 temel gayesi vardır. Bunlar; Kuran ve sünnete yeniden dönüş, içtihat kapısının fonksiyonelleştirilmesi ve farklı bir cihat fikrinin ortaya çıkarılmasıdır. Ayrıca, İslamcılık çağdaş dünyaya aittir ve dışarıdan bakıldığında çelişki içerdiği düşünülse de temelde çağdaşlaştırıcı bir görev üstlenmiştir. Bu anlayış, Müslümanların kendi değerlerine has yeni bir hüviyet bina etme tasarımıdır. Tunaya'ya (2003:17) göre; İslamcılık fikriyatı ideolojiktir. Çünkü kurumları inşa edecek bir düşünce ve inanç yönteminin olduğunu öne sürmekte ve hayata geçirmek için de toplumsal bir harekete davet göndermektedir. Aynı zamanda siyasaldır. Zira Osmanlı devletini bir bütün olarak korumak ve parçalanmasını önlemek adına onu muayyen bir gayeye mobilize etmek arzusu içerisinde.

İslam dünyasının yaşamış olduğu buhrandan kurtulması adına tüm Müslümanları ilk defa birlik olmaya çağıran kişi aslen İranlı olan Cemaleddin Afgani'dir. Fikirleri ve hüviyeti ciddi tartışma konusu olan Afgani'nin düşünceleri başlıca; İslam'ın ilerlemeye mâni olmadığı, içtihat müessesesinin işlevsel olma gerekliliği, İslam'daki asıl gerilemenin nedeni içindeki bi'dat ve hurafelerin olduğu, asrı saadet dönemindeki İslam'a rücu etmek gerekliliğidir. Onun tasavvurunda tüm Müslümanların bir merkezden yönetilme fikri yoktur. O, her Müslüman cemiyetin önce kendi milli devletini kurmasını ve sonra günümüzdeki Avrupa Birliği gibi bir İslami konfederasyonun oluşturulmasını istemiştir (Aydın, 2018: 20-22).

İslamcılık akımı Mısır'da Afgani'nin öğrencisi olan Muhammed Abduh, Hindistan'da Seyyid Ahmet Han ve Seyyid Emir Ali, Türkiye'de ise Sıratı Müstakim/ Sebilürreşad, Beyanu'l-Hak, İslam Mecmuası ve Volkan gibi mecmualarda toplanmış olan yazarların öncülüğünde zuhur etmiş ve gelişme göstermiştir (Kara, 2011: 17).

1.3.2. Osmanlı Dönemi İslamcılık Düşünce Akımı

Modernleşmeye karşı gelişen tepkiler ve sömürge haline getirilen İslam dünyasından Osmanlı'ya gelen yardım talepleri, ona İslam alemine dikkatini vermesini ve “İslamcılık” fikrini benimsemesini sağlamıştır. Böylece din yeni bir işlev edinmiş ve İslamcılık modern bir düşünce yapısı olarak kitlesel hale gelmiştir (Yalçı, 2021). Bu bağlamda İslamcılığın siyasal bir argüman olarak tercih edilmesi 2. Abdulhamit döneminde olmuştur. 2. Abdülhamit, tahta geçtikten sonra özellikle söyleme dayalı olarak öteki unvanlarının yerine halifelik vasfını yaygınlaştırmaya gayret etmiş ve hilafet makamını işlevsel hale getirmiştir (Türk, 2015). Bu yüzden, İslam aleminden gelen yardım taleplerini karşılamaya çalışarak güçlü bir halife görünümü vermeyi hedeflemiştir (Özdemir, 2019: 42-47). Bu minvalde dini eğitime büyük önem verilmiş, birçok İslam bölgesine temel dini eserler karşılıksız gönderilmiş, hicaz demir yolu işlevsel hale getirilmiş, Arap bölgelerine ve hac işlerine her zamankinden daha çok önem verilmiştir (Yalçı, 2021).

Dönemin öteki düşünülerinin yanında hemen hemen tüm İslamcı münevverlerde, fikirlerini hürce beyan etmedikleri mülahazasıyla 2. Abdulhamit idaresine muhalefet etmiş ve bu husus onların tek ortak noktası olmuştur. Yalnız 2. Meşrutiyetle birlikte durum tam tersine dönmüştür. Bahse konu dönemde İslamcılar fikirlerini hürce beyan etme fırsatı bulmuş, fakat devlet politikası artık İttihad-ı İslam olmaktan uzaklaşmıştır (Kara, 2011:29). Böylelikle İslamcılığın modern bir fikriyat olarak zuhur etmesi, 2. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte “sırat-ı müstakim” dergisinin neşriyata başlamasıyla gerçekleşmiştir (Türk, 2015). Bir başka önemli husus olarak, İslamcılık düşüncesi, temsilcileri tarafından farklı boyutlarda ele alınmış ve bu durum müşterek bir fikir birliğinin oluşmasına engel olmuştur (Özdemir, 2019; 60-61). Burada dönemin İslamcı düşüncesini anlamak için Mehmet Akif Ersoy, Said Halim Paşa ve Ahmet Hilmi Bey gibi dönemin özgün münevverlerin görüşlerinden istifade edilecektir.

Mehmet Akif Ersoy, 1908 yılında (sırat-ı müstakim) kurulan, 1912 yılında adı Sebilürreşad olarak değiştirilen mecmuanın başyazarlığını yapmıştır. Bu mecmua için Akif “mecmuamız bir İslam mecellesidir” sözlerini kullanmıştır (Oba vd, 2014). Büyük ölçüde Afgani-Abduh çizgisini Türkiye’de sürdüren Akif, hilafet ile saltanat müesseselerine karşı eleştirel bir görüşe maliktir. Parlamento ve anayasayı desteklemiş ve içtihat müessesesinin yenileşmesinin istemiştir. Böylelikle içtihat kapısı, halkın bilgisizliğinden nemalanan ulema kesiminin elinden bir iktidar aracı olmaktan çıkartılacak, İslam dini doğrudan Kuran ve sünnetten öğrenilecek ve böylece İslam dünyasındaki buhran son bulacaktır. Ona göre, bu buhranın ana nedeni İslam dini değil, Müslümanların İslam’ı iyi anlamamasıdır (Taş ve Göksuçokur, 2019).

Said Halim Paşa, Osmanlı’nın geri kalmasını siyasi kurumlar, içtimai yasalar ve dinin yaşamdaki yeriyle bağlantılandırılmış oryantalist fikirlere karşı, batıya özgü anlayışın getirilmemesini, mevcut olanın aksayan yönlerinin düzeltilmesi anlamına gelen “tadilen ıslah” anlayışının yürürlüğe konmasından yana olmuştur. Oda Akif gibi gerilemenin temel nedenini Müslümanların İslam’ı yanlış anlama anlayışından kaynaklandığını savunmuş ve “Müslümanlar İslamla yakınlaştıkça ilerleme kaydederler” sözünü kaydetmiştir. Ayrıca Telakki için zorunlu batılılaşma görüşüne karşı çıkmış, “milliyetini ve irfanını inkâr eden milliyetini kaybeder” ifadesiyle kültürel Batılaşmanın zararlarına değinmiş ve “Batı’nın yolu her daim Roma’ya, Müslümanın yolu ise Mekke’ye çıkar” ifadesiyle taklit etmenin bir aciziyet olduğunu dile getirmiştir (Uğurlu ve Yurteri, 2022). Said Halim Paşa batı tipi demokrasiye karşı çıkmış ve bizim de kendi özgün koşullarımıza göre bir yönetim tarzını ortaya koymamız gerektiği savunmuştur (Kara, 2011:221-223).

Osmanlıcılığın batılıların dayatması olduğunu savunan A. Hilmi, 2. Meşrutiyetle birlikte “ittihattı İslam” adında bir gazete neşretmiştir. Ona göre; İslamcılık, politik bir telakkiden ziyade, her İslam devletinin özgün toplumsal yenilenmesini oluşturması üzerine bina edilmiş bir kültürel birliktir (Aslan, 2021). İslam dininin rakibi tıpkı öteki dinler gibi, bir başka din değil, özgür irade, çağdaş bilim ve felsefedir. Böylece mevcut sorunların çaresi İslam inancının ve batı ilkelerinin sentezlenmesidir. Buna karşın batıyı taklit etmek milli ve manevi değerlerimiz kaybolacağından tehlikelidir. İslam dini bilime karşı değildir ve bu oluşan algı zamanla dinin önüne geçmiş içtihatların işidir. Batı hızla gelişmekte olduğu için ona yetişmek oldukça zor görünmektedir. Batı kültüründen etkilenme bağlamında, azından savunma

adına “ilmiye sınıfının görevlerinin tayini ve bölünmesi, medreselerin ve öğretimin iyileştirilmesi, şehirlerde din hususunda özel bir sınıfın yetiştirilmesi” gibi bazı önlemler alınmalı ve tüm İslam aleminden seçilecek 40-50 kişilik bir “Meclis-i Ali-i İctihat” oluşturulmalıdır. İslam hilafetinin koruması altında olan bu kurulun çıkaracağı yararlı içtihatlar, zamana uygun olacak ve tüm Müslümanların ortak sayacağı bir mezhep ortaya koyacaktır (Kara, 2011:71-76).

1.3.3. Cumhuriyet dönemi İslamcılık Düşünce Akımı

18. Asrın ortalarında Batılılaşma hareketlerine başlayan Osmanlı Devleti, yerini 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde ulus-devlet anlayışıyla kurulan T.C.’ye bırakmıştır. Cumhuriyet anlayışı, Osmanlı’da gerçekleştirilmeye çalışılan kısmi batılılaşmayı terk etmiş ve topyekûn bir modernleşme anlayışını benimsemiştir (Toker ve Tekin, 2007:82-89). Niyazi Berkes’e (2006, 521) göre; bir din devleti yerine bir ulus-devletin kurulması aslında devamında birçok devrimin geleceğinin habercisi olmuştur.

Merkezine pozitivizmi koyan bu düşünce gelenek ile salt aklı, din ile bilimi, otantiklik ile evrenselliğin yerini değiştirmekte sınır gözetmemiştir (Kurtoglu, 2018:206). Ekim 1922 tarihinde saltanat kaldırılmış ve 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyet rejimi ilan edilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde ise, aynı gün içinde Şer’iye Evkaf Bakanlığı feshedilerek yerine Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) kurulmuş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilerek tüm eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış ve halifelik müessesesi kaldırılmıştır (Kili, 2009:195-204). Bu değişiklikler ve cumhuriyetin ilanı şekline olan itirazlar giderek artan bir muhalefetine habercisi olmuş ve Kasım 1924 tarihinde TCF kurulmuştur. Ancak doğuda başlayan Şeyh Said vakıası dini bir hadise olarak değerlendirilmiş ve TCF’nin kapatılmasına gerekçe gösterilmiştir. Bundan ötürü tüm muhalif neşriyat faaliyetleri yasaklanmış ve dini alan üzerindeki baskı artırılmıştır (Satan, 2014:159-161). Aynı vakitte, bu isyanının tarikatlarca gerçekleştirildiği gerekçesiyle, onların toplanması, zikir yapması, hususi elbiseler giyilmesi yasaklanmış ve türbelerin kapatılması sağlanmıştır. Böylece Kendine yaşama alanı bulamayan tarikatlar tüm mevcudiyetleriyle yeraltına çekilmişlerdir (Kara, 2017).

1925 yılından itibaren yürürlüğe konan Kemalist devrimler şapka kanunuyla başlamış ve tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla ilerlemiştir. 1926 yılında hemen hemen tüm yasalar batıdan alınmıştır. 1928 yılında cumhuriyetin ilk anayasasının 2.

Maddesine konulmuş olan “Türkiye devletinin dini, din-i İslam’dır” ibaresi kaldırılmıştır. Yemin törenlerindeki “vallahi” kelimesi “söz veriyorum” ile değiştirilmesi, en mühim kopuş olarak Arap alfabesinden, Latin alfabesine geçilmesi ve 1932 yılında ezanın Türkçeleştirilmesi gibi gelişmeler İslam’ı Türk milletinin siyasi ve içtimai yaşamından çıkartma girişimleridir (Şener, 2015:245-246).

Yılmaz’a (2017:289), göre; 1930 yılında bir muvazaa partisi olarak kurulan ve siyasi konjonktürün sadece 3 ay yaşamasına müsaade ettiği Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından bir ay sonra “Menemen Olayı” olarak hafızalara giren bir vakıa zuhur etmiştir (Kara, 2018). Bu olay bir tarikat liderinin şeri hukukun ve hilafetin geri getirilmesi için halkı nümayişe tahrik etmesiyle başlamış ve bu vakıa ardından çeşitli şiddetli olaylara sebep olmuştur (Ahmad, 2019: 93). Bu ve 1933 yılında Türkçe ezanın Bursa Ulu Camii önünde protesto edilmesi gibi birtakım eylemler en sert şekilde bastırılmış ve ilgili gelişme gerekçe gösterilerek, resmi olarak DİB dışında İslamcı neşriyata kesinlikle müsaade edilmemiştir. Ancak sıkı bir denetim ve tüm engellemelere rağmen dönemin bazı yazar ve düşünürleri, geleneğe yeniden hayat vermeye ve dini söyleme yer açmaya gayret etmişlerdir. Yazdıkları çoğu zaman soruşturma geçiren ve ceza alan bu kişilerin başında Eşref Edip, Said Nursi, Necip Fazıl ve Nurettin Topçu gelmektedir⁶. Süreç içerisinde günlük yaşamın laiklik çerçevesinde düzenlenmesini amaçlayan her gayretin takdir gördüğü tek parti dönemi cumhuriyet tarihi “tek sosliliğin dünyası” olmuştur. İslamcılar kendilerini bu gerçekliğe göre tatbik etmeye çalışmış, bunu yapmayanlar ise cezalandırılmıştır (Subaşı, 2018:220-222).

1930-40 döneminde oldukça baskıcı bir davranış içinde olan CHP, 1947 yılında gerçekleşen 7. Kongrenin akabinde dine karşı esnek olmaya başlamıştır. Bu süreçte, din dersi seçmeli olarak müfredata koyulmuş, din görevlileri yetiştiren kurslar ve bir ilahiyat fakültesi açılmış ve türbe ziyaretlerine müsaade edilmiştir (Zürcher, 2020:270). Ancak belirtilmesi gerekir ki, bu uluslararası ortamda değişen koşulların zaruri hale getirdiği bir değişim olmuştur. Zira Sovyet tehdidine karşı batı ülkelerine yakın münasebetler geliştirmek isteyen dönemin hükümeti, demokrasiye geçme sürecini başlatmış ve bu yol üzerine seçimlerde İslamcılarının desteğini almak için bu düzenlemeleri gerçekleştirmiştir.

⁶Detaylı bilgi için bkz. Necdet Subaşı (2018). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; İslamcılık, “1960 Öncesi Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür” S:201-216.

Cumhuriyet dönemi İslamcılığın düşünce geçmişi 2. Meşrutiyetten öte, genelde DP dönemi olarak yorumlanmaktadır (Mert, 2018: 414). Tek parti döneminde İslamcılık kati olarak yasaklandığı için bir varlık gösterememiştir. Dolayısıyla DP iktidara gelince; tüm anlayışlarda olduğu gibi İslamcılıkta gerçekleşen özgürlükten yararlanmış ve gelişme göstermiştir (Aktay, 2018:21).

DP iktidara geldikten sonra dini kısıtlamaları kaldırmaya başlamış ve bir yandan ezan yeniden Arapça okunmaya başlanmış, bir yandan dini eğitime yönelik yeni olumlu hamleler yapılmıştır. İmam hatiplerin, camilerin ve dini neşriyatın sayısı giderek çoğalmış ve neşriyatların satışlarının önündeki engeller kaldırılmıştır. DP'nin bu katı laikliği gevşetme ve halkın dini hassasiyetlerine önem verme politikası, bir süre sonra (İslami genişlemeyi gören) Türk münevverlerince İslam'ın dirilişi olarak ifade edilmiştir. Öte yandan tarikatların cemiyet yaşamında bir gerçeklik olduğunu kabul ederek onları meşru hale getirmiştir. Bu durum bazı (nurcular vb.) tarikatların DP'ye açıkça destek vermesine vesile olmuştur (Zürcher, 2020:270-271).

Bunun yanında, bu hür ortamı suistimal eden ve DP'yi muhalefete karşı zor durumda bırakan bazı tarikat eylemleri de yaşanmıştır. Örneğin "Ticaniler" adı verilen tarikat üyelerinin farklı yerlerde ve organize olarak Atatürk'ün heykellerine saldırımları ve 1952 yılında bir yazar olan Ahmet Emin Yalman'ın bir İslamcı tarafından öldürülmesi, DP'yi bu cenaha karşı tutum değiştirmeye mecbur bırakmıştır. Menderes bu eylemlerin dini çeşitli maksatlara alet etmek amacıyla yapıldığını savunmuş ve din dahil hiçbir mürteciliğe müsaade edilmeyeceğini vurgulamıştır. Böylelikle Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkartılması, bazı partilerin kapatılmaları ve siyasi cezaların verilmesi gibi önlemler alınmaya başlamıştır (Elmas, 14 Kasım 2018).

Türkiye ile, bütün Müslüman devletlerde bir asırdan fazladır İslamcılıktan bahsedilmesine rağmen, 1960'ların sonlarına gelmeden kendine özgü temellerle bağımsız bir anlayış ortaya koyabilen, öteki cereyanlarla ayrım ve mesafesini tayin ederek bir iktidar iddiasında olan, İslami bir cereyan ya da hareketten söz etmek mümkün değildir. Bu ifade referans sayılarak, Türkiye'de pre-İslamcılığın, siyasal İslam'a dönüşmesi Sünni akideye bağlı, teknolojiyle ilgili, teknik bilime malik, 1940-1950 arası dönemde mezun olmuş ve çekirdeğini bir mühendis kadronun oluşturduğu kimselerce gerçekleştirilmiştir (Laçiner, 2018: 469-475). Bilindiği üzere bu kadroya

Necmettin Erbakan liderlik etmiştir. Siyasete girme kararını⁷ TOBB başkanlığındaki görevinden el çektilerince aldığı söyleyen Erbakan (2018: 16-26) şunları eklemiştir; madem millete hizmet etmeme siyasi bir kararla engel olunmuştur. O vakit siyasete girer orda mücadele ederiz. “İnsanlığın iyiliği için mücadele vermek cihattır ve siyasette cihat için yapılır”. Böylece O, 1969 seçimlerine önce AP’den girmek istemiş ve bu reddedilince, seçime bağımsız olarak katılmış ve kazanarak meclise girmiştir. Ardından 1970 yılında arkadaşlarıyla MNP’yi kurmuş ve 1. Kongrede Genel Başkan seçilmiştir (Bozaslan, 2022). Parti programında milli ve ahlaki kaideleri kapsayan kalkınmacı bir dilin ağırlığı vardır. Serbest piyasaya karşı devletçi bir iktisadi politikadan taraf olan, faizi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu reddeden MNP, ağır sanayiye ön planda tutarak dışa kapalı bir iktisadi kalkınmayı savunmuştur (Aydın ve Taşkın, 2018: 198).

Esasen MNP’nin parti programına yansıyan bu düşünceler, büyük ölçüde Mehmet Zahid Koktu’nun fikirlerine dayanmaktadır. Said-i Nursi’nin aksine Koktu, siyasal mecrada varlık göstermek için mücadele etmek gerektiğini savunmuş ve desteklemiştir. Batı güdümlü endüstrileşme, tüketim toplumu ve iktisadi tekeller Koktu’nun üstünde durduğu hususi meseleler olmuştur (Baykal ve Çaha, 2017). Erbakan’ın, (2018:9) Koktu için kullandığı şu sözleri bahsedilen iddiayı doğrular niteliktedir; onun öğütlerini unutmak söz konusu değildir. Yerli motorun Türkiye’de yapılması için ciddi teşviklerde bulunmuştur. O, Sohbetlerinde devamlı milli endüstrinin kurulmasının önemine dikkat çekmiştir.

Millî Görüş’ün ilk partisi olan MNP, 12 Mart 1971 muhtırası neticesinde kapatılmış ve ardından Erbakan bir süre yurt dışına gitmiştir. MNP kapatıldıktan sonra ve Türk siyasetini milli olan ve olmayan olarak ayıran siyasal İslamcı hareketin jenerik adı⁸ “millî görüş” olarak yaygınlaşmıştır (Bora, 2020:470). Millî görüşe gerçek ününü veren bu gelişmeler neticesinde, 1973 yılında Erbakan’ın direktifleriyle ve S. Akif Emre’nin Genel Başkanlığında MSP kurulmuştur. 1973 seçimlerinden sonra parti liderliğini devralan Erbakan, tüm iç eleştirilere rağmen CHP ile koalisyon

---

⁷Erbakan görevden alınmasının gerçek nedenini 1966’da Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığına getirilince döviz ve kredileri büyük sermayedarlara değil Anadolu girişimcilerine yönlendirmesi olarak görmüştür. Bu yüzden Anadolu girişimcilerinin desteğiyle, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği başkanı olmuş ve burada aynı şeyler yaşanmasın diye görevinden el çektilerildiğini söylemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Necmettin Erbakan (2018). Davam, S:16-17.

⁸ Bu ifade Tanıl Boraya aittir. Detaylı bilgi için bkz. Tanıl Bora (2017). Cereyanlar; İslamcılık. S:470.

hükümetinin⁹ ortağı olmuş ve ilk defa İslamcılık anlayışını iktidarlıkla tanıştırmıştır. Bu hükümette Erbakan Başbakan Yardımcısı olmuş ve 7 bakanlık elde etmiştir. MSP 1975 yılından sonra kurulan 1. ve 2. MC hükümetleri içinde de yer almış ve Erbakan tekrardan Başbakan yardımcılığı koltuğuna oturmuştur (Akşin, 2009:271). Bu vakıa Başbakanların değiştiği, ancak Başbakan Yardımcılarının değişmediği özgün bir durum olarak Türk siyasal mecrasında yerini almıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen darbe ile tüm partiler gibi MSP’de kapatılmış ve yöneticileri kovuşturma geçirmiştir. Demokrasiye dönülmesiyle döneme damga vuran ANAP, iktidar olmuş ve askerlerinde destek verdiği yeni dönemde ılımlı Müslümanlık politikalarını uyumlu bir şekilde yürütmüştür. Millî görüş bu süreçte, devlet dindarlığından uzak duran katı siyasal İslamcılar ve eski MSP’lilerin güçlü bir yönünü oluşturdukları ANAP’ın çekimi ortasında bulunma sorununu tecrübe etmiştir. Bu dönemde Millî Görüş’ün partisi olarak kurulan RP 1984 yılında yüzde 4,4, 1987 yılında yüzde 7,1 ve 1989 yılında yüzde 9,8’lik bir oy oranıyla yüzde 10 seçim barajını yakalamak üzere olduğunu kanıtlamıştır (Bora, 2020: 459-475).

Bu gelişmeler neticesinde Erbakan ülkenin bir kurtuluş reçetesi olarak gördüğü “Adil Düzen Teorisi’ni” fikirsel olarak vücuda getirmiş ve Millî Görüş fikriyatını bu teori çerçevesinde formüle etmiştir. Erbakan’ın (2018: 205-215) diliyle; adil düzen teorisinde materyalizm yerine maneviyatçılık, çifte standart değil adalet, sömürü değil iş birliği, üstünlük değil eşitlik vardır. Adil düzen, D-8’le tüm gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri kucaklayarak ve gelişerek “yeni bir dünya kurmak” ve gerçeği ilim+din de aramaktır. Faizin kalktığı, adil vergilerin olduğu, karşılıksız paranın basılmadığı, kredilerin fayda sağlayan işlere yönlendirildiği, din ve etnik yapı gözetmeksizin herkesin temel haklarına saygılı, insan merkezli, hakkın en üstün görüldüğü ve taksimde adil olan bir sosyal düzenin olduğu sistemdir.

RP, 1991 seçimlerinde yüzde 16’nın üstünde oy almış ve 62 milletvekili elde etmiştir. Ancak ilk önemli başarısı 1994 yılındaki yerel seçimlerde yaşanmıştır. Bu seçimlerde yüzde 19 oy almasına rağmen, İstanbul ve Ankara başta olmak üzere toplam 28 il belediyesi kazanan RP için tam bir seçim zaferi olmuştur (Yerel Seçim.com, tarih yok). Bu başarı 1995 genel seçimlerine sirayet etmiş ve RP yüzde 21’lik bir oy almıştır. Böylelikle 158 milletvekili kazanarak ilk defa Türkiye’nin en

---

⁹ Bu koalisyon hükümetinin en büyük icraatı Kıbrıs Barış Harekâtını başlatmak olmuştur.

büyük partisi olmayı başarmıştır. İlk etapta kimse RP ile koalisyon hükûmeti kurmak istememiş ve DYP-ANAP arasında kurulan Anayol Hükümeti kısa ömürlü olunca tekrar görüşmeler başlamıştır. Görüşmeler neticesinde RP ve DYP 29 Haziran 1996 tarihinde anlaşmış ve Refahyol Hükümeti ilan edilmiştir (Burak, 2022).

İkişer yıllık dönüşümlü Başbakanlık formülünün uygulanacağı Refahyol Hükümetinin ilk Başbakanlık görevini Erbakan yapmıştır. Ancak onun Başbakanlığı ilk günlerden itibaren laik çevrenin tepkilerine muhatap olmuştur. Ağustos ayında İran dahil İslam ülkelerine yapılan geziler, Libya gezisinde Kaddafi'nin ekranların karşısında Türkiye'yi eleştirmesi gibi nedenler Türk basınınca Erbakan'ın ağır eleştirilmesine neden olmuştur. Sinir gerginliklerinin ileri safhaya geçtiği bu evrede, bir darbe olacağı duyumları yaygınlaşmıştır. Savunmaya geçen Erbakan ülkeyi batıdan koparma amacının olmadığını dillendirmeye başlamış, ilk defa Anıtkabir'i bu dönemde ziyaret etmiş, bale ve opera ödeneklerini %129 yükselttiklerini dile getirmiş ve ABD'nin endişelerini gidermek için bir Devlet Bakanı'nı ABD'ye göndermiştir. Ancak Sincan belediyesince tertip edilen "Kudüs gecesi"¹⁰ programında yaşananlar askerlere artık siyasal İslam'ı engellemek için bir mazeret kazandırmış ve bunu iyi işleyen askerler "Postmodern darbe" adı verilen müdahaleyi gerçekleştirmişlerdir (Ahmad, 2019:177-179).

Bu müdahale açık bir şekilde 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında alınan kararların ilan edilmesiyle başlamıştır. Esasen bu bildiri siyasetin, siyaset dışı güçler eliyle yeniden şekillendirilmesi anlamını taşımıştır. Bu darbe alışılışın dışında bir yöntemle, doğrudan darbeye ne yapılması istenmiş ise onu kendi eliyle değil sivil unsurlara yaptırmayı uygun görmüştür. Böylelikle demokrasinin askıya alınmadığı ancak siyasetin zararlı siyasi unsurların eline geçmesinin önlendiği fikriyatı meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Özipek, 2018:640).

28 Şubat günü MGK toplantısında alınan 18 kararın hepsi de Millî Görüş ideolojisine aykırılık içermiştir (Çakır, 2018:571). Hükümet, bu kararları imzalamamakta ancak 13 Mart'a kadar direnebilmiştir. Bunlar içinde en ilginç olan 8 yıllık ilköğretim¹¹ şartının getirilmesinin istenmesi olmuştur. Kararların imzalamaktan

---

¹⁰ Programa İran büyükelçisi çağırılmış ve büyükelçi Türkiye'de şeri hukukun kurulması gerektiği gibi açıklamalar yapmış ve dinleyenlerde Hamas ve Hizbullah'ın lehinde sloganlar atmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Feroz Ahmad (2019). Bir Kimlik Peşinde Türkiye, S: 179.

¹¹Bunun gayesi esasen ortaokul düzeyinde olan imam hatiplerin faaliyetlerinin durdurulması mülhazasıdır. Çünkü din teşkilatı için lazım olan personel ihtiyacından kat kat fazla bu okullardan

öteye geçilmemesi üzerine asker bir yandan tavrını sertleştirirken, bir yandan da hükümete karşı cemiyetin farklı kesimlerini harekete geçirmiştir. 21 Mayıs'ta sendika ve işveren federasyonları laiklik cephesinde buluşmuş ve aynı gün Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş “yasadışı eylemlerin odağı olmaya başladığı” münasebetiyle RP'ye kapatma davası açmıştır. Bu sırada İslami görünümü sahip olan kamu personelleri de ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu gibi gelişmeler neticesinde Erbakan 18 Haziran'da istifa etmiştir. Yeni kurulan hükümet ordunun direktiflerine göre davranmaya başlamış ve İslamcılarının baskılanması için tüm tuşlara basılmıştır. Anayasa Mahkemesi 16 Ocak 1998 tarihinde RP'nin kapatılmasına karar vermiş, kısa sürede 8 yıllık eğitim kanunileşmiş, Erbakan ömür boyu siyasi yasaklı olmuş, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Erdoğan, asker şiiirinden bir kesit okuduğu için on ay hapis cezasına çarptırılmış, MÜSİAD'a dava açılmış ve daha birçok RP'li kovuşturma geçirmiştir (Zürcher, 2020: 360-362).

Bu arada, RP'nin kapatılma olasılığına karşılık tedarikte tutmak için 17 Aralık 1997 tarihinde FP kurulmuş, yasaklılar hariç tüm Millî Görüşçüler FP'ye katılmış ve Erbakan'ın icazetiyle FP'nin başına Recai Kutan getirilmiştir. FP klasik bir Millî Görüş oluşumu olmadığını ve ANAP'tan sonra yeni merkez sağ partisi olduğunu öne sürmüş ve bir konuşmasında Kutan, Özal misyonunun aynısının FP'de olduğunu söylemiştir. Bu emareler 28 Şubat sürecinin Millî Görüş çizgisinde değişimler gerçekleştirdiğini göstermekte ve buna zorunlu “baticılaşma” olarak bakılmıştır. Mesela Kutan, ilk yurt dışı seyahatini Amerika'ya yapmış ve uçakta giderken şeriatın karşısında olduğunu dile getirmiştir¹². O gezide Yahudi kuruluşlarla buluşmuş, Türkiye'nin batıyla bütünleşmesi gerektiğini ve bunu en çok FP'nin istediğini zikretmiştir. Öte yandan Kutan ile aynı gün Erdoğan İngiltere'ye seyahat etmiştir. Küreselleşme ve tüm toplumu kucaklama gibi sözleri sürekli dillendiren Erdoğan, yeni bir Erbakan değil yeni bir Özal olmak istediğini bu tür seyahatlerle açıkça ortaya koymuştur (Çakır, 2018:571-574).

---

mezun olmaktadır. Bu sefer öteki alanlarda okumak adına üniversitelere giren bu öğrenciler zamanla devleti ele geçirebilir düşüncesi askeri tedirgin etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Erich Jan Zürcher (2020). *Modernleşen Türkiye Tarihi*, S:360.

¹²Erbakan siyasi hayatında sürekli batı karşıtlığı yapmışken, onun gözetiminde kurulan FP'de tam tersi bir siyaset güdülmeye başlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ruşen Çakır (2018). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; İslamcılık, Millî Görüş Hareketi*, 545-575.

FP 1999 seçimlerinde Millî Görüşü temsil etmiş, oyların yüzde 15,4'ünü almış ve bu oranla 105 milletvekili çıkararak Türkiye'nin 3. büyük partisi olmayı başarmıştır. Ancak yemin törenine Merve Kavakçı'nın başörtülü gelmesi ve çıkarmaması Demokratik Sol Partili vekillerce protesto edilmiştir. Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, bunu FP'nin kapatılması için dava açmaya yeterli görmüştür (Çemrek, 2017:601). Hülasa; Kavakçı önce vatandaşlıktan çıkartılmış ve sonra vekilliği düşürülmüştür. Bu süreçte başörtülü öğrenciler eğitim kurumlarına alınmamaya başlanmış ve daha sonraları okullardan atılmalarına kadar gidilmiştir (Çelik:2017: 672).

FP'nin 14 Mayıs 2000 tarihindeki kongresinde bir ilk gerçekleşmiştir. Millî Görüş Hareketi tarihinde Genel Başkanlık için ilk defa iki aday yarışmıştır. Seçimde Erbakan'ın gelenekçilere açık desteğine rağmen, yenilikçiler önemli sayıda oy almışlardır. Gelenekçilerin adayı Recai Kutan 633 oy alırken, yenilikçilerin adayı Abdullah Gül 521 oy almıştır. Böylelikle yenilikçiler artık bu hareket içerisinde siyaset yapamayacaklarını anlamışlardır. Ancak ayrılmalarına gerek kalmadan Haziran 2001 tarihinde, FP'ye "RP'nin devamı olduğu" gerekçesiyle kapatılma kararı bildirilmiştir. Neticede gelenekçiler 20 Temmuz'da Kutan liderliğinde Saadet Partisi'ni (SP) kurmuş, yenilikçiler ise 14 Ağustos'ta AK Parti'yi kurmuşlardır (Çakır, 2018: 574-575).

1990'lı yıllarda Türkiye'de İslamcılık ideolojisini temsil eden Erbakan'ın siyasi partileri (önce RP, sonra FP) seçimlerde büyük başarı elde etmişlerdir. 28 Şubat sürecinin etkisiyle yeni bir değişim ve dönüşüm kapısı aralanmıştır. Bu on yıllık periyotta yalnız Türkiye'de değil birçok Müslüman ülkede İslamcı hareket ve partinin değişim ve dönüşüm yaşamış olduğunu ifade etmekte yarar vardır. Bu süreç "Post-İslamcılık"¹³ olarak adlandırılırken, Türkiye'de bu sürecin ana aktörü AK Parti olmuştur. Başka bir deyişle, Türk siyasal yaşamındaki öteki birçok özelliklerinin yanında AK Parti, Türkiye'de İslamcılıktan Post-İslamcılık sürecine geçişi temsil etmektedir (Tinas, 2012: 81-107). Bu süreçte AK Parti laik ve demokratik bir ülkede dindar bir cemiyet tahayyülüne sahip olmuştur. (Dağı, 2016: 142-144).

1995 yılında Asef Bayat (2016: 26-28) tarafından ilk kez ortaya atılan bir mefhum olarak Post-İslamcılık, İran'da Humeyni sonrasında gerçekleştirilen yeniden

---

¹³ Bayat, Asef (2016). Post İslamcılık; Siyasi İslam'ın Değişen Yüzü. Litera Yayınları, İstanbul.

inşa süreciyle başlatılmıştır. Dolayısıyla özelde İran’da ve genelde İslam coğrafyasının ekseriyetinde Post-İslamcılık sürecinin başlaması hakkında Bayat’a göre; İslamcılarının egemenliklerini müesseseleştirmeye çalışırken aynı zamanda ifadelerinin yanlışlıklarını ve eksikliklerini görmüşlerdir. Siyasal mecrada devamlı yaşanan olumsuz durumlar, global etkenler ya da ulusal hakikatlerin baskısıyla sorulara ve tenkitlere yeni bir çerçeve meydana getirilmiştir. Nihayetinde içsel tenakuzlar ve içtimai zorlamalarla İslamcılık “kendini, yeniden keşfetmek” mecburiyetinde kalmıştır. Böylelikle birçok İslam ülkesinde türlü aşama, tarz ve yörüngelerde Post-İslamcılık tecrübe edilmiştir.

Bayat Türkiyede Post-İslamcılık ile alakalı olarak değerlendirme yaptığında İhsan Dağı’nın -AK Parti Türkiye’de Post İslamcılığa geçişi temsil etmektedir vb.- düşüncelerinin yanında AK Parti’nin Post-İslamcılığın Türkiye’deki temsilcisi olmadığı, ancak “Türk muhafazakârlığının kırılması” olabileceği gibi Cihan Tuğal’ın fikirleri üzerinde durmuş ve neticeye ulaşmak adına bir mukayese yolunu seçmiştir. Lakin her iki koşulda da geleneksel Türk İslamcılığından bir kopuşun yaşandığı sonucuna varmıştır. Akabinde gerek Türk İslamcılığının kendisini “ülkenin siyasi gerçeklerine ve Avrupa içerisindeki konumuna uymak için ‘uyarlamış’” olduğu, gerek İslamcılarının ülke politikasında söz sahibi olmak adına mazilerini bilinçli olarak terk ettikleri gibi söylemler ile Bayat; 1990’lı yılların başından AK Parti’nin kuruluşu arasındaki süreçte Post-İslamcı evrenin meydana geldiği düşüncesini desteklediğini ortaya koymuştur (Bayat, 2016: 30-32).

Son kertede geleneksel Türk İslamcılığının 1970’li yıllardan itibaren tartışmasız aktörü olan Erbakan’ın siyasi yasaklılığı 2003 yılında sona ermiş ve aynı yılın 11 Mayıs’ında SP’ye Genel Başkan seçilmiştir. Ancak “kayıp trilyon davası” bu süreçte nihayete ermiş ve Erbakan’ın siyasi faaliyet göstermesi yine yasaklanmıştır. Sonrasında 2004 yılında SP Genel Başkanlığını ve parti üyeliğini bırakılırken, aldığı ceza hafifletilmiş ve ev hapsine çevrilmiştir. 2008 yılında ise, devamlı hastalık gerekçesiyle dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından affedilmiş, 27 Şubat 2011 tarihinde Necmettin Erbakan vefat etmiştir (Hürriyet, 27 Şubat 2011). AK Parti’nin kurulmasıyla etkinliği azalan SP, günümüze değin ciddi bir varlık gösterememiştir. Ancak günümüz ittifaklar siyasetinde, Millet İttifakı’nın (Mİ) ve onun daha genişlemiş hali olan 6’lı masanın bir bileşenini oluşturmaktadır. Öte yandan, SP’nin artık Millî Görüş’ün esaslarına göre siyaset yapmadığını düşünenlerce

Necmettin Erbakan'ın oğlu (23 Kasım 2018) Fatih Erbakan liderliğinde YRP kurulmuştur. Parti ilk kongresinde 44 000 üye ile siyasete atılmıştır (Dünya Bülteni, 19 Kasım 2019). 2023 seçimlerine giderken YRP, AK Parti ile belirli prensipler çerçevesinde anlaşarak, Cİ'ye dahil olurken, seçimlere kendi listelerinden girme ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Erdoğan'ı destekleme kararı almıştır. Millî Görüş'ü temsil etme iddiasında olan SP ve YRP 2023 seçimlerine farklı ittifaklarda gitmektedirler.

2. BÖLÜM

2. CUMHUR İTTİFAKININ İÇ VE DIŞ POLİTİKADA SÖYLEM VE EYLEM BİRLİKTELİKLERİ

Cİ'nin ideolojik çıktısını ortaya koymak çalışmanın esas misyonudur. Bu amaçla Cİ meydana getiren siyasal oluşumların iç ve dış politikada cereyan eden gelişmelere karşı hem söylemsel hem de eylemsel tutumları mercek altına alınacaktır. Bu argümanların araçsallaştırılmasıyla Cİ'nin hangi ideolojik kurguyu yansıttığı ortaya konacaktır.

2.1. İç Politika

Çalışmanın bu kısmında AK Parti, MHP ve BBP bileşenlerinden meydana gelen Cİ'nin iç politikadaki söylemleri ve eylemleri “15 Temmuz Anma Törenleri ve Beka Söylemi”, “Cumhur İttifakının Seçim Tecrübeleri”, “Kudüs Mitingleri” ve “Ayasofya'nın Aslına Rücu Edilmesi” başlıklarıyla incelenmiştir. Bu konular Cİ'nin ideolojik çerçevesini belirlemek, kimlik, sembol ve fikir dünyasını analiz edebilmek için seçilmiştir. Bu bağlamda sürecin başlangıcında yaşanan darbe girişimi, ABD'nin İsrail Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıması, Türk sağı için önemli sembolik değeri olan Ayasofya'nın yeniden açılması ve bu dönem boyunca devletin ideolojik aygıtlarından olan TRT'de yayınlanan çeşitli diziler Cİ'nin ideolojik yönelimlerini ifade etmesi bakımından irdelenmiştir.

2.1.1. 15 Temmuz Anma Törenleri ve Beka Söylemi

1950 seçimleriyle demokratik siyasal ortama geçen Türkiye'de, DP iktidara gelmiş, iktidarını 10 yıl boyunca kesintisiz sürdürmüş ve 27 Mayıs 1960 tarihinde ülkenin ilk hiyerarşik askeri müdahalesi gerçekleşmiştir. Bundan sonra hemen hemen her 10 yılda bir darbe ya da muhtıra gibi yollarla siyasi iktidarı yönetimden uzaklaştırma yada dizginleme yoluna gidilmiştir. 27 Mayıs darbesinden sonra, 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat 1996 Postmodern darbesi gerçekleşmiştir. 2002 yılında AK Parti iktidara gelmiş ve yönetime ele almasının akabinde sürekli darbe yapılma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu minvalde Kemalist bürokrasi tarafından birçok kez siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılan AK Parti, 15 Temmuz 2016 tarihinde bir askeri müdahaleyle karşı karşıya kalmıştır.

Karşı karşıya kalınan bu vakianın ilk saatlerinde dönemin Başbakanı Binali Yıldırım bir televizyon kanalına bağlanmış ve meseleye dönük kamuoyunu

bilgilendirmiştir. Burada TSK içinde bir gurup askerin “emir komuta zinciri” dışında hareket ederek hükümeti al aşağı etme girişiminde bulunduğunu ve vakıayı bir kalkışma olarak değerlendirdiğini söylemiştir. Literatürde kalkışmayla ilgili olarak muayyen bir tanım bulunmamaktadır. Buna karşın Türk Dil Kurumu mefhumaya yönelik “isyan, ayaklanma, kıyam” tarifini ortaya koymaktadır (<https://www.tdk.gov.tr/?s=kalk%C4%B1%C5%9Fma>). Mevcut incelemede, Türk Dil Kurumunun ve Başbakan Yıldırım’ın ifadeleri bağlamında bahse konu vakıanın “Kalkışma” olarak dikkate alınması uygun görülmüştür. Zira Yıldırım, 31 Ekim 2019 tarihinde partisinin Konya Gençlik Buluşmasına iştirak etmiştir. Bu programda; 15 Temmuz gecesinde ortaya koyduğu kalkışma kelimesinin alelade kullanılmadığını, hızlı bir saha araştırması yapılmasından ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirmesiyle eylemin adının kalkışma konduğunu dile getirmiştir. Bu ifade ile eylemin harekât alanı sınırlandırılmış olup, tüm TSK’nın meseleye vakıf olmadığını ve küçük bir gurubun eylemi olduğunu duyurarak öteki askeri unsurların hükümetle irtibata geçmeye teşvik edilmesini kaydetmiş ve bunun stratejik bir hamle olduğunun altını çizmiştir (TRT Haber, 31 Ekim 2019). Yani olayın TSK içinde ve emir konuta zinciri dışında geliştiği, ayaklanmaya katılan askerlerin azınlıkta olduğundan dolayı kalkışma mefhumuna başvurulduğuna dikkat çekmiştir. İfade edilmesi gerekir ki, 15 Temmuz vakıası kalkışma kavramından başka “darbe girişi” gibi ifadelerle de tanımlanmaktadır. Fakat yukarıda değinildiği üzere Türkiye’de darbe, askeri hiyerarşinin emir komuta zinciri içinde hareket ederek eyleme geçmesi olarak algılanmaktadır. Bu gerekçeyle kalkışma ifadesinin kullanılması kanaati bir kez daha önem kazanmaktadır. Öte yandan muvaffak olunması halinde şüphesiz darbe tanımlaması yapılacak olan gelişme, gerçekleşmediği ve önlenildiği için kalkışma olarak yorumlanmasına dair emareleri güçlendiren başka bir husustur.

Güvenlik kaynakları 15 Temmuz 2016 gecesini saat 00:00’da kalkışmayı gerçekleştiren askerilerin, 17-25 Aralık sürecinden sonra “paralel devlet yapılanması” olarak tarif edilen ve 26 Mayıs 2016 tarihindeki MGK kararınca ise, bir terör örgütü olduğu kayda geçen FETÖ’ye mensup olan askerlerin tevessül ettiği (MGK, 26 Mayıs 2016) şu ifadelerle bildirilmiştir; “Askeri kalkışma, ordu içerisindeki Fethullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY) mensubu bir grup subayca yapılmaya çalışılmaktadır” (TRT Haber, 18 Temmuz 2016).

Türkiye'nin en uzun gecelerinden bir olan 15 Temmuz'un ertesi günü öğlen saatlerine doğru kalkışma tam anlamıyla sonlandırılmış ve devlet millet ele ele verilerek ülkenin demokrasisine, egemenliğine, bağımsızlığına ve istikbaline sahip çıkmıştır. Kalkışma gecesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısıyla sokağa çıkan Türk milleti, tehlikenin geçmediği endişesiyle tüm illerde 7/24 demokrasi nöbetlerini sürdürmüştür. Bu süreçte 7 Ağustos günü Yeni Kapı'da "demokrasi ve şehitler mitingi" yapılacağı bildirilmiştir. Mitinge resmi kayıtlara göre 5 milyon vatandaşın yanında birçok STK ve siyasi parti katılım sağlamıştır. Devletin zirvesinde ise, Cumhurbaşkanı Erdoğan'la birlikte, Meclis Başkanı İsmail Kahraman, Başbakan Binali Yıldırım, CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu, MHP lideri Devlet Bahçeli ve Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar gibi isimlerin yanında 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve eski Başbakan Ahmet Davutoğlu iştirak edenler arasında olmuştur (<https://www.yenisafak.com/15Temmuz/demokrasi-nobetleri-olay-detay>).

Yeni Kapı Miting alanında yaptığı konuşmada, gerçekleşen mitingin "yeni bir diriliş ve kalkışmanın yeni bir yıkım ve istila projesi" olduğunu söyleyen Bahçeli, devamında FETÖ'nün çok tehlikeli bir örgüt olduğunu anlatmaya çalışmış, bundan sonra yeni bir sayfa açarak milli bir mutabakatın gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiş ve "vatanın sahipsiz, milletin yetim ve devletin öksüz" olmadığını beyan etmiştir (MHP, 7 Ağustos 2016). Erdoğan ise, buradaki konuşmasında Müslüman Türk'ün tarihinde yaşanan bazı vakıaları örnek vermiş ve 15 Temmuz'un da aynı amaca yönelik gerçekleştiğini zikretmiştir. Bundan sonra Atatürk'ün "milletim çok büyüktür, o esaret ve zillet kabul etmez" sözüne vurgu yapmış, o gece imanlı olanların imansız olanları yendiğini, vatanperver ve milliyetperver olan TSK ve emniyet mensupları olmasaydı ortaya çıkan manzaranın çok daha kötü olacağını söylemiş ve eğer kalkışmada muvaffak olunsaydı "bin senedir bizim olan bu ülke altın tepside kimlere verileceği herkesçe bilinmektedir" sözlerine yer vermiştir (TCCB, 7 Ağustos 2016).

Şehitler ve demokrasi mitinginden 3 gün sonra demokrasi nöbetlerinin sonuncusu tutulmuş ve 27 gün boyunca nöbet tutan vatandaşlara Cumhurbaşkanlığı Külliyesinden seslenen Erdoğan, benzer ifadeler dile getirerek Terör örgütlerinin hepsinin yenileceğini, İstanbul'un fethinin ve Çanakkale ruhunu göze alamayan kimsenin bu ülkeyi ele geçiremeyeceğini kaydetmiştir (<https://www.yenisafak.com/15Temmuz/demokrasi-nobetleri-olay-detay>).

15 Temmuz gecesi darbecilere karşı sokağa çıkan Türk milleti, 251 şehit ve 2.734 yaralı vererek iradesine ve demokrasisine sahip çıkmıştır. Bu tarihin aziz hatırasını yaşatmak adına, 27. Muhtarlar Buluşmasında Erdoğan, 15 Temmuz gününü “demokrasi ve özgürlükleri anma günü” adıyla, MGK toplantısında hükümete önerildiğini dile getirmiştir. Bu vesileyle meseleye dönük çalışmalar başlamış ve neticede 29 Ekim tarihli Resmî Gazetede neşredilen 6752 numaralı kanun ile 15 Temmuz “Demokrasi ve Milli Birlik Günü” ismiyle resmî tatil olarak ilan edilmiştir. Sonraki her 15 Temmuz tarihinde günün anlam ve önemine binaen anma törenleri gerçekleştirilmiştir (Yurt, 14 Temmuz 2022).

Kalkışmanın ilk seneyi devriyesinde, 11-16 Temmuz tarihlerinde, ülkede birçok etkinliğin yapılacağı ve tüm halkın bu programlara Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından davet edildiği, Cumhurbaşkanı Sözcüsü İbrahim Kalın tarafından bildirilmiştir. Bu etkinliklerin en mühim olanları ise 15-16 Temmuz’da gerçekleştirilmiştir. Önce, TBMM’de özel oturum yapılmıştır. Ardından İstanbul’da, 15 Temmuz Köprüsünde Erdoğan’ın iştirak ettiği “anma töreni” düzenlenmiş ve köprünün Anadolu yakasında inşa edilen “Şehitler Makamı” isimli abidenin açılışı yapılmıştır. Ertesi gün ise, TBMM’de bir anma töreni yapılmış ve burada da inşa edilen Şehitler Abidesinin açılışı gerçekleşmiştir (TCCB, 10 Temmuz 2017).

Siyasi partilerin genel başkanlarının konuşma yapmış olduğu meclis özel oturumunda, Başbakan Yıldırım;

“Tam bir yıl önce ülkemiz tarihinin en kötü gecelerinden bir tanesini yaşamıştır. O gün iman dolu çılgın Türklerin tankları ezdiği gündür. FETÖ diliyle ağızlarını açanlar, yeni kapı ruhuna yaraşmayanlardır. Bu kimseler yalnızca kontrollü bir ruhla birlikte olabilir.”

sözlerini kaydetmişken, CHP lideri Kılıçdaroğlu, bir daha 15 Temmuz gibi bir gecenin gerçekleşmemesi için demokrasinin derinleşmesi, ayaklanmanın bütün teferruatıyla ortaya çıkarılmasının elzem olduğunu vurgulamıştır (Diken, 15 Temmuz 2017).

MHP lideri Bahçeli ise, ülkemizin bulunduğu zorlu coğrafyada yaşamanın elbette bir bedelinin olduğunu ve milli bilincin bunun farkında olduğunu dile getirmiş ve devamında şu sözleri zikretmiştir:

“Türk milletinin bu coğrafyada var olmasına karşın bir takım hainliklerin tezgahlanması tesadüf ve yeni değildir. Türk milleti olarak milli birlik ruhunu muhafaza edemezsek bizi bu vatandan çıkarıp atacaktlardır. 15 Temmuz günüde bunun gerçekleştirilmesine yönelik olmuş ve ülkemizi işgal girişimidir. Bu vakıaya ‘kontrollü darbe’ ifadesini kullanmak akıl ve vicdana sığmaz ve gerçeklikleri yok edilmesidir. Bu olay, Çanakkale’de başaramadıklarını tamamlama, Türkiye’nin teslim alma ve tasfiye edilme projesidir. Burada bir yanda Türk milleti öteki yanda terör örgütleri ve sahipleri vardır. Kalkışma yalnızca belli bir zümreye, partiye, kişiye ya da

fikre değil, tüm Türk milletini hedef almıştır. Küresel ve bölgesel meseleleri Türkiye'ye karşı icra etmek adına sürekli çalışanlar, ülkemize zincir vurmak için fırsat kollamaktadırlar. FETÖ, DEAŞ, PKK, PYD ve DHKP-C bu amaca yönelik kiralanmışlardır. İslam'ın kılıcı olan Türklerin ülkesinden çıkarılmasına yönelik bu hain emelleri yerle bir etmek milli namusun bize yüklediği tarihi bir vazifedir. Devletimizin temeli milli hüviyettir, hakimiyet ve irade milletimizindir. Devlete ve halka kastedenler kesinlikle başışlanmamalıdır. Bu önemli günün istikbalimiz bakımından yeni bir dirilişe kapı açmasını yüce Allahtan diliyorum" (MHP, 15 Temmuz, 2017).

Aynı gün Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Temmuz Köprüsünde yapılan anma törenine katılmış ve bir konuşma gerçekleştirmiştir. Türk milletinin 15 Temmuz kalkışmasının yaşanmasıyla FETÖ'nün gerçek yüzünün anlaşıldığını ve bu örgüt vasıtasıyla Türkiye'nin işgal edilmek istendiğini söyleyen Erdoğan, yaptığı çağrıyla halkın sokağa döküldüğünü ve birçok yerde darbecilerin vatansever asker, polis ve vatandaşlarca hareket etmelerine fırsat verilmeden engellendiğini dile getirmiş ve şöyle devam etmiştir;

"O gece Türk milleti en gelişmiş silahları imanıyla yenmiştir. Tekbir getirerek tankların üstüne çıkan bir milleti hiç kimse esir edemeyecek ve hürriyetini, ezanını, bayrağını, vatanını, devletini, geleceğini darbecilerin eline bırakmayan tüm vatandaşlarıma teşekkür ederim. Türk milleti sıradan bir kavim değildir, millettir millet. Milletlerin müşterek, mazisi, değerleri ve hayalleri vardır. Türk milleti 15 Temmuz kalkışmasında da asırlardır olduğu gibi kutsalları uğruna canını vermekten geri durmamıştır. FETÖ, PKK, IŞID gibi örgütler kendilerinden ibaret değildir. Onları destekleyenleri iyi biliyoruz. Fakat Türkiye'nin de görüldüğünden ziyade, binlerce yıllık bir devlet geleneği vardır. Türklerin, Anadolu'daki bin yıllık mazisinin her anı mücadeleye geçmiş ve 15 Temmuz'un böyle bir tarihsel arka bahçesi söz konusudur. 15 Temmuz kalkışmasına kontrollü darbe demek, terbiyesizlik ve ahlaksızlıktır. Bu milletin böyle bir şanlı davranışına kara çalmak ve 250 şehidin aziz hatırasına saygısızlıktır. 15 Temmuz'u gerçekleştirenlerin gerçek amacı devleti yok etmektir ve yapılanlar cezasız kalmayacaktır." (TCCB, 15 Temmuz 2017).

Ardından 15 Temmuz şehitlerinin anısına inşa edilen Şehitler Makamının açılışına katılan Erdoğan, Ertesi gün "Demokrasi ve Milli Birlik Günü" münasebetiyle meclisteki programa katılmış ve aynı ifadeler üzerinde durarak halka hitap etmiştir.

2018 yılındaki 15 Temmuz günü, önceki yıl olduğu gibi tüm yurttaki demokrasi nöbetlerine ve birçok anma törenlerine şahitlik etmiştir. Bu tarihte Erdoğan'ın önceden bildirilen programında önce şehit kabirlerini ziyaret edilecek, şehit yakınları ve gazilerle yemekte buluşulacak ve ardından 15 Temmuz Şehitler Köprüsü ve Şehitler Mabedi ziyaret edilecektir (AA,12 Temmuz 2018).

15 Temmuz programına katılan ve halka hitap eden Erdoğan, bir sene öncesinde olduğu gibi kalkışmayı Çanakkale Zaferi ve Kurtuluş Savaşıyla ilişkilendirmiştir. Ardından o gece verilen mücadelenin milletin birliği, beraberliği ve kardeşliğini arttığını, teröre ve vesayete karşı verilen mücadele vb. alanda Türkiye'yi kuvvetlendirdiğini ve bunun neticesinde Cİ'nin kurulduğunu zikreden Erdoğan, akabinde, Cİ'nin kurulmasının sayesinde; Suriye'ye operasyonların icra edildiğini,

terörü kaynağında yok etme sürecine girildiğini, mevcut zamanda Türkiye'nin hudutlarının içinde muayyen bir terörist eyleme müsaade edilmediğini ve tüm terör unsurlarıyla eskisine nazaran oldukça verimli bir mücadele içine girildiğini, ayrıca Türkiye'yi vesayetten kurtarmak adına yeni hükümet sistemini hayata geçirildiğini, FETÖ'nün yetiştirdiği ahtapotun kollarının kesildiği ve ilgili mücadelenin aralıksız sürdürüleceğini ifade etmiştir (TCCB, 15 Temmuz 2018).

Bahçeli ise, bir gün önce 15 Temmuz münasebetiyle bir basın toplantısı gerçekleştirmiştir. Burada Cemil Meriç'in "önce kaybolan hafızamızı yeniden inşa etmeliyiz" ifadesine dikkat çekmiş, Türk halkının tarihinin mücadelelerle geçtiğini ve kalkışmayı tarihte karşılaşılan hiçbir zalimliğe ve hainliğe benzemediğini vurgulamıştır. Daha sonra FETÖ'nün dini bir kisveye örtündüğünü, hizmet etme ve yardım etme kılıfıyla gizlendiğini, esas emelinin devleti işgale uğratmak olduğunu ve bunlarla kalmayarak, milli ve manevi mukaddesata tanzimi on yıllarca sürecektir olan bir yıkım meydana getirdiğini, bu vesileyle FETÖ'nün hem Türk hem de İslam düşmanı olup, Türk milletinin düşmanlarınca devşirilerek Türkiye'yi dolaylı olarak kuşatmayı ve son aşamada işgal etme projesi olduğunu dile getiren Bahçeli, bu gelişmelerden gerekli muhasebenin yapılmaması durumunda yeni 15 Temmuz kalkışmalarıyla karşı karşıya kalınacağını, bu tarihin Türk milleti için bir milat olduğunu, bahse konu vakıada milletin imanı ile canını ortaya koyarak geleceğine sahip çıkıp, hayasız akına dur dediğini, FETÖ'ye karşı verilen mücadelenin "stratejik Türk devlet aklı konsepti dahilinde tam ve eksiksiz uygulanma ve ihtar edilme" ifadesinin altının doldurulması gerektiğini, milletimizin hala bu elim hadisenin tehdidini, endişesini ve riskini üzerinden atmadığını, darbe ile vesayet tehlikesinin tamamen sonlanmadığını. Türkiye'nin bundan sonra FETÖ ve PKK gibi terör örgütlerinin yaşattığı tehdidi bitirerek önüne bakması gerektiğini ve bu meselede hükümete tam destek verileceğini kaydetmiştir (MHP, 14 Temmuz 2018).

2019 yılındaki anma törenlerinde ise, TBMM'de bir özel oturum gerçekleştirilmiş ve parti Gurup Başkan Vekilleri, partileri adına konuşma yapmışlardır. Erdoğan ise, önce yeniden inşa edilen emniyet binasının açılışına katılmıştır. Ardından İstanbul'a geçerek, köprüdeki programa ve 15 Temmuz Şehitler Müzesinin açılışına katılmıştır. Öte yandan 14 Temmuz'da Kastamonu'da düzenlenen bir mitinge katılan Bahçeli, gündemi değerlendirirken, Mustafa Destici ise aynı gün "15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü" münasebetiyle bir mesaj yayınlamıştır.

Mesajında, T.C. devletinin tek malikinin milletin olduğunu, 15 Temmuz gecesinde milletin iradesinin elinden alınmak istendiğini ve halkın direnişi sayesinde kalkışmanın püskürtüldüğünü kaydeden Destici, bu vakıanın emperyalizmin Anadolu’yu ve Türk milletinin kutsallarını yağmalamak amacıyla maşalarını kullandığı bir hadise olduğunu ifade etmiştir (A Haber, 14 Temmuz 2019).

Bahçeli’nin ise, konuşmasındaki satır başlıkları şöyledir;

“15 Temmuz gecesinde Türkiye’yi parçalamak ve iç kargaşa çıkarmak için bir senaryo gerçekleşmiştir. FETÖ haçlıların adına çalışmış ve bu sebeple ülkemizin mevcudiyetine kastetmeye karar vermiştir. Böylece ülkemizden intikam alınmak istenmiş ve bu eylem Türkiye’nin bekasının parçalanması arzusunda olduğunu kanıtlamıştır. Dolayısıyla bu kalkışma Türk milletini Anadolu coğrafyasından boğma ve tevzi etme girişimi olup, milli bekayı imha teşebbüsüdür. Ne FETÖ’nün ne de PKK’nın hainlikleri bitmeyecektir. Bu terör örgütleri kökten yok edilmeli, bu milli güvenlik ve beka problemlerinin çözümünde yegâne çare Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’dir. Eski sistem krizlere, kutuplaşmalara, anlaşmazlıklara ve darbelere neden olmadı mı? Yeni sistem devletin idaresindeki çatlaklıkları ve çift başlılığı bitirmiş ve bir daha 15 Temmuzlar yaşanmasın diye bu sistemin kuvvetlenmesi, derinleşmesi, kaide ve temelleriyle kurumsallaştırılarak hayata geçirilmesi gerekmektedir.” (MHP, 14 Temmuz 2019).

Erdoğan köprüdeki konuşmasına, vatansever TSK mensuplarının anlından öptüğünü ve kalkışmadan sonra FETÖ’yle mücadelede önemli yol katetmiş yargı mensuplarına teşekkür etmekle başlamıştır. Akabinde o gecede CHP lideri Kılıçdaroğlu İçin “tankların arasından Bakırköy’e geçti” eleştirisini yapmış, kendisinin ailesiyle beraber milletin yanına geldiklerini dile getirmiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür;

“Buraya geldiğimizde helikopterler ve F16’lar üzerimizden geçiyor ve ateş açıyorlardı. Ancak biz bir şeye inanıyorduk, ‘la tahzen innalehal meane’ diyorduk. O gece sabaha kadar sela ve ezan okuyan imamlarımıza, seccadelerinin üzerinde dua eden kardeşlerimize, Cape Town’dan İslamabat’a, Kudüs’ten Mogadişu’ya, tüm cihanda Türk bayraklarıyla sokaklara akın eden vatandaşlarımıza ve soydaşlarımıza, tüm dost ve kardeşlerimize selamlarımı gönderiyorum. Bizler devlete, ezana, bayrağa, vatana ve milli iradeye sahip çıktıkça, inşallah artık hiçbir kuvvet darbe yapmaya yeltenemeyecektir. Hiçbir şer odağı birliğimizi ve kardeşliğimize zarar veremeyecektir. O vakit diyeceğiz ki, ‘tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet. Bir olacağız, iri olacağız, diri olacağız ve hep birlikte Türkiye olacağız.’ Onlar Ankara emniyet binamızı bombalayarak bizim sakalımızı kesmiş, biz ise yenisini inşa ederek onların kolunu kesmiş olduk. Şehitlerini unutanların kalpleri kurur. Biz 15 Temmuz şehitlerini unutmayacağız. Günümüzde ecdadımız nasıl rahmetle anılıyorsa, 15 Temmuz şehitleri de gelecekte aynı biçimde anılacaktır. O gece FETÖ’nün yaptığı tuzağı Allah onların başlarına geçirmiştir. Şu an özgürce hareket edebiliyorsak bunu şehitlerimize ve gazilerimize borçluyuz. Rabbim bize şahadeti ve gelecek kuşaklara Asım¹⁴ idrakini versin. İmanımıza, tarihimize, kültürümüze ve

¹⁴Dindar, imanlı ve vatansever gibi özelliklere malik olan Asım, Mehmet Akif Ersoy’un tasavvurunda geçen makbul gençliğin ‘Safahat’ta’ cisimleştirilmiş şahsiyetidir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Akif Ersoy (2022). Safahat:6. Cilt. Dergâh Yayınları. Bu dönemde ideal gençlik olarak Asım’ın ötekisini Tevfik Fikret’in Haluk’u temsil etmektedir. Gerçek yaşamda Fikret’in oğlu olan Haluk, aynı zamanda şiirlerinde idealize ettiği Türk gençliğidir. Haluk son derece pozitivist-batıcı bir nesli temsil etmektedir. Haluk’ta, bilim ve fen batının tüm yaşamsal unsurlarıyla alındığı zaman faydalı olacağı mülahazası hakimdir. Detaylı bilgi için bkz. Tevfik Fikret (2022). Halukun Defteri. Dorlion Yayınevi.

neslimize sahip çıktıkça inşallah hiçbir güç devletimizi işgal edemeyecek ve bu halkı kölesi haline getiremeyecektir. Milletçe Alpaslan'ın, Fatih'in ve tüm şehit ve gazilerin aziz hatıralarına sahip çıkacak, Asımın neslini yetiştireceğiz. İstanbul 566 yıllık kimliğiyle İslam ve Türklüğün sembol kentidir. Bu milletin ölümleri şanlı, dirileri şerefli. Bunun gerçekleşmesi için Ulubatlı Hasan, Ak Şemsettin, Fatih'in haliyle hemhal olmalıyız. Bu millet her daim hür yaşamıştır. Çanakkale'de, Kut'ül-Amare'de ve Kurtuluş Savaşında bu emelleri toprağa gömdük, bunun en son örneği 15 Temmuz kalkışması olmuş ve biz nasıl istiklalimizi muhafaza etmeye gayret ediyorsak, tuzak kuranlarda kötü niyetlerinden vazgeçmeyeceklerdir. Günümüzde Suriye, Irak, Kıbrıs, Doğu Akdeniz, Ege meselelerine bu perspektiften bakmayan işgalcilerin emellerine hizmet etmiş olur. S-400'leri alacağız dedik ve Biz Türk'üz verdiğimiz sözü tutarız. Ayrıca milletin başına musallat olan tüm terör örgütleriyle büyük mücadele icra ediyoruz.” (TCCB, 15 Temmuz 2019).

Erdoğan'ın konuşmasından sonra, Ali Erbaş'ın duasıyla tören bitmiştir. Cumhurbaşkanı, üzerlerinde 16 Türk devletinin geleneksel savaşı kıyafetleri bulunan kürsüdeki askerlerin sırayla yanlarına giderek selamlamış ve tören alanından 15 Temmuz şehitler müzesinin açılışını yapmak üzere ayrılmıştır.

Kalkışmanın 4. seneyi devriyesinde tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi süreci, 15 Temmuz törenlerini de etkilemiş ve sınırlı sayıda program icra edilmiştir. Erdoğan'ın 2020 yılındaki 15 Temmuz programı şöyledir; sırasıyla, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi önünde bulunan 15 Temmuz Anıtına çiçek bırakma, mecliste düzenlenecek 15 Temmuz Şehitleri Anma Programına katılma ve külliye de şehit ailelerini ağırlama olmuştur (Sabah, 14 Temmuz 2020). Mecliste yapılan programa Meclis Başkanı Şentop, MHP lideri Bahçeli ve BBP lideri Destici başta olmak üzere eski ve mevcut siyasiler iştirak etmiştir. Ancak CHP lideri Kılıçdaroğlu ve korumalarından birinin covid-19 testi pozitif çıkması nedeniyle İYİ Parti lideri Meral Akşener katılmamıştır.

TBMM'deki konuşmasında, o gece darbecilerin muvaffak olması halinde ülkemizi işgalcilere sunmaktan, Türk milletini Avrupa'dan ve Anadolu'dan söküp atmaktan, İslam'a ait olan her şeyi yok etmekten bir an bile geri durmayacaklarını, Malazgirt'te, Kosova'da, Niğbolu'da, İstanbul'un fethinde, Çanakkale'de, İstiklal Harbinde ne olmuş ise 15 Temmuz'da onun olduğunu zikreden Erdoğan devamında şu ifadeleri kaydetmiştir;

“15 Temmuz vakası Müslüman Türk'ün, Anadolu coğrafyasında verdiği var olma mücadelesinin son halkasıdır. Kalkışmadan önce FETÖ, muhtelif alanlardaki mensupları aracılığıyla yaptığı bazı hamlelerle ülkeyi felç etmek durumuna getirmekteydi. Ancak bu örgütün gerçek yüzünü görmeye başladığımızdan itibaren, 17-25 operasyonlarıyla başlayan ve 15 Temmuz'da en büyüğüyle karşılaşılan ihanet kalkışmaları neticesinde, hızla devlet içinden tasfiye edilmeye başlanmıştır. Akabinde uzun senelerdir yapılması planlanan ancak gerçekleştirilemeyen operasyonlar üst üste yapılmaya başlanmıştır. Bu vesileyle milli iradenin bir neticesi olan meclisimiz ‘bir olma, iri olma, diri olma, kardeş olma, hep birlikte Türkiye olma’ irademizin de zirvesidir. İşte onun için ‘tek vatan dedik, tek bayrak dedik, tek millet dedik, tek devlet dedik.’ Biz vesayete değil millete sığındık. Ne etnik ne dini ve mezhebi farklılıkların öne sürülmesiyle devletimizin yıkılmasına hiçbir şekilde müsaade etmeyeceğiz. Bize göre, hiçbir şey ülkemizin geleceğinden ve milletimizin birlik ve beraberliğinden daha önemli değildir. Mesele vatan

olduğunda gerisi teferruattır. Buradan yüreği millet ve vatan aşkıyla yanan TBMM'deki tüm milletvekillerini şehitlerimizin emaneti olan büyük Türkiye davamıza sahip çıkmaya çağırıyorum” (TCCB, 15 Temmuz 2020).

Bahçeli ise, günün önemine ithafen bir basın açıklamasında bulunmuştur. 15 Temmuz'da dahili ve harici işgalci güçlerin, FETÖ'yü maşa yapıp halkın “varlığına birliğine, dirliğine ve tarihsel sürekliliğine” kastederek gayelerine ulaşmayı hedeflediklerini, 15 Temmuz Ayaklanması'nın Gezi Parkı Eylemleri, 6-7 Ekim hadiseleri ve Hendek Operasyonları gibi vakıaların bir devamı olduğunu zikreden Bahçeli, Türkiye için iç savaş, kaos ve parçalanma planlarının yapıldığını söylemiştir. Ardından bu zihniyetin boş durmadığını emellerini gerçekleştirmek için pusuda beklediğini tüm kesimlerce bilindiğini, FETÖ'nün bunun için uzun senelerce hazırlandığını ifade eden Bahçeli, “15 Temmuz gecesi imanın ihaneti, hakkın batılı, milli birlik ruhunun şerefsiz akını yendiğini, milletin Çanakkale ve İstiklal savaşından bu yana ilk defa namus savunması yaptığını, bu örgütten kurtulmanın gerçek bir var olma konusu olduğunu ve milletimizin kaybedecek vatanının, parçalanacak milletin ve yok edilecek devletimizin olmadığını dile getirmiştir. Bahçeli, milletin ve devletin aynı kaderi paylaştığını, ülkenin milli birlik ve kardeşlik ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi ve kutuplaşmaların yok edilmesinden başka bir çaresinin olmadığını belirtmiştir. Devamında CHP'yi eleştiren Bahçeli, CHP'nin milli konularda dik duruşunun olmamasıyla suçlamış, FETÖ'den daha tam anlamıyla kurtulmadığının altını çizmiş, bunu siyaset beraber birçok alanda hala FETÖ'den medet umanların olmasına bağlamış, herkesin bu örgüte mesafeli olması gerektiğini yoksa memleketin politik ihtiraslar ya da ayak oyunları ile zarar göreceğini ifade etmiştir (MHP, 15 Temmuz 2020).

Darbe kalkışmasının 5. Seneyi devriyesinde anma törenlerinin merkezi TBMM olmuştur. Bu programa CHP'den katılım (CHP alternatif program düzenlemiştir) olmamış, MHP Grup Başkan Vekili ve İYİ Parti Grup Başkanı seviyesinde katılım sağlamışlardır. Ardından Beştepe'deki demokrasi müzesinin açılışına Erdoğan, Bahçeli'yle beraber iştirak etmiştir.

5. yıl dönümünde de Erdoğan tıpkı öncekilerde olduğu gibi gazi, şehit, vatan, millet, bayrak, devlet ve beka mefhumları üzerinde durmuştur. Meclisteki programda yaptığı konuşmasının daha başlarında Erdoğan, “ülkemizin bekası, milletimizin istiklali için canını feda eden kahraman şehitlerimize yüce Allahtan rahmet diliyorum” ifadelerine yer vermiş ve hiç kimsenin, hususiyetle mecliste bulunanların 15 Temmuz'u

itibarsızlaştırmaya ya da önemsizleştirmeye hakkının olmadığını kaydetmiştir. Bu memleketin gerçek sahiplerinin 15 Temmuz şehitleri ve tüm şehitlerin, hasadını yakan Kahraman Kazanlı çiftçinin, kalplerinde iman, ellerindeki bayraklarla darbecilere karşı duran kadınların olduğunu zikreden Erdoğan, eğer bugün ezanlarımız susmamışsa, bayrağımız dalgalanabiliyorsa, bu saydıklarının sayesinde olduğunu söylemiş ve devamında, 40 senelik siyasi yaşamında “vatanın bekası”, halkın birliği, ülkenin gelişmesi ve huzurun tahsis edilmesinden öte başka bir hedefinin olmadığını söylemiştir. Devamında, bu ülkenin Türk, Kürt, Alevi, Sünni ve öteki tüm renkleriyle bir bütün olarak herkesin yurdu olduğunu dile getirmiştir (TCCB, 15 Temmuz 2021). Erdoğan bundan sonra “Demokrasi Müzesi” açılışına katılmıştır.

Bahçeli ise, Twitter hesabından meseleyle ilgili şu mesajı yayınlamıştır; “15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü vesilesiyle, aziz şehitlerimizi rahmetle, kahraman gazilerimizi hürmetle anıyorum. FETÖ’cü hainler başta olmak üzere müstevli çevrelere imanla direnen büyük Türk milletiyle övünüyorum” (https://twitter.com/mhp_bilgi/status/1415415866133467136).

15 Temmuz’un 6. yılında anma törenleri pandeminin etkisinin azalmasıyla tüm yurttan kutlanmaya devam etmiş ve devletin zirvesi Ankara ve İstanbul’daki programlara katılmıştır. Erdoğan, gazi ve şehit yakınlarıyla, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde 15 Temmuz Anıtı’na çiçek bırakmış, Millet Camii’nde kılınacak Cuma Namazı ve Hatm-i Şerif programından sonra TBMM Anıtına da çelenk bırakmış ve İstanbul Saraçhane Meydanı’nda, “15 Temmuz Demokrasi Milli Birlik Günü” programına katılarak millete seslenmiştir (Habertürk, 13 Temmuz 2022). Saraçhane Buluşması’na Erdoğan’la birlikte Bahçeli’de katılmış ve önce MHP lideri, ardından Cumhurbaşkanı konuşma gerçekleştirmiştir.

Büyük engelleri aşarak ve felaketlere direnerek bugünlere gelen Türkiye’nin, 15 Temmuz 2016 gecesinde işgal edilmek üzere olduğunu ve ancak Milli vahdet ve tesanütün ruhu darbecileri durdurduğunu ifade eden Bahçeli, o gece FETÖ’nün ülkemize tuzak kurduğunu, evvelden TSK’nın ve devletin tüm stratejik konumlarına sızdığını, bu durumdan ders çıkarılması gerektiğini söylemiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür;

“Politik fikri, parti mensubiyeti ayırmaksızın herkesin müşterek hassasiyetinin ve amacının devletin mevcudiyeti ve bağımsızlığı noktasında mutabakat halinde olması gerekmektedir. Türk milletinin olmazsa olmaz hedefi vatanının bölünmezliğini temellere bağlamaktır. Bu bağlamda devletin bekası ve milletin bekası tüm politik anlaşma ve arayışlardan önce gelmektedir. Kendini hangi cereyana ait gördüğü fark etmeksizin tüm halkımız Türk milleti hüviyetinde buluşmalı ve milli ve üniter ülkemizin varlığını sürdürmek noktasında kararlılığını sürdürmelidir. Milli beka ve huzurun

yükselmesi hedefine yürekten bağlıyız. FETÖ gibi örgütleri destekleyenler Türk'ün maziden atıye düşmanıdır. Bu örgüt üçüncü bin yılda Asya'nın Hristiyanlaşmasına ve Kürdistan'ın kurulmasına hizmet etmek için desteklenmektedir. FETÖ kurtuluş savaşı sıralarında emperyalistlerin uyuyan militanlarıdır. Vatan, bayrak ve kutsiyetler müşterek paydasında ülkemizin şerefini dünyaya karşı savunmak tüm vatandaşların milli vazifesi ve ceddimize manevi borcumuzdur. Cİ 'da bu gerçekçeyle kurulmuştur. Zira bizim gidecek başka bir ülkemiz yoktur.” (MHP, 15 Temmuz 2022).

Cumhurbaşkanı Erdoğan ise, hitabına son 2 asırdır ülkemiz ne zaman ayağa kalkmak istemişse ya bozgunculuk, savaş, darbe, terör ya da istikrarsızlık, içtimai çatışma ve iktisadi krizlerle diz çöktürülmüş olduğunu söyleyerek başlamış ve ardından şu ifadeleri kaydetmiştir;

“Lakin şükürler olsun ki, 15 Temmuz'da bunu başaramamış ve millet imanı ile onları yerle bir etmiştir. Altılı Masa'da şehitler namına muayyen bir ifade gerçekleşmemiştir. Son devletimiz olan Türkiye'mizin, millet iradesinin üstün kabul edildiği bir temelle payidar olacağı 15 Temmuz'da kanıtlanmıştır. Bu Cİ'nin bir başarısı ve bundan sonra da mücadele sürdürülecektir. Şu an ülkemizin tüm illerinde anma programları yapılmaktadır. Bu durum tüm ülkenin tek yürek olması ve bu buluşmanın adı Cİ'dir. O geceyle ilgili o kadar çok sarf edilecek söz var ki, en adil hakem ve en güzel hafıza olan tarih her şeyi adilane kayda alacaktır. Ülkemiz tarihinde bazı dönüm noktaları tecrübe etmiştir. Bunların başında Menderes ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği çıkış gelmekte ve ardından Özal'da bunu devam ettirmek istemiştir. Ayrıca Erbakan ve Türkeş'in gerçekleştirmeye çalıştıklarını biz devam ettirmekteyiz. Bu bağlamda Gezi Parkı eylemlerinin nedeni çevreye olan duyarlılık değil, DEaş, PKK, PYD, 15 Temmuz kalkışmasının, finans saldırılarının, ambargoların asıl sebebi Cİ değil milletimizin iradesidir. Ne söylüyor Bay Kemal 15 Temmuz için 'bu bir tiyatrodur' sözlerini kullanmıştır. Bu güney hudutlarımızda kurduğumuz güvenlik hattını sabote etmektedir. Bunlardan yerli ve milli olunmaz.” (TCCB, 15 Temmuz 2022).

Tüm bu ifadelerden yola çıkarak, 15 Temmuz darbe kalkışmasından evvel AK Parti'nin milliyetçilik anlayışı Neo-liberal eğilimine ve muhafazakâr-milliyetçiliğin bir şubesi olan İslami-Anadoluculuk tasavvuruna malikken, kalkışma ve ardında gerçekleştirilen Suriye operasyonları, uluslararası aktörlerle ortaya çıkan gerilimler, FETÖ, IŞİD, PKK ve DHKP-C gibi terör örgütlerine yönelik verilen etkin mücadele Türkiye'de, milliyetçiliğin içtimai ve siyasi yaşamda yukarıya doğru bir ivme kazanmasına neden olmuştur. Tabii olarak tüm bunlar AK Parti ve MHP'nin Cİ'nda buluşmasıyla iltisaklı olmuş ve bu konjonktürel gelişmeler neticesinde Cumhurbaşkanının söylemlerinde milliyetçi mefhumlar yoğunlaşmıştır (Bölükbaşı, 2019). Bu noktada doğrudan milliyetçi ifadesinin yerine, muadilleri olarak vatanperver ve milliyetperver mefhumları kullanan Erdoğan'ın söylemlerinde dolaylı bir milliyetçilik kullanımı tercih edildiğini söylemekte fayda vardır.

Öte yandan AK Parti'deki bu yeni ideolojik çıktı, aynı gelişmeler neticesinde MHP'de de gözlemlenmiştir. İktidar partisinde bu denli yaşanan değişim tabii olarak, ittifak ortağı olan MHP'de de vücut bulması kaçınılmaz olmuştur. Zira Bahçeli'nin yukarıdaki ifadeleri temel alınınca hemen hemen her söyleminde milliliğin yanında maneviliğin, Türklüğün yanında İslamlığın, “İslam'ın kılıcı olan Türkler” gibi

ifadelerine rastlanmaktadır. Bu bağlamda denilebilir ki; 1997 yılında MHP'nin liderliğini aldığından beri Bahçeli; benimsediği seküler milliyetçi anlayışın yerine, artık milliyetçiliğin muhafazakâr rengini temel anlayış olarak ele almış ve tarihsel ideolojisi olan bu yaklaşıma partisini geri getirmiştir.

Günümüze değin 15 Temmuz kalkışmasının 6. seneyi devriyesi idrak edilmiştir. Bu yıl dönümlerde gerçekleştirilen programlar mercek altına alınmış ve ortaya çıkan söylemler yukarıda paylaşılmıştır. Bu söylemler bağlamında FETÖ kalkışmasından sonra Türkiye’de, beka endişesi ciddi boyutta ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu noktada biraz üzerinde durulmasının yarar sağlayacağı Beka mefhumu, Türk Dil Kurumuna (<https://sozluk.gov.tr/>) göre; kalıcılık ve ölmezlik anlamına gelmektedir. Tabii olarak, devletler canlı varlıklar olmadığı için onların ölmesinden bahsedilemeyecektir. Buradaki temel husus devletin yıkılması ya da parçalanması endişesidir. Bu bağlamda, Adisönmez ve Onursal’a (2020) göre; beka mefhumu siyasi olmakla birlikte, Türk ulusu bakımından da devletin muhafaza edilmesini, yüceltilmesini ve mütecanis hale gelen milletin güçsüz yönünü temsil etmektedir. Kalkışmayla birlikte, devletin güvenlik endişeleri hat safhaya ulaşmıştır. Aynı zamanda yükselen belirsizlik ve istikrarsızlık atmosferini ortadan kaldırmak için “tek devlet, tek millet, tek vatan, tek bayrak” söylemi geliştirilmiş ve beka söylemi bununla müşahhas hale gelerek, ontolojik güvenlik endişesini esas gündem meselesi olarak belirlemiştir (Altınar, 2022: 106-107).

Bu endişe özellikle kalkışmadan Cİ’nin kuruluşuna giden yolda, ittifakı oluşturan siyasi partilerce devamlı gündeme getirilmiş ve günümüzde de bu durum sürdürülmektedir. Nitekim Ortadoğu’daki, Doğu Akdeniz’deki ve hususiyetle Suriye’deki gelişmeler ve FETÖ, PKK, IŞID gibi terör örgütlerine karşı verilen mücadele neticesinde beka söylemi gün geçtikçe daha çok karşılık bulmuştur. Bu vesileyle söylenebilir ki, tüm farklılıkların bir köşeye bırakılıp Cİ’nin kurulmasını sağlayan temel anlayış “beke” söylemi ortak paydasıdır. Fakat bu noktada, ittifak bileşenlerinin arasındaki toplumsal ve düşünsel içiçelik ve tarihsel birliktelikler itici güç olmasını hatırlatmak gerekmektedir. Hatırlatılan bu hususlar bilindiği üzere aynı zamanda Türk sağ siyasetinin temel özelliklerindendir. Yukarıdaki ifadelerle yeniden atıf yapılarak, Anadolu coğrafyasında, Türklüğün, Müslümanlığın ve ortak tarihi ve kültürel kodların yaşamaya devam etmesi ittifak ortaklarınca, devletin mevcudiyetini muhafaza etmesine bağlanmıştır. Bunun neticesinde Türkçülük, İslamcılık ve daha

belirgin olarak Muhafazakârlık anlayışında kutsallaştırılan devlet olgusunun yaşadığı söylenen beka kaygısı, Türk siyasal yaşamındaki ittifaklar siyasetinin ortaya çıkmasına vesile olduğu söylenebilir.

Esasen anma törenlerindeki söylemler bağlamında ortaya çıkan temel argüman olan “beke söylemi” Cİ’na bir ideolojik şemsiye vazifesi görmüştür. Hem Bahçeli hem de Erdoğan’ın sözlerinde, Türklere Anadolu kapılarının açıldığı Malazgirt Savaşından başlayıp, Niğbolu Savaşı, İnebahtı Savaşı İstanbul’un Fethi, Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşı anlatımı oldukça yer kaplamaktadır. Türk İslam tarihinde her biri ayrı bir öneme sahip ilgili vakıaların ötekileri olan Haçlılar, Bizanslılar, Haşhaşiler, Yunanlılar ve Emperyalist güçler, 15 Temmuz kalkışmasının müsebbibi olan FETÖ ve arkasındaki güçlerle özdeşleştirilmiştir. Bu vesileyle Türk milletini Malazgirt’ten günümüze Anadolu’dan atma girişimleri devam etmiş ve Müslüman Türk her daim buna karşı koyabildiği anlatımı hasıl olmuştur. Burada tarihe yapılan vurgunun yanında, muhafazakârlığın temel prensiplerinden olan sürekliliğin de altı çizilmiştir. Böylece karşı tarafta yer alan PKK, FETÖ, PYD, DEAŞ gibi örgütlerin yanında Emperyalist güçlerin T.C. devletin birliğini ve bütünlüğünü yıkıp Müslüman Türk’ü ezansız, bayraksız, vatansız ve devletsiz bırakarak neticede, Anadolu’dan silme misyonuna sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu endişe en çok Bahçeli’nin “Asya’nın Hristiyanlaşması, Kürdistan’ın kurulması” söyleminde ve güvenlik anlayışının tonunu ortaya koymuştur. Buna karşın yapılması gerekenin Erdoğan’ın ifadesiyle, M. Akif Ersoy’un tasavvurunda makbul Müslüman Türk genci olan nice “Asım” yetiştirerek ve tüm bu milli ve manevi değerlere sahip çıkarak mukabelede bulunmaktır. Bu tarihsel analogi ve daimî teyakkuz halini anlatan retorikte ortaya çıkan temel anlayış kanımızca, Türk sağ siyasetinin temel saç ayakları olan muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık ideolojilerinin hepsinin yansıtılmasıdır. Lakin bu yansıtmanın “beke söylemi” ihtivasında muhafazakâr-milliyetçi anlayışın oldukça ön plana çıktığı bir ideolojik çıktıda belirlediğinin fark edildiğini söylemek gerekmektedir.

2.1.2. Cumhur İttifakının Seçim Tecrübeleri: 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri ve 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri

Resmi olarak 21 Şubat 2018 tarihinde MHP ve AK Parti arasında kurulan ve ardından BBP’nin de katıldığı Cİ, günümüze değin 24 Haziran 2018 genel seçimleri ve 31 Mart 2019 yerel seçimleri olmak üzere toplam iki seçim deneyimi yaşamıştır. Çalışmanın bu kısmında bahsi geçen iki seçimde, Cİ bileşenlerinin seçim

beyannamelerine ve söylemlerine bakılarak yansıttıkları ideolojik kurgu ortaya konmaya ve aynı zamanda bu ittifakın başarısı/başarısızlığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken tarihsel sürece riayet ederek önce 24 Haziran seçimleri, sonra 31 Mart seçimleri ele alınacak ve veri olarak seçim beyannameleri ve önceden seçilmiş olan mitinglerden yararlanılacaktır. Cİ bileşenleri arasında AK Parti iki seçimde, MHP sadece 24 Haziran seçimlerinde beyanname yayımlarken, BBP muayyen bir beyanname yayımlamamıştır. Bu bağlamda bahse konu beyannamelerle beraber MHP lideri Bahçeli ve BBP lideri Destici'nin birer seçim çalışmasındaki/mitingindeki söylemlerine ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın her seçim başına Diyarbakır, Adana ve İstanbul mitingleri örneklem olarak tercih edilmiştir. Bu noktada Erdoğan'ın Türkiye'nin farklı kentlerindeki söylemlerine yer verilmesinin temel misyonu, Onun miting yaptığı coğrafyanın temel hassasiyetleri gereğince ortaya koyduğu pragmatist yaklaşımını ortaya koymaktır.

2.1.2.1. 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri

Esasen kendi doğal süreci takip edilmiş olunsaydı, 24 Haziran seçimleri Kasım 2019 tarihinde gerçekleşecekti. Fakat MHP lideri Bahçeli'nin çağrısıyla başlayan süreç seçimin erken yapılmasını sağlamıştır. Bahçeli'nin bu çağrısında yapılması planlanan Suriye ve Irak operasyonlarının gerçekleştirilebilmesi için kuvvetli bir iktidarın olması, mevcut iktisadi sorunlar ve 15 Temmuz kalkışmasının ardından beliren devletin güvenliği ve bekası endişeleri gibi etmenler etkili olmuştur. Amaç 16 Nisan halk oylamasının neticesinin hemen uygulamaya konmasıydı. Çünkü başkanlık sistemi bir sonraki seçimlerin ardından yürürlüğe girecekti (Karakaş, 2021).

Cİ daha önce ifade edilgi üzere kendi siyasi birleşimiyle seçimi girerken, karşısına CHP, İYİ Parti ve SP'den oluşan Mİ çıkmıştır (Kan, 2022). Ancak Cİ, Cumhurbaşkanlığı adaylığı için Erdoğan'da mutabık iken, Mİ bu meselede özellikle İYİ Parti lideri Akşener'in aday olma ısrarının ardından bir anlaşma sağlayamamıştır. Böylece Cİ hem Cumhurbaşkanlığı hem de milletvekilliğinde birlikte seçime girerken, Mİ bunu sadece milletvekilliği seçimlerinde yapmıştır. Neticede seçime girmeye hazırlanan iki siyasal kanattan Cİ seçimi kazanarak ve zaman kaybetmeden yeni sistemi hayata geçirme gayesini taşıırken, Mİ ve ittifaklar dışı kalan Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) temel amacı Erdoğan'a kaybettirmek ve eski sisteme dönüş yapmak ya da en azından parlamento çoğunluğunu elde ederek onu dengelemek olmuştur (Ete, 2018).

Erdoğan seçimlerden tam bir ay önce 'Güçlü Meclis, Güçlü Hükümet, Güçlü Türkiye' başlığı ile beyannamesini ilan etmiş ve böylece Türkiye seçim sathı mailine tam anlamıyla girmiştir (TRT Haber, 24 Mayıs 2018). Onun rakipleri ise, CHP'nin adayı Muharrem İnce, HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş ve İYİ Parti lideri Meral Akşener olmuştur (<https://www.yenisafak.com/secim-cumhurbaskanligi-2018>).

Bu aşamada beyannamesine ilk bakılacak olan AK Parti, Önceki tebligatlarda alışılan yenilikçi ve kalkıncı dili bu beyannamede de sürdürmüştür. Türkiye'nin yeni hükümet sistemine olan ihtiyacı anlatılmaya çalışılmıştır. 15 Temmuz'dan sonra ülkemize karşı oynanan oyunların ayyuka çıktığı ve bundan sonra devletin bekasının tehdit altına girdiği, ancak PKK/PYD, FETÖ ve IŞİD gibi terör örgütleriyle hem yurtiçinde hem de yurtdışı operasyon ve hareketlerle etkin mücadele edildiği vurgulanmıştır. Öte yandan milli, manevi, kültürel ve ortak değerlerimizin paylaşılması, köklü medeniyetimizin birikim ve tasavvuru itina ile üstünde durulan hususlar olmuştur. Ayrıca etnik, dini ve mezhebi azınlıkların birçok hak ve özgürlüklerinin AK Parti tarafından verildiği, son yıllarda artan İslam karşıtlığının takip edildiğini ve önleyici politikalar izlendiğine dikkat çekilmiştir (akparti.org.tr/media/271931/secim-beyannamesi-2018.pdf). AK Parti'nin 24 Haziran seçimlerine hazırlandığı bu kaynak bağlamında, DP'ye kadar götürülebilen merkez sağ partilerinde alışılmış olunan kalkıncı, özgürlükçü ve yenilikçi, dilin sürdürüldüğü ve Türk sağının tüm bileşenlerinde inanca ve tarihe atfedilen önem ve vurgu, İslam'ın savunuculuğu rolü belirgin ölçüde fark edilmektedir. Bir başka husus ise, muhafazakâr-milliyetçi camiada daima var olan bir endişe olarak devletin varlık endişesi, burada 15 Temmuz'dan sonra belirginleşen iç ve dış tehditlerden bahsedilerek "beka" mefhumunda vücut bulan bir anlatımla hasıl olmuştur.

MHP'nin 24 Haziran beyannamesi ise, "Cİ, Millet Akı" ana başlığıyla yayımlanmıştır. Daha sunuş kısmının başlarında, birtakım çevrelerin "Türk'süz bir anayasanın dillendirildiği ortamda Cumhuriyetin temel nitelikleri ile devletin kuruluş esaslarının düzenlendiği Anayasa'nın ilk dört maddesi, MHP'nin teminatı altında olmuştur." İfadesi yer almaktadır. Ayrıca MHP'nin "devletin bölünemez bütünlüğü", yarım asra dayanan siyasi yaşamında "Türk milletinin bekası, huzuru ve güvenliği" mülâhazasını öncelediğini ve "Millî duruşun, millete saygının, şehedaya vefanın, vatana, devlete ve mukaddesata sadakatının eşsiz bir sembolü" olduğunun vurgusu yapılmıştır. Esasen bu ifadeler bütün bir metnin hülasası mahiyetindedir. Zira metnin

tamamı beka, Türk-İslam geleneği, Türk milletinin tarihi deneyimi, milli ve manevi değerler, Türk milliyetçiliği, tarih, din, kültür, milli birlik ve bütünlük, milli irade, devletin bölünmez bütünlüğü, milli ülkü, Türk milli kimliği, Cİ'nin beka meselesinin bir gereği olarak zuhur ettiğini, bu ittifakın Türk milliyetçiliğini şahlandıracığı ve “millet aklı” olduğu, FETÖ, PKK,İŞİD VE PYD gibi emperyalistlerin maşası olan örgütlerle mücadele ve MHP'nin Türk milletinin bekasının da teminatı olduğu gibi kavramlar ve ifadelerle ilişkilendirilmektedir. Beyannamenin son paragrafı ise tıpkı tüm metnin yansıttığı ideolojik kodlara hitap eden şu ifadeleri içermektedir;

“Gelecek Türk-İslam toplumlarının küflü prangalarını söküp atmasına sahne olacaktır. Türk-İslam ülküsü Türkiye'nin ve komşu coğrafyaların bayraktarlığı göreviyle İ'lâ-yı Kelimetullah mührünü cihana vuracaktır. İşte Kızılelma o zaman cevabını bulacak, o halde amacına ulaşacaktır”

(https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhp2007/kitaplar/24haziran2018_secim_beyannamesi_tam_web.pdf).

Bu ifadeler ışığında beyannamede, Nihal Atsız'dan Necip Fazıl'a her muhafazakâr-milliyetçi mütefekkirin ve Millet Partisinde filizlenip, MHP'de vücut bulan anlayışın dilinde pelesenk olmuş mefhumlar ve ifadeler bulunmaktadır. Türk-İslam ülküsü ve mukaddesata olan hürmet, tarihten alınan ilham ve bol soslu devletin bekası vurgusu, ancak Türklük ile İslamlığın Anadolu coğrafyasında harmanlandığı muhafazakâr milliyetçiliğin düşünsel kodlarında bu denli karşılık bulabilmektedir.

AK Parti'nin Diyarbakır mitingi 3 Haziran'da gerçekleşmiş ve buradaki konuşmasına “tarihin kültürün medeniyetin şehri Diyarbakır, Sahabelerin, Evliyaların, Enbiyaların şehri Diyarbakır” diyerek başlayan Erdoğan, terör örgütü PKK'nın yaptıklarını anlatıp, ardından bunlarla “aramıza girmeye çalıştılar” ifadelerini kullanmıştır. Devamında, Diyarbakır'a yapılan yatırımlardan bahsetmiş, artık Diyarbakır'ın huzur dolduğunu, bugün devletin hiç olmadığı kadar Diyarbakır'ın yanında olduğunu, herkesin inancının ve dininin gerekliliklerini hürce yapabildiğini, inkar siyasetinin artık yapılmadığını, halkın hürriyet ve kimlik olarak hiçbir engellerinin kalmadığını, yasak olan tek şeyin terör faaliyetlerin olduğunu, Diyarbakır'da 53 vatandaşın ölümü ile sonuçlanan 6-7 Ekim olaylarının müsebbibi olarak nitelendirdiği Selahattin Demirtaş'ın hesap vereceğini söylemiştir. Bunun akabinde, Selahattin Eyyubi'nin torunlarından intikam almak için hazırlanan tezgahlarla kimseyi kandıramayacaklarını, dün PKK'nın bugün de FETÖ'nün aynı yerden yönlendirildiklerini ve Türkiye'nin bir vakıf devleti olduğunu hatırlatarak hem Türkün hem Kürdün devleti olduğunu söylemiştir (TCCB, 3 Haziran 2018).

17 Haziran 2018 tarihinde İstanbul mitingini gerçekleştiren AK Parti lideri Erdoğan, burada “İstanbul’un CHP faşizmini iliklerine kadar yaşamış” olan bir kent olduğunu, bir gün önce ezanın yeniden evrensel haliyle okunmasının -6 Haziran 1950-seneyi devriyesi olduğunu, o tarihte ezanın Arapça okunması serbest olunca tüm yurttta büyük coşku yaşandığını ve birçok camide ezanların art arda defalarca okunduğunu, 18 yıl bunun hasretini tüm milletin yaşadığını ifade ettikten sonra CHP Cumhurbaşkanı adayı İnce’nin dini eğitim ve dini hürriyet noktasındaki söylemlerine atıfta bulunarak; yakın zamana kadar kamuda çalışan personelin kılık kıyafetiyle alakalı düzenlemenin AK Parti-MHP oylarıyla meclisten geçirildiğinde, İnce ve CHP lideri Kılıçdaroğlu’nun “düzenlemeyi Anayasa Mahkemesine götürüp iptal” edilmesini sağladıklarını ve İnce ve CHP’nin İmam Hatiplerde ve öteki mevcut okullarda verilen din derslerine karşı çıktıklarını, geçmişte İnce’nin camilerde hiç görülmediğini ve CHP’nin Cumhurbaşkanı adaylığından sonra camilerden çıkmadığını, bu zamana kadar kuran, tefsir, hadis ve din eğitimiyle ilgili olumlu tek açıklamalarının olmadığını ve fakat mevcut zamanda “baksan ilahiyat hocalığı yapacak, eleştirilerini yapan Erdoğan, akabinde İnce için “Kürt kardeşlerimin dillerini öğrenme haklarından bahsediyor. AK Parti’nin bu hakları verdiğinden haberi yok” ifadelerine yer verdikten sonra, ana dilde eğitimi önünü AK Parti’nin açtığını, CHP’nin geçmişte iktidar olmak için cuntacılarla işbirliği yaptığını, bugün ise terör örgütü ile işbirliğinde olduklarını ima etmiş, Edirne cezaevinde tutuklu bulunan Selahattin Demirtaş’ın 6-7 Ekim olaylarında 53 vatandaşın ölümüne sebep olduğunu ve İnce’nin ilk ziyaretini Demirtaş’a yapmış olması bu iddianın kanıtı olduğunu ifade etmiştir (TCCB, 17 Haziran 2018).

19 Haziran’da yapılan Adana mitingine ise, o güne değin gerçekleştirdikleri icraatları anlatmakla başlayan Erdoğan, bazı hizmetlere ne gerek var diyen muhalif kanata “bunlara Osmanlı tokadı atmaya hazır mıyız” ifadesini kullanmıştır. Ardından öteki adayların terörle ilgili bir ifade kullanmadıkları ve hatta bu örgütlerle ilişki içinde olduklarını, Adanalı vatandaşların onlara gereken cevabı vereceğine inandığını zikreden Erdoğan sözlerini şöyle devam ettirmiştir;

“24 Haziran gecesi, Sadece AK Parti’ye mensup kardeşlerimden değil, diğer partilere gönül vermiş tüm vatandaşlarımızdan oy bekliyorum. Özellikle Ülkücü kardeşlerimin, Alperenlerin çok ciddi, çok güçlü bir şekilde şu 4 günü değerlendirmeleri lazım. Parti mensuplarımızla, ülkücü, Alperen hep birlikte Cİ olarak son etabı çok iyi değerlendirmemiz lazım. Biz onların 15 Temmuz gecesinde olduğu gibi mevzu bahis vatan ise nasıl ölüm kusan silahlara meydan okuduklarını iyi biliyoruz” (TCCB, 19 Haziran 2018).

Erdoğan'ın şu ana kadar ki söylemi dikkate alındığında, Öteki doğu illerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da söylemlerini iki husus üzerinde ortaya koymuştur. Bunların terör ve İslami hüviyet vurgularıdır. Diyarbakır'ın İslami motifleri, sembolleri ve simgelerine değinerek dini hüviyetine dikkat çeken Erdoğan, dini ortak paydada vatandaşların buluşmasını, milleti bölmek isteyen terör örgütleriyle mücadele de ve seçimde destek istemiştir. İstanbul'da ise, CHP'yi eleştirmeye yoğunlaşan Cumhurbaşkanı, burada tek parti devrinde CHP'nin dini kamuda ve içtimai yaşamda yasakladığını ve günümüz CHP'nin eskisinden farklı olmadığını birtakım güncel örnekler vererek savunmuştur. Öte yandan Türkiye'nin güvenlik kaygılarına yer veren Erdoğan, CHP'nin terör örgütleriyle temas halinde olduğunu savunmuştur. Adana mitinginde ise aynı söylem devam etmiş, fakat farklı olarak milliyetçi ifadelerin yoğun olarak kullandığı gözlemlenmiştir. Tabii burada söylenmesi gerekir ki, Cumhurbaşkanı her seçim programı söyleminde değişen tonlarda İslami, milliyetçi, güvenlikçi ve muhafazakâr yaklaşımları yansıtan ifadeler kullanmıştır. Fakat buradaki temel referans coğrafi farklılıktaki ideolojik anlayışı yansıtan söylemlerin ton farklılığıdır. Netice de Diyarbakır'da İslami vurgu ve HDP'ye olan terör eleştirisinde vücuda gelen söylem, İstanbul'da İslami vurgu ve CHP'nin dine ve teröre olan bakışında gelişmiş ve Adana'da ise, bunlara artı olarak ve içinde fazlaca bulunan milliyetçiliği temel durak gören ifade kullanılmıştır.

23 Haziran'da gerçekleşen “Büyük Türkiye” adının verildiği MHP'nin Ankara mitingindeki konuşmasına “asaleti ve adaletiyle çağlara damga vurmuş büyük Türk milleti, ülkümüz Kızıllema ve milletin bekasıdır” diye başlayan Bahçeli, devamında şu sözleri söylemiştir;

“Dünyaya Türkçe bakıyoruz, çağı Türkçe okuyoruz, gelişmeleri Türkçe yorumluyoruz, meseleleri tarihi ve kültürel derinlik içinde kavıyoruz. Türk milleti tesadüfi bir kalabalık, türedi bir topluluk değildir. Türkiye yalnızca bir ülkenin adı değildir. Muktedir bir medeniyetin, muzaffer bir mazinin mahsulü Türkiye'dir. Aziz Türk milletidir.” (MHP, 23 Haziran 2018).

Ardından Bahçeli, Osmanlı devletinin son dönemlerinden o güne değin yaşanan siyasi, iktisadi ve içtimai gelişmelere değinmiş, hitabının devamında günümüzde bir defa daha “Kuvâ-yi Milliye şuurunun” gerekli olduğunu, Cumhuriyetin vücuda gelmesiyle “devlet ve millet bekası” garantiye alındığını, böylece “Atatürk ve milliyetçi kahramanlar bozkurtta yeni bir bozkurt destanı, yeni bir Ergenekon ruhuyla” pak mazinin devamı vasfında Cumhuriyeti kurduklarını, bununla Türkiye'nin 1 safhası olan kuruluş ruhunu tamamladığını, demokrasiye geçişle 2.

aşama olan kaynaşma süresine geçildiğini ve bu bölümde birçok kriz ve kaos gibi olumsuz vakıanın yaşandığından bahsetmiş, darbelerin devri bitti derken 15 Temmuz'un gerçekleştiğini, FETÖ'nün emelleriyle az kalsın bir asırdan sonra ikinci işgalin yaşanmasına ramak kaldığını ve bunun bir haçlı planı olduğunu, eğer muvaffak olsalardı tarihe, şühedaya ve ecdadımıza hesap verilemeyeceğini kaydetmiş ve devamında şunları zikretmiştir;

"15 Temmuz'da devletin bekasına zehirli hançer sallandı. Manevi değerlerimiz kullanıldı. Mümin görünümlü Pensilvanya'daki Müşvik ve münkir 12. yüzyılda haçlı seferlerini başlatan Papa gibi Türk ve İslam değerlerine nefret kustu, adeta savaş açtı." (MHP, 23 Haziran 2018).

Akabinde, terör örgütlerinin eylemlerinin, iktisadi saldırıların ve küresel oyunları gördükten sonra "bekamızın ihtiyaçlarını" değerlendirdiklerini, havsalarında daima Türklüğün olduğunu, bunun için Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçildiği ve ülkenin önünün açıldığını, böylece cumhuriyetin 3. aşamasına geçildiğini ve bahse konu aşamanın; "Türkiye'nin dünyada bekasıyla kuvvetli ve kutup başı" konumuna gelmesini sağlayacağını dile getiren Bahçeli şöyle devam etmiştir;

"Niyazım odur ki; 'ne mutlu Türküm diyene' sözü silinmesin, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Türk milletinin marifetidir. Ötüken zihniyeti, Söğüt zırhıdır. Türkiye melez bir devlet ve çokluklar ülkesi değildir. Tam aksine devletimiz tektir, bayrağımız tektir, vatanımız tektir, milletimiz tektir, dilimiz tektir, başkentimiz tek kalacaktır. Bütün Türk vatandaşları eşit ve onurlu evlatlarıdır. Bu sarsılmaz milli bağ Türk milli kimliğinin ve T.C. devletin temel harcıdır. Gönülleri ve yürekleri vatan ve millet sevgisiyle dolu Türk milliyetçileri var olduğu sürece hiçbir güç etnik nifak tohumları ekerek; bu cennet ülkede ayırık otların yeşertilmesini başaramayacaktır. Kökeni fark etmeksizin Türkiye'nin her ferdi milli tarihimizin ve kültürümüzün mirası ve Allah'ın emanetidir...MHP feyzini büyük Türk milletinin köklü, şerefli, saygın tarihinden, engin kültüründen almaktadır. Türk milliyetçiliği ilelebet payidar kalacak, çağlar üstü, zaman ötesi heyecan, heves, bilinç ve eylem planıdır." (MHP, 23 Haziran 2018).

Görüldüğü üzere, Kızılelma, beka meselesi, dünyaya Türkçe bakmak, Osmanlı, Kuvayi Milliye, Atatürk, bozkurt, şüheda ve ecdat, Türklük ve "ne mutlu Türküm diyene", Ötüken ve Söğüt, milli kimlik, vatan ve tarih mefhumları çerçevesinde gelişen Bahçeli'nin ifadelerinde, dikkat çeken bir öteki husus ise; Cumhuriyetin, Osmanlı'nın devamı niteliğinde olduğu anlatımıdır. Burada laisist-milliyetçiliğin tarihi Cumhuriyetle başlatmasının tam tersine devlette devamlılığın esas alındığı fikriyatı öne çıkmakta ve bu söylem şüphe götürmez şekilde muhafazakârlığın temel karakterindendir. Netice itibarıyla Bahçeli, bu söylemleri bağlamında muhafazakâr-milliyetçi ideolojik kurguyu temel alan bir söylem içinde olduğu mülahaza edilmektedir.

BBP lideri Mustafa Destici ise 4 Haziran'da (2018) "Türkiye'nin Nabzı" adlı Habertürk'te yayınlanan programa katılmış ve soruları yanıtlamıştır. Moderatör programın başında, MHP ve BBP ile olan ittifakından dolayı AK Parti'ye daha önce oy veren muhafazakâr Kürtler ve eğitilmiş muhafazakarların verdiği oylarda düşüşün yaşanacağı mülâhazasına Destici;

"Kürt kardeşlerimizin Cİ'ye oy verme noktasında hiçbir problemi yoktur. Öte yandan BBP olarak bizim doğu illerinde aldığımız oy Türkiye genelindeki oylarımızın ortalamasının üstündedir. Bu haseple 24 Haziran'da Cİ beklenenin üstünde oy alacaktır. Geçmişte MHP'nin doğu illerinde birçok milletvekili olmuştur. Bu bölgeler MHP, Ülkücüler veya BBP'ye uzak bölgeler değildir. Dolayısıyla biz kendimizi Anadolu'nun mayası olarak görüyoruz." (Habertürk, 4 Haziran 2018).

Devamında ise, kendinizi "milliyetçi olmanın yanı sıra muhafazakâr olarak tanımlıyorsunuz" ifadesine karşılık olarak "milliyetçi, maneviyatçı ve demokratiz" yanıtını veren Destici sorunun tamamlanmasının ardından şunları kaydetmiştir;

"Diyarbakır'daki kardeşlerimizde milliyetçi, onlar da vatan, ezan, bayrak aşkıyla yanmıyor mu? onları milliyetçi ve maneviyatçı kategorisinden çıkartacak olursak haksızlık etmiş oluruz. Ben en çok orada var olan vatansever, milliyetperver ve milliyetçi duyguları PKK'nin bastırıldığını düşünüyorum. Bu seçim o baskıdan kurtulmanın seçimi olacağına inanıyorum." (Habertürk, 4 Haziran 2018).

Bu ifadeler ışığında, Destici'nin de tıpkı Bahçeli gibi doğrudan muhafazakâr-milliyetçi bir dil kullandığı tespiti fark edilmektedir.

Böylece gidilen seçimlerde Erdoğan yüzde 52,59, İnce yüzde 30,64, Demirtaş yüzde 8,35, Akşener yüzde 7,33 ve öteki adaylar yüzde birin altında oy alabilmişlerdir. Parti düzeyinde ise, AK Parti yüzde 42,56, CHP yüzde 22,65, HDP yüzde 11,70, MHP yüzde 11,1, İYİ Parti yüzde 9,96, SP yüzde 1,36 oy almıştır (YSK, 2018). Netice olarak, Cİ girdiği ilk genel seçimlerde hem yasamada çoğunluğu hem de yürütmeyi kazanarak tam bir zafer kazanmıştır. Ete'ye (2018) göre; bu muvaffakiyette Erdoğan'ın İstanbul, Ankara ve İzmir'de yapılan mitinglerdeki psikoloji ve seçime birkaç gün kala beliren bazı rövanşist ifadeler, muhafazakâr-milliyetçi seçmeni birleştirerek onun çevresinde bir kenetlenme meydana getirmiştir. Altunoğlu (2018) ise, bu sonuçlardan yola çıkarak "hem AK Parti'nin hem de Türk sağının siyasî hayatındaki hâkimiyeti bir kez daha tescillendi." çıkarımını yapmıştır.

2.1.2.2. 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri

Tarihler 31 Mart 2019 tarihini gösterdiğinde Türkiye Yerel Yönetimler seçimleri için sandığa gitmiştir. Bir yıl evvelinde gerçekleşen 24 Haziran seçimleri için kurulan Cİ ve Mİ bu seçimlerde de birlikteliklerini devam ettirmiş ve birçok yerde ortak aday gösterilme ve ortak miting düzenlemelerine kadar işbirliklerini

derinleştirmişlerdir. Siyasi olarak olağan bir şekilde geçmesi beklenen bu seçimler hem kampanya sürecinin canlılığı hem de neticesi itibariyle alışılmışın dışında vuku bulmuştur. Zira 31 Mart seçimlerine bu özellikleri veren en önemli husus, 24 Haziran seçimlerinden sonra gerçekleşen döviz kurundaki yükseliş ve yüksek enflasyon ile ülkenin girmiş olduğu iktisadi sıkıntılardır (Yaylagül, 2019).

Bu seçimdeki tebligatında AK Parti, “Memleket İşi Gönül İşi” başlığıyla halkın karşısına çıkmıştır. Genel Başkan Erdoğan’ın yapmış olduğu bir hitabı içeren seçim manifestosunda, Hacı Bayram Veli’nin “İnsan, şehri inşa ederken, aslında taşın toprağın arasında kendisini inşa eder. Gönülde her ne var ise, şehir olarak görünür. Gönülü taş olanın şehri taş, gönülü aşk ile dolu olanın şehri gülistan olur” şiarıyla belediyeçiliğin içten gelerek yapıldığında ancak güzel sonuçların alınacağı kaydedilmiştir. Akabinde tarihe atıf yaparak geçmişin yaptığı şehirlerden ve Yahya Kemal’ce mazinin şehirleşme anlayışına yönelik olarak “ve böylece toprak imana gelirdi.” ifadelerine yer veren Erdoğan, “Geçmişle barışık olamayan geleceğini de sağlıklı bir şekilde inşa edemez” sözüne dikkat çekmiştir. Ayrıca Türkiye’nin önceki yıllarda birçok saldırıya uğradığını ve artık “istikrar ve güven ortamının” sürdürülmesi gerektiğini, bu vesileyle “ülkemizin bekasının ve milletimizin geleceğinin güvencesi” olduğu mülahazasıyla Cİ’na sadakatten ödün verilemeyeceğinin üstünü çizmiştir (https://www.akparti.org.tr/media/279203/manifesto_28ocak2019_17-29.pdf). Koyu ideolojik söylemlerden kaçınılan bu bildiride, belediyeçilik ve tarih arasında bir ilişki kurulmuş, mazinin iskân politikasından ilham alan bir belediyeçilik anlayışının benimsendiği anlatılmıştır. Vatandaşların oy kullanırken bunlara ve bekasının yegâne koruyucusu olan Cİ’ye olan bağlılık vurgulanarak dikkat etmeleri istenmiştir.

24 Mart’a Cİ’nin müşterek düzenlediği İstanbul Mitinginde konuşmalarını yapmak için kürsüye çıkan MHP lideri Bahçeli, selamlama faslı bittikten sonra konuşmasına halkın büyük katılımını kastederek, Yeni Kapı Meydanı’nın bir defa daha yeniden dirilişin ve yükselişin muştusunu taşıdığını, meydanın al bayraklarla dolup taşıdığını, İstanbul’a Türk mührünü vuran şanlı ceddin tıpkı sizler gibi korkusuz olduğunu kaydetmiş ve ilgili seçimlerin Türkiye’nin milli birlik ve bekası bakımından hayırlı olmasını dilemiştir. Konuşmasının devamında Bahçeli’nin öne çıkan ifadeleri şöyledir;

“İstanbul tarihtir, medeniyettir, kardeşliktir, fetihtir, nitekim dünyanın en büyük Türk-İslam kentidir. İstanbul Kudüs’ün kardeşidir, Kerkük’ün kaderidir. Kaşgar’ın umududur. Akmesit’ten Bışkek’e, Üsküp’ten Halep’e, Hicaz çöllerinden Asya steplerine, Adriyatik’ten

Çin Seddi'ne kadar bütün Türk ve İslam yurtlarının son siperidir. Türk ve İslam düşmanları çevremizde vızır vızır geçmektedir. 15 Mart'ta Yeni Zelanda'da bir camiye Cuma namazı sırasında saldırı düzenlenmiş ve birçok kardeşimiz şehit düşmüştür. Bu saldırı Kosova Savaşını, Viyana Kuşatmasını, İstanbul'un fethini aklından çıkarmayanlarca düzenlenmiş ve içlerinden biri 'Konstantinopolis'e gelir, tüm cami ve minareleri yıkarız. Ayasofya, minarelerden kurtulacak ve Konstantinapol tekrar Hristiyan şehri olacak.' demiştir. Camilerimize, minarelerimize, ezanımıza, bayrağımıza, vatanımıza kem gözle bakan kim varsa o gözü oyarız. Milli beka denildi mi keyfi kaçanlar, Türk ve İslam'ın karşısındaki çetin ve dehşet verici tehlikeleri görmezden, duymazdan, bilmezden gelen yabancı uzantılarıdır. Zalimlerin hedefi Türkiye'dir, Türk milletidir." (MHP, 24 Mart 2019).

Bu ifadelerden sonra terör örgütlerinin, finansal operasyonların ve bunları tetikleyen dış güçlerle birlikte iç işbirlikçilerin oyunların görülmesiyle Cİ'nin kurulduğunu, bundan sonra ilgili tehditlere karşı "devletin bekası" anlayışıyla birlikte hareket edildiğini zikreden Bahçeli, hükümetle uyum içinde çalışacak yerel siyasetçilerin seçilmesinin beka düzeyinde oldukça mühim olduğunu, bu sebeple 31 Mart seçimlerinin beka seçimleri ve İstanbul için kader seçimleri olduğunu kaydetmiştir (MHP, 24 Mart 2019).

Ardından halka hitap etmek için kürsüye gelen Erdoğan, "şahadetlerle alınan, peygamberimizin İslam alemine işaret ettiği, asrı saadetten gelen konuklarıyla şereflenen ve fethi, Fatih'e nasip olan İstanbul" sözleriyle meydanı selamlamıştır. Sonra büyük camilerinden, köprülerinden ve sanatçılarından, tarihi misyonundan ve yeni kapı ruhunun fetih ruhunun bir emaneti olduğundan bahseden Erdoğan, Türkiye ile meselesi olan herkesin Cİ' saldırdığını, fakat İstanbul'un kıyamete kadar bir Türk şehri ,bir İslam şehri olarak muhafaza edileceğini, bu şehrin tarihin emaneti olduğunu ve orada bulunan halka " ey İstanbul gözleri hala senin camilerinden, minarelerinden yayılan dalga dalga ezanlarından, göklerde nazlı nazlı yayılan bayrağına tahammül edemeyenlere mesajını vermeye hazır mısın ?" sorusunu sorarak İstanbullulardan oy istemiş ve devamında, "İşte fethin İstanbul'u, üç kıtta yedi iklimle hükmeden İstanbul budur" demiştir (TCCB, 24 Mart 2019).

9 Mart'ta (TCCB, 2019) yapılan Diyarbakır Mitinginde ise Erdoğan konuşmasına ilgili şehrin İslami hüviyetine geniş bir giriş yaparak başlamıştır. Sözlerine Diyarbakır için Hz. Ömer'den selam aldığını ve selam verdiğini, içinde Mekke ve Medine'nin ardından en fazla sahabeyi bulunduran, 14 yüzyıldır "İslam'ın toprağı Selçuklunun, Osmanlı'nın, Cumhuriyetin" gözde şehri" nice alimin ve Allah dostunun ilham aldığı, "Kudüs'ün, Şam'ın, Bağdat'ın, Semerkant'ın, Urfa'nın, Bursa'nın, Üsküp'ün kardeşi" olan şehir Diyarbakır diyerek halkı selamlamıştır. Daha sonra, terörün Diyarbakır'a musallat olduğunu, lakin terör kalıntılarının HDP'yi

kastederek, dönemini bitirerek atanan kayyumlarla bu şehre büyük hizmetler getirildiğini, mamafih terörü tamamen temizlemek için 31 Mart'a oyların Cİ'ye verilmesini isteyen Erdoğan devamında, Diyarbakır'a o güne değin yapılan ve yapılması planlanan hizmetleri açıklamış, PKK'nın en çok Kürtlere zulmettiğini ve Kürtleri kullandıklarını, onlar sırtını "PKK/PYD'ye dayamış ise, biz de sırtımızı millete ve Allaha dayadık" demiş ve şöyle devam etmiştir;

"Şimdi milliyetçi geçinen Meral Hanım onlarla değil mi, SP ve CHP onlarla omuz omuza yürümüyor mu? Bizim bir ayrımı kabul etmemiz söz konusu değildir. Yaratılanı severiz yaratanı ötürü. 'Tek millet, tek vatan, tek devlet, tek bayrak'." (TCCB, 9 Mart 2019).

10 Mart'ta gerçekleşen (TCCB, 2019) Adana Mitinginde konuşmasına "destanları ile kültürümüzü alimleri ile gönlümüzü besleyen", Hz. Ömer döneminden beri uygarlığımızın kadim kenti ve Yavuz'un ordularını heyecanla bekleyen Adana'nın yüzyıl öncesinden toprağına göz koyanlara karşı nasıl mücadele vereceğini çok iyi bildiğini ve bu bağlamda bahse konu seçimlerin bir beka seçimi olduğunu da iyi analiz ettiğini söyleyerek başlayan Erdoğan, devamında şunları kaydetmiştir;

"Adana maziden atıye kurduğumuz köprüde bu seçimlerin ne demek olduğunu iyi bilir. Kardeşlerim, ülkemizde bayrağı, ezana tahammülü olmayanlarla girdiğimiz bir seçimi yaşıyoruz. Bölücü örgütten emir alan partinin bayrağına tahammülsüzlüğünü mitinglerinden, kongrelerine hep gördük. Önceki gün Taksim'de CHP ve HDP'nin öncülüğünde güya 'Kadınlar Günü' için toplanan bir grup ezanı Muhammediye'ye ıslıklarla, sloganlarla terbiyesizlik ettiler. Bunların tek ittifakı ezan, bayrak düşmanlığıdır. HDP kongrelerinde istiklal marşı okunuyor mu? Daha yeni korkarak bayrağımızı asmaya başladılar... Ezana hürmet etmeyen bayrağına hürmet etmez...Bu ülkenin her rengine, her zenginliğine saygılıyız. Ama bazı değerler var ki, bunlara saldıranlara saygı duymamız mümkün değil, bu ülkede millet, bayrak, ezan, vatan, devlet düşmanı kim varsa, onların karşısında olmak boynumuzun borcudur." (TCCB, 10 Mart 2019).

31 Mart 2019 tarihinde bu söylem ve politik ifadeler ile seçime gidilmiştir. Netice olarak AK Parti %44,33 ve MHP %7,45 ve BBP %0,41 oy alarak Cİ'nin oyları %52,14 oranını bulmuştur. Bu oranlarla belediye başkanlıklarının %51,72 oranı AK Parti'nin, %34,48'i CHP'nin, %3,45'i MHP'nin ve %10,34 oranını HDP elde etmiştir. Bununla birlikte 30 büyükşehirden 15 tanesini AK Parti, 10'unu CHP, 3'ünü HDP ve 1 tanesini MHP kazanmıştır. Fakat burada göze çarpan en önemli netice ise, daha önce Cİ'nin belediye başkanlarınca yönetilen İstanbul, Ankara, Adana, Antalya, Mersin gibi ülkenin en büyük kentlerinin yanında bir de Sinop, Artvin, Ardahan, Bolu, Bilecik, Kırşehir gibi illerin yönetimi de Mİ'ye geçmesidir (<https://www.sozcu.com.tr/secim2019/>).

Bu durum muhalif kanatta tam bir bayram havası estirirken, iktidar ise genel oylara ve ilçe belediyelerinde Cİ'nin üstünlüğüne değinmiştir. Fakat 31 Mart

seçimlerinde yukarıda bahsedilen Türkiye’nin en kalabalık kentlerinin yönetimi muhalefete geçmesiyle, Türkiye’nin yerelde iktidarı Mİ’nin olduğu söylenebilir. Böylece 2023 seçimlerine Türkiye, merkezde Cİ’nin ve yerelde Mİ’nin iktidar olduğu bir siyasal ortamla gideceği grlmğ ve 2023 seçimlerinin şimdiden oldukça özgün bir demokratik tecrübe olacağı anlaşılmıştır.

Tabi bunlarla birlikte, 31 Mart seçimlerini özgün kılan en mühim husus 1994 yılında Erdoğan’ın Büyükşehir Belediye Başkanı seçildiği ve 2004 yılından beri AK Parti’nin elinde olan İstanbül’un Mİ tarafından kazanılması ve ardından bu seçimin iptal olmasıdır. 31 Mart’taki sonuçlara göre; Mİ adayı Ekrem İmamoğlu, Cİ adayı Binali Yıldırım’dan 13.729 fazla oy alarak seçimi kazanan taraf olmuştur. Fakat oy oranı farkının düşük olması birtakım tartışmalara neden olmuş ve bunun zerine YSK 6 Mayıs’ta İstanbül Büyükşehir Belediyesi seçimlerinin iptaline karar vermiştir. İlgili karardaki öteki birçok usulsüz durumdan ziyade temel neden olarak "Sandık kurulu başkan ve üyelerinin kamu görevlisi olması zorunluluğuna uyulmaması" sayılmıştır. Böylece YSK 23 Haziran’ı yeni seçim tarihi olarak duyurmuştur (Yılmaz ve Karataş, 2019). Yenilenen seçimlerde iki aday arasındaki fark çok daha büyümüş ve 806, 415 oy farkıyla İstanbül’un yeni Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu olmuştur (Yanatma, 24 Haziran 2019).

Bu iki seçim maratonunda, doğu illerindeki mitinglerinde bölgenin İslami hüviyetinin üstünde duran Erdoğan, batıda Cİ’nin öteki bileşenleri ile hareket ettiklerini ve “lkc ve Alperen kardeşlerimizin dikkatli olması gerektiği” ifadesini sürekli hatırlatmıştır. Fakat Altunoğlu’nun (2018) “Türk sağının önemli bir avantajı” olarak değerlendirdiği bu pragmatist durum sadece Erdoğan’a özgü bir hal olmamakta, zira Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde en güçlü rakibi olan İnce de evvelden laik-Kemalist bir hüviyetin mensubu iken, seçim sürecinde İslami hassasiyetlere hemen hemen her mecrada değinmiştir. İfade edilmesi gerekir ki, Erdoğan’ın söylemlerinde İslami ve muhafazakâr olmanın yanında milliyetçi ifadelerin de önceki seçimlere nazaran gittikçe belirginleşmeye başladığı yukarıda üstünde durulan miting çalışmaları referans alınarak tespit edilmiştir.

Genel olarak AK Parti’nin yapmış olduğu ve gelecekte yapmayı planladıkları hizmetleri uzun uzadıya anlatan Erdoğan, ilgili iki seçimde Bahçeli’yle birlikte, parlamenter sistemin ülkeyi darbelere ve çatışmalara sürüklediğini, bu yüzden yeni hükümet sisteminin zaruri olduğunu, PKK’nın siyasi uzantısı olarak tarif ettikleri HDP

ile CHP'nin iş birliği içinde olduğunun üstünde durmuşlardır. Nitekim halktan oy istenirken fark edilir ölçüde “beka” söylemi ön plana çıkmıştır. Başka bir deyişle, muhalefetin terör örgütleri ve dış güçlerle ilişki içinde olduğunu anlatmaya çalışan Cİ, bir ölçüde bu durumla ilişkilendirerek devletin bir varlık mücadelesi verdiği ve bu mücadelenin yegâne savunucusu olmak gerekçesiyle tek çarenin kendilerine oy verilmesi olduğu anlatımını tercih etmiştir.

Türkiye’de, Türk milliyetçiliğinin hem temeli hem de lokomotifi olarak görülen MHP’nin lideri Bahçeli ise, 1990’ların ve 2000’lerin başındaki söylemlerinin aksine, Türkçü ifadelerin içine İslami değerleri de harmanlamış ve Türk-İslam çizgisinde bir söylem geliştirerek, MHP’yi kurucu anlayışına döndürmüş olduğu tespit edilmiştir. Bu durum seçim sonuçlarına sirayet etmiş ve MHP’deki seküler milliyetçi oylar İYİ Partiye kayarken, AK Parti’deki muhafazakâr-milliyetçi oylar MHP’ye gitmiş olduğu gözlemlenmiştir. Bunun en mühim kanıtı ise, iki seçimde de MHP’nin uzunca bir dönemdir siyasi yatırım yaptığı kıyı kesimleri ve Ege bölgesindeki oylarının düşmesi ve İYİ Parti’nin bu bölgelerde önemli bir oy almasıdır. Bununla birlikte, AK Parti’nin oy düşüşü yaşadığı büyük oranda orta Anadolu bölgesindeki oyların yeni adresi MHP’nin olması öne sürülen iddiayı kanıtlayan bir başka kanıttır.

2.1.3. TRT Dizileri

Televizyonun Türkiye’deki macerası politizasyonla iç içe geçen bir seyir izlemiştir. Türkiye’de, 1960 darbesinin etkisinin zayıflatılması ve dünyadaki gelişmelere entegre olmak için devlet eliyle 2. Beş Yıllık Kalkınma Planlaması neticesinde televizyona ulaşmak mümkün olmuştur. Teknolojik tekamülün ileri seviyelerinden biri olan televizyonun Türkiye’de kullanımı, devletin milli bütünlüğünü korumak için sağlanmış ve yaygınlaştıkça ülkenin merkezi bölgelerinde devletin ideolojisine hizmet etmek adına kullanılmıştır (Aydın, 2019: 13).

Yetmişli senelerde her ne kadar Millî Görüş Hareketi ve AP sivil siyasette etkin olsa da askeri vesayetin devletin ideolojik belleğine hamilik yapması TRT’de de Laisist-Kemalist yönelimin ve dolayısıyla resmî ideolojinin güçlü bir şekilde görülmesine neden olmuştur. Fakat 1980 darbesinden sonra, 12 Eylül Anayasası’nın içeriği gereği bir millilik dili yine bu devlet kurumunda kullanılmıştır. Netice olarak, taze bir milli devlet söylemi ve devlet terbiyesine malik makbul vatandaş ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu dönemde, yasa gereği açılış ve kapanışlarda İstiklal

Marşı, bayrak ve Anıtkabir gibi yansıtma istimal edilmiştir. Dönemin dizileri de Türkiye'nin milli ve manevi değerleriyle uyumlu ifadelerle sahip siyasi bir insanın destekleyicileri olmuşlardır. Böylelikle devlet erkini elinde bulunduranların anlayışına göre, TRT'nin yayın içeriği de şekillenmiştir (Aydın, 2019: 16-17).

Günümüzde de en fazla kullanılan kitle iletişim araçlarından olan televizyonun oluşturduğu konfor yapımcılar tarafından çok iyi bilinmekte ve bu durum süreç içerisinde birbirine dayanak olan bir döngü meydana getirmektedir. Böylece meseleyle alakalı en mühim örneklerin oldukça fazla, kaynak ayrılan tarihi dizilerde vücuda geldiği görülmektedir. Tarihi gerçeği yansıtır yansıtmadığı meselesinde devamlı tartışılan bu diziler, fiilin görsel niteliği göz önünde bulundurulduğunda televizyonculuğa ayrı bir boyut kazandırdıkları söylenebilmekte ve izleyicinin tarihi merakını cezbetmektedir. Bu husus sayesinde, tarihi vakıalara olan anlayışta gelişmeler yaşanmış ve izleyicinin eğitim yaşamında işlediği tarihi olayların ekranda görmesi meseleye ziyade bir haz hissi vermiştir. Böylece bu tür dizilerin sayısı gün ve gün artmış ve tarihi programlar ile kitaplarda ciddi artışların temel sebebi olmuşlardır (Güngör, 2019: 42).

Aydın'a (2019: 21-22) göre; AK Parti'nin Türk siyasal yaşamında alışılmışın dışında uzunca bir dönem iktidarda kalması TRT'yi de muhafazakarlaştırmıştır. TRT'deki bu anlayış dönüşümü özel kanallara da sirayet etmiş ve özel kanallarda bu yaklaşıma göre; Kurtlar Vadisi Pusu, Muhteşem Yüzyıl, Harem, Osmanlı'da Derin Devlet, Muhteşem Yüzyıl: Kösem Sultan, Vatanım Sensin, Küçük Ağa, Bir Cihan Fatih: Mehmet, Tek Türkiye, Nizama Adanmış Ruhlar, Kuruluş Osman, İsimsizler, Söz, Savaşçı, Sungurlar, Şefkat Tepe, Börü ve benzeri diziler yayınlanmıştır.

Hususiyetle belirtilmesi gerekir ki, son birkaç yıldır tarihi dizilerle birlikte yukarıya doğru bir ivme kazanan bu yapımlar, ideolojik bağlamda milliyetçi ve Türkiye'nin en büyük sorunu olan terörle mücadeleye içkindir. Tüm bu dizi türlerinin ülkemizde yaygınlaşmasındaki ana vasıtanın devletin resmi kanalı olan TRT'nin olduğu açık şekilde görülmektedir. Kurgusal bir tarihin yazımının icra edildiği ilgili dizi türleri ve Cİ'nin ideolojik kodları göz önüne alındığında, ülkedeki yürütme ve yasama erklerinin Cİ'nin elinde olduğu ve TRT'nin devletin resmi kanalı olması, Cİ'nin ideolojik kodları ve TRT dizilerinin yansıtmaya çalıştığı anlayış arasındaki ilişki açık bir şekilde teberrüz etmektedir. Bu ifadeler bağlamında ilgili türdeki TRT dizileri ile Cİ'nin ideolojik kodlarını yansıtan ve cemiyet hayatında hâkim kılmak

amacını güden projeler oldukları fark edilmektedir. Günümüz Türkiye’inde Cİ ve TRT arasında gerçekleşen bu ilişkiyi, 1970 yılında bir Marksist düşünür olan Louis Althusser “İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları” adlı çalışmasında açıklayıcı bir zemine oturtmuştur. Çalışmanın bu kısmında meseleyi özümsemek adına Althusser’in görüşlerine başvurulmasının yarar sağlayacağı mülahaza edilmiştir.

Althusser’e (1994: 27-28) göre; devlet, yönetici zümrelerin artık değerlere cebirle sahip olma sürecine itaat etmesi için alt tabaka üstündeki hakimiyetlerini sağlama almalarını temin eden bir baskı “Makinası”dır. Bu bağlamda, devlet Marksist klasiklerin “Devlet aygıtı” ismini koydukları şeydir. Bunlar sadece polis, mahkeme ve cezaevi değil, bunlar vakıalarla baş edemediklerinde, son aşamada ilave baskı kuvveti olarak ordu, hükümet ve devletin başındaki lideri de ihtiva etmektedir. Böyle düşünüldüğünde, Marksist-Leninist devlet kuramı meselenin köküne temas etmekte ve burjuvazinin proletaryaya karşı sürdürdüğü sınıf mücadelesinde, “üst tabakanın emrindeki baskı vasıtalığıyla engelleme ve yürütme gücü olarak devlet ifadesinin aslında ‘devlet aygıtı’” olduğunu savunmaktadır.

O, devlet kuramını ilerletmek adına, bir tasniften ziyade, açıkça Marksist kuramdaki devlet aygıtıyla birlikte hareket eden, ama onunla bir tutulmaması icap edilen bir gerçeğin ortaya konmasının zaruri olduğunu söylemiştir. Bu ifadeler ışığında ilgili gerçeğe “Devletin İdeolojik Aygıtları” (DİA) tanımlamasını yapmıştır. Devamında, Marksist kuramdaki devlet aygıtına artık devletin baskı aygıtı adını verdiğini ifade eden ve DİA’nı bundan farklı olduğunu söyleyen Althusser’e göre, baskı aygıtı birleşik bir bütünden, ideolojik aygıtlar ise birbirinden bağımsız, hususileşmiş müesseseler şeklinde doğrudan gözlemciye sunulan ve muayyen sayıda olan gerçekliklerdir. Bunlara dini, öğretimsel, aile, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşme ve kültürel DİA örnek sayılabilir (Althusser, 194: 32-33).

Althusser’e (1994: 34-35) göre; baskı ve ideolojik aygıtlar arasındaki belirgin ayrımlar şöyledir; ilk olarak, devletin yalnızca bir baskı aygıtı var iken, birçok ideolojik aygıttan bahsetmek mümkündür. İkinci olarak, devletin baskı aygıtlarının hepsi kamu alanında iken, ideolojik aygıtlar kamu alanında görülmekle birlikte ekseriyeti hususi alanda yer almaktadır. Burada ideolojik aygıtlar bağlamında kamu-özel alan tasnifine gitmek önemli olmamakta ve esas mühim olan bunların işleyişleridir. Öte yandan DİA, baskı aygıtlarından farklı kılan en mühim husus baskı aygıtı zor kullanarak çalışırken, ideolojik aygıtların ise bunu ideoloji kullanarak

yapmasıdır. Yalnız her iki aygıt türü de değişen oranlarda hem ideoloji hem de baskıyla çalışmaktadırlar. Öyle ki, baskı aygıtı baskıya ağırlık verirken aynı zamanda da düşük oranda ideoloji içermekte ve ideolojik aygıtlar ise ideoloji öncelerken, baskıya mümkün olmadıkça başvurmamaya gayret etmektedir.

Althusser'e (1994:36) göre; DİA, ideolojiye öncelik vererek çalışıyor ise, onların tüm türlerini bir araya getiren unsurda bizzatihi bu işleyiştir. Zira işleyişlerin ana ögesi olan ideoloji, idarecilerin tüm türleri ve tenakuzlarına karşın, yönetici zümrenin ideolojisinin altında daima birlik halindedirler. Bir varsayım olarak, yönetici zümrenin devlet idaresini elinde bulundurduğunu ve dolayısıyla devletin baskı aygıtına malik olduğunu mülâhaza edersek; ilgili zümre aynı zamanda DİA'nda da gerçek söz sahipleri olduklarını kabullenmek gerekmektedir. Zira ideolojik aygıtlarında meydana gelenler de bütün kontrastlarıyla ilgili zümrenin ideolojisi durumundadır. Kaldı ki, hiçbir zümre DİA'nın iç ve üst yapılarında hakimiyetini tatbik etmeden iktidarı devamlı elinde bulunduramayacaktır.

Althusser'e (1994: 43-45) göre; Tüm DİA'lar, hangisi olursa olsun aynı hedefe yönelmekte ve bu hedef üretim ilişkilerinin yeniden üretimini amaçlamaktadır. Yeniden üretimden kastedilen şey, emeğin yani insanın yeniden üretimidir. Böylece DİA'nın her biri sadece bu gayeye kendine has minvalden katkı sağlamaktadır. Örneğin siyasal aygıt ferdi devletin politik anlayışına uydurmaktadır. Bununla birlikte haber aygıtı tüm yurttaşları basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlakçılık ve benzerlerini değişik oranlarda beslemektedir. Böylece ahlak, fazilet, aşkınlık, millet ve benzeri birçok erdem ailelerde, filmlerde ve hatta stadyumlarda öğrenilir. Lakin öteki hiçbir DİA bu kadar sene, her hafta 5-6 gün ve sekiz saat boyunca içtimai kapitalist biçimlenmenin tüm çocukların mecburi dinleyiciliğine malik olmamıştır.

Dolayısıyla, medyaya Althusser'ci bir yaklaşımla bakıldığında, Türkiye'de bu vazifeyi en iyi yürüten müesseselerin başında TRT'nin geldiği ve bu başarıdaki en büyük payın ekrana taşıdığı dizilerin olduğu gözlemlenmektedir. Hususiyetle tarihi-kurgu türünde atak yapan TRT, bu duruma 2014 yılında yayıma giren Diriliş Ertuğrul dizisi ile başlamış ve kısa zamanda reytinglerin beklenenlerin çok üstünde gerçekleşmesine şahitlik etmiştir. Böylece yapımcılara cazip gelen bu durum, öteki kanallara da sirayet etmiştir. TRT bu dizi türünde Diriliş Ertuğrul, Uyanış; Büyük Selçuklu, Barbaros; Akdeniz'in Kılıcı, Payitaht: Abdülhamit, Filinta, Mehmetçik:

Kut’ul-Amare, Büyük Selçuklu: Alpaslan ve Barbaroslar: Sultanın Fermanı ve benzeri dizileri ekrana taşımıştır. Bundan öte, son yıllarda yaygınlaşan milliyetçi ve terörle mücadeleyle konu edinen dizilerin başında ise Börü, Teşkilat, Al Sancak, Kumpas ve Mahrem gelmektedir.

Avcı’ya (2019) göre; bu diziler yönetimi elinde bulunduran siyasi oluşumun, iktidar bağlantılarını kurmada gerek ulusal gerek uluslararası mecrada oldukça mühim bir vasıta konumuna erişmiştir. Bu diziler aynı zamanda küresel alanda büyük ses getirmiş ve ülkemiz adına bir kültür sanayisi rolünü elde etmiştir. Bunun neticesinde, medya unsurları dördüncü erk olma durumunu günümüzde de muhafaza etme kabiliyetini devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Tınas’a (2020) göre; Cumhurbaşkanı Erdoğan bahse konu dizilere, konuşmalarında yer vererek ve çekim setlerini ziyaret ederek açık destek vermiştir. Bu televizyon projeleriyle ilgili olarak hem kaliteli hem de Şanlı Türk tarihinin gerçek resminin yansıtıldığını dile getiren Erdoğan, bunlara Türk kültürünün muhafaza edilmesine ve yayılmasına katkı sağlama vazifesini yüklemiştir. Böylece tarihi diziler halkı eğlendiren basit bir kurgu olmaktan öte, belgesel ya da tarihi kitapçılığa benzetilmiştir. Türklerin şanlı mazisini anlatan ve bununla millette vatanseverlik ve milliyetçilik hislerini uyandıran eserler, Türkiye’nin zamanla bölgesel ve küresel güç olma gayesine hizmet etmektedir. Bununla beraber mevcut zamana kadar Osmanlı’ya atfedilen kötü imajı küresel boyutta değiştirmeye hizmet eden bu TV projeleri, Türkiye’nin yumuşak gücüne güzel bir emsal teşkil etmektedir.

Tınas’ın bu ifadeleri göz önüne alındığında, AK Parti, MHP ve BBP’den oluşan Cİ, hem devletin yürütme ve yasama erklerini elinde bulundurmasının verdiği gücün etkisiyle, devletin resmi kanalı olan TRT’nin bahse konu dizilerin ekranlara taşınmasını teşvik etmiş olduğu görülmektedir. Böylece Neo-Osmanlıcı devlet anlayışını özendirme ve bu minvalde ideal bir vatandaş portesi meydana getirmeye fayda sağlayan TRT dizileri, aynı zamanda dünyaya ihraç edilerek özellikle gönül coğrafyası olarak dile getirilen İslam’ın ve Türklüğün yaygın olduğu topraklara bu anlayışı benimsetme özelliğini taşımaktadır.

Nur Betül Çelik “Dizi Film Esinli Siyaset” (1 Ağustos 2020) adlı yazısında bu mesele üzerine yoğunlaşmıştır. O, AK Parti iktidarının başladığı günden günümüze değin, izlediği yolu ve geliştirdiği söylemin nasıl bir tasavvurdan geçtiğini

anlamasında Diriliş Ertuğrul dizisinin büyük katkısının olduğunu kaydetmiştir. Ona göre; dizinin kahramanları hayatta oldukları süreçle uyumsuz mefhumlarla konuşmuşlardır. Örneğin, ümmet sosyolojisinin hakim olduğu, kimlik paradigmasının semavi dinler temelinde tanımlandığı bir dönemde, dizide yer alan tüm erkek karakterlerin “Türk” oldukları için övünmeleri ve onu Anadolu’ya egemen kılmak için ant içmeleri, sürekli vatan, millet mefhumlarını zikretmeleri, her an bu değerler için şehit olma arzuları, savaşçı alpların görünüşleri, bunların benimsedikleri retoriklerin Hüseyin Nihal Atsız’dan Necip Fazıl Kısakürek’e kadar Türk milliyetçiliğinin geniş yelpazesini oluşturan mütefekkirlerden esinlenmeleri dikkat çekicidir. Hülâsa bütün bunlar günümüzdeki siyasi ortamla birlikte düşünüldüğünde sanki Cİ’nin milliyetçi kanadı 12. yüzyıla ışınlanarak oradan topluma hitap etmektedir. Bununla birlikte, Selçuklu sultanının “Dış mihraklar” ifadesini dile getirmesi ve Ertuğrul Bey’in konuşmaları incelendiğinde sanki Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın hitaplarına benzemektedir.

Ayrıca Çelik (1 Ağustos 2020), daha modern devlet tarihteki yerini almadığı bir dönemde, Ertuğrul Bey’in devletçi duruşu ve merkezi bir Türk-İslam devletin kurulmasının ona mal edilmesine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda; “tüm bunlar yoktan var edilen bir tarihin mahsulü ve büyük oranda dizinin senaristleri siyasetçilerimizin konuşmalarını da kaleme almaktadırlar” değerlendirmesini yapan Çelik, dizideki beylik toyunun Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminden esinlenerek ortaya konulduğunu, toydaki beylerin oba beyinin almış olduğu kararı oyladığı ve bu durumun yeni sistemin meclisine benzetildiğini gözlemlediğini zikretmiştir.

Bu noktada meseleye dönük bir analizi paylaşmak yerinde olacağı kanaati uyanmıştır. İlgili analizde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bir demecinin ve Diriliş Ertuğrul dizisinde Ertuğrul Bey’in toyda yaptığı konuşmanın aynı şekilde olduğu savunulmuştur. Erdoğan konuşmasında; Suriye’den gelen saldırıların ve tacizlerin neticesinde, Türkiye’nin Suriye’yle yeni bir politikanın izleneceğini ve bu politikanın artık sert bir hal alacağını haberini vermiştir. Devamında, çözümün masumların, zalimlerin insafına bırakmayarak ve zalimleri ortadan kaldırarak mazlumların yaşam hakkını muhafaza etmekten geçtiğini, bu sebeple birçok riski de göze alındığını söyleyen Erdoğan, bunu yaparken milleti ve milletin huzuru, hudutların güvenliği ve devletin bekasının da mülahaza edildiğini zikretmiştir. Böylece hiç kimsenin Suriye meselesinin artık, Türkiye’nin iç siyasetinden bağımsız görme hakkı olmadığını, PKK,

FETÖ, DAESH gibi terör örgütlerinin Türkiye'ye olan saldırılarının ana merkezi Suriye olduğunu kaydeden Erdoğan, Suriye ile Irak meselelerinde çözüme ulaşmadan Türkiye'nin güvende olamayacağını ifade etmiştir (Akit, 3 Eylül 2016).

Erdoğan'ın bu demeciyle ilişkilendirilen dizi sahnesi ise, Kayı obasının Halep topraklarında geçen sürecini anlatan bir toyda gerçekleşmektedir. Süleyman Şah oğlu Ertuğrul'a Nedir ahval? sorusunu yöneltince, o, şu sözleri kullanmıştır; "Halep denen zehirli kuyudan su içmenin elbette bir bedeli vardır ve bizde bu bedeli ziyadesiyle ödeyeceğiz. Lakin eğer bu zehirli suyu temizlemez isek, aleml İslam büyük bir felakete sürüklenecektir. Haçlılar yeni bir sefer hazırlığı içindedir. Bu yüzden de Kudüs'ü alabilmek için tapınakçılar vasıtasıyla yol üzerini temizlemektedirler. Yolun üzerine tehlikeli gördükleri beyleri, obaları, devlet adamlarını yok etmektedirler. Mutlaka ve mutlaka Halebi temizlemeliyiz. Bunun üzerine obanın ikinci önemli beyi Kurdoğlu "biz daha kışlayacak bir yurt bulamazken, Alem-i İslam'ın derdi bize mi kaldı" yanıtını vererek karşı çıkmıştır (<https://www.trtizle.com/diziler/dirilis-ertugrul/dirilis-ertugrul-10-bolum-112397>).

Ardından, Ertuğrul şöyle devam etmiştir; "Eğer gök kubbeyi mazlumların çığlıkları dolduracaksa, kutsal bildiğimiz töremiz, dinimiz, dilimiz zalimler tarafından çiğnenecekse bir kışlamız olsa ne yazar olmasa ne. Anladım ki bizim bu topraklara gelişimiz boşuna değildir. Ya bu toprakları zalime çiğnetmeden yaşarız, ya da zalim karşısında dik durmayıp korkak gibi bu tarih sayfasından siliniriz. Ahval budur baba" (<https://www.trtizle.com/diziler/dirilis-ertugrul/dirilis-ertugrul-10-bolum-112397>).

Bu sahne Türkiye'nin Suriye topraklarına operasyon sinyali verdiği bir süreçte çekilmiştir. Diyalogun muhtevasına bakıldığında Türkiye'nin bu meseledeki yeni çıkışına dini bir misyon atfedildiği görülmektedir. Suriye'deki durum üzerinden İslam dünyasını imha etme planının bulunduğu ve Türkiye'nin bu oyunları bozmak için Suriye'ye operasyon yapılacağı anlatılmaya çalışılmaktadır.

Bir başka TRT projesi olan Uyanış Büyük Selçuklu dizisinin 1. bölümü mercek altına alındığında, daha bölümün başında Sultan Alpaslan, Berzem Kalesi zaferinin ardından oğlu Melikşah'a "Şu zafer meydanını kul gücünden bilip aldanmayasın, her daim rızayı ilahiyi dileyesin ki, Allah'ta seni zaferden beri koymaya" sözlerini sarfetmiş ve hemen arkasından uğradığı saldırıdan dolayı son nefesini vermeden önce Hâcesi Nizamülmülk'e "Beni değil devleti düşünme zamanıdır Hâce, tez yola revan olasın, oğlum Melikşah'ı tahta çıkarasın, baş düşse de

sancak düşmemelidir. Kudüs'ü muhafaza edin, Haremeyn'i yaban ellere komayın, bundan gayrı Konstantiniyye'ye Melikşah'la yürüyün, mazluma elini o uzatsın, zalime kılıcı o vursun, Allah'ın bize emanet ettiği tahtı ehline teslim etme vaktidir.” Sözlerini vasiyeti olarak bıraktıktan sonra vefat etmiştir (<https://www.trtizle.com/diziler/uyanis-buyuk-selcuklu/uyanis-buyuk-selcuklu-1-bolum-2927318>).

Bir başka sahnede Sencer Bey, Kınık obasına giriş yaparken, obanın beyi Korkut Ata'yı çocuklara bir destan anlatırken bulmuş ve Korkut Ata'nın şu sözleri zikrettiğine şahitlik etmiştir;

- “Atsız Bey bütün yiğitleri bir araya topladı, kuş gibi sinip kalmaktansa, kurt gibi atılıp ölmek yeğdir diye buyurdu. Evvela Kudüs'ü fethedip Selçuklu sancağını çekti. Sonra Şam burçlarına dikti sancağı, şamdan ta Mısır'a kadar nice toprakları fethetti. Eee Atsız Bey kurt olunca bastığı yerler böyle yurt oldu işte, obamız onun obasıdır. İmdi dinlediniz bildiniz... biliniz ki, sizde onun gibi kurt balası olabilirsiniz.” (<https://www.trtizle.com/diziler/uyanis-buyuk-selcuklu/uyanis-buyuk-selcuklu-1-bolum-2927318>).

Bölümün sonlarına doğru Nizamülmülk, Melik Sencer'e devletin en mahrem yerlerin birinde devletin ana amacının derinin üstüne çizilmiş bir taslağını göstermiş ve ondan bunu okumasını istemiştir. Bunun üstüne Sencer şu ifadeleri kullanmıştır; “Doğuda birliği temin et daha sonra batıya yürü Kudüs'ü düşman tacizlerinden koru, Haremeyn'de hilafet sancağına istikrar ver, daha sonra Konstantiniyye'nin fetih yollarını aç. İşte aleme nizam verecek gayenin sırrı Anadolu Bizans'a vurulacak kılıştır. Ne zaman bu kılıç batı diyarlarını açsa, bir el bizi geri çekmeye çalışır. İmdi bu el Bâtınilerdir” (<https://www.trtizle.com/diziler/uyanis-buyuk-selcuklu/uyanis-buyuk-selcuklu-1-bolum-2927318>).

İfade edilmesi gerekir ki, devletin kutsanması, İslam coğrafyasına sahip çıkılması ve Korkut Ata'nın anlatımıyla bu davanın en büyük savaşçısının Atsız Bey üzerinden Türk milletinin olduğu, Bâtınilerin en büyük gayesinin Anadolu Selçuklular ile Büyük Selçukluların arasında savaş çıkartmak ve kardeşi kardeşe kırmak olduğu gibi konuların ön planda tutulduğu Uyanış; Büyük Selçuklu dizisiyle ilgili incelemelerde bulunan Arın Demir'e (2021) göre; Diriliş gibi Uyanış, Büyük Selçuklu dizisindeki “Uyanış” kavramı da AK Parti'nin sürekli kullandığı ifadelerdendir. Burada Türk siyasi yaşamından dizilere doğrudan bir söylem naklinin gerçekleştiğini söylemek gerekmektedir. Bu diziler dış siyasetten çok iç siyasete gönderme yapmakta

ve burada en büyük düşmanın dış odaklı değil, iç odaklı olduğunun vurgusu yapılmaktadır. Mesela Uyanış; Büyük Selçukludaki Bâtınilerin günümüzdeki FETÖ yapılanmasına benzetilmiş olduğu görülmektedir.

Öte yandan 24 Şubat 2017 tarihinde yayına başlayan Payitaht: Abdülhamit dizisinin 32. bölümde Sultan 2. Abdülhamit ve Yahudi milliyetçiliğinin (modern Siyonizm) kurucu babası olan Theodor Herzl arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Görüşmede Herzl Yahudiler için Kudüs'ten toprak istemiş ve bu talebin karşılanması neticesinde Osmanlı'nın Avrupa'ya olan tüm borçlarının ödeneceğini söylemiştir. Bunun üzerine 2. Abdülhamit ise, Herzl'e bir karış toprak satmayacağını, vatanın ve devletin kendisine ait olmadığını, milletine ait olduğunu ve buna hakkının da olmadığını, yaşadığı sürece devleti bölmelerine ve Kudüs'te Siyonist bir devletin kurulmasına müsaade etmeyeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine devlet kurma amacının olmadığını söyleyen Herzl'e Kudüs'ün başkent olduğu ve Nil ile Fırat arasındaki bölgeye Siyonist bir devlet kurma amaçlarının farkında olduğunu dile getiren 2. Abdülhamit, var olduğu sürece bu emele mâni olacağını söylemiştir. Genelde dizi ve özelde bu sahnenin, Türkiye-İsrail ilişkilerinin oldukça kötü olduğu bir döneme denk gelmiş olması dikkat çekmiştir (<https://www.trtizle.com/diziler/payitaht-abdulhamid/payitaht-abdulhamid-32-bolum-112273>).

Korucu'ya (2017) göre; dizide Sultan son derece dindar bir kişilik iken, karşısında duranlar ise dinden uzak insanlardır. Dizinin muhtevasına bakıldığında hemen hemen tüm bölümlerde antisemitizmle karşılaşmaktadır. Netice olarak söylenebilir ki, bu dizi iktidarın bir propaganda vasıtasıdır. Bu çıkarımından hareketle; Korucu'nun ifadelerinde gerçeklik payının olduğu gözlemlenmektedir. Hali hazırda, AK Parti iktidarlarında İsrail'in, Filistinlere karşı tutumunu Türkiye daima en yüksek perdeden eleştirmiştir. Aralık 2017'de ise, ABD başkanı Trump'ın ülkesinin elçiliğini Kudüs'e taşıma kararından kısa bir süre sonra, 2. Abdülhamit ve Theodor Herzl arasında geçen bu sahnenin ekranlara taşındığı tespit edilmiştir.

Bunların dışında 2023 yılında yayına başlayan Al Sancak dizisi “Türk çocuğu senin ve yurdun için can veren ulu şehitlerini unutma!” sözlerinin ekrana yansıtılmasıyla başlamıştır. Dizinin kahramanları, Pençe timi operasyona giderken kendi aralarında konuşmuş ve içlerinden biri “İmkansızın peşinden koşmayanların hikayesi olmazmış, tarihe bak Çakabey, Barbaros Hayrettin Paşa, Piri Reis ve daha

birçok denizci tarih boyu hep imkanın sınırını zorladılar ve bugün biz mavi vatana hakimsek bu onlar sayesinde” sözlerine yer vererek “Mavi vatan” olarak doktrin haline getirilen, Türkiye’nin deniz yetki alanlarının tarihteki Anadolu Türk denizcilerinden miras kaldığı ima edilmiştir (<https://www.trtizle.com/diziler/al-sancak/al-sancak-1-bolum-11803070>).

Ancak dizinin ana teması Ali Yüzbaşı ve timden iki arkadaşının evvelden dost oldukları Çelebi Usta’nın mekânında ziyaret etmesi ve oradaki sohbetin içeriğine bakılınca ortaya çıkmaktadır. Duvarlarında Doğu Türkistan bayrağıyla beraber, tüm Türk Cumhuriyetlerin bayrakları asılı olan mekânda şu diyalog gerçekleşmiştir;

- “Usta seni bir keyifli gördüm.

- olmam mı, yüreğim kaç senedir Karabağ hasretiyle yanardı yanar. Yüreğimin ateşi söndü be ya, kaç seneden sonra Allah bize zafer ihsan eyledi, kaç asırdır ricatımız bitti. Topraklarımızı teker teker geri almaya başladık ya, bir asır önce Enver’in Mustafa Kemal Paşa’nın Ömer Muhtar’ın düşmanın karşısına dikildiği topraklarda, deryalarda Türk’ün askeri şimdi adalet mücadelesi vermekte, bu gözler bu günleri gördü ya hamdolsun. Dahası da Oğuz Kağan’ın lider evlatları tek yumruk oldu elhamdülillah. Diriliş ateşi harmanlanmaya başladı. Lakin unutmamak lazım bu günler için nice yiğitler can verdi. Nice şairler dil döktü ve nice hatunlar ağıt yaktı.

-Eyvallah çelebi usta, 21. asır Türk asrı olacak inşallah

-Hiç şüphem yok, artık Diriliş ateşi harmanlanmıştır. Eğer bugün İHA’ların, SİHA’ların, İnsansız Hava Araçlarının düşmana korku dosta güven veriyorsa düşman rahat uyuyamaz artık. Lakin şu 2-3 asrın muhasebesini iyi yapmamız lazım. Türkiye’de olan Akdeniz’in adalarımızın, madenlerimizin, petrolerimizin nasıl ellerimizden çalındığını iyi idrak etmemiz lazım.” Sohbet bir müddet daha devam ettikten sonra ünlü güney Türkistanlı sanatçı Mehmet Sabır Karger, Çelebi Ustanın işaretiyle masaya gelir ve “Güzel Türkistan” bestesini okumaya başlar (<https://www.trtizle.com/diziler/al-sancak/al-sancak-1-bolum-11803070>).

Nihayetinde, TRT vasıtasıyla iktidarın sahibi olan AK Parti devletin resmî ideolojisini muhafazakâr-milliyetçi bağlamda dönüştürerek yeni bir toplum inşasını gerçekleştirmek istedikleri söylenebilir. Bu yaklaşımın tamamlayıcısı olarak Micheal Bilig’in “Banal Milliyetçilik” kavramına yer vermek gerekir. Bilig’e göre Banal Milliyetçilik, milliyetçiliğin her gün semboller ve retorik üzerinden kendisini

retmesidir. Bu retim aynı zamanda kimliğin üretilmesini ve tekrarlamasını içermektedir. Bayrak, ulusal kahramanlara ait büstler, ulusal simgeler vesaire bunların günlük hayattaki kullanımları ve dolaşımı milliyetçiliğin ve dolayısıyla kimliğin güçlenmesini beraberinde getirmektedir (Bilig, 2002: 49-75). Yukarıda bahsedilen dizilerde kullanılan alp kıyafetleri, Selçuklu, Kayı ve Osmanlı bayrakları, Osmanlı devlet arması, dizi karakterlerinin isimleri gibi birçok şey milliyetçiliğin kendisini üretmesinde ve güçlenmesinde rol oynayan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde düşünüldüğünde, TRT’de Türk tarihine ve günümüzdeki terör sorununa ilişkin yayınlanan diziler hem bir ideolojik aygıt olarak Cİ’nin üç tarzı siyasetini milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık topluma aşılamaya hem de yapımlardaki semboller vasıtasıyla milliyetçiliğin kendisini üretmesine katkıda bulunarak ideolojik dönüşümün her alanda topluma nüfuz etmesini sağlamaya çalışmaktadırlar.

2.1.4. Kudüs Mitingleri

Kutsal ve temiz gibi anlamlara gelen ve bir inanç kenti olan Kudüs,  İbrhim’i dinin yani Musevilik, Hristiyanlık ve İslam için müşterek kutsal bölgedir.  din içinde önemli olan birkaç yapıtaşları burada bulunmaktadır (El-Khatip, 2004). Hz. İsa’nın Kudüs’te çarmıha gerildiği ve Mesih’in buraya dönüş yapacağı rivayetleri Hristiyanlık için, milattan önce onuncu asırda kral Davud’un burada hakimiyet kurması ve yeniden inşa edilmek istenen Süleyman mabedinin burada olması Yahudilik için ve son olarak, Hz. Muhammed’in Kudüs’ten miraca yükseldiği ve İslam’ın ilk kiblesinin burada bulunması (Mescidi Aksa) İslamiyet için onu değerli kılmıştır (Sözcü, 7 Aralık 2017).

Temeli milattan önce 3000 yıllarına dayanan Kudüs şehri, Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir. 1099 yılında Haçlıların eline geçen şehir, 88 yıl sonra Selahattin Eyyubi tarafından yeniden İslam beldesi haline getirilmiştir. Ardından sırasıyla Memluk ve Osmanlı devletlerince idare edilen Kudüs, 1. Dünya Savaşı’ndan sonra İngiliz hakimiyetine girmiştir. 1947 yılında, Kudüs’e kendine özgü özel kanunları ve siyasi konumu ve sadece BM’ye bağlı olarak, “Corpus Separatum” statüsünü almıştır. Böylece ilgili statüyle, taksim planında Kudüs uluslararası bir şehir olmuştur. 1967 yılında gerçekleşen altı gün savaşının ardından İsrail, Doğu Kudüs, Batı şeria ve Gazze’yi işgal etmiştir (TRT Haber, 2 Ekim 2018). İsrail hkmeti 1980 yılında bir kanunla Kudüs’ başkenti olarak kabul etmiş ve duyurmuştur. Fakat İsrail’in bu hamlesi BM tarafından reddedilmiştir. Günümüzde

İsrail meclisi ve önemli idari kurumlar Kudüs'te bulunmaktadır. Aralık 2017 tarihine gelindiğinde bu şehir, Başkan Trump'ın imzasıyla ABD tarafından İsrail'in başkenti olarak tanınmıştır. Esasen Trump'ın bu kararının temelinde ABD kongresinin 1995 yılında aldığı karar bulunmaktadır. Bu tarihte kongre İsrail'in 1980 yılındaki kararını onaylamış ve ABD'nin İsrail büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı almıştır. Ancak bu karara Başkanın inisiyatifine göre altı ayda bir erteleme hakkı vermiş ve bundan sonra ABD başkanları altı ayda bir kararı askıya almışlardır (<https://icil.org.tr/>). Trump daha seçim sürecinde, Başkan olması halinde Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanıyacağını ve Tel Aviv'de bulunan büyükelçiliğin Kudüs'e taşınacağını sürekli vurgulamıştır. Bunun üzerine 2016 başkanlık seçimlerini kazanan Trump, Aralık 2017 tarihinde 1995 tarihli "Kudüs Büyükelçilik Yasasını" imzalamıştır (Dilek, 2017).

Trump'ın bu kararına başta tüm İslam alemi olmak üzere dünyadan birçok ülke tarafından tepki gösterilmiştir. Türkiye ise karar çıkar çıkmaz en üst perdeden tepkisini ortaya koymuştur. Kararın hemen ertesi günü, Parlamentoda gurubu bulunan AK Parti, CHP, MHP ve HDP'nin imzasını taşıyan bir manifesto yayınlanmış ve Türkiye'nin dönem başkanlığını icra ettiği İslam İşbirliği Teşkilatı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın girişimiyle toplantıya çağırılmıştır. Başbakan Binali Yıldırım; bu karar Türkiye nezdinde yok sayıldığını, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu; bir devletin bu karara imza atmasıyla Kudüs'ün İsrail'in başkenti sayılmayacağını ve CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu; Trump bu kararıyla Kudüs'ün ortasına bir bomba yerleştirdiğini dile getirmişlerdir (BİA, 7 Aralık 2017).

2018 Mayıs ayının başında, ABD Büyükelçiliği taşınma hazırlıklarını bitirmiş ve bunun gerçekleşeceği tarih olarak İsrail'in kuruluşunun yetmişinci yıldönümü olarak 14 Mayıs günü tercih edilmiştir. İlk etapta başkonsolosluk binasına büyükelçiliğin tabelası asılacak ve süreç başlamış olunacaktı. Daha evvel BM Genel Kurulu'nda ele alınan ve oylamada İsrail ile ABD'nin bir başlarına kaldıkları meseleyle ilgili, Filistinliler büyük protestolar icra etmiş ve dünyadan büyük tepkiler gelmeye devam etmiştir (Aydınlık, 8 Mayıs 2018).

14 Mayıs 2018'de düzenlenen bir törenle İsrailli yetkililerin yanında, bazı ABD yetkilileri, Trump'ın kızı ve damadı katılarak resmi olarak ABD'nin büyükelçiliği Kudüs'e taşınmıştır. Bu süreçte resmi ziyaret adına İngiltere'de bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan bir yazılı açıklama yaparak ilgili gelişmeyi eleştirmiştir. Açıklamaya göre;

“ABD bu kararla gerçek manada sulhu arzuladığını her defasında kanıtlamış olan Filistin milletini cezalandırmıştır. Buna karşın Filistinlilerin asırlardır vatanı olan topraklarını işgal eden, ablukaya maruz bırakan ve kanunsuz yerleşimler inşa ederek iki devletli çözümü baltalayan, böylelikle tüm BM kararlarını ihlal ederek barışı mümkün kılmayan davranışlarda bulunan İsrail yönetimine ise ödül verilmiştir.” (BBC, 14 Mayıs 2018).

Filistinlilerin kararı protesto ettiği nümayişlerde 60’a yakın kişi İsraili askerlerce öldürülmüş ve 2000’den fazla kişi yaralanmıştır. Bunun üzerine Türkiye’de üç günlük yas ilan edilmiştir. Türkiye’nin hemen hemen tüm kentlerinde İsrail’i lanetleyen protestolar devam ederken, Cumhurbaşkanı Erdoğan İsrail işgaline karşı ses yükseltmek adına İstanbul ile Diyarbakır’da dev mitinglerin yapılacağını söylemiştir. Ayrıca Erdoğan, İstanbul mitinginin gerçekleşeceği gün İslam İş Birliği Teşkilatı’nı olağanüstü toplayacaklarını ifade etmiştir (TRT Haber, 15 Mayıs 2018).

Erdoğan’ın bu ifadeleri üzerine ve hâlihazırda hadiseyi yakinen takip eden Türk kamuoyunun ana gündemi olan bu vakıa karşısında Gönüllü Teşekküller Vakfı liderliğinde ve Filistin hakkına destek olmak için yeni kapı miting alanında “Zulme lanet Kudüs’e destek” mitingi 18 Mayıs 2018 tarihinde organize edilmiştir. Mitinge BBP Genel Başkanı Destici, MHP Genel Başkanı Bahçeli, Filistin Başbakanı Rami el-Hamdallah, Başbakan Yıldırım, Meclis Başkanı Kahraman ve Cumhurbaşkanı Erdoğan katılmış ve bu sıralamaya göre konuşma yapılmıştır. Bununla birlikte İslam İş Birliği Teşkilatı olağanüstü zirvesi için Türkiye’de bulunan misafirlerde mitinge iştirak etmişlerdir. “İnsanlık adına İstanbul ayakta” yazılarının dev ekranlarda gösterildiği bu miting başlamadan önce Ömer Karaoğlu, Eşref Ziya ve Dursun Ali Erzincanlı’dan Kudüs’ü anlatan şiirler ve bazı ezgiler seslendirilmiştir. Resmi kayıtlara göre mitinge 500 bin vatandaş katılmıştır (AA, 18 Mayıs 2018).

İlk olarak halka hitap eden Mustafa Destici, kısa ama İslam ve Kudüs ifadelerinin son derece yüksek olduğu bir konuşma yapmıştır. Destici, günümüzde büyükelçiliklerini Tel Aviv den Kudüs’e taşıyanların “Yarın Tel Aviv’i de bulamayacaklar” sözünü söylemiştir. Bunun birlikte Selahattin Eyyubi ve Osmanlı’nın emaneti olan Filistin toprakları, günü gelecek yine onların olacaktır ifadelerine yer vermiştir (A Haber, 18 Mayıs 2018).

Devlet Bahçeli, konuşmasına masum ve mağdur Filistin halkının yaşamış olduğu haksızlık karşısında kıyamda durmak için yeni kapı meydanında toplanılmış olduğunu söyleyerek başlamıştır. Bahçeli, tüm Türk ve İslam coğrafyasındaki kötü gidişattan dolayı üzüntü içinde olduğunu ve Türkiye’nin Kerkük’ten Kudüs’e Kaşgar’dan Karabağ’a tüm haksızlıkların karşısındaki onurlu kale olduğunu

vurgulamıştır. Devamında kutsalımız olan Kudüs’e Siyonistler ve Haçlıların musallat olduğunu anlatan Bahçeli, Osmanlı’dan sonra Kudüs’ün rahat yüzü görmediğini, Kudüs’ün İslam olduğunu ve Türklüğün derin emarelerini taşımakta olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda bazı Müslüman devletlerinin bu duruma sessiz kaldığını, “kaçak güreşerek” ve cılız kınamalarla meseleyi geçıştirdiklerini, korkak ve münafıkların hizmetinde olduklarını, fakat Türkiye’nin yanlış yanlıı diyecek kutlu bir cesaretinin olduğunu söylemiştir. Ardından karamsar olunmaması gerektiğini, Cİ ruhunun her alçaklığı alt edecek kudrete ve güce sahip olduğunu, Kudüs’ün İslam’ın ayrılmaz parçası olduğunu, 100 yıl önce bırakmak zorunda kaldığımız Kudüs’ün artık yalnız bırakılmayacağını, yoksa Kudüs’le beraber Ankara’nın kaybedeceğini, İstanbul’un kavrulacağını ve bu hassasiyetle Müslüman Türk milletinin mensupları olarak Mescidi Aksa’nın kalbi olan Muallak Kayasının manen arkasında olduğu ifadelerine yer vermiştir (MHP, 18 Mayıs 2018). Bu hitabıyla Bahçeli, Kudüs’ü Türk kadim beldelerinden ayrı görmediğini, İslam’ın özlerinden olduğunu, Anadolu’nun onsuz huzurlu olmayacağı ifadeleri öne çıkmış ve dini muhtevası yoğun olan bir muhafazakâr-milliyetçi ideolojiyi çağırıldığı saptanmıştır.

Bahçeli’den sonra sırasıyla kürsüye çıkan Rami Hamdallah, Türkiye’nin tarihte görüldüğü gibi bugün de aynı şekilde büyük bir mücadeleyle rolünü sürdürmekte olduğunu, ABD’nin bu kararla yanlış yaptığını, Kudüs’ün Arap ve Müslüman hüviyetiyle yaşamını sürdüreceğinin altını çizmiştir. Ardından Başbakan Binali Yıldırım yeni kapıda Türkiye’nin safını bildirmek ve “Eşkıya dünyaya hükümdar olmaz” demek için toplanıldığını, ABD’nin bu yanlış kararıyla zulme ortak olduğunu ve Filistin’in Türk halkının meselesi olduğu vurgusunu kaydetmiştir. Meclis başkanı İsmail Kahraman ise, kararı lanetlediğini, İslam dünyasının artık eyleme geçmesi gerektiğinin ikazında bulunmuştur (Takvim, 18 Mayıs 2018).

Halka en son hitabı Cumhurbaşkanı Erdoğan yapmış ve konuşmasına besmele ile Kudüs için kalbi atan, öfkesi kabaran ve yüreğı yanan tüm Müslümanların sesi ifadeleriyle Yenikapı’da olan herkesi selamlayarak başlamıştır. Ardından “İsrail zorbalığına karşı yalnız iman güçleriyle mücadele eden ve İslam aleminin haysiyetini muhafaza etme görevini yüklenen Filistinlilere” teşekkür ederek selam gönderen Erdoğan’ın konuşması şöyle devam etmiştir:

“Kardeşlerim, Kudüs yalnız bir şehir olmaktan ziyade sembol, imtihan ve kıbledir. İlk kiblemizi muhafaza edemez isek, son kiblemizi (Kâbe) de muhafaza edemeyiz. Açık ifade etmek gerekirse, İslam alemi bu imtihandan başarısızlıkla çıkmış ve bununla birlikte tüm

insanlıkta aynı neticeyi vermiştir. Osmanlı Devleti 4 boyunca Kudüs'ü öteki dinlerden halkın da içinde olduğu halde barış içinde yönetmiştir. Osmanlı yıkıldıktan sonra Kudüs huzurun ne olduğunu unuttu, sadece Müslümanların değil aynı zamanda Hristiyanların da kutsalları İsrail tarafından tehdit edilmeye başlanmıştır" (TCCB, 18 Mayıs 2018).

Erdoğan, burada aslında Kudüs'ün önemine dikkat çektikten sonra, tüm İslam alemine hamilik yapmayı amaçlayan Osmanlı idaresi altındaki dört asır boyunca Kudüs'ün barış içinde olduğuna vurgu yapmıştır. Konuşmasının devamında Osmanlı'dan sonraki sürece değinen Erdoğan, o günden sonra Filistin'de Müslümanların hep zulme uğradığını, BM'nin ve ABD'nin buna göz yumduğunu ve "Dünya beşten büyüktür" çıkısındaki haklılığının bu ve benzeri vakıalarla vücuda geldiği, Kudüs işgale uğradıktan sonra bazı Yahudilerin Mescidi Aksa'yı yakması üzerine dönemin İsrail Başbakanı'nın, "Sandım ki Müslümanlar dört bir yandan Kudüs'e gelecek, sabaha kadar korkudan uyuyamadım. Lakin sabah oldu ve hiçbir şey yaşanmadı. İşte o zaman anladım ki, biz dilediğimizi yapabiliriz" sözlerine yer vererek esasen Müslümanların en başında gerekli tepkiyi vermediğini, Kudüs'ün dilde unutulmadığını, ancak yapılanların karşısında sadece oturup izlemek ve kınamaktan öteye geçilmediğini, lakin tarihe bakınca Hz. Ömer'in Kudüs'ü İslam'ın yurdu kıldığına, Selçuklu Beylerinin Kudüs'e yürüyen 600 bin kişilik Haçlı Ordusu'ndan 500 binini yok ettiğine, Selahattin Eyyubi'nin verdiği mücadele ve sonrasındaki Haçlı Seferleri'nde kazanılan zaferlere vurgu yapmıştır. Ardından Müslümanların birlik olduğunda iman ve bilek gücüyle düşmanlarını her daim alt ettiğini ve bunun en son vakıası olarak Çanakkale'deki mücadelenin de aynı şekilde cereyan ettiğini söylemiştir. Sözlerine Çanakkale ve Kudüs'e aynı anlayışla baktığını söyleyerek devam eden Erdoğan, zalimlerin anlayacağı tek dilin güç olduğunu ve ancak tüm Müslümanlar birlik halinde bu zulmün karşısında dik durduklarında sona ereceğini zikretmiştir (TCCB, 18 Mayıs 2018). Erdoğan'ın konuşmasındaki öteki satır başlıkları şöyledir;

"İslam dünyasını düşmüş olduğu bu halden çıkarmak tüm Müslümanların boynuna borçtur. Müslümanlar birbirlerine karşı düşmanlıkta ne kadar vicdansız ise Müslüman olmayanlara karşı o kadar cesaretsiz bir izlenim oluşturmışlardır. Bu yüzden önce Müslümanlar kendi aralarında birlik olmalıdırlar. Bu durum öyle vahim ki, İslam coğrafyasının başına proje olarak PKK, DEAŞ, FETÖ, El Kaide ve Boko Haram gibi örgütler bela edilmiş ve Müslümanlar bunu bertaraf etmeye bile muktedir değillerdir. Tüm bu örgütler aynı amacın hizmetkarlarıdır. Ötekilerle birlikte DEAŞ adındaki örgüt sadece Müslümanlara zarar vermiş ve kanını dökmüştür. Bu yapılarla İslam coğrafyası işgale hazırlanmaktadır. Bu sebeple bütün Müslümanlar zulme karşı tek yürek ve tek bilek olarak birlik halinde çıkalım. Meselede açıktan taraf olan ABD bu vesileyle, BM Güvenlik Konseyini tıkamış ve BM genel kurulunun aldığı kararlar 1947 yılından bu yana İsrail tarafından dikkate alınmamaktadır. Böylelikle İslam İşbirliği Teşkilatı'nın dönem başkanı olma hasebiyle üye devletleri olağanüstü görüşmeye çağırdık. Artık Müslümanların bu zulme karşı eyleme geçme vakti gelmiştir. Siyonistlerin Kudüs'ü yerle bir etmesine tüm insanlık olarak karşı koyacağız. Ancak burada en çok dikkat edilmesi gereken mesele bizim ne yapacağımızdır. Türkiye zaten konuyu sürekli her mecrada gerek söylem gerek eylemsel olarak duruşunu belli etmiştir. Bu yüzden İsrailin en fazla hedef aldığı devlet Türkiye ve en fazla hedef aldığı yönetici şahsının olması, Türkiye'nin

duruşunu göstermesine güzel bir örnektir. Biz ceddimiz gibi kutsalımız için yeri geldiğinde canını ortaya koyarak gayret etmekten çekinmeyen bir milletiz. 15 Temmuz ve Suriye Operasyonları bunun önemli örnekleri olmakla birlikte, Kudüs meselesindeki hassasiyetimiz bunlardan düşük değildir. Biz Kudüs mücadelesinde, İslam alemine liderlik etmekten müşerref oluruz.” (TCCB, 18 Mayıs 2018).

Miting Erdoğan’ın konuşmasından sonra DİB’nin duasıyla bitmiştir.

Tüm Müslümanları tek çatı altında toplamaya, Kudüs meselesinin sadece Filistinlilerin değil, tüm Müslümanların meselesi olduğunu savunan Erdoğan’ın bu söyleminde, Türkiye’nin İslam birliğinin liderliği konumuna laik olduğu ve Kudüs meselesini Türkiye’deki gelişmelerden ayrı görmediğini söyleyerek İttihadı-İslam anlayışının bir çıktısı olarak dini bir milliyetçiliği dışa vurmuştur. Kaldı ki; Erdoğan, genelde Türkiye, özelde kendisinin İsrail’in en çok eleştirdiklerinin tepesinde olmasını Kudüs’e olan hassasiyetten kaynaklandığını kanıt olarak sunmuştur.

İstanbul’da düzenlenen İslam İş Birliği Teşkilatı, İslam Zirvesi Konferansı olağanüstü toplantısında bir sonuç bildirgesi açıklamıştır. Bildirinin altında, zirveye katılan 56 ülkenin imzası bulunmuş ve Zirvede alınan karara göre; ABD yönetiminin ilgili adımları şiddetle kınanırken, yapılanların uluslararası düzeni baltaladığı vurgulanmıştır (İktibas, 19 Mayıs 2019).

“Zulme lanet Kudüs’e destek” mitinginin ikincisi ise 21 Mayıs 2018 tarihinde Diyarbakır’da yapılmıştır. Miting Başbakan Binali Yıldırım ve Diyarbakır ile çevre illerden gelen milletvekillerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Yıldırım’dan evvel konuşma yapan Diyarbakır Milletvekili Galip Ensarioğlu, Kudüs Mitinginin İstanbul’dan sonra Diyarbakır’da gerçekleşmesi bir rastlantı olmadığını ve bunun Selahattin Eyyubi’nin torunlarının tüm cihana verdiği bir mesaj olduğunu ifade etmiştir (BBC NEWS, 21 Mayıs 2018).

Diyarbakır mitinginde konuşan Yıldırım’ın ifadeleri şöyledir; barışçıl gösteriler yapan Filistinlileri kadın çocuk demeden üstlerine vahşice ateş açan İsrail’e ve ABD’ye yuh olsun. Bu vesileyle İslam coğrafyasında sadece Kudüs’te değil PKK, PYD, DEAŞ ve FETÖ gibi proje örgütlerle kan ve gözyaşını hâkim kılmak istemektedirler. Gençler uyanık olmamız lazım. Kudüs kararıyla tüm Müslümanların yüreğinden vurdular. Esasen bu davranışın arkasında Selahattin Eyyubi, Sultan Alpaslan ve Fatih Sultan Mehmet’in intikamını almak vardır (Şanlı, 21 Mayıs 2018).

Kudüs mitinglerindeki söylemlere bakılınca; 1970 yılından bu yana Ülkücü Hareketin ve Millî Görüş’ün “dava” olarak baktıkları Kudüs meselesini, günümüzde

Cİ'nin miras aldığı gözlemlenmiştir. Zira bir ittifak içinde olunmayan dönemde de AK Parti, MHP ana bileşenleriyle birlikte BBP'den de bu meseleyle ilgili benzer söylemler ortaya konmuştur. Fakat birlikte hareket etmenin verdiği güçle Selahattin Eyyubi, Sultan Alpaslan ve Fatih Sultan Mehmet gibi tarihi şahsiyetlerin yanında Kudüs'ün Kaşgar, Karabağ, İstanbul ve Ankara gibi Türk İslam kentlerinden ayrı tutulmadığı söylemi, tarihsel analoji anlatımıyla mazideki misyonun hala taşındığı algısıdır. Bu algı Kudüs'ü İslami hüviyetle sahiplenmiş ve bu dini kimliğin ilgili kutsal kentten yok edilmesine şiddetle karşı çıkmaktır. Bir başka deyişle, “Kudüs İslam'dır. İslam kalacak” sloganının vücut bulduğu vaziyettir. Bununla birlikte 2. önemli algı ise; terör ve kaos ve çatışma olmak üzere İslam aleminin düştüğü durumdan ancak İslam'ın keskin kılıcı olan Türker'in ayağa kalkarak, Müslümanların harem-i ismeti olan Kudüs'ü yeniden hürriyetine kavuşturulmasıdır. Netice itibarıyla Cİ üç tarzı siyasetini- muhafazakârlık, milliyetçilik, İslamcılık- burada da istimal etmekte ve ancak İslamcılık temel argüman olarak ön planda durmakta olduğu söylenebilir.

2.1.5. Yeniden Ayasofya Camii

Dünyanın en büyük inanç yapısı olarak planlaması yapılan Ayasofya, 916 yıl kilise olarak hizmet vermiştir. Bizans Ortodoks patrikliğine asırlarca merkezlik eden Ayasofya, İstanbul'un (1453) fethiyle beraber, fetih hakkı olarak camiye dönüştürülmüştür (Gök, 2022). Ayasofya'nın camii olma vasfı ve üstündeki Türk hakimiyeti mütareke sürecine kadar tartışmasız devam etmiştir. Ancak bu süreçten sonra onun vasfıyla ilgili farklı düşünceler ortaya çıkmış ve özellikle Rumlar kiliseye çevrilmesi isteklerini sürekli yinelemiştir (Akan, 2020). Ayasofya, 1934 yılında Atatürk ve vekiller heyetinin imzasıyla müzeye dönüştürülmüştür. Fakat bu mabedin müzeye dönüştürülmesi nedenine ilişkin birçok farklı görüş sunulmaktadır (Star, 24 Temmuz 2020).

Akan'a (2020) göre; müzeye çevrilmesinin arkasında 3 adım söz konusudur. Bunlar sırasıyla, 1929 yılında Atatürk'ün Ayasofya'yı ziyaret etmesi ve bakımsız bulması, Amerikan Bizans Enstitüsü Müdürü Thomas Whittemore'un bu tarihi mabedin içinde bulunan mozaiklerin ortaya çıkarılma önerisine izin verilmesi ve İnönü hükümetinin Millî Eğitim Bakanlığını yapan Abidin Özmen'in meseleyle ilgili düşünceleridir. Özmen, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesini Atatürk'e tavsiye eden ilk kişi olmuş ve ardından 1930-35 arası dönemde kapalı tutulan Ayasofya Camii, Şubat 1935 tarihinde müze olarak turistlerin ziyaretine açılmıştır.

Bu nedenlerden ziyade, Ayasofya'nın statüsündeki değişimin nedenini açıklamak adına meselenin tarihsel ve felsefi arka bahçesine inen Bölükbaşı'na (2021) göre; Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi “temellerini İslam, saltanat ve hilafetin, sosyolojik yapısını ümmet topluluğunun oluşturduğu imparatorluk yapısından, Batılı normlarla dizayn edilmiş Fransız İhtilalinden mülhem milliyet sosyolojisi ve teritoryal bir ulus-devlete geçilmesine dayanmaktadır. Böylece sınırları belirli, milli egemenlik ve milli kimlik esasına göre vücut bulmuş T.C. hem kimlik hem de devlet modeli bağlamında Osmanlı ‘ötekisi’ üzerine inşa edilmişti. Bu yüzden Osmanlı'nın cihanşümul devlet tasavvuru yerini teritoryal devlete bıraktı. Medeniyet kodları ise İslam'dan Batı'ya dönüştürüldü. Böylece Osmanlı-İslam geçmişi ve uygulamaları bir kenara itilerek, bunların yerine Batı medeniyeti normları getirildi. İşte yeni rejim ile geleneğin ya da seküler-Batıcılık ile dindar-muhafazakârlığın mücadelesi Türk ulusal kimliğindeki çatışmayla zuhur etti. Bunun sembolik-mekânsal yansıması ise Ayasofya oldu. Hülâsa, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi hem Osmanlı tarihi mirasının reddi hem de seküler kimlik inşasının bir sembolü olması sebebiyle ehemmiyet arz etmiştir.

Ayasofya müze olarak açıldıktan sonra uzun yıllar boyunca yine Türkiye'nin gündeminde kalmayı başarmıştır. Yukarıda Bölükbaşı'nın bahsettiği “seküler-Batıcılık ile dindar-muhafazakârlığın” mücadelesinin ana damarlarından biri mutlaka Ayasofya'nın vasfı olmuştur. Bu sefer yeniden cami olarak açılması milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı kesimlerce istenmiştir. 1970'li yıllara kadar cemiyet hayatında ve neşriyat faaliyetlerinde ön plana çıkan Ayasofya'nın tekrar açılması, bu tarihten sonra Millî Görüş Hareketi'nin siyasete girmesiyle politik yaşamda da talep edilmeye başlanmıştır. Necip Fazıl (1968) gerçekleştirdiği konferanslarda sürekli bu mesele üzerine durmuş ve bir konuşmasında “gençler Bugün mü yarın mı bilemem fakat Ayasofya açılacak... bekleyin biraz daha rahmet yağsın” ifadelerine yer vermiştir. Onun bu sözleri esasen dönemin birçok İslamcı yazarın neşriyat faaliyetlerinin toplamının kısaltılması olmuştur. Bununla birlikte Ayasofya yetmişli yıllardan itibaren Millî Görüş cenahının gündeminde olmuştur. Hareketin lideri Necmettin Erbakan konferanslarda, mitinglerde ve fırsat bulduğu her mecrada meselenin üzerine gitmiştir. Onun şu sözleri Ayasofya'ya atfedilen önemi ortaya koymuştur;

“Eğer Ayasofya kırmızıya boyanmışsa. Kiliseye benzetilmişse. Ezan okunmuyor, içinde namaz kılınıyorsa. Biliniz ki; Türkiye'ye taklitçiler hakimdir! Biliniz ki; yeryüzünde sadece

zulüm düzeni yürümektedir. Yok, eğer Ayasofya'da gümür gümür Ezanlar okunuyor, Hakk'ın sesi bütün dünyaya ilan ediliyorsa, o zaman da biliniz ki; Türkiye'de Milli Görüşçüler hakimdir, inananlar hakimdir, yeryüzünde adil düzen saadet nizamı hakimdir!" (Yeni Akit, 27 Temmuz 2020).

Böylelikle giderek artan Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi talebi tarihsel süreç içerisinde bazı kazanımlar elde etmiştir. 1980 yılında Ayasofya'nın hünkâr mahfili bölümü Müslümanlar için ibadete açılmış ve iki ay sonra onarım nedeniyle yeniden kapatılmıştır. Ancak bu mesele 1991 yılında tekrardan gündeme getirilmiş, hünkâr mahfili bölümü ibadet için yeniden hizmet vermeye başlamış ve çok kısımda olsa Ayasofya camii görevi görmeye başlamıştır. 2000'li senelerde ise, Ayasofya için bazı adımlar atılmak istenmiş yalnız netice elde edilememiştir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ayasofya>). Ancak ibadete açılan hünkâr kasrına 2016'da DİB asaleten imam görevlendirmiştir (Hürriyet, 20 Ekim 2016).

2017 yılında DİB Ayasofya'da kadir gecesi programı düzenlemiş, içinde Kuran ve sabah ezanı okunmuş ve bu program TRT'de yayınlanmıştır. 2018 yılında ise, Yeditepe Bienalin açılışı Ayasofya'da düzenlenmiştir. Açılışta önce Kuran okutulmuş, ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan açılış konuşmasını yapmış ve sözlerine, “muhteşem ve mübarek olan Ayasofya'da garip yüzyıllardan sonra konuşmak zor” diyerek başlamış ve “tek parti döneminde birçok caminin müzeye, depoya ve bir kısmının ahıra” çevrildiğini yeniden gündeme getirmiştir (TCCB, 31 Mart 2018).

Mart 2019 tarihinde bir TV. programına katılan Erdoğan gazetecilerin sorularını yanıtlamıştır. Burada Ayasofya'ya giriş ücretinin Türk vatandaşlarından alınmaması talebi üzerine Erdoğan'ın yanıtı şöyledir;

“Bu doğal bir öneri ve uygulanabilir. Bundan ziyade artık Ayasofya'yı müze statüsünden alıp camii statüsüne çevirebiliriz. Böylelikle tıpkı Sultanahmet, Fatih ve Süleymaniye camileri gibi Ayasofya'da da hem Türk vatandaşları hem de yabancı ziyaretçiler herhangi bir bedel ödmeden bu mabedi ziyaret edebilirler.” (AA, 24 Mart 2019).

Erdoğan bir süre sonra “Büyük Trabzonlular Buluşması” programında yaptığı konuşmada ilgili TV programındaki Ayasofya açıklamasını hatırlatmıştır. 31 Mart 2019 seçimlerinden sonra Ayasofya'ya girişlerin yalnız ücretsiz hale getirmek değil, aynı zamanda aslına rücu ettirilme söylemini yineleyen Erdoğan şöyle devam etmiştir; “ABD başkanı Trump Kudüs'ü İsrail'in başkenti ilan ettirmiş ve İsrail'in Golan tepelerini işgal etmesini desteklemiştir. O vakit Türkiye size bir yanıt verecektir.” Bu ifadelerle Erdoğan Ayasofya'nın camii olarak yeniden açılacağı meselesinde kararlı olduğunun altını çizmiştir (AA, 26 Mart 2019).

Böylelikle Erdoğan 31 Mart 2019 yerel seçimlerinin ardından meseleyle ilgili gerekli adımların atılacağını işaretini vermiştir. 2020 yılına gelindiğinde İstanbul'un fetihinin 567. yıldönümü münasebetiyle Ayasofya'da program icra edilmiş ve Erdoğan buraya telekonferansla katılmıştır. Program fetih suresinin okunmasıyla başlamış ve devamında Erdoğan fetih suresinin mealini zikretmiştir (Yeni Akit, 29 Mayıs 2020).

9 Haziran 2020 tarihinde ise İYİ Parti milletvekili Müsavat Dervişoğlu Ayasofya'nın camii olarak açılmasını talep eden bir önerge vermiştir. Bu öneriye MHP ile HDP çekimser oy kullanmışken, AK Parti ret oyu kullanmıştır. AK Parti adına açıklama yapan parti grup başkanvekili Mehmet Muş, mevcut öneriye ret oyu verdiklerini, fakat temmuz ayında meseleye dönük gerekli çalışmaların yapılacağını ifade etmiştir (Yeniçağ, 9 Haziran 2020). Bir süre sonra, AK Parti MYK toplantısında Ayasofya meselesi görüşülmüş ve burada Erdoğan "Ayasofya'da namaz da kılınır, Fetih Suresi de okunur. Buna ancak ve ancak aziz milletimiz karar verir" ifadelerine yer vermiştir. Aynı zamanda kurmaylarına Ayasofya'yla ilgili hassas olunması kaydıyla bir çalışmanın yapılması ve sonrasında birlikte değerlendirme yapılması talimatını vermiştir (Politikayol, 5 Haziran 2020).

Ayasofya'nın yeniden camiye çevrilmesi için Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği'nin 2005 tarihli açtığı davaya ret verilmişti. Bundan sonra meseleyle ilgili çeşitli girişimlerde bulunan dernek en son 2020 yılında Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesini ve 1934 yılındaki Bakanlar Kurulu Kararın iptali adına yeniden başvuruda bulunmuştur. Açılan davada Danıştay 10. Dairesi meseleyle ilgili 2 Temmuz 2020 tarihinde duruşmanın gerçekleşeceğini ilan etmiştir. Bu duruşmada Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na ait olan Kariye Camiinin müzeye dönüştürülmesine neden olan Bakanlar Kurulu kararını iptal eden, 2019 yılındaki Danıştay kararının emsal alınacağı ifade edilmiştir (Sabah, 8 Haziran 2020).

2 Temmuz 2020 tarihinde Danıştay 10. Dairesi, Ayasofya'nın statüsünü camiden müzeye çeviren 24 Kasım 1934 tarihindeki çıkarılan Bakanlar Kurulu kararının iptali sebebiyle açılan davayı görüşmüştür. Davacı "Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği" kararda bulunan Atatürk'e ait imzanın sahte olduğunu öne sürmüştür. Bununla birlikte, Ayasofya'nın mülkünün Fatih Sultan Mehmet'e ait olduğunu ve Bakanlar Kurulu kararı gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edilemeyeceğinden kararın iptali istemiştir. Buna karşın davalı Cumhurbaşkanlığı Müşaviri, kararı mahkemenin taktirine bırakmıştır. Danıştay Savcısı ise, "O tarih

itibariyle işlem hukuka uygundur. Bakanlar Kurulu'nun takdirindedir. Şu anda da Ayasofya'nın açılması Cumhurbaşkanının takdirindedir. Dava reddedilmelidir" sözlerini sarfetmiştir. Hâkim duruşmanın sona erdiğini ve kararın 15 gün içinde açıklanacağını bildirmiştir (Habertürk, 2 Temmuz 2020).

Ardından bir TV kanalına çıkan Erdoğan, Danıştay kararını beklediklerini ve kararın açıklanmasının ardından yapılması gerekenin yapılacağını vurgulamıştır. BBP lideri Mustafa Destici ise verdiği bir demeçte Ayasofya'nın İstanbul'un fethinin "sembölü ve kılıç hakkı" olduğunu, yeniden camiye çevirmenin emaneti korumaktan ziyade bir egemenlik ve bağımsızlık konusu olduğunu vurgulamıştır (Sabah, 9 Haziran 2020). Aynı zamanda yazılı bir açıklamayla gündemi değerlendiren MHP lideri Bahçeli, Danıştay'ın Ayasofya'yla ilgili davada "makul, mukaddesatımıza saygılı ve maşeri vicdana müzahir tarihi nitelikli kararını kısa zaman içinde açıklayarak tartışmalara son noktayı koyacağını ümit ediyoruz." ifadelerini kullanarak tıpkı Erdoğan ve Destici gibi Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi gerektiğini ima etmiştir. Ayrıca Ayasofya'nın açılmasıyla ilgili gelen tehdit ve eleştirilerin yok hükmünde olduğunun altını çizmiştir (Haber Global, 14 Haziran 2020).

Birkaç gün içinde Danıştay kararını bildirmiş ve Ayasofya'nın 1934 tarihli müzeye çevrilme kararını iptal etmiştir. Gerekçe olarak Ayasofya mülkünün Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na ait olduğunu ve camii olarak halkın hizmetine bırakıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca tapusunda camii statüsüyle tescillenen Ayasofya'nın bu özelliğinin değiştirilemeyeceği vurgulanmıştır. Karardan hemen sonra Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneğinden Ayasofya'nın zaman kaybetmeden ve idari yasanın 30 günlük öngörüsü beklenilmeden hemen yarın ibadete açılması gerektiğini açıklaması gelmiştir (Yeni Şafak, 10 Temmuz 2020). Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ayasofya camiiyi ibadete açacak kararnameyi imzalamıştır. Kararnamede, Danıştay kararını işaret eden Erdoğan, Ayasofya'nın idaresinin 633 numaralı DİB ve görevleriyle ilgili yasanın 35. maddesi uyarınca DİB'na devredilerek ibadete açılmasına yönelik karar verildiğini bildirmiştir (Milliyet, 10 Temmuz 2020).

Erdoğan kararnamenin imzalandığı akşam ulusa sesleniş konuşması yapmıştır. Erdoğan'ın konuşmasındaki başlıklar şöyledir;

"Tüm insanlığın müşterek mirası olan Ayasofya yeni görünümüyle tüm kesimleri kucaklayacaktır. Ayasofya 24 Ocak 2020 Cuma günü ve Cuma namazıyla beraber ibadete

açılacaktır. Ayasofya'ya girişler ücretsiz olacak ve onun kapıları müslim ya da gayri müslim olsun herkese açılacaktır. Yargı ve yürütmenin kararlarıyla, alınan karara herkesi saygı duymaya çağırıyoruz. Ayasofya'nın tek parti döneminde alınan kararlar müzeye dönüştürülmesi hukuka aykırı ve tarihe ihanettir. Zira o devletin değil bir vakıf mülküdür. Onun müze olarak kalmasını isteyen zihniyet caz kulübü olarak kullanılmasını da önermiştir. İstanbul'un fethiyle Fatih doğrudan Ayasofya'ya gelir, sancağını mabedin ortasındaki mihraba diker, ilk ezanı Fatih okur, sonra uygun bir yerde şükür namazı kılar ve böylece camiye çevirdiğini ilan etmiş olur. Bugünkü Ayasofya kararı esasen Fatih'in ağır bedduasını sona erdirecektir. Böylelikle Ayasofya'nın ayağa kalkması Mescidi Aksa'nın hürriyetini kazanması ve İslam'ın fetret devrinin sona ereceğinin ayak sesleri olmuştur" (Duvar, 10 Temmuz 2020).

24 Ocak 2020 Cuma günü Ayasofya 86 yıldan sonra ilk kez ibadet için açılmıştır. Açılışa Cumhurbaşkanı Erdoğan, Meclis Başkanı Mustafa Şentop, Cumhurbaşkanı yardımcısı Fuat Oktay, Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, DİB Ali Erbaş, İstanbul Valisi Ali Yerlikaya ve birçok davetliyle katılmıştır. Ayrıca MHP lideri Bahçeli, BBP lideri Destici, YRP lideri Fatih Erbakan, HÜDAPAR lideri İshak Sağlam ve CHP'nin 2018 yılındaki Cumhurbaşkanı Adayı Muharrem İnce programa katılmışlardır. Kemal Kılıçdaroğlu ve Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu, Abdullah Gül ve Ekrem İmamoğlu davet edilmiş ancak katılmamışlardır. HDP, DEVA ve Gelecek partilerine ise davet gitmemiştir.

Açılış, DİB'in düzenlediği program gereğince önce dua, sonra Kuran-i Kerim okunarak başlamış ve Erbaş'ın duasıyla son bulmuştur. Erbaş'ın duasında "ya Rabbi bugün 86 yıldır büyük bir hasretle beklediğimiz Ayasofya'nın ibadete açılmasının sevincini yaşıyoruz. İlahi bu sevinci gönüllerimizde ve ülkemizde daim eyle bir daha bu ulu muhabbeti mahsun ve milletimizi de burada ibadet etmekten mahrum eyleme Allah'ım" ifadeleri öne çıkmıştır. Bunun ardından ve Cuma namazından önce Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kur'an-ı Kerim okumuştur (DİB, 24 Temmuz 2020). Programın bitmesinin ardından Cuma namazına geçilmiştir. Cuma namazında cemaate Ali Erbaş imamlık etmiş ve "Ayasofya: Fethin nişanesi, Fatih'in emaneti" başlıklı hutbesini zikretmek için elinde kılıçla minbere çıkmıştır. Buradaki tarihsel metaforlara dikkat etmek gerekir. Kılıç, Osmanlı devletinin geleneğinde fethin simgesi anlamına gelmektedir. Padişahların tahta çıkma merasimleri Cuma günleri camide gerçekleşmekte ve padişahlar ilk hutbeyi elinde kılıçla okumuşlardır (Cumhuriyet, 24 Temmuz 2020).

Hutbeye, "Bugün 1950 yılında ezanın 18 yıllık aradan sonra yeniden Arapça okunduğu günün bir benzerinin yaşandığını" zikrederek başlayan Erbaş, devamında Ayasofya'nın yeniden tekbirler, salavatlar ve cemaatine kavuştuğu gün olduğunun

altını çizmiş ve de İslam büyüklerine, Ayasofya'nın önemine, açılması için mücadele verenlere selam gönderdikten sonra;

“Fatih Sultan Mehmet Han, gözbebeği olan bu muhteşem mabedi kıyamete kadar Cami olmak kaydıyla vakfedip Müminlere emanet bırakmıştır. Bizim inancımıza vakıf malı dokunulmazdır. Dokunanı yakar. Vakfedenin şartı vazgeçilmezdir. Çiğneyen lanete uğrar.” (DİB, 24 Temmuz 2020).

ifadeleriyle tartışmaların odağına yerleşmiştir. Akabinde, Ayasofya'nın statüsünün değiştirildiği günden bu yana sadece Türkiye'nin değil tüm Müslümanların harim-i ismeti olduğunu söyleyen Erbaş, Fatih İstanbul'u fethettikten sonra Ayasofya'nın içine sığınmış endişeli ahaliye hiçbir şekilde korkmaması gerektiğini, çünkü kimsenin malına ve canına, hürriyetine ve dini inancına karışılmayacağını sözünü verdiğini ve gereğini de yaptığına dikkat çekmiştir. Erbaş bu sebepten Ayasofya'nın inanca hürmetin ve beraber yaşamanın en önemli deneyiminin gerçekleştiği yer olduğunu söylemiştir. Ardından Erbaş Ayasofya'nın açılmasının beş yüzyıl boyunca Müslümanlara kucak açan bir mabedin gerçek statüsüne dönüştürülmesi, İslam uygarlığının her türlü zorluğu yaşamasına rağmen yükselmesini sürdürdüğünün kanıtı, ilk önce Mescid-i Aksa olmak kaydıyla tüm mahzun camileri ve zorda olan müminlerin can suyu olduğunun delili olduğunu belirtmiştir. Öte yandan İslam düşmanlığı üzerinden saldırıya uğrayan, bombalanan veya kapatılan mescitlere ve Müslümanlara zulmedilmekte olduğunu, bu nedenle dünyadaki İslam düşmanlığı başta olmak üzere her türlü ayrımcılığa ve zalimliğe Fatih'in davranışını örnek göstererek dur demeye davet etmiştir. Erbaş konuşmasını şu satır başlıklarıyla sürdürmüştür;

“İslam barış, kurtuluş ve selam anlamına gelmektedir. Bize düşen zulmün olduğu yerlerde adaletin güvencesi olmaktır. Bu vesileyle “ey Müslüman İslam'ı öyle güzel. Öyle sahih anla yaşa ve anlat ki seni öldürmeye gelen sende dirilsin” davetine yaraşırca yeni bir diriliş ortaya koymaktır. Ayasofya diğer mabetlerimiz gibi Allah'ın tüm kullarının ziyaretine açık olacak ve bu mabedin manevi ortamında “inanca, ibadete, tarihe ve tefekküre devam eden seyahat inşallah sonsuza kadar sürecektir. Kültürümüzün ve hüviyetimizin muhafaza edilmesinde ve Ayasofya'nın yeniden cami olarak hizmete açılmasında başta Cumhurbaşkanımız olmak üzere emeği geçen herkesin Allah'ın razı olduğu kullardan olmasını dilerim” (DİB, 24 Temmuz 2020).

Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi başta Yunanistan ve ABD olmak üzere bir takım batı ülkelerinde olumsuz karşılanmışken, İslam ülkelerinden tebrikler gönderilmiştir (Euronews, 24 Temmuz 2020). Öte yandan, Erbaş'ın okuduğu hitabe de Atatürk'e beddua edildiği iddiasıyla ülkede büyük tartışmaların yaşanmasına vesile olmuş, hususiyetle Atatürkçü-laik kesimlerin büyük tepkisini çekmiş ve Atatürkçü Düşünce Derneği Atatürk'e “alelen hakaret edilmiştir” ifadeleriyle suç duyurusunda bulunmuştur (Cumhuriyet, 14 Temmuz 2020). Siyasi mecrada ise, CHP lideri

Kılıçdaroğlu, Erbaş'ın liyakat sahibi olmadığını ve “din adamına lanet okumak yakışır mı” ifadeleriyle tepki göstermiştir. Aynı zamanda İYİ Parti lideri Akşener tartışmalara “Atatürk ile alıp veremediğiniz nedir” ifadesiyle katılmış ve grup toplantısındaki bu konuşmasında Atatürk ve arkadaşları için Fatiha okumuştur (Sözcü, 28 Temmuz 2020).

Bu tepkiler üzerine Erbaş, bir gazeteye açıklamalarda bulunmuştur. Onun açıklamalarına göre; vakıf hukukunu korumak için kullanılan sözlerin her şeyiyle çarpıtılarak ve anlamı dışına götürülerek gündeme taşınması üzüntü vericidir. Hal böyleyken İslam dininin gereklilikleri ve prensiplerini hatırlatmak DİB'nin varlık nedeni ve anayasal vazifesidir. Böylece hutbenin içeriği bağlamından koparılmış, gerçek niyet ve amacından ziyade başka türlü anlamlandırılarak ayrımcılık nedeni yapılması kötü niyetli bir çarpıtmadır. Bizim dinimizde vefat edenlerin arkasından dua edilir. Ayrıca kılıç eleştirisi yapanların fetihten sonra, Ayasofya'da ilk hutbe kılıçla okunmuş ve bu gelenek o günden itibaren 481 sene boyunca devam etmiş olduğunu bilmesi gerekmektedir (Independent Türkçe, 10 Ağustos 2020).

Bu tepkilere karşı Erbaş'ın ifadelerini Atatürk'e lanet olarak mülahaza etmenin ülkemize yapılan en vahim kötülük olduğunu, bu minvalle gerçekleştirilen kutuplaşmanın hem zalimlik hem de bölücülük olduğunu, Atatürk'e ancak dua edileceğini, Cumhuriyetin muhafızlığını yapmaktan dem vuran CHP ve İYİ Parti'nin bahse konu mesele üstünden taze bir siper kazanma gayretlerinin beyhude olduğunu, Ayasofya'da ezan seslerinin duyulması ve Tevhid fikriyatımızın sancağının dalgalanmasında hem Fatih'in hem de Atatürk'ün bunda şeref paylarına malik olduklarını kaydeden Bahçeli, ardından Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinin birbirinin karşıtı olmadığını, Osmanlı'nın Oğuz'un devamı ve Türkiye ise varisi olduğunu ve Sultan Fatih neyse Mustafa Kemal odur sözlerini kullanmıştır (MHP, 27 Temmuz 2020).

Aynı zamanda Destici, Ali Erbaş'ın ifadelerinin çarpıtıldığını, birtakım kimselerin cemiyeti ayrıştırmak ve çatıştırmak için bunu yaptığını dile getirmiş ve DİB vazifesi gereği hutbe okuduğunu, hutbede ayet ve hadis okuduğunu söylemiştir. Devamında Erbaş'ın “benim kastım Atatürk değil” ifadesinin ardından, hayır kast Atatürk'e yapılmıştır inadı ellerinde başka bir kozun olmadığını delillendirdiğini ve bunun üstüne tefrika meydana getirmeye çalışmak devletimize, milletimize kötülüktür ve de herkesin bu halden uzaklaşması gerektiğini söylemiştir (AA, 29 Temmuz 2020).

Bu vakıalar çerçevesinde yeniden “aslına rücu edilen” Ayasofya Bölükbaşı’nın (2021) ifadesiyle “mahzun mabetten, camii kebir” vasfına kavuşmuştur. Müzeye dönüştürülmesinden günümüze değin Türk sağının temel sembollerinden olan bu mabedin açılması, önce bir kısım milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı münevverlerce dikkate alınmıştır. Sonrasında Türk sağının ana omurgasını oluşturan bahsi geçen cereyanların çevresindeki yazarlarca günümüze değin devamlı gündemde tutulmuştur. Böylece sağ siyaset, tabanından ellili yıllardan bu yana, Ayasofya’nın açılma talebini duymaktadır. Fakat bu talep ancak 2020 yılında karşılık bulabilmiş ve Ayasofya açılmıştır. Cİ’nin müşterek tarihsel hayali olan Ayasofya’nın açılma kararı dış basında, Türkiye’nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’deki mücadelesinde yaşadığı gerilimler, batı ile yaşanan olumsuz ilişkiler ve covid-19 salgınının getirdiği iktisadi sıkıntılar kaynaklanmakta ve Erdoğan’ın milliyetçi hisleri canlandırarak içtimai destek elde etmek için bu minvalde yol katetmiş olduğu öne sürülmüştür. Lakin bu yaklaşımda olanların kısmi etkisi olsa da esas husus, AK Parti ve MHP Genel Başkanlarının ideolojik anlayışları ve hüviyetlerinin eylemsel bir neticesidir. Ayrıca Erdoğan, bu vakıa ile ilişkili olan söylemlerinde soğuk savaş döneminde kullanılan önerme ve retoriklerin hepsini tekrarlamış ve Türk sağındaki devamlılığı gözler önüne sermiştir. Sonuçta bir asra yakın müze halinden sonra, Ayasofya’yı aslına rücu etmesiyle Cİ muhafazakâr-milliyetçi-İslamcı sosyolojinin, literatürün ve siyasetin müşterek hayalini ve temel ideallerinden birini gerçekleştirelmıştır.

2.2. Dış Politika

Çalışmanın bu bölümünde, Cİ’nin dış politika saç ayaklarında Libya, İsrail, Irak, Suriye ve Azerbaycan ile ilgili olarak söylemleri ve eylemleri mercek altına alınacaktır. Böylece Libya iç savaşı, İsrail’in Müslüman Filistinlilere karşı yürüttüğü politikalar, Irak’a ve Suriye’ye yapılan harekatlar ve 2. Karabağ Savaşı çerçevesinde Cİ’nin ideolojik tutumları araştırılmıştır. Bu bağlamda yakın coğrafya, beka meselesi, güvenlik endişesi, ortak tarih, kültür, inanç ve etnik aidiyet çerçevesinde gelişen Cİ’nin dış politikadaki ideolojik tutumlarının hangi ideolojik kurguya hizmet ettiğine ulaşılabacaktır.

2.2.1. Libya İç Savaşı

Temelde Libya coğrafyası için “Trablus veya “Bingazi” adı kullanılmıştır. Libya ismi ise, ilk kez Yunanlılar tarafından yine Trablus ve çevresi için kullanılmış

ve bu ifade zamanla genel kullanım haline gelmiştir. Libya adının tarihsel temeliyle ilgili olarak bir başka görüş ise, bölgenin asıl yerlileri olan Berberi levate kabilesinin isim dönüşümü yaşaması neticesinde ortaya çıktığıdır. Günümüzde bu devletin resmi adı “el-Cemahiriyyetu’l Arabiyyetu’l-Libiyyetu’ş-Şa’biyyetul İştirakiyyetu’l Uzma”dır. Yani “Büyük Libya Arap Halk Cemahirriyesi”dir (Ceviz, 2011).

Tarihsel süreç içerisinde Fenikeliler, Kartacalılar, Yunanlılar, Romalılar, İspanyollar ve Bizanslılarca idare edilmiş olunan Libya, Hz. Ömer’in halifeliğinde İslam toprağı haline gelmiştir. 1553 yılında Turgut Reis tarafından Osmanlı adına hakimiyet kurulan Libya, 1911 yılındaki Trablus savaşına değin Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır (Yaycı, 2020: 46-48). O dönem halihazırda Balkanlarda savaşan Osmanlı Devleti ilgili bölgeyi elde tutamamış ve böylece bölgede İtalyan işgali gerçekleşmiştir. Tam anlamıyla bölgenin hâkimi olmak isteyen İtalyanlar, beklenenin çok üstünde direnişlerle karşılaşmış ve bu direnişin temel aktörü Ömer Muhtar olmuştur. Son aşamada, 1911-1932 arası dönemde yaşanan direniş, Ömer Muhtar’ın yakalanıp idam edilmesiyle büyük oranda sonlandırılmıştır. 2. Cihan Harbi’nden sonra İtalyan hakimiyeti kırılmaya başlamış, bir dönem İtalyan-Fransız müşterek yönetimi söz konusu olmuştur. Nihayetinde, 1950 yılında BM Libya’nın bağımsız bir devlet olarak teşkilatlanması kararını almış ve BM 27 Kasım 1951 tarihinde Libya’nın bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmiştir (Ceviz, 2011).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Libya’nın ilk yöneticisi Şeyh İdris Sünüsü olmuş ve Sünüsü yönetimi 1951-1969 arası dönemde varlık gösterebilmiştir. Zira 1969 yılında Muammer Kaddafi’nin liderliğini yapmış olduğu bir grup asker, Kral İdris Sünüsü’ye darbe gerçekleştirerek Libya’da monarşik yönetime son vermiştir (Yaycı, 2020: 47-48). Bu darbeden önce aralıksız monarşik sistemle yönetilmiş olan Libya, 1969-1975 yılları arasında hızlı bir sosyalist rejim anlayışına yönelmiş ve 1977 yılında Cemahiriyye adı verilen yönetim sistemine geçmiştir (Ceviz, 2011).

Türkiye, Libya ilişkileri öncesinde de olumlu seyir izlese de diplomatik ilişkiler 1953 yılında Türk Büyükelçiliğinin Libya’da açılmasıyla hız kazanmıştır (Caner ve Şengül, 2018). 1974 Kıbrıs Barış Harekatı’nı “Müslümanların yürüttüğü bir cihat harekâtı” olarak yorumlayan Kaddafi, bu harekatta Türkiye’ye her türlü yardımda bulunmuş ve böylece ilişkiler en üst seviyeye ulaşmıştır. Fakat aynı Kaddafi, 1996 yılındaki Türk hükümeti olan Refahyol Hükümeti döneminde Başbakan Necmettin Erbakan’ın Libya’ya gerçekleştirdiği ziyarette, Türk dış politikası ve NATO üyeliği

eleştirilerinin yanında, Türk topraklarında bir Kürt devletinin kurma girişimlerine destek vereceğini söylemiştir. Kaddafi'nin Türkiye için kabul edilemez söylemi ve ukala tavrı ilişkileri donma derecesine gelmiştir. Libya-Türkiye yönetimleri arasında bazen böyle olumsuz durumlar vuku bulsa da halklar arasındaki yakın ilişkiler kesintisiz sürdürülmüş olduğunu söylemekte fayda vardır (Üstün, 2020: 116-158).

2011 yılında tüm Arap coğrafyasını etkisi altına alan ve ilk defa Tunus'ta başlayan Arap halklarının yönetimlerine karşı girişmiş oldukları isyanlar, aynı zamanda Libya'yı teğet geçmemiştir. Libya'daki isyanlara karşı güvenlik güçleri müdahalede bulununca vakıa bir iç savaşa sürüklenmiştir. Akabinde, NATO almış olduğu bir kararla Libya'da yaşanan olaylara müdahil olmuş ve kısa sürede Kaddafi rejimi yıkılmıştır (Yaycı, 2020 :50). Aynı yıl Kaddafi rejimiyle bir sonuca varılamayacağını anlayan Türkiye, Kaddafi'nin müdahil tüm seçenekleri yok sayarak Ulusal Geçiş Konseyini "Libya meşru temsilcisi" gördüğünü deklare etmiştir. Böylece siyasi değişimin kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak kendini Libya halkının yanında konumlandıran Türkiye, devamındaki süreçte Libya siyasetinin şekillenmesinde önemli bir aktör olmuştur (Kekilli, 2017).

2012 yılında tüm toplum kesimlerince onaylanan Milli Genel Kongresi Libya'da seçimle başa gelmiştir. Siyasi ilerlemenin önemle beklenildiği 2014 yılında ise, General Hafter'in darbe teşebbüsünde bulunması Libya'da şiddetin metot olarak istimal edildiği bir siyasetin icra edilmesine vesile olmuştur. Neticede ülke içinde üç ayrı parlamento ve hükümet ortaya çıkmış ve Libya üçe bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Kekilli, 2017). Öte yandan ülkenin bulunduğu halden kurtulması için birkaç önemli adım atılmış ve 2018 yılında Fransa'nın ev sahipliği yaptığı toplantı o güne dek, ilgili adımların en mühim saç ayağını ihtiva etmiştir. Bu konferansa Türkiye'yle beraber toplam 12 devlet temsilcisi iştirak etmiştir. Fakat burada Anayasanın onaylanması ve aralık ayına kadar seçimlerin gerçekleştirilmesi gibi kararlar alınmış olursa da belirtilen meselelerde muayyen bir ilerleme sağlanamamıştır. Bundan sonra 12-13 Kasım 2018 tarihinde ve İtalya öncülüğünde Libya Konferansı toplanmıştır. Libya'nın geleceği için gerçekleşen bahse konu toplantıya 38 ülke katılmıştır. Türk heyeti konferansa darbeye başa gelen Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ve General Hafter'in katılması gerekçesiyle "hayal kırıklığı içinde toplantıyı terk ettiklerini" bildirmişlerdir (Yaycı, 2020 :55-56).

Yaycı'ya (2020:66-68) göre; Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) Başkanlık Konseyi Başkanı Sarraj Türkiye'ye 2018 yılında Şubat ve Kasım ayları olmak üzere toplam iki ziyaret gerçekleştirmiştir. Bir ay sonra ise, MSB Hulusi Akar iadeyi ziyarette bulunmuş ve burada iki ülke arasında askeri iş birliği yapma hususunda bazı konular üzerinde durulmuştur. Esasen daha 2010 yılında dönemin Başbakanı Erdoğan, Kaddafi ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmede deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasının gerekli olduğunu gündeme getirmiştir. Lakin yaşananlar neticesinde bunu gerçekleştirmek, ancak 27 Kasım 2019 tarihinde UMH'yle mümkün olmuştur. Sonuç itibariyle "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması" ve "Askeri Güvenlik İşbirliği" mutabakat bildirileri imzalanarak her iki devletin Doğu Akdeniz'de münhasır ekonomik bölgeleri koruma altına alınmıştır.

Bu anlaşma esasen "Mavi Vatan" teorisine dayanarak imzalanmıştır. Mavi Vatan mefhumunu literatüre Emekli Tümamiral Cem Gürdeniz kazandırmıştır. Bu mefhumun ortaya çıkmasında temelde, 1947 yılında ABD Başkanı Truman'ın "deniz/okyanusun da ülkenin bir parçası olduğunu" ifade eden "Kıta Sahanlığı" çıkarımı yatmaktadır. Bu sav, Türkiye gibi dörtte üçü denizlerle çevrili bir ülke için oldukça mühim bir meseleyken, 1982 yılında çıkarılan "Münhasır Ekonomik Bölge" mefhumu çözümsüzlükleri tetiklemiştir. Gürdeniz'e göre;

"Mavi Vatan, değişen ve dönüşen dünya şartlarında kara parçasına yakın olan su varlığının bir ihtiyaç olarak kullanılması gerekliliğini gösterir. Nitekim toprakların yanı başında bulunan deniz de anavatan gibi Mavi Vatan'ı ifade eder. Bu bağlamda geçmiş dönemlerde Türkiye karasularında görülen hukuki aykırılıkların bahse konu kavramın kullanılması gerektiğini kanıtlar. Ayrıca Mavi Vatan Türkiye'nin denizcileşme sürecinin sembolüdür...Türkiye'nin Libya Anlaşması, KKTC Askeri Üsler, Libya'da Askeri Üsler, Gambot ve Sismik ve Delme Diplomasilerinin Yürütülmesi faaliyetleri Mavi Vatanın yürürlüğe koyduğu adımlardır" (<https://mavivatan.net/>).

Mavi Vatan öğretisinin Doğu Akdeniz saçı ayağında, Libya ile ilgili önemli çalışmalar yapan Cihat Yaycı, ilgili doktrinden yola çıkarak ve bir eserine ismini verdiği "Libya, Türkiye'nin denizden komşusudur" çıkarımında bulunmuştur. Son aşamada Libya ile yapılan anlaşmalar bu esaslara dayandırılmıştır. Libya ile yapılan bu anlaşma Yaycı'ya (2011) göre; Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin öne sürdüğü ve Avrupa Birliği'nin de desteklediği Sevr Anlaşması mahiyetindeki sözde "Seville haritası" ile Türkiye'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'deki tüm haklarının yok sayılmak istenmiştir. Buna karşın Türkiye, Libya'yla yaptığı anlaşma ile kendisine karşı yapılan ilgili uluslararası oyunu bozmuştur. Türkiye ilk kez bir kıyı komşusu olan ülkeyle "münhasır ekonomik bölge"

sınırlandırma mutabakatı imzalamış ve böylece Türkiye’yi yok sayacak Yunanistan-Mısır ve Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi arasında benzer anlaşmaların yapılması gibi Türkiye açısından oldukça kötü vakıaların gerçekleşmesinin önüne geçilmiştir. Böylece çok yönlü bağların verdiği avantajla iki ülke arasında hayati önemde olan anlaşmalar yapılmış ve ciddi kazanımlar elde edilmiştir. İfade edilmesi gerekir ki, ilgili anlaşmalar birtakım hukuki dayanakları temel alarak yürürlüğe konmuştur. Bu temeller hakkaniyet, coğrafyanın üstünlüğü, oransallık ve kapatmama kararları, uluslararası adalet divanı ve uluslararası hakem kararlarıdır (Yaycı, 2020:162).

Yeniden meselenin özüne dönülecek olunursa, bu girişimlerden sonra Hafter, Trablus yönetimine karşı saldırılarını artırmış ve UMH ise, saldırılara karşı Türk Hükümetinden askeri destek talep etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 26 Aralık 2019 tarihinde AK Parti Genel Merkezinde genişletilmiş İl Başkanları toplantısında Libya ile olan ilişkiler üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştır;

“Türkiye’nin bir medeniyet ve tarih havzası vardır. Akdeniz ve Kuzey Afrika bu havzanın en mühim parçalarındandır. Bu yüzden Libya’yla ilgili her gelişme Türkiye’yi yakından ilgilendirmektedir. Libya bize hem Osmanlı’nın hem de Osmanlı subayı olarak bu topraklarda önemli hizmetler sunan Gazi Mustafa Kemal’in yadigarıdır. Gazi Mustafa Kemal Trablus, Bingazi ve Derne’de Libyalı kardeşlerimize işgalci güçlere karşı teşkilatlandırmış ve onlarla savaşmıştır. Tüm Kuzey Afrika’da olduğu gibi Libya’da da ülkemizle yakın bağları olan milyonlarca kardeşimiz bulunuyor. Yönetimler arasında ilişkiler ne olursa olsun halklarımız birbirine daima muhabbet beslemiştir. Libya’nın mevcut Cumhurbaşkanı da günümüzde hala Türkiye’de akrabalık ilişkilerini devam ettirdiği kişilerin olduğunu tarafımıza bildirmiştir. Türkiye, Darbeci Hafter’e karşı meşru hükümete destek verecek, davetleri üzerine meclis açılır açılmaz Libya’ya asker gönderilecektir. Libya ile yapılan anlaşmalar, Libya’ya verilen desteğin tasdik edilmesi ve yürürlüğe girmesidir. Bu yapılan anlaşmalar BM’de kaydedilmiş ve tüm bunlar Türkiye’nin haklarını korumak için yapılmaktadır” (TCCİB, 26 Aralık 2019).

Erdoğan’ın bu açıklamalarının ardından MHP lideri Bahçeli, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de yapmış olduğu en önemli hamlenin Libya’yla gerçekleştirilen anlaşmanın olduğunu ve bunun bir beka meselesi olduğunu, Libya teskerenin meclise gelmesi durumunda destek vereceklerini vurgulamıştır. Aynı zamanda CHP lideri Kılıçdaroğlu meseleye dönük bir demec vermiş ve “neden asker gönderiyoruz, ne işimiz var Libya’da” çıkışını yapmıştır. Bu iki muhtelif siyasi perspektif “Küresel Mülteci Forumu” toplantısına katılmak için Cenevre’de bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan’a sorulmuş ve Cumhurbaşkanı şu değerlendirmeyi yapmıştır; “Sayın Bahçeli’nin ifadesi Cİ’nin bir sesi. Onun için kendisine teşekkür ediyorum. Bunlar (CHP) Suriye’den füzeler ve havan topları atılsın, biz şehit verelim ne olursa olsun bizim orada ne işimiz var demişlerdir.” Bundan sonra CHP’nin terörle iltisaklı olduğunu ima eden sözler kullanmış ve “bizim olayımız beka meselesi ondan da öte

tarikh meselesidir. Biz şu anda öyle adımlar attık ki bu adımlar Sevr'in ters köşe edilmesidir" ifadelerine yer vermiştir (Gündoğan, Gündoğmuş ve Türkten, 18 Aralık 2019).

Tezkerenin görüşüleceğı gün yaklaştıkça, mesele Türkiye'nin gündeminde zirveye çıkmıştır. Muhalefet kanadından devamlı olumsuz açıklamalar gelen teskere için Cİ'den destek gelmiştir. 28 Aralık 2019 tarihinde MHP Genel Başkanı Bahçeli konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Burada Libya, Irak ve Suriye'nin güvende olması ülkemizin güvende olacağını dile getiren Bahçeli sözlerini şöyle sürdürmüştür;

"Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, Mustafa Şerif takma adıyla ve sahte pasaportla, Libya'ya taşıyan olumsuzlukların ve tehlikelerin bir benzerinin bugün tekraren yeşermiş ve yaygınlaşmıştır. O gün Libya vatan toprağıydı. Bugün ise milli güvenliğın kilit taşı haline gelmiştir. Mezkûr muhtıranın 4. Maddesi gereğı güvenlik ve askeri işbirliğı alanlarını kapsamaktadır. Buna göre, Libya'dan davet ve talep olması halinde Türk askerinin bu ülkeye askeri planlama, tecrübe aktarımı, eğitim ve öğretim faaliyetleri ile silah sistemi ve teçhizatının kullanımına yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin ifası amacıyla gidebilecektir. Ayrıca Libya'da zalimleri ve emperyalist hedefleri arkasına alarak hem ülke hem de bölge güvenliğini tehlikeye sokan karanlık Hafter'in dengelenmesi ve frenlenmesi gerekmektedir" (MHP, 28 Aralık 2019).

Cİ'nin küçük ortağı olan BBP lideri Destici ise, Bahçeli'den bir gün sonra, BBP'nin "Güneydoğu Anadolu Bölgesi il ve ilçe Başkanlarının katılımıyla Şair Nabi Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen "Türkiye Kucaklıyor, Birlikte Buluşuyor" programına iştirak etmiş ve Libya teskeresine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Burada, uluslararası camiada Türkiye ve Libya arasında gerçekleşen deniz yetki anlaşmasına "bizi bağlamaz" ifadelerini kullanan ülkelerin akıllarını başlarına almaları gerektiğini vurgulayan Destici, kendileri yaptıkları anlaşmaları reddetmiyorlarsa, Türkiye'nin yaptığı anlaşmaları kabul etmek zorunda olduklarını, bir takım hazımsız ülkelerle beraber HDP'nin de bu anlaşmaya neden karşı çıktığını anladığını, fakat CHP ve İYİ Parti'nin neden teskereye hayır dediklerini anlamadığını, bu anlaşmayı ret oyu vermenin "Türk milletinin ve devletin çıkarlarına "Hayır" demek olduğunu, Libya'ya gerek kara, gerek deniz ve gerektiğinde hava desteğinin de sağlanacağını kaydetmiştir (Akit, 29 Aralık 2019).

Muhalefetin sürekli meseleyi eleştirmesine karşın, tezkerenin oylanacağı güne kısa bir zaman kala Bahçeli, bir açıklama daha yapma gereğı duymuştur. Burada teskereye neden evet diyeceklerinin üstünde duran Bahçeli, Emperyalistler Hafter'e destek vererek esasen Türkiye'yi jeopolitik olarak tehdit ettiklerini savunmuş, yakın coğrafyadaki gelişmelere kayıtsız kalmanın Türkiye'ye ciddi sonuçlarının olacağını ve bu sebeple geç kalmadan vakıaya müdahale etmenin kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu

kaydetmiştir. Öte yandan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay da tezkereye bir gün kala demeçte bulunmuş ve bölgede Türkiye'ye karşı oyunlar oynandığını, kara sınırına hapsetmek istendiğine ve bu amaçları yok etmek adına ilgili girişimlerde bulunulduğunu dikkat çekerek muhalefetin “ne işimiz var Libya’da” eleştirisine tepki göstermiştir (T24, 1 Ocak 2020).

Oktay’ın demecinden sonraki gün yani 2 Ocak 2020 tarihinde hükümet, teskereyi meclisin oylamasına sunmuş ve teskere 332 kabul ve 184 ret oyuyla kabul edilmiştir. Burada Cİ’nin bileşenlerinden AK Parti, MHP ve BBP teskereye olumlu oy verirken, CHP, İYİ Parti, HDP, TİP olumsuz oy kullanmış ve SP ise, oylamaya katılmamıştır (Sayın, 2 Ocak 2020).

Libya teskeresiyle ilgili olarak her parti temsilcisi, partilerinin meseleye dönük takınmış olunan tutumlarına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. AK Parti adına açıklama yapan Bülent Turan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Yunanistan ve İsrailin birtakım anlaşmalar yaptığını, dolayısıyla Libya ile varılan anlaşmaların ve teskerenin kıymeti ilerleyen süreçte daha çok anlaşılacağını, muhalefetin tutumunun bir kez daha safların sıkı tutulması gerektiğini gösterdiğine ve milli meselelerde parti gözetmeksizin tüm siyasi oluşumlara Türkiye’yi kalkındırma meselesine destek vermeleri çağrısını yapmıştır. İYİ Parti adına açıklamada bulunan Aytun Çıray, Mehmetçiğin Libya iç savaşında bir taraf olmasına karşı çıktıklarını, bu durumun Arap coğrafyasında nefretle karşılanacağına ve neticede “milliyetçiliğin ve vatanseverliğin gereği olarak bu tezkereye” ret oyu verdiklerini söylemiştir. HDP adına Adana Milletvekili Tulay Hatımoğulları Oruç konuşmuş ve bunun bir savaş teskeresi, yayılmacı bir politikanın ürünü olduğunu ve UMH’nin “İhvanı” olduğunu kaydederek hükümetin esasen Libya’da İslamcılara destek verdiğini iddia etmiştir. MHP için de Grup Başkanvekili Erkan Akçay ifadelerde bulunmuştur. “Milli duruşun kayıtsız şartsız gereği” olarak, Emperyalistlerin beslediği Hafter’in değil, karşısında olmanın gerektiğini, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki haklarını koruması için UMH’nin mevcudiyetini muhafaza etmesi gerektiğini ve bunun aynı zamanda Mavi Vatanı korumak olduğunu kaydetmiştir. CHP adına ise, Genel Başkan Yardımcısı Ünal Çeviköz konuşmuştur. İktidarın ülkeyi büyük bir tehlikeye sürüklediğini, Libya da ne işimiz var? söyleminin bizatihi “yurtta sulh, cihanda sulh” kaidesinin bir çıktısı olduğunu, esas gitmesi gereken gücün BM olduğunu kaydetmiştir (AA, 13 Ocak 2020).

Bu gelişmelerle yürürlüğe konan Libya ile gerçekleştirilen anlaşmalar Avan'a (2020) Göre; hidrokarbon rezervlerinin mevcudiyeti fark edildiğinden beri, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi deniz yetki bölgelerini sınırlandırmak ve ilgili rezervlerin bölüşülmesini Türkiye'yi kara sınırlarına adeta hapsederek gerçekleştirmek istemişlerdir. Fakat Türkiye hususiyetle Libya ile vardığı mutabakat ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan'ın bu tür çabalarını ve ortaya attığı haritaları yok hükmüne getirmiştir. Öte yandan bahsi geçen gelişmelerin Türk iç siyasetini ikiye böldüğü fark edilmiştir. Cİ'nin bileşenlerinin ifadelerine bakıldığında müşterek söylemler üzerinden değerlendirmeler yapılmış ve teskereyi meclisten geçirme eylemini gerçekleştirmişlerdir. Buna karşın Mİ ve HDP kanadı birtakım nedenlerle teskereye karşı çıkmış ve kimi zaman şiddetle eleştirmişlerdir. Türk siyasetinde böyle karşılık bulan Libya mevzusunun yanında, iki ülke arasında karşılıklı ziyaretler ve Libya'nın istikbaliyle ilgili birtakım kararlar alınmaya devam etmiştir. Böylece, günümüze değin Libya meselesi Türk kamuoyunun gündemindeki sıcaklığını korumaya devam etmiştir. Genel mahiyette siyasiler teskere sürecindeki tutumlarını sürdürmüş ve bunu çeşitli argümanlar kullanarak gerekçelendirmişlerdir. Demir'e (2020) Göre; Netice itibarıyla Türkiye hem kendi hak ve çıkarlarını korumak hem de maziden gelen derin bağların verdiği yakın münasebetlerin yaşandığı Libyalıların yanında olmak amacıyla ilgili anlaşmaları yapmıştır.

Böylece Cİ bileşenleri fırsat bulduğu hemen hemen her alanda, Libya politikasında Türkiye'nin doğru olan tutumu takındığı anlatmaya çalışmışlardır. Örneğin, 16 Temmuz 2021 tarihinde Milli Savuma Üniversitesi'nin mezuniyet programına iştirak eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, burada eğer Türkiye güçlü olması durumunda tüm bölgelerin gururlu ve sevinçli, mazlumların ve mağdurların umutlu ve bir çıkış yollarının olduğuna değindikten sonra şöyle devam etmiştir;

“Buradan bir kez daha açıkça ifade ediyorum, bizim hiç kimsenin toprağında, egemenliğinde, birlik ve beraberliğinde gözümüz yoktur. Biz sadece emperyalistlerin ve onların oyuncağı haline dönüşmüş kifayetsiz rejimler ile terör örgütlerinin zulmü altında inleyen kardeşlerimizin çağrılarına kulak veriyor, onlara karşı tarihi sorumluluğumuzu yerine getiriyoruz. Binlerce, on binlerce kilometre öteden özellikle ses verip gelip sırf kendi siyasi ve ekonomik çıkarları, güvenlik ve refah kaygıları için oluk oluk kan akıtanların tersine, biz yaşatmak için gidiyoruz. Türk'ün olduğu yerde zulüm olmaz. Türk'ün olduğu yerde masum kanı akmaz. Türk'ün olduğu yerde mazlum gözyaşı dökmez. Türk'ün olduğu yerde ancak güven olur, huzur olur, refah olur, aksi yönde tek bir örnek gösterilemez” (TCCB, 16 Temmuz 2021).

Erdoğan, Türkiye'nin Libya politikasını iç politikada fırsat buldukça anlattığı gibi yurt dışında da bu durumu sürdürmektedir. Örneğin yılda bir kez yapılan ve tüm dünya liderlerinin katıldığı ve konuşmalar gerçekleştirildiği BM Genel Kurulunda

konuşma gerçekleştiren Erdoğan, hitabının önemli bir kısmını Türkiye'nin dış politikasına ayırmıştır. Bu bağlamda Erdoğan'ın BM Genel Kurulunda 74., 75., 76. ve 77. hitabetleri mercek altına alınmış ve ilgili konuşmasında Libya'yla ilgili olarak Erdoğan, Libya'da meşru hükümetin muhatap alınması gerektiğini, meşru hükümetin yardım çağrısına müşahhas olarak tek yanıt veren ülkenin Türkiye olduğunu, siyasi çözümün Libya halkının muhtevası geniş olan bir diyalogdan geçtiğini, Türkiye'nin desteğiyle başlayan kısmi normalleşmeye destek verilmesine devam edileceğine, Libya halkının oyunu alarak yönetimi ele alacak bir hükümetin oluşmasına herkesin katlıda bulunması ve Libya halkının iradesine saygı duyulması gibi hususların üstünde durmuştur (TCCB, 24 Eylül 2019, TCCB, 22 Eylül 2020, TCCB, 21 Eylül 2021, TCCB, 20 Eylül 2022).

Doğu Akdeniz'de uzun zamandır Seville haritası ve EastMed Boru Hattı gibi projelerle çıkarları ve hakları yok sayılmaya çalışılan T.C. Devleti, uzun zamandır planlanan ve fakat siyasal konjonktürün müsaade etmediği Libya ile mutabakata varılan deniz yetki anlaşmasını 2020 yılının ilk gününde meclisinden geçirmiş ve bu girişimle kendisine karşı tasarlanan planları Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın ifadesiyle "yırtıp atmıştır". Libya'nın BM tarafından tanınan, UMH ile varılan bu ve devamındaki anlaşmalar Türk iç siyasetini tam anlamıyla ikiye bölmüştür. Yukarıda da bahsedildiği üzere Cİ'yi oluşturan siyasal oluşumlar olarak AK Parti, MHP ve BBP iki ülke arasındaki mutabakatları önemle savunmuşken, Mİ'yi oluşturan partiler olarak CHP, İYİ Parti ve SP'yle beraber HDP karşı çıkmıştır. Muhalefet partilerinin hayır demesinin sebebi kısaca şöyledir. CHP, Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" şiarıyla meseleye yaklaştığına dikkat çekerken, İYİ Parti milliyetçiliğin bir gereği olarak ve SP ise, başta bir darbeci olan Hafter'e karşı geliştirilen Libya politikasını uygun bulduklarını, fakat akabinde Suriye'de yaşananların Libya'da tekrarlanmaması için karşı olduklarını zikretmişlerdir. Öte yandan HDP, hükümetin yayılmacı ve İslamcı bir politika izlediği mülahazasıyla karşı çıkmıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, tıpkı iç politikadaki söylemlerinde olduğu gibi devamlı tarihe atıf yaparak, Libya'nın bir İslam toprağı ve Osmanlı'nın asırlarca idaresi altında kalmasından bahsetmiştir. Libya'nın Türkiye'nin medeniyet havzasının mühim bir parçası olduğuna, Libya'da emperyalistlere karşı savaşıyan ve bir Osmanlı Paşası olan Gazi Mustafa Kemal'in emaneti olduğuna, iki devlet arasında yakın akrabalıkların hala sürdürüldüğü ve ortak kültürün milletleri olunduğuna dikkat

çekmiştir. Bu vesileyle Türkiye'nin birçok ortak noktamızın olduğu Libya'lı kardeşlerimizi Emperyalistlere ve onların güdümünde olan Hafter'in eline bırakılmayacağını vurgulamıştır. Bununla birlikte Libya ile yapılan anlaşmaların esas nedenini devletin varlığına, birliğine ve alî menfaatlerine bağlayarak gerçekleştirildiğine dikkat çeken Erdoğan, "devlet" olgusunun önemine ve sürekliliğinin ehemmiyetine vurgu yapmıştır. Öte yandan Erdoğan'ın ifadelerinde milliyetçi bir söylem geliştiği, Libya ile ilgili hitabet başlıklarının altında kimi zaman Türkün gittiği yerlere huzurun, barışın ve kardeşliğin gittiğini ve bunun atalarımızdan kalan bir miras olduğunun mesajını vermiştir.

Devlet Bahçeli ise, Doğu Akdeniz'de oynanan oyunlara karşı Türkiye'nin aldığı en önemli inisiyatifin Libya'yla varılan mutabakatın ve bunun tam manasıyla ülkenin güvenlik ve beka meselesiyle ilişkili olduğunun üstünde durmuştur. Bu vesileyle, Bahçeli'de tıpkı Erdoğan gibi söylemlerinde tarihe atıf yapmıştır. Genelde Türk askerinin ve özelde Atatürk'ün orada savaştığını, zira o gün Libya'nın vatan toprağı olduğunu vurgulayan Bahçeli, günümüzde Libya'nın milli güvenliğin kilit taşı olduğuna dikkat çekmiştir. Böylece Libya halkıyla olan mazideki birlikteliğe ve aynı devletin milletleri olma gibi muhafazakâr anlayışın prensiplerinin üstünde duran Bahçeli, MHP'nin düşünce kodlarında hali hazırda bulunan devletin kutsallığı söylemini gümnümüzde de devam ettirmekte olduğu gözlemlenmektedir. Öyle ki, devletin mevcudiyetinin Türkiye'nin yakın coğrafyadaki gelişmelerden bağımsız olmadığı vurgusu ve bu mülahazanın devletin bekasının dış ayağını ihtiva ettiği fikriyatı öne çıkmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında söylenebilir ki, Türk sağının daima sahiplendiği tarih ya da mazi olguları Cİ'nin tüm bileşenleri tarafından hassasiyetle vurgulanmaktadır. Bu bağlamda bir asır önce Libya ve Türk toplumlarının yaşadıkları vakıalar günümüz ile ilişkilendirilmiştir. Burada verilen mesaj Türkiye ve Libya'nın birbirlerine yabancı olmadıklarını, bir asır önce Libya'nın vatan toprağı olduğunu, karşılıklı kazanma yöntemiyle anlaşmaların yapılması ve asker göndermenin bir gereklilik olduğudur. Çünkü bu anlayışa göre, T.C. devletin sadece içerde değil dışarda da mevcudiyetinin tehdit altında olmakta ve gerçekleştirilen girişimlerin devletin varlığına yönelik oyunları bozmak için yapılmaktadır. Böylece anlaşılmaktadır ki, Cİ'nin Libya politikasına temel bakışı devlet olgusuna yöneltilen tehditlerin ortadan kaldırılmasıdır. Bununla birlikte sadece Türkiye'nin değil ortak

mazi, kültür ve tarihsel birliktelik gibi muhafazakâr-milliyetçi anlayışı yansıtan söylemlerle aynı zamanda Libya halkının ve devletinin de bekasının muhafaza edilmesi anlayışı hakimdir. İşte tam da bu anlayışı ortaya çıkaran söylemler ve eylemler bağlamında, Cİ'nin emperyalizm karşıtı ve devletin bekası yaklaşımlarını yansıttığı saptanmıştır.

2.2.2. İsrail Politikası

Tarihin her anında dünyanın önemli yerleşim alanlarından olan Orta Doğu, özellikleri ve stratejik önemiyle hep bir çekim gücüne sahip olmuştur. Malik olduğu bu hususlar neticesinde bölge sürekli güç mücadelelerine ve karışıklıklara şahitlik etmiştir. Kenan bölgesi olarak bilinen, günümüzde İsrail ve Filistin topraklarını ihtiva eden coğrafya, tüm bunların merkezi haline gelmiştir (Kızıloğlu, 2012). Bölgenin devamlı kötü olaylara muhatap olmasının temel nedeni olarak, üç semavi din olan Musevilik, Hristiyanlık ve İslam için mübarek olması yatmaktadır. Zira tarih sahnesine çıkmış üç dine mensup devletlerin hemen hemen hepsi bölgeye hâkim olmak istemiştir. Çünkü bunu gerçekleştirirken hem dini bir vazifeyi yerine getirmiş olunacak, hem kendi toplumu ve aynı medeniyete sahip toplumlarca taktir görülecek ve hem de öteki medeniyetlere psikolojik bir üstünlük sağlamış olunacaktı. Böylece süregelen bölgenin akıbeti Siyonist ideolojinin etkisiyle son bir asırda evvelinde hiç olmadığı kadar kötü vakıalara tanıklık etmiştir.

Kendilerine rehber olarak Tevrat'ı alan İsrail devleti, Tevrat'ın gerekliliklerini bir devlet politikası haline getirmeye çalışmaktadır. Bu devletin tarihsel temellerine bakıldığında, İsrail ismine ilk defa Tevrat anlatılarında rastlanmakta ve Allah'ın Hz. Yakub'a bu ismi verdiği anlaşılmaktadır. Tevrat gibi Kuranı Kerim'de de açıklandığı üzere, Hz. Yakub'un 12 oğluna ve onların soyundan gelenlere İsrailoğulları adı verilmiştir (Döner,1997). Hz. Yakup ve oğlu Hz. Yusuf döneminde Kenan Bölgesinde yaşanan kıtlık nedeniyle Yahudiler Mısır'a göç etmiştir. Fakat Hz. Musa döneminde yaşanan olumsuz vakıalar nedeniyle kendileri için vadedilen topraklar olarak gördükleri Kenan Bölgesine dönmüşlerdir. Akabinde Hz. Davud döneminde toplumsal ve siyasal birlik kuran Yahudiler, Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman döneminde, tam manasıyla dinsel, toplumsal ve siyasal olarak güçlü bir devlete malik olmuşlardır (Balatekin,1999:1-2). Hz. Süleyman'dan sonraki süreçte Yahudiler başka devletlerin hakimiyeti altına girmiş ve ardından dünyanın muhtelif yerlerine göç etmiştir. Özellikle Hristiyan devletlerde başta Hz. İsa'nın katilleri olarak görüldükleri için kötü

muameleye maruz kalan Yahudiler, ilerleyen süreçte Avrupa’da başlayan fikriyatların etkisiyle kendilerine olan perspektif değişmeye ve üzerlerine olan hukuksal kısıtlamalar yavaş yavaş kalkmaya başlamıştır (Kızıloğlu, 2012).

Hız. Muhammedîn miraca yükseldiği Kudüs’ü de içine alan Kenan Bölgesi 637 yılında Hız. Ömer’in Halifeliğinde fethedilerek İslam toprağı yapılmıştır. Bundan sonra Emevî, Abbasi, Fatımi, Büyük Selçuklu ve yeniden Fatımi idaresinde bulunan bölge haçlı seferlerine tanıklık etmiş ve Müslümanların iç mücadelesinin de etkisiyle 1099’da haçlıların eline geçmiştir. 1187 yılına kadar haçlılarca idare edilen bu coğrafya, Selahattin Eyyubi’nin haçlıları Hıttin’deki savaşta yenmesiyle tekrardan İslam toprağı olmuş ve kısa süreli idare değişikliğı olsa da devamında Eyyubi hanedanının idaresinde kalmıştır. Akabinde Moğol tehlikesiyle 1291 yılında Memluklerin hakimiyetine bırakılmış olan bu kutsal bölge, 24 Ağustos 1516 tarihinde Osmanlı-Memluk savaşından sonra Osmanlıya bağlanmıştır (Yaşar, 2003). 1917 yılına kadar Osmanlı himayesinde kaldıktan sonra İngiliz işgaline maruz kalmıştır.

Öte yandan modernizmin ve Fransız Devrimi’nin etkisiyle vücuda gelen ulus devlet olgusu ve milliyetçilik akımı, Yahudilere de hasıl olmuş ve kendilerinin de bir devletlerinin olması için çalışmalara başlamışlardır. Fakat devletin nereye kurulacağı konusunda ciddi münakaşalar yaşanmaktaydı. Millet mi yoksa dinsel bir toplum mu oldukları meselesinde daima sorun yaşamış olan Yahudiler, bu sualin yanıtında ittifak edemedilerse de sonraki süreçte kurulacak olan Yahudi devletinin kendileri için mübarek olan Kudüs merkezli olarak kurulmasında mutabakata varmışlardır. Bu fikrin ortaya çıkmasında ve kabul edilmesinde temel faktör Siyonist düşünce olmuştur. Kendileri için kutsal saydıkları ve Kudüs anlamına gelen Siyon dağından ismini alan Siyonizm’in temel gayesi Arz-ı Mevuta ulaşmaktır. Bu öğretisi, Hız. Süleyman’ın krallığında İsrail oğullarının hükmettiğı toprakları yeniden hakimiyet altına alma ve tüm Yahudileri bir araya getirme gayesidir (Kızıloğlu, 2012). İsviçre’nin Basel şehrinde 1897’de ilk kez toplanan Siyonist Kongre’de verilen kararlardan sonra bölgeye Yahudi göçü hızlanmıştır. 1917 yılında ise, bölgeyi hakimiyeti altına alan İngiltere Bolfour Bildirgesini ilan etmiş, Filistin topraklarında ortaya çıkacak bir Yahudi devlete destek olunacağını bildirmiş ve böylece devletleşme evresi sürat kazanmıştır. Nihayetinde 14 Mayıs 1948 tarihinde İngiliz manda idaresinin bölgeden çekilmesiyle beraber İsrail devletinin kurulduğu bildirilmiştir (Çakır, 2020). Hız. Süleyman’dan sonra ilk kez bir devletleri olan Yahudiler yüzyıllardır bir arada

yaşamayı tecrübe etmemişken uyumlu bir şekilde yaşama noktasında ciddi sıkıntılar yaşamışlardır (İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu, 2012: 21-25).

Kurulduktan bir yıl sonra Türkiye, İsrail'i 28 Mart 1949 tarihinde tanıma kararını almış ve bu ülkeyi tanıyan ilk Müslüman devlet olarak tarihe geçmiştir. İsrail ile olan ilişkiler 1950'li yıllar itibariyle farklı boyutlara evrilmiş ve bölgede yaşanan Arap-İsrail ilişkilerinin de etkisiyle inişli-çıkışlı hale gelerek ilerlemiştir. Özellikle 1980'li yıllara gelindiğinde Filistin devletinin yaşadığı sorunlar ve Kudüs'ün statükosunda yapılmak istenilen değişiklikler İsrail ile olan ilişkilerde belirleyici rol oynamıştır. 1980'lerin sonlarına kadar hassasiyetlerini korumak için ve kutsal saydıklarını yok ettirmemek için uğraş veren Türkiye hem İsrail hem de Filistin ile olan ilişkilerinde dengeyi korumak için uğraşmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail arasında ilişkilerde hızlı gelişmeler söz konusu olmuş, türlü alanlarda müşterek çalışmalar yapılmış, anlaşmalar imzalanmış, kara ve deniz olmak üzere ortak tatbikatların yapılmasına kadar gidilmiştir. Yaşanılan her sorun barışçıl olarak çözülmeye gayret gösterilmiştir. Bu girişimler dönemin siyaset ve devlet adamlarının açıklamalarında görülmektedir. Türkiye'de milli görüş çizgisinden gelen AK Parti kurucularının 2002 yılında İktidara gelmesinde dış politika da en çok merak edilen mesele İsrail ile ilişkilere nasıl bir anlayışla yaklaşılacağı olmuştur (Bölükbaşı, 2020: 262-267).

AK Parti yetkililerinin yapmış olduğu açıklamalarda özellikle İsrail ile olan ilişkilerde İsrail'e karşı bir husumet gütmediklerini, var olan ilişkileri daha da güçlendirmek istediklerini vurgulayarak ideolojik bir tutum takınmayacakları işaretini vermişlerdir. 2003 yılında Irak'a yapılan müdahalede, İsrail'in Barzani'ye verdiği destek ve öteki politikaları nedeniyle ilişkiler zayıflamış, fakat aynı yılın Temmuz ayında Türkiye-İsrail Parlamentolar Arası Dostluk Grubu oluşturulmuş ve başkanlığına AK Parti Milletvekili Suat Kılıç seçilmiştir. Bu minvalde devam eden ilişkiler, 2009 yılında Dünya Ekonomik Forumu'nda düzenlenen "Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli" konulu panelde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Simon Perez arasında yaşanan ve akıllarda "One Minute" olarak kalan tartışmayla başka bir boyuta evrilmiştir (Tüysüz, 2014:35-38).

Bunun Akabinde, Gazze ambargosunu kırıp oradaki halka yardım götürmek amacıyla Türkiye'den 22 Mayıs 2010 tarihinde yola çıkan Mavi Marmara isimli gemi, içinde birçok yabancı milletvekili, gazeteci ve gönüllülerle beraber Gazze'ye doğru

seyir izlerken 31 Mayıs 2010 tarihinde İsraili askerlerce saldırıya uğramıştır. Bu saldırı neticesinde birçok kişi yaralanmış ve dokuz Türk vatandaşı yaşamını yitirmiştir. Bu vakıa zaten kötü giden ilişkilerin daha gergin hale gelmesine neden olmuştur. Dünyanın ekseriyeti tarafından kınanmış olan bu saldırıya karşı Türkiye vefat edenlerin, yaralıların ve tutukluların 24 saat içinde iadelerini talep etmiş ve ABD'nin girişimiyle bu koşullar sağlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin talebi üzerine toplanan BM konseyi bir araya gelmiş, burada dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu oldukça sert açıklamalar yapmış ve İsrail için “meşrutiyetini kaybetmiştir” vurgusuyla Türkiye'nin tepkisini ortaya koymuştur. Mavi Marmara olayından yaklaşık üç sene sonra, ABD Başkanı Obama'nın girişimleriyle İsrail Başbakanı Natenyahu ve Dönemin Başbakanı Erdoğan arasında bir telefon görüşmesi yapılmış, İsrail Başbakanı Türk halkından özür dilediğini belirtmiş ve Erdoğan'da bunu milleti adına kabul etmiştir. Böylece ölü ve yaralıların ailesine tazminat, Gazze ambargosunun hafifletilmesi gibi Türk hükümetinin talepleri karşılama sözü İsrail tarafından verilmiş ve ılımlaşma süreci başlamıştır. Ancak Erdoğan 2013 yılındaki Mısır darbesinin arkasında “İsrail'in olduğuna dair elimizde belgeler var” ifadesini gerçekleştirmesinden sonra gerginlik ortamı yeniden vuku bulmuştur (Uçarol, 2019: 798-801).

Boran'a (2020) göre; AK Parti hükümetlerinden evvel, iki ülke arasındaki ilişkiler, T.C. devletinin laik ve seküler bir yaklaşımın temsilcisi olduğu görüşüne göre sürdürülmüştür. RP dönemi ve 28 Şubat süreci göz önünde bulundurulduğunda, AK Parti'nin ileri gelenleri RP döneminde, İsrail ile münasebetlerin geliştirilmesine karşı çıkmış ve İslam dünyasına lider olma vasfıyla ilişkilerin geliştirilmesinden yana olmuştur. Fakat yönetime elde ettikleri ilk birkaç sene askeri bürokrasinin ve batının tepkisini çekmemek için bu tür İslamcı söylemden uzak durmuşlardır. Bundan sonraki evrede yani AK Parti'nin iktidarını pekiştirdiği ve hususiyetle Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı yaptığı dönemde, Türkiye ve İsrail münasebetlerinin doğrudan Filistin ve ümmet davasına angaje etmek eksik kalacaktır. Aynı zamanda Türkiye'nin Osmanlı bakiyesi söylemi, etkin dış siyaset ve kendi bölgesinde söz sahibi olma arzusu gibi faktörler İsrail'i ziyadesiyle huzursuz etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Orta Doğuda istimal ettiği İslamcı dil İsrail'ce terörist sayılan Hamas gibi oluşumlarla yaklaşmayı getirmiş ve bu hal İsrail'le yeni krizlerin yaşanmasına kapı aralamıştır.

Bu ahval üzerine alt seviyeye indirilen ilişkiler, 2017 yılında ABD Başkanı Trump tarafından verilen Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanınması ve büyükelçiliklerin oraya taşınması kararından sonra iyice çıkmaza girmiştir. Bu gelişmeyle ilgili olarak “Kudüs Mitingleri” başlığı altında gerekli derin açıklamalar yapılmıştır.

Akabindeki süreçte de Erdoğan gerek gördüğü her platformda Filistin merkezli olarak inşa ettiği İsrail'e yönelik söylemini sürdürmüştür. Örneğin, 3 Ekim 2020 tarihinde HÜDA-PAR tarafından düzenlenen Uluslararası Selahattin Eyyubi Sempozyumu hasebiyle Genel Başkan İshak Sağlam'a bir mesaj göndermiştir. Mesajının başında, “Kudüs'ün 2. fatihi Selahattin Eyyubi'yi ve kahraman askerlerini rahmetle yad ediyorum.” ve Selahattin Eyyubi hakkında “Allah'ın evi esaret altındayken Selahattin nasıl kendi evinde yatar” ifadelerine yer veren Erdoğan, Onun nasıl bir Kudüs aşığı komutan olduğunu vurgulamıştır. Sözlerine İstiklal marşı şairi Mehmet Akif Ersoy'un “Şark'ın en sevgili sultanı” olarak tarif ettiği Selahattin Eyyubi'nin sadece Müslümanların kalbinde değil, adaleti, cesareti, merhameti ve kahramanlığı ile rakiplerinin nazarında da daima farklı bir yere sahip olduğunu dile getirmiş ve şu ifadeleri kaydetmiştir;

“Selahattin Eyyubi'nin bize en büyük emaneti haçlı işgalinden kurtararak yeniden hürriyetine kavuşturduğu 2. kıblemiz Kudüs'tür. Kudüs'ü tekrar ayağa kaldıran, tüm inanç mensupları için tekrar bir eman yurdu haline getiren de bizim ecdadımızdır. Kanuni döneminde El Halil kapısına kazınan ‘La ilahe İllallah İbrahim Halilüllah’ ifadesi medeniyetimizin Kudüs'e bakışının en güzel ifadesidir. Kudüs'e sahip çıkmak ona gereken hürmeti, hassasiyeti göstermek her Müslümanın görevidir. İsrail işgalini meşrulaştıran, İsrail'in Kudüs'ü ve Filistin topraklarını ilhak planlarına onay veren, Filistinli kardeşlerimizin meşru haklarını yok sayan girişim, Selahattin Eyyubi'nin emanetine ihanettir” (Takvim, 3 Ekim 2020).

AK Parti, iktidarları süresince belirli aralıklarla olumlu girişimlerde bulunmuş olursa da İsrail ile olan ilişkiler genel anlamda olumsuz yönde seyir izlemiştir. Lakin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 25 Aralık 2020 tarihinde Cuma namazı çıkışında yaptığı açıklama ikili münasebetlerin olumlu bir atmosfere evrileceği şeklinde yorumlanmıştır. Zira burada İsrail'in Filistinlilere ve onların topraklarına müteveccih tutumunun kabul edilemez olduğunu ve İsrail'in bu tavrının Türkiye'nin hem adalet anlayışına hem de devletlerin toprak bütünlüğü anlayışına ters düşmesi ayrıışılan temel husus olduğunu belirtmiştir. Devamında ise “yoksa gönlümüz arzu eder ki, onlarla da münasebetimizi daha iyi bir noktaya taşıyalım” sözlerini kaydetmiştir (Euronews, 25 Aralık 2020). Bunun üzerine Hamas lideri İsmail Haniye, Erdoğan'a bir mektup göndermiştir. Mektubunda “İsrail'le normalleşmenin yalnızca Siyonizm'e fayda

saylayacağı” vurgusunu yapan Haniye, devamında İsrail’le olağan bir sürece geçmeyi suç sayan, Filistin milletinin yasal haklarını müdafaa eden, işgale direnme, toprakları özgürleştirme ve Filistinlilerin geri dönme hakkını müdafaa eden yasaların çıkarılmasını talep etmiştir. Ayrıca “normalleşme yolundan yararlanan tek taraf işgalcilerdir. En çok kaybeden ise normalleşen ülkelerin kendisidir” ifadelerini kullanarak ilgili normalleşmenin Filistin ve Kudüs davasına zarar vereceği uyarısında bulunmuştur (Birgün, 27 Aralık 2020). Haniye’nin bu mektubu Türkiye’nin özellikle son 15 yıllık süreçte Filistin meselesinde göstermiş olduğu tutum ve geliştirmiş olduğu İslamcı söylemden artık geri durma ihtimalinin endişesi olarak okunmalıdır.

Erdoğan’ın bu çıkışı, eylemsel karşılığını bulamadan yara almıştır. Zira 10 Mayıs 2021 tarihinde Doğu Kudüs’te bulunan Şeyh Cerrah Mahallesi’nde vuku bulan olaylar, Mescidi Aksa’ya sızramış ve devamında 11 gün süren çatışma ortamı cereyan etmiştir (Kaya, 2021). İsrail’in saldırılarında 250 Filistin vatandaşı vefat etmiş ve binlerce kişi yaralanmıştır. Buna karşın Filistinlilerin Gazze’den fırlattıkları roketler neticesinde 13 İsrailli yaşamını yitirmiştir. İsrail ve Filistin arasında gelişme gösteren bu olaylara tüm Türkiye’den büyük tepkiler gelirken, Cİ ilgili tepkilerin lokomotifi olmuştur. Tüm siyasi oluşum ve etki alanlarıyla Cİ hep bir ağızdan gerçekleşen vakıya karşı aynı hassasiyetleri ortaya koymuşlardır.

Saldırıların başladığı gün meseleyle ilgili MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli yazılı bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamada insanlığın zor bir dönemde ve “dar boğazda” olduğunu vurgulayan Bahçeli, bu durumun en mühim olanları arasında Filistin’de yaşananların olduğunu kaydetmiş ve İsrail’in ramazan ayının tamamında “kanlı yüzünü, karanlık yönünü pervasızca ve pışkince gösterime çıkardığını” söylemiştir. Burada İslam ülkelerinin iç çekişmelerden ve derinleşen anlaşmazlıklarından faydalanan İsrail devletinin hususiyetle, Doğu Kudüs ve Batı Şeria’da saldırılarını yoğunlaştığını söylemiş ve şöyle devam etmiştir;

“Uluslararası toplumun gözü önünde insanlık suçu işlenmektedir. Filistinli sivillere hiçbir inancın kabullenmeyeceği baskı, dayatma ve şiddet uygulanmaktadır. Harem-i Şerif’in statüsünü hedef alan, Müslümanların harem-i ismetine kasteden İsrail’in uluslararası hukuka aykırı eylem ve politikaları sabırları, sınırları ve sinirleri aşacak boyuttadır. İşgal altındaki Doğu Kudüs’ün Şeyh Cerrah ve Silvan Mahallelerinde yaşayan Filistinli masumların zorla göç ettirilmesi, Yahudi yerleşimci terörünün bitmek tükenmek bilmeyen tahrikleri ramazan boyunca azalmak şöyle dursun, iyice kontrolden çıkmış, kanlı olayların önünü açmıştır. Filistin Siyonist kuşatma altındadır” (MHP, 11 Mayıs 2021).

Akabinde, yapılan saldırılarda birçok Müslüman Filistinlinin şehit olduğunu, Arap ligi dahil dünyadan cılız kınamalardan başka muayyen bir tepki gelmediğinin,

İslam dünyasının müşahhas ve caydırıcı kararları vermesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin İsrail’den bu zulmün hesabını sorması gerektiğini zikreden Bahçeli, devamında Müslüman Türk’ün, Kudüs’ün ayaklar altına alınmasına ve dini mabetleri silahların gölgesinde olmasına sabredilemeyeceğini, “Kudüs’ün İslam’ın onuru” demek olduğunu, Müslümanların Kudüs’ten göç ettirilerek, bölgenin demografik yapısıyla oynamanın tüm dünyayı yıkıma götüreceğini, Türk milletinin masum Filistinlilerin yanında olmayı sürdüreceğini, “Mescidi Aksa’nın inancımızın iffeti, kıblemizin ilki” olduğunu, Türk milletinin zihninde senelerdir hasretle ve hüznle taşıdığı Kudüs’ün teslimine sessiz kalınmayacağını, zulmün son bulmaması soncunda intifada başta olmak üzere her seçeneğin Müslüman vicdanların gayesi olması gerektiğini ifade etmiştir (MHP, 11 Mayıs 2021).

Tıpkı Bahçeli gibi BBP Genel Başkanı Mustafa Destici’de İsrail’in Filistin’e yönelik saldırılarına yapmış olduğu yazılı demeçle tepki göstermiştir. İlgili demeçte mevcut vakte kadar yüzlerce mazlunun yaşamını yitirdiğini, tek bir Müslüman vicdanın ve insani duyarlılığın bu duruma tepkisiz olmaması gerektiğini zikreden Destici, ardından BM, Arap ve İslam ülkeleri ve de Türkiye’nin vakit kaybetmeden bu soykırımı durduracak adımlar atmaları gerektiğini, bu minvalde ilerlenmesi halinde İsrail’in saldırılarının önünü kesileceğini, bir terör devleti olarak tanımladığı İsrail’in ne yaparsa yapsın muvaffak olamayacağını ve katillerin yok olup zalimliklerinde boğulacaklarını vurgulamıştır (TRT Haber, 14 Mayıs 2021).

Bu olaylar yaşanırken tüm hükümet ilgilileri gerekli açıklamalarda ve diplomatik girişimlerde bulunurken devletin zirvesinde bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan gelişmeleri başından itibaren takip etmiştir. Erdoğan’ın yapmış olduğu birçok açıklamanın yanında, 17 Mayıs’ta vakıyyla ilgili Kudüs’ün üç semavi dinin müşterek kutsal beldesi olduğundan, asırlara dayanan Osmanlı hakimiyetinde Kudüs’ün hiç olmadığı kadar mamur olduğunu ve barış içinde yaşandığından, 1972 yılında bir Türk gazetecinin Kudüs’te karşılaşmış olduğu Hasan Onbaşı’nın hikayesini anlatarak, onun 1917 yılında bölgeden çekilen Osmanlı askerlerinden geriye Kudüs’ü muhafaza etmek için bırakılan birlikten olduğunu ve o günden sonra Kudüs’ü terk etmediğini hatırlatarak, ne olursa olsun sadece Hasan Onbaşı’nın bu aziz hatırası bile “bize Kudüs’ü her şeyimizle savunmamız gerektiğini” anlamamıza kafi olduğunu söylemiş, “Osmanlı’nın yıkılmasıyla bölgede kan ve gözyaşının” durmadığını kaydetmiştir. Akabinde, İsrail’in tüm saldırılarını görmezden gelerek hala ciddi destekte bulunan

ABD Başkanı Biden’e seslenen Erdoğan, bu vakıada İsrail’in orantısız bir biçimde saldırdığını ve bir İsrail Başbakanı’nın kendisine önceden söylemiş olduğu “Generalligimde ne zamanki Filistinlileri öldürüyordum, bana en büyük zevki o veriyordu” sözlerini ilk defa açıklamış, artık bu zulme seyirci kalınmayacağını, 84 milyon Türk vatandaşı olarak Kudüs nöbetinin sürdürüleceğini zikretmiş ve şöyle devam etmiştir;

“Filistin toprakları kanla ve zulümle yıkanıyor. Siz (ABD) buna destek veriyorsunuz, hiç durmayan bu zulüm Filistinlilerin süren göçleriyle uğradıkları katliamlarla süre gelmiştir. Her ne olursa olsun bize düşen görev, mazlunun yanında yer almak, onların hakkını, hukukunu gözetmektir. Filistin halkının intifada olan İsrail saldırılarına karşı hep yanında olduk, olmayı da sürdüreceğiz. Sınırları belli olmayan İsrail Devleti, insanlığa karşı suç işlemeyi sayanların elinde terör örgütüne dönüşmüştür. İsrail terörden gelmekte ve terörden beslenmektedir. İsrail bir kez daha hukuk tanımazlığını göstermiştir. Bunlar 5 yaşındaki 6 yaşındaki yavruları öldürecek kadar katillerdir. Kadınları yerde sürükleyecek kadar katillerdir.” (TCCB, 17 Mayıs 2021).

Bundan sonra açıklamalarına batının bu saldırılara karşı sessizliğini eleştirerek devam eden Erdoğan; iki devletli çözümden yana olduklarını, Kudüs’ün kalıcı huzura ve barışa ulaşabilmesi için herkesin fedakârlık yapması gerektiğini kaydetmiştir. Görüldüğü üzere bir yandan İsrail’le ilişkilerin düzeltilmesini isteyen Erdoğan aynı zamanda ani bir çatışma ortamı vuku bulduğunda reaksiyoner-İslami milliyetçi tutumunu hemen ortaya koymaktadır.

Cİ bileşenleri tarafından, Filistin meselesine yönelik bu ve benzeri açıklamalar gelmeye devam etmiştir. Bundan öte, Cumhurbaşkanı Erdoğan uluslararası temaslarda bulunmuş ve yaşanan olaylar neticesinde Filistinliler için dünyadan destek istemiştir. Örneğin; 10 Mayıs’ta Ürdün Kralı 2. Abdullah’la meseleyle ilgili bir telefon görüşmesi yapmıştır. Bu görüşmede Erdoğan, İsrail’in Kudüs, Mescidi Aksa ve oradaki Müslüman halka yönelik saldırılarının esasen bütün bir İslam alemine karşı yapıldığını vurgulamıştır (Sözcü, 10 Mayıs 2021). Böylece olayların 11. günü taraflar ateşkes ilan etmiş ve çatışmalar son bulmuştur. Lakin o günden sonra da zaman zaman bölgede irili, ufaklı ve özellikle ramazan aylarında bir takım olumsuz vakıalar yaşanmaya devam etmektedir. Mayıs ayının 10’un da başlayan bu olaylardan tam bir ay sonra Filistin Cumhurbaşkanı Mahmut Abbas geniş bir heyetle Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. Erdoğan Türkiye-Filistin arasında çok yönlü ilişkilerin geliştiğine memnuniyet duyduğunu, Filistinlilerin uğradığı zulme “Türkiye’nin sessiz kalmadığını ve kalmayacağını”, İsrail’in tutumu değişmedikçe bölgede barışın ve huzurun mümkün olmayacağını kaydetmiştir (NTV, 10 Temmuz 2021).

2021 yılının ortalarında İsrail’de hükümetin el değiştirmesi Türkiye’yle ilişkilerde canlanma emareleri göstermiş ve her iki ülkeden de olumlu mesajlar gelmiştir. Aynı yılın 22 Aralık’ında Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Türk-Yahudi Toplumu ve İslam Ülkeleri Hahamlar İttifakı” üyelerini Cumhurbaşkanlığı sarayında kabul etmiştir. Buradaki konuşmasında iki ülke arasındaki ilişkilerin bölgenin istikrarı ve güveni kazanması için hayati olduğunu, hususiyetle batılı ülkelerde artan İslam düşmanlığı , anti-Semitizm ve yabancı düşmanlığına karşı dayanışma içinde olmanın önemine dikkat çeken Erdoğan, İsrail’le Filistin meselesinde yaşanan fikir ayrılığına rağmen İsrail ile ilişkilerde çok yönlü gelişmeye olumlu baktığına ve İsrail’in bölge barışına, samimi ve yapıcı bir tavır içine girmesi normalleşmeye doğru ilerleme kaydedileceğine yarar sağlayacağını söylemiştir.

Bu yaklaşım neticesinde 9 Mart 2022 tarihinde, İsrail’den Türkiye’ye devlet başkanı düzeyinde bir ziyaret gerçekleşmiştir. Bu ziyarette İsrail Cumhurbaşkanı’nın uçağının dış yüzüne Türkçe, İngilizce ve İbranice olmak üzere “gelecekte, barış, huzur” kelimeleri yazılmış ve artık ilişkilerin olumlu seyir izlenmesindeki isteklilik ortaya konmaya çalışılmıştır. Bundan sonra bakanlık düzeyinde görüşmeler sıklıkla sürdürülmüştür (TRT Haber, 9 Mart 2022). Fakat 2022 yılının sonlarına doğru İsrail’de yaşanan seçimler sonucu Ceylan’ın (2020) Neo-Siyonizm tanımlamasını yaptığı aşırı-sağcı koalisyon yeniden iktidara gelmiştir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken İsrail’de zaman zaman ve özellikle Ramazan aylarında Mescidi Aksay’a ya da Müslüman Filistin halkına saldırılar sistematik olarak sürdürülmektedir. Böylece Orta Doğu’nun ve dünyanın bir asra dayanan anakronik hadisesi olarak İsrail kaynaklı Filistin meselesi bu özelliğini sürdüreceği benzetilmektedir. Öte yandan bu gelişmeler hem Türkiye hem de İsrail tarafından normalleşmeye zarar vermeden sürdürülmeye çalışmakta olup, ilerleyen süreçte nasıl bir seyir izleyeceği öngörülemez haldedir.

Bu aşamada, Filistin meselesine yönelik Cİ’nin temel ideolojik yaklaşımını yukarıda söylemler ve (iktidardan bağımsız ya da iktidar eliyle) eylemlerine bakılıp genel bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır. Başa dönecek olursak Erdoğan, hususiyetle “One minute” olarak literatüre geçen çıkışından itibaren İsrail’e karşı yürüttüğü söylemini artan şekilde sertleştirmiştir. Erdoğan’a Türk siyasal yaşamında İslamcılığın temeli olan Millî Görüş geleneği içinde siyaset yapmış olduğu dönemden miras kalan bu söylem, muhafazakâr-demokrat AK Parti’nin ilk birkaç yılında dondurulmuş olsa da akabindeki süreçte artarak yoğunlaşmıştır.

Cİ kurulduktan sonra da gerek görüldüğünde ya da muayyen bir vakıa cereyan ettiğinde AK Parti, MHP ve BBP'den oluşan ittifakın tüm bileşenleri – değişen dozlarda temel dünya görüşlerinin bir gereği olarak- Kudüs Mitinglerinde olduğu gibi yada ayrı ayrı olarak Filistin'e destek açıklamaları yapmışlardır. Buradaki üç siyasal oluşumunda birincil hassasiyetlerinden olan Filistin meselesini 2000'lerde AK Parti'nin göğüslediğini, fakat hususiyetle Cİ kurulduktan sonra MHP ve BBP'nin de bu meseledeki söylemlerini önemli ölçüde yoğunlaştırdığını söylemekte yarar vardır. Esasen Kudüs, Mescidi Aksa ve Müslüman Filistin halkı merkezinde geliştirilen bu siyasetin ideolojik çıktısı tarihsel süreç içerisinde, Türkiye'de geleneksel milliyetçilerin, muhafazakârların ve İslamcılarının tıpkı Ayasofya'nın açılması gibi temel ideolojik motivasyonlarından biriydi. Bu temellendirmenin Türk siyasal yaşamındaki karşılığı ise Ülkücü kanat, Millî Görüş ve bu iki hareketin zaman zaman merkez sağın siyasi konsolidasyonunda tıpkı ANAP'ta olduğu gibi bulunmuş temsilcileri olmuştur. Geçmişte yukarıda bahsi geçen siyasi ve sosyal unsurlarca sahiplenilen Filistin davası Cİ kurulduktan sonra, Türk sağının esas siyasi birleşimi vücuda gelmiş ve öteki birçok ana müşterek husus gibi bahse konu meselede de İslami hassasiyetler gereğince sahiplenilmiştir. Netice itibariyle bu söylem zaman içinde sürekli çoğalan İslami hüviyetle birlikte, yukarıdaki söylemler ve eylemler bağlamında Cİ tüm unsurları tarafından Filistin merkezli ve dini bir milliyetçiliğe endeksli olarak gelişme göstermiştir. Tabii olarak bu durum temelde İslam dininin getirmiş olduğu bir hassasiyet olup, öteki yakın ideolojilerce hem beslenilmiş hem de sahiplenilmiştir. Başka bir deyişle Cİ'nin bu söylemi muhafazakarların ve geleneksel milliyetçilerin de ideolojik kodlarından olmakla birlikte, öz itibariyle İttihad-ı İslam cereyanına hizmet etmektedir.

2.2.3. Irak Operasyonları

Irak coğrafyası, tarihsel süreç içinde farklı milletler ve toplulukların yerleşim alanı olmuş ve çekişmelere sahne olan bir bölge olarak kaydedilmiştir. Bu coğrafya, çeşitli aktörlerin bu özelliklerinden faydalanmak istemesi nedeniyle sık sık anlaşmazlık konularının merkezi olmuştur. Günümüzde de bahse konu, bölgede devam eden çekişme ortamı, esasen asırlara varan farklı etnik ya da dini cemiyetlerin etkileşiminin bir neticesidir (Abdulgfor, 2011). Topraklarının büyük bir bölümü dünyanın ilk yerleşim yerlerinden biri olarak sayılan Mezopotamya'yı içeren Irak coğrafyasında ilk kurulan devlet Sümerler olmuştur. Akabinde bu bölgede Asur, Akad,

Babil gibi devletler kurulmuş ve devamında Pers, Yunan, Roma ve Bizans hakimiyetine şahitlik edilmiştir (Saadi, 2020). Öte yandan bölgeye verilen Irak ismi anlam olarak “ağacın gövdesi” manasına gelmekte olup, Fırat ve Dicle nehirleri arasında bulunmasından ötürü ilgili ismin kullanımı yaygınlık kazanmıştır (Abdulgfor, 2011).

636 yılında Hz. Ömer döneminde İslam ve Pers orduları arasında Kadisiye Savaşı vuku bulmuş, savaşı Müslümanların kazanmasıyla bölge tamamen İslam toprağı olmuştur. Ama bölgenin Müslümanlarca fethedilmesi karışıklıkları sonlandırmamış, aksine İslam dünyasında ilk belirgin iç çatışma ve günümüze değin süren farklılaşma bu coğrafyada cereyan etmiştir. Nitekim Kerbela hadisesi, Hakem olayı ve Hz. Ali’nin şehit edilmesi gibi olumsuz vakıalar bu topraklarda yaşanmıştır. Neticede ilgili olaylar günümüz İslam dünyasını ikiye bölen ana sorun olarak Şii-Sünni ayrımının temelidir (Danışan, 2019). Bununla birlikte, İslam hakimiyetinden itibaren ciddi imar politikası yürütülmüş ve önemli yerleşim merkezleri kurulmuş olan bölge, 762 yılında Abbasi Hükümdarı Abu Cafer Al Mansur, Bağdat’ı başkent olarak seçmiştir. Fakat 1258 yılında Moğol istilasına maruz kalınmış, Moğolların çekilmesinden sonra burası Hamdaniler, Tuluniler, Selçuklular, Celayirliler, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevilerce yönetilmiştir. 1514 yılında Çaldıran Savaşıyla Osmanlı idaresine giren bölgenin tamamı Kanuni döneminde hüküm altına alınmıştır (Saadi, 2020).

Osmanlı Devleti’nin 1. Dünya Savaşına girmesiyle İngilizler’ce işgal edilen Irak, İngiliz manda yönetimi altına girmiştir. Böylece 1920 yılından itibaren İngilizlerin kontrolünde olan bir Irak devleti kurulmuş ve bölge o dönemin ruhuna uygun olarak kolonileştirilmiştir. 1930 yılına kadar mandater yönetimin altında kalmış olan Irak, Kral Faysal’ın girişimiyle İngiltere ile imzalanmış olan anlaşmanın neticesinde, 1932 yılında Milletler cemiyetine bağımsız bir devlet olarak üye olmuştur (Bilge, 1995:264-265). Bu aşamada önemli başka bir husus ise, 1. Dünya Savaşı’ndan sonra imzalanan Mondros Mütarekesi’nin bir neticesi olarak Musul, Osmanlı devletinde kalmıştır. Fakat Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul-Kerkük ve civarının tam anlamıyla bir çözüme kavuşması noktasında ilk etapta taraflarca mutabakata varılamamıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde bu mesele Lozan Antlaşması’ndan sonraki sürece bırakılmıştır. Netice itibariyle 1926 yılında Türkiye’nin

yaşadığı iç sorunların etkisiyle de bölge Irak sınırları içerisinde kalmıştır (Uçarol, 2019: 139).

Türkiye'nin, Irak Devlet'i ile olan ilişkileri, Musul sorununun çözülmesinin ardından kısmi de olsa gelişmeye başlamıştır. Bundan evvel ise, 1932 yılında Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesine kadar olan münasebetler bölgede hüküm süren İngilizler aracılığıyla devam etmiştir (Koçsoy, 1991: 13). Irak, 1932 yılında Kral Faysal'ın ölümünden itibaren iç karışıklıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, bu durum ikili ilişkilere zarar vermemiş ve Irak, Kral Faysal döneminde belirlenen prensiplere dayalı olarak yönetilmeye devam etmiştir (Danışan, 2019). Musul ve Kerkük'ün kaybedilmesi hasebiyle Irak ile münasebetlerde edilgin bir politika izleyen Türkiye, Orta Doğu ve Dünya'da yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin yayılmacı politika güden devletlerin tehditleri ile karşı karşıya kalması ilişkilerin canlanmasına vesile olmuştur. Böylece yapılan görüşmeler neticesinde varılan mutabakata göre, Türkiye-İran-Afganistan ve Irak devletleri arasında 8 Temmuz 1937 tarihinde Sadabat Paketi imzalanmıştır (Koçsoy, 1991:20-22).

Türkiye ile Irak ilişkilerinin istenilen düzeyde ilerlememesinin bir başka önemli nedeni ise, Irak sınırları içerisinde çok sayıda Türk'ün kalmış olmasıdır. İlgili Türkler, Musul ve Kerkük başta olmak üzere Irak'ın kuzey bölgesinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Böylece 1926-1950 arası dönemde Irak-Türkiye münasebetleri olağan seyrinde devam etmiştir. Lakin bu tarihsel evreden sonra Türkiye'de iktidarın el değiştirmesi, DP'nin yönetimin başına geçmesi ikili münasebetlerde yeni bir sayfa açmış ve 1958 yılına kadar pozitif anlamda ilişkiler ilerleme sağlamıştır. 1958 yılında ise, Irak'ta bir darbe gerçekleşmiş ve bundan sonra ilişkilerde uzun yıllar istenilen düzeyde bir gelişme gösterilememiştir (Kahraman, 2008). Bu darbenin başında olan Tuğgeneral Abdulkerim Kasımi, Irak Devleti'ni yıkmış, yerine Irak Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etmiş ve devletin başına kendisi geçmiştir. Irak'ta bu darbe ile başlayan bir istikrarsızlık baş göstermiş ve ardından arka arkaya gerçekleştirilen darbe kalkışmaları ülkede iç karışıklıklara neden olmuştur. Ayrıca Kasımi, SSCB ile yakın ilişkiler kurmuş ve 1968 yılına kadar süren yönetimi komünizmin ve etnik milliyetçiliklerin yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Kasımi döneminde Türkiye ile ilişkilerde olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. Temel neden ise Irak topraklarında Türkmenlere yönelik takınılan devlet politikasıdır. Daha sonra Suriye menşeli olan ve Arap milliyetçiliği anlayışını benimseyen Baas Partisi'nin Irak kolu 1968 yılında darbe

yaparak yönetimi ele geçirmiştir. Darbenin komutasını ise, uzun yıllar Irak Devleti'nin yönetiminde bulunan Saddam Hüseyin'dir. 1970'lerin sonuna kadar ülke içerisinde siyasi faaliyetlerde bulunan öteki siyasi oluşumların hepsi kapatılmıştır. 1976 yılında Başbakanlığı devralan Saddam Hüseyin, 1979 yılında Başbakanlık makamını kaldırarak kendisini Irak'ın Devlet Başkanı ilan etmiştir (Abdillgfor, 2011).

Saddam Hüseyin'in Devlet Başkanı olduğu tarihte, İran'da da Şii-İslami anlayışına sahip Humeyni liderliğinde bir devrim yaşanmıştır. Ortadoğu'da arka arkaya bu darbelerin yaşanması dünyayı yakından ilgilendiren önemli vakaların cereyan etmesine vesile olmuştur. Saddam Hüseyin ilk baştan beri hem ülke içerisinde hem de ülkeler arasında sert ve saldırgan bir siyaset gütmüştür. İktidara geldikten kısa bir zaman sonra, 1980-1988 yılları arasında İran ile uzun süren bir savaş içinde olmuş ve 1990 yılında Kuveyt'i işgal etme girişiminde bulunmuştur. Kuveyt'in işgalini kendisine yapılacak bir saldırının başlangıcı olarak algılayan Suudi Arabistan, ABD'den yardım talebinde bulunmuştur. BM tarafından alınan kararlar doğrultusunda Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi uyarısında bulunulmuştur. Fakat çekilme, Saddam tarafından kabul edilmeyince 16 Ocak 1991 tarihinde ABD müdahalede bulunmuş ve Saddam çekilmek zorunda kalmıştır (Daban ve Daban, 2018). Saddam yönetimi bundan sonra dış politikada yalnızlığın içerisine sürüklenmiş, yaşanan gelişmeler ile ABD'nin Ortadoğu coğrafyasında ulaşmak istediği politikaların önü açılmış, siyasi anlamda kısıkaca alınmış ve hem ekonomik hem de siyasi olarak ambargo ile karşı karşıya kalmıştır (Oran, 1998:25-29).

Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ta yönetsel olarak yeni bir statü oluşturulmuş ve bu durum Saddam yönetimince reddedilse de Amerika ve İngiltere'nin desteğiyle federatif yapının önünü açan ilgili statü sürdürülmüştür. Bu değişiklik, Irak yönetiminin 36. kuzey paralelinin kuzeyi ve 32. kuzey paralelinin güney kısmında yönetsel anlamda etkisinin yitirmesini sağlamıştır. 36. kuzey paralelinin kuzeyinde doğan yönetsel boşluk, bölgede PKK ve diğer örgütlerin güç kazanmasına vesile olmuştur. PKK bu bölgeyi hem karargâh olarak kullanmaya başlamış hem de bahse konu coğrafyayı kullanarak Türkiye'ye karşı saldırılarda bulunmuştur. Türkiye ise, terör örgütünün yapmış olduğu saldırıları durdurmak için 1994 yılından günümüze değin belirli aralıklarla bu bölgelere operasyonlar icra etmiştir. Yalnız ABD'nin günümüzde olduğu gibi, doksanlı yıllarda da Türkiye'nin bölgeyle ilgili hassasiyetlerini dikkate almayan bir siyaset izlemesi Türkiye'nin tepkisini çekmiştir.

Netice itibariyle bu hassasiyetlerin başlıcaları bölgede bir istikrarsızlığın olması, ABD'nin burada kendi otoritesini kurmaya çalışması, bölgenin etkinliğini ele geçirmek isteyen Kürt liderlerin Amerika tarafından Washington'da buluşturulma çabalarıdır (Uçarol, 2019:776).

Devam eden süreçte ABD Irak'ta kimyasal silah bulunduğu gerekçesiyle, Irak'ın üzerinde bulunan baskıyı giderek artırmış ve dünya kamuoyunda bu iddiayı sürekli canlı tutmuştur. Böylece 2002 yılında ABD Başkanı Bush, Irak'a askeri müdahalede bulunabilmek için ABD'nin hem Temsilciler Meclisi'nden hem de Senato'sundan onay kararı almıştır. Başkan Bush, almış olduğu bu destekle Irak'ta nükleer silah bulunduğu gerekçesiyle, İngiltere'yi de yanına alarak savaşı başlatmıştır. 20 Mart 2003 tarihinde başlayan savaşta Irak ordusu ve Saddam Hüseyin halktan gereği gibi bir destek görmediği için fazla bir direniş gösterememiştir. 30 Aralık 2006 tarihinde Saddam Hüseyin saklandığı Tikritte yakalanmış ve ardından idam edilmiştir (Daban ve Daban, 2018).

İşgal sonrasında Amerika ve işgale destek veren diğer ülkeler, Irak halkına vaat ettikleri askeri ve demokratik düzeni gerçekleştirememiştir. Tam aksine, Irak'ta istikrarsızlık ve iç karışıklıklar artmıştır. Bu durum, Irak'ta etnik ve mezhepsel farklılıklar üzerinden bir ayrışmanın yaşanmasına neden olmuştur. İstediklerini sağlayabilmek için Temmuz 2003 tarihine kadar bir Amerikalı idareci Irak'ı yönetmiş ve 2004 yılında yönetim Şii Arap Iyad Allavi'nin başında bulunduğu Irak geçici hükümetine devredilmiştir (Okur, 2008:168-172). Bu süreçte gerçekleşen en önemli gelişmelerin başında demokratikleşme adına 30 Ocak 2005 tarihinde yapılan anayasa seçimleri gelmektedir. Ancak bu seçimlerde de istenilen gerçekleştirilememiş ve Sünni Araplar yapılacak olan seçimleri birtakım gerekçelerle protesto etmişlerdir. Süreç içerisinde silahlı direniş hareketine dönüşen bu protestolar sonucunda, Şii Arapların yönetimde ağırlık kazanmalarının önü açılmıştır. Irak Devleti'ni bir federal devlet olmasının önünü açan ve Kürdistan Bölgesel yönetimini tanıyan anayasa, 15 Ekim 2005 tarihinde yapılan halk oylamasıyla kabul edilmiştir (Yeşilyurt, 2013: 410).

Bu süreçte Türkiye-Irak münasebetleri fırsat bulunan her anda geliştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim iki devlet arasında 2008 senesinin 10 Temmuz'unda imzalanan "Ortak Siyasi Bildirgesi" ile "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" kurulmuştur. Bu konsey belirli aralıklarla toplanmış, önemli hususlarda işbirliğine gidilmiş ve çok yönlü anlaşmalar icra edilmiştir. Şimdiye dek 2009, 2014, 2017

yıllarında yapılmış ve bir sonraki toplantının 2023 yılı içinde yapılması planlanmaktadır. Mutabakata varılan anlaşmalarda, taraf olan ülkelerin toprak bütünlüklerine ve egemenliklerine ihtiram edilerek münasebetleri çok yönlü ilerletme ve terörle mücadelede yakın işbirliği içinde olma hususları öne çıkmıştır (<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>). Erkmen'e (2015) göre; bu anlaşmalar istenilen seviyeye taşınamamıştır. Zira siyasi oluşumların daha çok etniksel ve mezhepsel temellendirmeye göre şekillendiği Irak seçimlerinde Türkiye, Sünni ve milliyetçi Araplardan oluşan El-İrakiye koalisyonuna ve Türkmen cephesini desteklemiştir. Duman'a (2017) göre; Şii guruplardan oluşan Ulusal İttifak tarafından Nuri El-Maliki'nin 2010 yılında Başbakan seçilmesi münasebetlerde olumsuz bir dönem başlatmıştır. Türkiye ise buna karşın, yerel ölçekli bir politikaya yönelmiş ve bu minvalde etki oluşturmaya çalışmıştır. Özellikle Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile münasebetler ilerletilmiş ve ekonomiye yönelik olarak birçok enerji ve ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Bu durum Irak merkezi hükümeti ve Türkiye arasındaki münasebetleri durma noktasına getirmiştir. Netice itibariyle Türkiye'nin Irak politikası ekonomi ve güvenlik sacayakları etrafında gelişme göstermiştir.

Öğür, Baykal ve Balcı'ya (2014) göre; Türkiye ve Iraktaki Kürt oluşumlar arasındaki münasebetler göz önüne alındığında, güvenlik temelinde olan ilişkiler son 50 yılda teşriki mesaiye evrildiği açıkça zikredilebilir. Zira uzun seneler Türkiye Iraktaki Kürt politik oluşumlarını kendi Kürt nüfusundan ötürü tehdit olarak algılamıştır. Bunun iki temel nedeni olmuş ve bunların ilki Irak topraklarında ve Kürtlerin yoğun yaşamış olduğu Türkiye sınırında otonom bir Kürt bölgesinin meydana gelmesidir. 2. husus ise, Türkiye'nin doğu illerinde bir Kürt devleti kurmak adına kurulan PKK'nın Irak topraklarındaki varlığı olmuştur. Bu algının değişmesi yine iki temel faktörle gerçekleşmiştir. Bunlar Kuzey Irak'ta özerk bir Kürt devletinin ilan edilmesi ve Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi olmuştur. Özellikle PKK meselesinde bölgesel yönetimle aynı görüşte olunması ve müşterek hareket edilmesi münasebetlerin ilerletilmesini hızlandırmıştır.

Hususiyetle DEAŞ'ın ortaya çıkması ve Irak'ın büyük bir bölümünü işgal etmesi Türkiye'nin önemini her zamankinden daha çok ortaya çıkarmıştır. DEAŞ dönemi ve sonrasında Irak'ta toplumsal ve politik dengenin korunması, Sünni kesimin siyasete dahil edilmesi ve mülteci meselesi gibi hususlar bahse konu artan önemi öne çıkaran temel durumlardır. Bu gelişmelerden farklı olarak, IKBY'nin Kerkük merkezli

tek yönlü attığı adımlar ve yukarıda bahsedilen referandumun 25 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilmesi kararına Türkiye’den büyük bir hata yapıldığı ve bunun çok ciddi neticelerinin olacağı gibi eleştiriler gelmiştir. İlgili referandum gerçekleştirilmeden önce Türkiye sınırda askeri faaliyetler yürütmüş ve ilgili tatbikata ardından Irak’ta katılmıştır. Bunun yanında Türkiye, IKBY için birtakım yaptırımlara gitmiştir. Referandumun gerçekleştirildiği gün Irak Başbakanı El-Abadi Türkiye’ye gelmiş ve münasebetlerin artan biçimde ilerletileceğinin altı çizilmiştir (İbrahim, 2019: 60).

2017 yılındaki IKBY’nin bağımsızlık referandumu aynı zamanda Türk iç politikasının da gündemini meşgul eden temel hadise olmuştur. Nitekim referandum tarihinden önce MHP lideri Bahçeli meseleye dönük sert açıklamalarda bulunmuş ve IKBY’nin Türkmen şehirlerini de muhtevasına alan halkoylamasının kesin bir dille karşısında olduğunu söylemiştir. Buradaki konuşmasında, referandumun bir Kürdistan denemesi ve Türkmenlerle birlikte Türkiye’ye de karşıt olduğunu, bu vakıanın bir savaş sebebi olarak değerlendirilmesi, Türkiye’yi bölmeyi amaçlayan her türlü oluşumun yok edilmesi gerekliliğini söylemiştir. Devamında “milli bekamıza” doğru gelişen tehditlerin imha edilmemesi durumunda son devletimizi muhafaza edilmesinin zorlaşacağını, Ankara ve Diyarbakır’ın huzur bulmasının ancak Halep, Kerkük ve Musul’un huzur bulmasıyla mümkün olacağı “tarihin ve jeopolitiğin” bize nasihatı olduğunu, Türkiye’nin kendi sınırlarından ibaret olmadığını ve Osmanlı bakiyesi topraklara “gönül ve kültür coğrafyası” ifadesini kullanarak, oraların Türk milletinin hafızasında hala vatan olarak kaldığını ve Anadolu’dan ayrı düşünülemez olduğunu kaydetmiştir (MHP, 24 Ağustos 2017).

Cumhurbaşkanı Erdoğan ise, bu referandumun oldukça yanlış bir gelişme ve siyasi acemilik olduğunu ifade etmiştir. Ardından Türkiye ve IKBY arasında tüm giriş çıkışların kapatıldığını, ilave tedbirlerin uygulanacağını ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya giden petrol vanasının kapatılacağını söylemiştir. Aynı zamanda Türk dışişlerinden yapılan bir açıklamada, halkoylamasından sonraki süreçte birtakım terörist unsurların Türkiye’ye karşı bu gelişmeyi istismar edecek eylemlerde ve milli güvenliği zedeleyecek faaliyetlerde bulunulması durumunda uluslararası hukuktan ve meclisin verdiği salahiyyetle gerekli görülen bütün önlemlerin alınacağı kaydedilmiştir (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41383662>). Referandumun neticesi Irak merkezi hükümeti ve uluslararası tepkiler sonucunda arzu edilen şekilde ilan edilememiştir. Akabinde IKYB yönetimi referandum sürecinde Irak merkezi

hükümetiyle beraber İran ve Türkiye gibi sınır komşularıyla bozulan ilişkilerini düzeltme girişimlerinde bulunmuştur. IKBY bundan sonra Irak merkezi hükümetine zorunlu bir bağlılık içinde kalarak yoluna devam etmiştir.

Referandumdan yaklaşık bir ay sonra yani 27 Eylül’de meseleye dönük cereyan eden gelişmelerin ardından Bahçeli, ilgili vakıayı merkezine alan bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında bölgesel yönetimin idaresinde vuku bulan bu gelişme de “namlunun ucunda” Türkiye’nin olduğunu ve yüzyıllara mal olan Türksüz vatan, millet ve devlet oyununun büyük bir konum kazanımı söz konusu olduğunu, Türkmenlerin direnişine ve beka endişesine kimse ses etmese de MHP’nin sessiz kalmayacağını, bu muhtevada “en az 5000 ülkücü gönüllünün” Türkmenlerin bekasını muhafaza etmek için hazır olduklarını zikreden Bahçeli, ardından Irak Türkmenlerinin kimsesiz ve bir başına olmadıklarını ve bir etnik soykırıma ve vatansız bırakılmalarına kesinlikle müsaade edilmeyeceğini, Türklüğün yaşamaya devam etmesine ve bekasını ehemmiyet altına alınması adına her türlü desteğin verileceğini, böylece “Kerkük’ün Türk” kalacağı Türkmenlerin ise rahat bulacağını kaydetmiştir (MHP, 27 Eylül 2017).

5 Mayıs 2019 tarihinde Irak Başbakanı Adil Abdulmehdi geniş bir heyetle Türkiye’yi ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’la görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede bu ziyareti heyette Türkmen parlamenterlerin bulunmasının çok anlamlı bulunduğunu, Irak’ın siyasi birliği ve bütünlüğü, istikrarı ile emniyetinin muhafaza edilmesinin Türkiye’nin temel Irak politikası olduğunu söyleyen Erdoğan, devamında PKK, FETÖ ve DEAŞ terör örgütleriyle müşterek mücadele edilmesi için iki ülke arasında askeri işbirliği anlaşmasının yapılması hususunda mutabakata varıldığını deklare etmiştir (AA, 15 Mayıs 2019). Ardından Türkiye 40 yıla varan PKK saldırılarından kurtulmak için IKBY’nin hükmettiği topraklara coğrafyanın özgünlüğüne göre hareketler tertip etme kararı almıştır. Buradaki temel hedef PKK terör örgütünün etkinliğini kırmak, kaynağında yok etmek ve temizlenen bölgelerde üstler kurarak güvenli bölgeler ilan etmektir. Bu minval üzerine 2019 yılında başlatılan Pençe Operasyonları ara-bul-yok et şiarıyla terörü kaynağında kurutmayı hedeflemiştir. Böylece Irak Başbakanı’nın ziyaretinden sadece 22 gün sonra, yani 27 Mayıs 2019 tarihinde Pençe-1 operasyonu ile başlayan süreç günümüze değin sürdürülmektedir. Bu muhtevada altı Pençe Operasyonları başarıyla tamamlanmış olmakla birlikte Pençe-şimşek, Pençe-yıldırım ve Pençe-kilit operasyonları devam etmektedir. Böylece Türkiye’ye yönelik herhangi bir saldırı ihtimali kaynağında yok

edilmekte ve gidilen bölgede belirli üstler kurarak güvenli alanlar oluşturulmaktadır (<https://www.msb.gov.tr/PenceSerisiOperasyonu>). Arslan'a (2019) göre; Pençe harekatının icra edilmesinde öne çıkan dinamikler bölgesel siyasi konjonktür, Türkiye'nin güvenlik gereksinimleri, askeri icaplar ve PKK terör örgütünün yapılanması olarak belirmektedir.

Pençe-1 operasyonu başlatıldıktan sonra Devlet Bahçeli, Twitter hesabından meseleye dönük paylaşımlarda bulunmuştur. Burada canıyla ve kanıyla bedel ödeyerek vatan kılınan ülkemizin global operasyonların, emperyalist tuzakların, tarihi hesaplaşmaların merkezinde bulunmuş olduğunu, Türkiye'nin bir kısım topraklarında teröristler yuva kurduğunu, terörist faaliyetlerin senelerdir Türkiye'nin emniyetine, birliğine, mevcudiyetine ve dolayısıyla "milli bekasını" doğrudan hedefinde olduğuna dikkat çeken Bahçeli, açıklamalarının devamında MHP'nin Pençe Operasyonlarına ön koşulsuz destek verdiğini, operasyon yapılan Hakurk bölgesinde teröristlere dair her şeyin yok edilmesi gerektiğini, Pençe-1 operasyonunun terörle mücadelede çok önemli bir gelişme olduğunu, Türkiye'nin bu mücadelede haklı olduğunu, operasyonların meşru ve uluslararası hukuka uygun olduğunu, terörün yok edilmesi Türkiye'nin devlet olma mahiyetinin en mühim gayesi olduğunu ve milli bekanın savunulması adına her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olunduğunu vurgulamıştır (<https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/1133389831038484483>).

30 Mayıs 2019 tarihinde MGK toplantısının ardından kamuoyuna sunulan bildiride Türkiye'nin güvenliğiyle alakalı tüm gelişmelerin üzerinde durulduğu ve "milli birlik ve beraberliğimiz ile bekamızı tehdit eden PKK/PYD-YPG, FETÖ" vb. tüm terör örgütleriyle yapılan mücadeleyle ilgili olarak kurula malumat verildiği kaydedilmiş olup, bu bağlamda Kuzey Irak'ı karargâh yapan PKK terör örgütüne karşı sürdürülen Pençe Operasyonları geniş bir şekilde müzakere edilmiştir. Burada Türkiye'nin her zaman olduğu gibi şimdide kararlılıkla terörün üstüne gideceği vurgulanmıştır (MGK, 30 Mayıs 2019).

10 Haziran 2020 tarihinde Iraktaki siyasi gelişmelerle ve Türkmenlerin bu gelişmelerden olumsuz etkilendiği gerekçesiyle, Bahçeli bir açıklama yapma gereksinimi duymuştur. Irak'ta hususiyetle Türkmenlerin mevcudiyetlerini muhafaza etme, milli anılarını ve millet olma şerefini koruma mücadelesi taktir edilecek bir muvaffakiyet olduğunu, fakat Irak'ta hem içtimai hem de politik mecrada Türkmenlerin bir çok haktan mahrum bırakıldığını ve bunun stratejik yanlış olduğunu ifade eden

Bahçeli, akabinde Türk milletinin Irak'taki Türkmenlerin her zaman yanında olduğunu, Irak Türkmen cephesi Başkanı olan Erşat Salihî'nin resmi muhatap olarak kabul edilmesi gerektiğini, Irakta Türkmenlerin temsil edilmemesi durumunda birlik, istikrar, toplumun tüm kesimlerinde dikkate alınan siyasi iradenin oluşmasının zor olduğunu, aynı zamanda MHP'nin Irakta Türkmenlerin olmadığı bir hükümetin güvensiz olduğuna ve geleceğe emin bakılmayacağına inanmakta olduğunu, Irak'ın coğrafi bütünlüğünün Türkmenler olmadan mümkün olmadığını ve tüm bunlar dikkate alınmadığında sorunların bitmeyeceğini ve filli işgalin sona ermeyeceğini zikretmiştir (MHP, 10 Haziran 2020).

BBP Genel Başkanı Mustafa Destici ise, 18 Haziran 2020 tarihinde haftalık basın toplantısını gerçekleştirmiş ve Pençe Operasyonları ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu operasyonların Türkiye'nin sınırlarının korunması ve teröristlerin yok edilmesi misyonuyla yasal savunma hakkı muhtevasında ilerletilmiş olduğunu kaydeden Destici, ardından hiçbir politik oluşumun milli bir konu olan Pençe hareketlerine karşı bir tutum içinde olmaması gerektiğini ve bahse konu operasyonların “bul-yok et-çekil” değil, “temizle-yerleş” anlayışına malik olduğunu vurgulamıştır (Güler, 17 Mayıs 2020).

Türkiye, Irak politikasında daha önce yapılmamış askeri hareketleri icra ederken zaman zaman Iraklı makamlarca bir takım olumsuz açıklamalar gerçekleşmiş olursa da netice itibarıyla, müşterek hassasiyetler ve karşılıklı bağımlılıklar göz önünde bulundurularak münasebetlerin olumlu seyir izlenmesine dikkat edilmiştir. Bu bağlamda, alt seviyede ve bakanlık seviyelerinde birçok temas söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, 17 Aralık 2020 tarihinde dönemin Başbakanı Mustafa El-Kazımi ilişkileri daha ileri bir taşımak için Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'la görüşmüştür. Yapılan görüşmelerden sonra gerçekleştirilen basın toplantısında Kerkük petrolü ve su meselesinin yanında terör konusuna ağırlık verilmiştir. Burada Erdoğan, “Irak'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğü” meselesinde Türkiye'nin duruşunun net olduğunu, etnik köken yada mezhep ayırımı yapmadan Tüm Irak halkının Türk vatandaşlarının kardeşleri olduğunu, uzun bir süreden sonra Irak kabinesinde Türkmen bir Bakan görmenin mutluluk verdiğini, DEAŞ, FETÖ ve PKK ile müşterek mücadelede mutabakata varıldığını, Türkiye, Suriye ve Irak'ta teröre yer olmadığını ve uygun bir vakitte “yüksek düzeyli stratejik toplantı”nın Irakta gerçekleştirileceğini kaydetmiştir. Buna

karşın Irak Başbakanı ise, Irak topraklarında olup Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye koyan hiçbir unsurun varlığına müsaade edilmeyeceğinin ve tüm terör unsurlarıyla memnuniyetle müşterek mücadele edileceğinin altını çizmiştir (Habertürk, 17 Aralık 2019).

24 Nisan 2021 tarihinde Kara Kuvvetleri Harekât Merkezi'ne telekonferansla bağlanan Erdoğan, önce MSB Hulusi Akar'dan sahadaki durumla ilgili bilgi almış, ardından oradaki personele seslenmiştir. Burada “mazisi şanla ve zaferlerle dolu” TSK'mız günümüzde de halkımızın güvenliğine karşı her türlü tehdide karşı sebatla ve kararlılıkla mücadelesini devam ettirmekte olduğunu, “ölürsem şehit kalırsam gazi” şiarıyla devam eden tüm mücadelelerde hiçbir kuvvet Mehmetçiğimizin karşısında varlık gösteremeyeceğini, Türkiye mazisinin her evresinde olduğu gibi günümüzde de mücadelesini tüm insani değerlerden en ufak bir yön değişikliği yaşamadan sürdürdüğünü, bahse konu operasyonların misyonunun Türkiye'nin güney hudutlarında güçlendirilmeye gayret gösterilen terör yapılarının yok edilmesi olduğunu, Türkiye'nin terörü temizlemek ve milletin terör illetinden kurtarmak meselesinde kararlı olduğunu ve bu minvalde yapılan Pençe Operasyonlarıyla bu hedefe ulaşmaya çok kalmadığını söyleyen Erdoğan, ardından Irak'ın kuzey kısmını ana üs olarak kullanan PKK'lı teröristlerden bölgenin temizlenmesi amacıyla “Pençe-Şimşek ve Pençe-Yıldırım” hareketlerinin bir gün evvel başlatıldığını, operasyonların kara ve hava askeri imkanlarıyla yürütüldüğünü ve mevcut ana dek birçok terör unsurunun yok edildiğini, bunların Irak'ın toprak bütünlüğünü halel getirilmeden yürütüldüğünü ve bölgenin barışına hizmet ettiğini zikretmiştir (<https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2442021-16375>).

Bahçeli 26 Nisan 2022 tarihinde Pençe Harekatlarıyla zuhur eden yeni Irak politikasına yönelik geniş bir hitapta bulunmuştur. Konuşmasına MHP ve Cİ'nin halkın bekası, devletin bağımsız istikbali adına tarihi bir vazifeye karşı karşıya olduğunu, Türkiye'nin milli birliği, emniyeti, menfaati, mevcudiyeti ve istikbalini elinden almak isteyenlerin hazır vaziyette olduğunu, aynı tehditlerin aynı soy ve dinden olduğumuz milletlere de yöneltildiği, fakat Fatih'ten 3.Selim dönemine kadar Türk askerinin dilinde olan “kızıl elmaya kadar varız” ifadesinin yeniden vücut bulduğunu söyleyen Bahçeli, akabinde Malazgirt Savaşı'ndan bu yana “vatan tektir adı Türk'tür. Millet tektir adı Türk'tür.” ifadesini kullanmış, “Türk'e kefen biçmeye” meyledenlerin akıbetinin daima hüsrana olduğunu, bu bağlamda Pençe

Operasyonlarıyla teröristlerin Türkiye'ye sızarak saldırı yapacağı tüm yolların kontrol altına alındığını, son aşamada kalan artıkların temizlenmesi için Pençe-Kilit Harekatının başladığını, öldürülen teröristlerin kimliklerine bakılınca birçoğunun ABD, Fransız, Ermeni, İngiliz ve Alman vatandaşlarından oluştuğunun tespit edildiğini, ilgili çok uluslu manzaranın tesadüf olmadığının aşikar olduğunu ve ardında Türk İslam düşmanlığının olduğunu ifade etmiştir. Devamında teröre karşı verilen mücadelenin boynuna haç takanlarla hilalin, haram zihniyetlere karşı helalin ve garbın hizmetkarlarıyla hakka hizmet edenlerin mücadelesi olduğunu ve PKK ve muadilleri olan terör örgütleri hem Türklerin hem de Kürtlerin kanıyla beslenen emperyalistlerin uşaklığını yapmakta olduğunu zikretmiştir (MHP, 26 Nisan 2022).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 20 Nisan 2020 tarihinde gerçekleşen AK Parti Grup Toplantısındaki hitabında, kuzey Irak'ı mesken belirleyen PKK terör örgütünü bölgeden tümüyle silip atmak gayesiyle yeni bir hareketin başlatıldığını duyurmuştur. Bu harekate ise Pençe-kilit adının verildiğini ve Türkiye'nin Irak topraklarında yaptığı her operasyonun hem Irak merkezi hükümeti hem de bölgesel Kürt yönetimiyle eşgüdümlü olarak icra edildiğini, bu askeri hareketlerin Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı olmadığını, aksine Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlamakla beraber Irak'ında toprak bütünlüğü ve siyasi beraberliğini muhafaza etmek gayesinde olduğunu, Türkiye'nin 40 senedir sınır komşusu olan devletlerden bu terör örgütlerini temizlemesini beklediğini, sınır dışında teröristlerin her türlü imkanı bulması nedeniyle içeride verilen mücadelenin akamete uğratıldığını ve bu sebeple artık ilgili hareketlerin yapılmasının kaçınılmaz olduğunu, bu hareketlerin hem iç hem de dış olmak üzere bir bütünlük halinde değiştirilen terörle mücadele anlayışının ve milli güvenlik taktiğinin dış ayağındaki mahsulü olduğunu, içeride tüm kolluk kuvvetleriyle dışarıda ise bahse konu hareketlerle terörün alan ve manevra kabiliyetinin minimum seviyeye getirildiğini, Türkiye'nin gönül sınırları mevcut hudutlarını aştığını ve bu haseple yakın coğrafyada ortaya çıkan sorunların Türkiye tarafından göz ardı edilemeyeceğini, bu bağlamda hiçbir menfaat gözetmeden zalimlere karşı mazlumların yanında olmanın Türkiye'nin hem medeniyet hem de tarihi sorumluluğu olduğunu söylemiştir

(https://mk.gov.tr/GalleryFiles/242/Beraber_Y%C3%BCr%C3%BCd%C3%BCk_Bi_z_Bu_Yollarda_11_-_09a21815-83cb-4fe7-98ea-d13d7b79ef22.pdf).

Özcan'a (2019) göre; Türkiye, İran ile ABD gibi ülkelerden farklı olarak, Irak'ta pozitif bir siyaset izlemektedir. Tarihsel bakımdan Türkmenler, Türkiye ve Irak arasında bir köprü oluşturmakta olup, iki ülke arasında tarihsel bir birlikteliği temsil etmektedirler. Türkiye'nin Irak siyasetinde iktisat ve güvenlik olmak üzere iki belirleyici faktör öne çıkmaktadır. Türkiye'nin Irak siyaseti daha 1980'li yıllardan güvenlik merkezli ilerleme kaydetmiştir. 2005 yılında yapılan halkoylamasından sonra Irak federasyon devlet yapılanmasına evrilmiştir. Türkiye bir süre temkinli yaklaşmış olduktan sonra münasebetlerine merkezi hükümeti ve bölgesel yönetim olmak üzere iki saç ayakta yürütmüştür. Yapılan operasyonlar ile Türkiye bir işgal planı içinde değildir. Aksine her iki ülkenin egemenliğine zarar veren terör örgütlerinin yok edilmesi Türkiye'nin temel misyonudur.

Sonuç olarak, Türk toplumu ve siyasası 1699 Karlofça Antlaşmasından bu yana sürekli bir toprak kaybetme endişesi içinde yaşayagelmıştır. Osmanlı'dan, Cumhuriyete bakiye kalan bu endişe, günümüzde güvenlikçi olarak tanımlanan anlayış içinde kendine yer bulmuştur. 1980'lerden itibaren Türkiye'de bu yaklaşıma en çok Kuzey Irak'ta alan bulan ve Türkiye'nin doğu illerinde Komünizm temelli bir Kürt devleti kurmak için oluşturulan PKK terör örgütüyle mücadele çerçevesinde değinilmiştir. Hususiyetle bu sebepten ötürü Türkiye, Irak'taki tüm gelişmeleri hassasiyetle takip etmiştir. 2002 yılında AK Parti'nin Türkiye'de iktidara gelmesi geleneksel Irak politikasında değişikliğe gidilmesine vesile olmuştur. Bölgede kurulan özerk Kürt devletiyle münasebetler geliştirilmiş ve tarihsel olarak bir ölçüde sadece Özal döneminde kısmen vuku bulan Kürt oluşumlarıyla işbirliğine gidilmiştir. Ancak ilgili teşriki mesai durumu PKK'ya karşı müşterek mücadele etme temel esası üzerine kurulmuştur. Bölgesel yönetimle bu minvalde yürütülen işbirliği yukarıda açıklanan referandum döneminde olumsuz yönde seyir izlese de ilerleyen dönemlerde özellikle Pençe Harekatlarının icra edilmesinde yeniden iyileştirildiği gözlemlenmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Cİ'yi oluşturan siyasi oluşumlar hem iç hem de dış politikaya yönelik açıklamalarda bulunulmuş ve Türkiye'nin gerek söylem gerek eylemsel olarak tutumunun haklılığı savunulmuştur.

MHP lideri Bahçeli'nin açıklamalarında 3 husus ön plana çıkmaktadır. Bunlar, Kuzey Irak'ta zaten rahatsız olunan bölgesel yönetim modelinden daha öteye gidilmesi endişesi, yani bölgesel yönetimden bağımsız bir devlete gidilmesi, Cumhuriyetin kurulmasından sonra istemeden Irak'a bırakılan Türkmen bölgesi ve

bölgedeki Türkmenlerin varlık mücadelesi ve son olarak, Irak topraklarında etkinlik kazanan PKK'nın bölgedeki varlığıdır. Bu sebeplerden ötürü Bahçeli, hükümetin verdiği her türlü operasyon kararına peşinen destek verdiğini defaatle bildirmiştir. Yukarıda bahsedilen halkoylaması sürecinde Kerkük ve öteki Türkmen bölgelerinin de referanduma dahil edilmek istenmesine karşın, açık ifadelerle bunun yapılmasına müsaade edilmeyeceğini kaydetmiştir. Zira gönül coğrafyası söylemi altında genelde bölgedeki tüm halkla olan tarihi birliktelik, özelde ise Türkmenlerle olan tarihi ve etnik ortak paydalarına atıfta bulunmuş ve ilgili bölgeyi Anadolu'dan ayırt etmediklerinin altını çizmiştir. Gerekirse ülkücülerin Türkmenlere destek vermesi için bölgeye gönderileceğini ve Kerkük'ün Türksüzleştirilmesine, Türkmenlerin ise vatansızlaştırılmasına müsaade edilmeyeceğinin üstünde durulmuştur. Pençe operasyonları gerçekleştiğinde ise, Bahçeli'nin söylemleri bölgedeki PKK varlığının Türkiye'nin temel beka meselelerinin başından geldiğini, buradaki terörist unsurların temel amacının Türkiye'yi parçalamak olduğunu, etkisiz hale getirilen PKK'lıların birçoğunun batılı devletlerin kimliğine sahip olduğunu, bu çok uluslu manzaranın Türk-İslam düşmanlığından kaynaklandığı gibi ifadeler etrafında gelişmiştir. Bahçeli bu ifadelerden yola çıkıldığında, bölgede yaşanacak siyasi bir değişikliğin, yani Kürdistan'ın kurulma endişesi MHP'nin kuruluşundan günümüze en temel ideolojik kaygısı olmuştur. Güvenlikçi tutum denilen bu anlayış Türk milliyetçiliğinin değişmez temel referanslarındandır. Öte yandan gerek Irak'ta bulunan Türkmenler gerek Türkiye toprakları için var olan statükonun muhafaza edilmesi, Türkiye'nin ve bölgedeki halkın tarihsel birliktelikleri ve müşterekleri gibi muhafazakâr tutumlarda fark edilir ölçüde zikredilmiştir. Bununla birlikte, Türkmenler hususunda bahis geçtiğinde Türkçü cereyanı çağıran ifadeler istimal edilmiştir. Hülasa Türklüğün bekası ve devletin bekası çerçevesinde geliştirilen Irak politikasına yönelik Bahçeli'nin söylemleri, Türkçü damarın ön plana çıktığı muhafazakâr-milliyetçi bir ideolojide buluştuğu gözlemlenmiştir.

Erdoğan'ın söylemlerine bakıldığında, ilk etapta bölgedeki siyasi değişimleri Türkiye'nin lehine değiştirilmesine gayret edildiği, bunun için hem Irak merkezi hükümeti hem de IKBY ile münasebetlerini geliştirmeye çalışıldığı, Türkiye'nin kısa, orta ve uzun vadede yürürlüğe koymayı amaçladığı teröre karşı hamlelerine bu iki tarafla olan çok yönlü hususiyetle iktisadi ilişkileri vasıtalılaştırarak ulaşmanın hedeflendiği fark edilmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye iktisadi ilişkilerini

geliştirerek hem ekonomik fayda elde etmekte hem de bölgede Türkiye'nin ali menfaatlerine zarar verecek bir siyasi hamleye karşı ilgili ilerletilmiş iktisadi gelişmeleri koz olarak kullanmayı öngörmektedir. Bunun en açık örneği referandum süreci olmuştur. Zira Türkiye'den giden hiçbir açıklamayı ciddiye almayarak referandumu gerçekleştiren IKBY yönetimi, Türkiye'nin sınırdaki askeri tatbikatlarının yanında gümrük kapılarını ve petrol vanasını kapatma gibi ilave yaptırım kararlarından sonra geri adım atarak ortaya çıkan sonucu ilan etmekten vazgeçmiştir. Ardından gerçekleşen Pençe Operasyonlarında, IKBY ile teşriki mesai halinde hareket edilmiştir. Bulduğu her fırsatta Türkiye'nin Irak politikasında temel hassasiyetin Irak'ın siyasi beraberliği ve coğrafi bütünlüğü olduğuna dikkat çeken Erdoğan, hareketlerin Kuzey Irak'ta yuvalanan ve Türkiye'yi bölmeyi amaçlayan PKK'ya karşı yürütüldüğünü kaydetmiştir. Hülasa hareketlerin Türkiye'nin varlığını, birliğini ve mevcudiyetini muhafaza etmek için yapıldığı anlatımı hakimdir. Bu bağlamda Erdoğan'ın Irak politikasındaki temel parametresinin esasen T.C. devletinin bekası anlayışı olduğu söylenebilir. Bu anlayış çerçevesinde Irak politikasında kimi zaman IKBY, kimi zaman merkezi hükümetle ilişkiler ilerletilmiştir.

Bunun yanında, ABD işgalinden sonra İran destekli Şii siyasilerin yönetimde giderek etkin olması ve Sünni'ler karşı yapılan olumsuz davranışlara karşı Türkiye, Sünni siyasi oluşumlarının Irak siyasetinde söz sahibi olmaları için çaba sarf etmiştir. El-Maliki dönemindeki Irak merkezi hükümetinin Şii eğilimli mezhepsel tutumu ve Türkiye'nin Sünni'lere açıktan verdiği destek bu duruma güzel bir örnek mahiyetindedir. Burada görülmektedir ki, Türkiye'nin Osmanlı'dan miras kalan Sünni-İslam dünyasına liderlik etme mefkûresi Irak politikasına da sirayet etmiştir. Iraktaki Türkmenlerin durumuyla ilgili olarak, MHP kadar belirgin olmasa da gerekli görüldüğünde veya muayyen bir hadise vuku bulduğunda “Soydaşlarımız” tanımlamasının daha yaygın olarak kullanımı tercih edilerek, Türkmenlerin lehine girişimlerde bulunulmuştur. Bu ifadeler ışığında, AK Parti'nin Irak politikası parametreleri olarak merkezi hükümetle olan ilişkilerde tarihsel birliktelik, Şii baskıcılığına karşı Sünnilerin desteklenmesi gibi Neo-Osmanlıcı çizgiyi benimsediği gözlemlenmiştir. Öte yandan IKBY yönetimiyle olan münasebetlerde daha çok PKK ile mücadele ön plana çıkmakla birlikte, Iraktaki Türkmenlere atıf yaparak soydaşlarımız ifadesinde karşılık bulan mücerret bir milliyetçilik zuhur etmekte olup, geliştirilen ilişkilerin bölgede Türkiye'nin aleyhine siyasi bir değişimin yaşanmaması

üzerine inşa edilmiştir. Bu durum tam anlamıyla devletin bekası söyleminde karşılık bulmaktadır. Netice itibariyle AK Parti'nin Irak politikasındaki Neo-Osmanlıcı politikaları, devletin bekası söylemi, tarihi ve İslami birliktelik ve soydaşlık anlatımı muhafazakâr tonu öne çıkan muhafazakâr-milliyetçi cereyana hizmet etmektedir.

2.2.4. Suriye Operasyonları

Suriye adı, tarihi ve kültürel açıdan önemli bir Orta Doğu bölgesine verilen isimdir. Bu bölge, bugünkü Suriye Arap Cumhuriyeti'nin yanı sıra, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin ve Türkiye'nin güneydoğu kesimlerini de kapsar (Hitti, 1970).

Suriye adının kökeni, Antik Yunan dilindeki "Suria" kelimesine dayanmaktadır. Suriye kelimesinin tam anlamı, "Yükselen güneşin ülkesi" olarak tercüme edilebilir. Bu terim, eski çağlarda bölgedeki toprakların yüksekliği ve doğu yönünde yer alması nedeniyle kullanılmıştır. Ayrıca, bölgenin antik çağlardan beri önemli bir kültür merkezi olması da "Yükselen" kelimesinin bu terime dahil edilmesinde etkili olmuştur (Dumper ve Stanley, 2007). Diğer taraftan Suriye'nin İpek Yolu'nun bir kısmını içeren stratejik bir konumda yer alması, tarih boyunca pek çok kültürün etkisi altında kalmasına vesile olmuştur. Bu nedenle, Suriye adı, tarihi ve kültürel açıdan zengin bir bölgeyi ifade etmektedir (Renan, 1964).

Suriye toprakları, 634 yılında İslam devletinin egemenliği altına girmiştir. 12. asrın ikinci yarısından itibaren Türklerin hâkimiyeti altına giren bölge 1516 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmış ve Şam eyaleti adını almıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması ile 1918 yılında önce İngiltere'ye, daha sonra da Fransa'ya bırakılan bölge de Halep, Şam, Lazkiye, Cebel Dürz ve İskenderun şehirlerinde özerk hükümetler kurulmuştur. Haziran 1939 tarihinde ise, İskenderun sancağı Türkiye'ye katılma kararı almıştır. 1941 yılına gelindiğinde ise, Fransız kuvvetlerinin geri çekilmesiyle Suriye Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuşmuştur (Commins, 2012).

Suriye, 1940 ve 50'li yıllar boyunca ihtilallerle gelen başkanlar tarafından yönetilmiş ve aralarında Türk asıllı Şükrü Kuvvetli de bulunmaktadır. 1958 yılında Mısır ile Suriye'yi birleştiren Birleşik Arap Cumhuriyeti denemesi yapılmış ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu olayın ardından Baas Sosyalistleri Suriye yönetimine büyük oranda hâkim olmuş, aynı zamanda iç iktidar mücadelesi 1960'lı yıllar boyunca devam etmiş ve 13 Kasım 1970 tarihinde Hafız Esat yönetimi ele geçirerek Suriye'de tek söz sahibi durumuna gelmiştir (Batatu, 2012). Hafız Esad yönetiminde Suriye oldukça otoriterleşmiş ve 2011 yılında vuku bulan Arap baharına kadar Esad ailesinin

Suriye üzerindeki hakimiyeti tartışmasız devam etmiştir (Khadduri, 2013). Arap baharının Suriye'ye sıçramasıyla başlayan iç savaş, ülkeyi büyük ölçüde tahrip etmiş ve yüz binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Günümüzde hala devam eden iç savaşın sona ermesi için çeşitli barış girişimleri yapılmış, ancak şu ana kadar kalıcı bir çözüm bulunamamıştır (Seale, 2012).

1967 ve 1973 yıllarındaki Arap-İsrail savaşları sonrasında Golan Tepeleri ve Kunaytra, İsrail tarafından işgal edilmiştir. 31 Mayıs 1974 Antlaşması'nın ardından Kunaytra Suriye'ye geri verilmiştir. Lakin Golan Tepeleri stratejik bir konuma sahip olduğundan İsrail'ce Suriye'ye verilmek istenmemiş ve bu durum iki ülke arasında devam eden sorun olmayı sürdürmektedir (Hinnebusch, 2012).

Esad yönetimi, Suriye için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Esad, tüm Nasırcılar, sosyalist ve komünist partileri bir araya getirmeye çalışmıştır. Daha iktidarının ilk başlarından itibaren Hafız Esad yönetimi tutumları gereği başta Müslüman Kardeşler olmak üzere güçlü bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Bahse konu tutumlardan ön plana çıkanlar arasında İslam'a karşı olan uygulamalar olduğunu zikretmekte yarar vardır. Örneğin devletin resmi dininin İslam olarak belirtilmemesi, İslamcı muhalefetin tepkisini çekmiştir. Böylece Suriye'de iktidar muhalefet ilişkisi çatışma haline evrilmiş, Müslüman Kardeşlerin radikal kanadı olan "İslami Kurtuluş Hareketi" ve yönetim arasında 1979-1982 yıllarında şiddetli vakıalar cereyan etmiştir (Lesch, 2012).

1980'lerden itibaren Esad ailesi içinde yönetimi ele geçirmek için gizli bir mücadele başlamış ve Esad, kardeşleri Cemil ve Rıfat'ı Avrupa'ya sürgüne gönderirken, yerine oğlu Beşşar Esad'ı hazırlamıştır. Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000 tarihinde kalp krizi geçirerek ölmesi ile oğul Beşar Esad Suriye'nin yeni Devlet Başkanı olarak vazifesine başlamıştır (Hinnebusch, 2002). Böylece Suriye'nin tarihsel sürecine kısaca değinilmiş ve bundan itibaren anlatıma Türkiye-Suriye ikili ilişkileri nazarından devam edilecektir

Suriye, Türkiye'nin en uzun sınıra (877 km) sahip olup Türkiye kara sınırlarının %31,8'ini oluşturmaktadır. 1517 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiş olan Suriye, tam 403 sene boyunca Osmanlı tarafından yönetilmiştir. İmparatorluğun yıkılması ile manda idaresine giren Suriye 1946 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur (Kürkçüoğlu, 1972:6-7). 1. Dünya Savaşı patlak verdiğinde coğrafik dengeler tamamen değişmiş, Osmanlı parçalanmış ve Türk askeri

tüm Orta Doğuda olduğu gibi Suriye’den de çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Yeni süreçte T.C. devletin komşusu konumuna gelen Ortadoğu /Yakındoğu coğrafyası, büyük güçler tarafından etnik ve dini yapısı göz önünde bulundurularak, sınırları yapay kargaşaya mahal verecek şekilde dizayn edilmiştir. Bundan dolayı genel mahiyette bölge, son bir asırlık periyotta tehdit, iç savaş, kaos ve terör gibi çeşitli şekillerde istikrarsızlıklara sahne olmuştur (Demir, 2021).

Türkiye-Suriye ilişkileri tarihsel süreç içerisinde, Suriye yönetimlerinin Hatay’ı geri istemeleri ve su sorunu çerçevesinde gelişmiştir. Ancak 1984 yılında PKK’nın Türkiye’ye karşı terör eylemlerinde bulunması, PKK’lıların ve elebaşlarının Suriye’ye yerleşmesi ve bu devletten her türlü desteği görmesi sorunlara yenisini eklemiş ve bu durum doksanlı yılların sonlarına doğru az kalsın savaşa sebebiyet verecek hale gelmiştir. Ancak başka devletlerin araya girmesi ve Türkiye’nin uyarıları Suriye yönetiminde karşılık bulmasıyla krizden dönülmüş ve 20 Ekim 1998 tarihinde ikili münasebetlerde bir dönüm noktası olarak değerlendirilen Adana Protokolü imzalanmıştır. Bu protokol PKK terör örgütüne karşı mücadelede teşriki mesai halinde olmayı hedeflemiştir (Uçarol, 2019: 784-787). Fakat bu gelişmeyle münasebetler daha ileriye evrilmiş ve farklı boyutlar kazanmıştır. Böylece ilgili tarihten itibaren münasebetler güvenlik, ekonomi, siyasi, kültür ve diğer alanlarda ilerleme kaydetmiştir (Dışişleri Güncel, 1998:137). Bundan sonra dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in 2000 yılında vefat eden Hafız Esad’ın cenaze törenine katılması ve burada oluşturulan intiba normalleşme sürecini ilerletmiştir (Tayyar, 2008).

Esasen iki ülke ilişkileri, Hafız Esad’a nazaran daha modern bir görünüm ortaya koyan Beşar Esad’ın (MFA, 14 Haziran 2017) Suriye Devlet Başkanlığı koltuğuna oturması ve bundan iki yıl sonra Türkiye’de AK Parti’nin tek başına iktidara gelmesi ve Türk dış politikasına yeni bakış açısı kazandırmasıyla hızlanmıştır. Bu olumlu atmosfer neticesinde Ocak 2004 tarihinde Beşar Esad Türkiye’yi ziyaret etmiş ve bu gelişme 57 yıldan sonra Suriye tarafından devlet başkanı düzeyinde Türkiye’ye yapılan ilk ziyaret olması bakımından önem arz etmiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerinde başlayan normalleşme iktisadi anlamda da kendini göstermeye başlamıştır (Öncel ve Akar, 2000). Böylece hem Türkiye ilgili ülke üzerinden Ortadoğu pazarına açılmaya başlamış hem de Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi ve 2004 yılında AB ile

imzalanan Ortaklı Anlaşması ile Suriye ekonomisinde olumlu yönde kayda değer bir değişim gerçekleşmiştir (GSPA, 2009).

Türkiye-Suriye münasebetlerine bu zaviyeden bakıldığında; iki ülke arasında artan karşılıklı ziyaretler ve karşılıklı güven duygusu ekonomik olarak 1 Ocak 2007 tarihinde imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması ile taçlanmıştır. Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle ikili ticaret hacminde kayda değer artış yaşanmış ve ticaret hacmi 2006 yılındaki 796 milyon dolardan 2010 yılında 2,5 milyar dolara yükselmiştir (Syrianfinance, 14 Aralık 2018). Ayrıca 16 Eylül 2009 tarihinde Türkiye-Suriye Stratejik İşbirliği Konseyi Beşar Esad'ın Türkiye'ye düzenlediği ziyaret sırasında imza edilmiştir. Burada Beşar Esad iki ülke arasında var olan diyalog ve güveni stratejik düzeye çıkarmak istediklerini belirtmiştir (Veysel, 2009). Buna binaen aynı yıl imzalanan Vize Muafiyeti Anlaşması sonucu, Türkiye ile Suriye arasındaki turistik ziyaretlerin sayısı iki kattan fazla artmıştır (Duran, 2011, 511-512).

2011 yılında Arap coğrafyasını etkisi altına alan ve yönetimlere karşı halkların ayaklanmaları Suriye'ye sirayet etmesi istikrarı bozmuş ve dönüşü olmayan bir iç savaşı getirmiştir. Arap Baharı tanımlaması yapılan bu vakia normalleşen Türkiye Suriye münasebetlerini zedelemiştir. Türkiye olayların başlamasından itibaren Suriye'deki gelişmeleri "Kendisinin iç meselesi" olarak addetmiştir (Amerika'nın Sesi, 7 Ağustos 2011). Buna binaen rejime siyasi ıslahatlar yapması gerektiği çağrısını yaparak yapıcı bir tutum sergilemiştir. Esad rejimi konusunda Türkiye'nin reform beklentileri, dönemin hem Dışişleri Bakanı Davutoğlu hem de dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın çabalarına rağmen gerçekleşmemiştir. Bundan sonra Türkiye, Erdoğan'ın ABD ziyareti sonrasında rejime karşı 9 ekonomik yaptırım kararı almıştır. Türk Hükümeti'nde Esad'ın gerçek reformlar yapma konusunda ciddi olmadığı veya reformları yapacak gücü bulunmadığı fikriyatı söz konusu olmuş ve böylece muhalif kesimle hareket etmeye başlamıştır. Bu süreçten sonra Türkiye, Esad rejimini kendi halkını öldüren zalim bir dikta olarak tanımlamıştır.

Bundan sonraki süreç münasebetlerin giderek bozulduğu bir ortama evrilmiştir. İç savaşın etkisiyle çeşitli küresel aktörlerce desteklenen PYD ve IŞID gibi terör örgütlerinin özellikle Türkiye sınırında etki alanı kazanması, bahse konu terör örgütlerinin Türkiye'ye karşı gerçekleştirdikleri saldırılar, Esat rejiminin ve terör örgütlerinin zulmünden kaçan sivillerin Türkiye sınırlarına akın etmesi ve küresel aktörlerce PKK/PYD terör örgütüne Suriye'nin kuzeyinde bir devlet kurma girişimlerinin anlaşılması üzerine; Türkiye sınırlarını ve toprak bütünlüğünü muhafaza

etmek, bölgede demografik bir değişikliğin gerçekleşmemesi ve istikrar ile sükuneti sağlamak adına Kuzey Suriye'ye hareketler icra etmeyi kararlaştırmıştır.

Türkiye günümüze değin bölgeye toplamda beş askerî harekât düzenlemiştir. Bunların ilki 15 Temmuz kalkışmasından kısa bir süre sonra gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekatıdır. Bahse konu harekât, 24 Ağustos 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı basın açıklamasındaki “TSK öncülüğünde BM Antlaşması 51. maddesinden doğan meşru müdafaa hakkının kullanmak suretiyle Fırat Kalkanı Harekâtının başlatıldığı ilan edilmiştir” (msb.gov.tr) ifadeleriyle dünya ve Türk kamuoyuna duyurulmuştur. Fırat Kalkanı Harekâtı, Türkiye'nin iki yıl boyunca terör saldırılarına hedef olduğu bir sonucu olarak gerçekleştirilmiştir. Devamında gerçekleştirilen hareketler ise, 8 Ekim 2017 tarihinde İdlib operasyonu, 20 Ocak 2018 tarihinde Zeytin Dalı Harekâtı, 9 Ekim 2019 tarihinde Barış Pınarı Harekâtı ve 27 Şubat 2020 tarihinde gerçekleştirilen Bahar Kalkanı Harekatı'dır. Bu bağlamda Suriye ve Irak sınır ötesi hareketin uzatılması için hükümetin meclise getirdiği tezkereye AK Parti, MHP, İYİ Parti evet oyu kullanırken ana muhalefet partisi CHP ve HDP hayır oyu kullanarak karşı çıkmışlardır (Euronews, 28 Ekim 2021).

Fırat Kalkanı Harekâtı sonrasında Türk kamuoyunun ve siyasetinin Suriye meselesine bakışı ilgili hareketler çerçevesinde gelişme göstermiştir. Harekatların yapılması ve yürütülmesine yönelik hükümetinde içinde olduğu Cİ her türlü desteği verirken, Mİ'de muhtelif bakış açıları söz konusu olmuştur. Bundan sonra Cİ'nin Suriye politikasının ana omurgasını oluşturan bahsi geçen hareketler çerçevesinde söylemler gelişmiştir.

Fırat Kalkanı Harekatının başlamasından bir gün sonra yani 25 Temmuz 2016 tarihinde MHP lideri Devlet Bahçeli ilgili gelişme özelinde açıklama yapmıştır. Burada senelerdir süren Suriye iç savaşının Türkiye'nin hem iç hem dış güvenliğine karşı büyük tehdit oluşturduğunu, Türkiye'nin hudutlarında olan bölgeleri PKK'nın Suriye kolu olan PYD'nin ele geçirdiğini, Irak'tan sonra Suriye'de de özerk bir bölge ilan edip ileride bağımsız bir devlet olma girişiminin ilk ayağı olduğunu, bunun İran ve Türkiye'yi de ihtiva ettiğini ima eden “Dört parçalı büyük Kürdistan” projesini hayata geçirilme misyonunu taşındığını zikretmiş, ardından bu hareketin temel hedefi PKK'nın oluşturduğu kantonların arasında bulunan IŞİD'in hakimiyetindeki bölgenin hem kurtarılması hem de PKK'nın burayı da ele geçirip bir terör koridoru oluşturmaya engel olmak olduğunu ve MHP'nin bu harekate koşulsuz destek verdiğini kaydetmiştir (MHP, 24 Ağustos 2016).

Cumhurbaşkanı Erdoğan 2 Eylül 2016 tarihinde sorulan sorular üzerine Fırat Kalkanı Harekatının temel misyonunu şöyle açıklamıştır;

“Sınır bölgemizdeki terör örgütlerinin ülkemiz, vatandaşlarımız için bir tehdit olmaktan çıkarılmasıdır. Cerablus’tan, sınır bölgemizdeki Suriye’nin kuzeyindeki şehirlerden sürekli olarak şehirlerimize roketlerle yapılan saldırıları biz duymamazlıktan gelemeyiz. 100’ü aşkın insanımızın bütün bu atılan roketler neticesinde ölmüş olduğu sınır bölgesindeki şehirlerimizi biz bir kenara bırakamayız. Hiç kimse bizden güney sınırımızda bir terör koridorunun oluşmasına rıza göstermemizi beklemesin.” (TCCB, 2 Eylül 2016).

Bundan sonra uluslararası koalisyon yapısıyla iletişimde kalarak hareketlerin devam ettirileceğini kaydeden Erdoğan, Türkiye’nin Suriye topraklarına yerleşme gibi bir amacının olmadığını söylemiştir (TCCB, 2 Eylül 2016). Erdoğan’ın ifadelerinde bölge ile ilgili olarak endişeler dile getirilmiştir. Her ne olursa olsun Türkiye’nin güney hudutlarında bir terör varlığına müsaade edilmeyeceği düşüncesi öne çıkmaktadır. Burada kendinden olanı koruma ve terörün gerçek amacının T.C. devletini parçalamak olduğu mülahazasıyla hitapta bulunan Erdoğan, temelde milletin huzuru ve devletin bekası vurgusunu yansıtmıştır.

Erdoğan’ın yukarıdaki açıklamasından sonra, birer yıl arayla İdlib Operasyonu ve Zeytin Dalı Harekâtının yapıldığına şahitlik edilmiştir. Cİ’nin resmi olarak ilan edilmesinin ardından ise hareketler durmamış ve aksine sürdürülmüştür. Bu itibarla Cİ vücuda geldikten sonra Suriye’ye gerçekleştirilen ilk operasyon Barış Pınarı Harekâtı olmuştur.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, harekât emrini MSB Hulusi Akar’a telefonla yapılan görüşmede vermiş ve görüşmenin görüntüleri kamuoyu ile paylaşılmıştır. Burada gerçekleşecek olan operasyonun amacının çok açık olduğunu ve kesinlikle sivillere yönelik olmadığını kaydeden Erdoğan, gayenin terör koridorunu yok edip barış koridorunu hayata geçirmek olduğunu, kuzey Suriye’ye barışı ve sükuneti getirmek olduğunu, bunun Türkiye’nin güvenli bölge gayesi olduğunu ve neticede Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin bu güvenli bölgelere gönderileceğini kaydetmiştir (AA, 9 Ekim 2019). Ardından Twitter hesabından bu gelişmeyle alakalı olarak paylaşımında bulunmuş, Türkiye’ye yönelik “Terör tehdidini bertaraf edeceğiz” ifadesini kullanmış ve aynı zamanda mültecilerin bu bölgelere geri gönderileceğini, Suriye’nin coğrafi bütünlüğünü sağlanacağını ve terörden temizleneceğini paylaşmıştır (<https://twitter.com/RErdogan/status/1181920482964250624>).

9 Mart 2019 tarihinde icra edilen harekatın ilk günü MHP lideri Bahçeli açıklamalarda bulunmuştur. Harekatın Türkiye’nin güney hudutlarında gerçekleştirilmek istenen terör koridoru ve terör devletinin yok edilmesi gayesiyle

yapıldığını, bu hareketla Türkiye “Bekasını ve milli varlığını” tehdit eden teröristleri etkisiz hale getireceğini ifade etmiş, akabinde bunlarla hem terör örgütlerinin hem de onları besleyen emperyalistlerin oyunlarının bozulacağını ve Türkiye’nin daha önce ender rastlanan bir var olma mücadelesi içinde olduğunu kaydetmiştir (MHP, 9 Ekim 2019).

Operasyonun başladığı gün BBP Genel Başkanı Mustafa Destici ise bir basın toplantısı gerçekleştirmiştir. Burada Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Barış Pınarı Harekâtını ilan ettiğini, operasyonun Türkiye’yi terörist faaliyetlerini yok etmek, sığınmacıları güvenli bölgelere aktarmak ve Suriye’nin yanında tüm bölgenin sulha kavuşmasını sağlamak gayesini taşıdığını ifade etmiş, bu operasyonların kesinlikle bir işgal girişimi olmadığına dikkat çekmiştir. Ardından Suriye iç savaşını Türkiye’nin başlatmadığını, bunun bir küresel operasyon ve Amerika ile Siyonizm’in müşterek operasyonu olduğunu, bu vesileyle Avrupa Birliğinin samimi olarak Türkiye’yi desteklemesi gerektiğini dile getirmiş ve son olarak iç politikada bulunan bazı siyasi oluşumların ortaklarını üzmemek için gerekçeli olarak teskereye evet dediklerini, onlardan ziyade Türk milletinin tüm inancıyla hareketi desteklediğini ve hareketin en asgari Kıbrıs Barış Harekâtı ehemmiyetinde olduğuna altını çizmiştir (AA, 9 Ekim 2019).

Barış Pınarı Harekâtı’nın ardından günümüze değin sadece Bahar Pınarı Harekâtı gerçekleşmiştir. Bahse konu harekât öncekiler gibi belirli bir ön hazırlık yapılmasının aksine ani olarak gelişmiştir. Çünkü Beşar Esad yönetimi, Astana ve Soçi antlaşmalarını yok sayarak İdlib bölgesine saldırı düzenlemiş, belirli bir alanı hakimiyeti altına almıştır. Sınırlarına yönelik yeni bir kitlesel göçü engellemek adına gayret gösteren Türkiye, yapılan anlaşmaların muhtevası gereği İdlib bölgesine birçok “Ateşkes gözlem noktası” bulundurmıştır. 27 Ocak 2020 günü çatışma ortamı devam ederken, Türkiye’nin bir gözlem noktasına Esad yönetimindeki askerler saldırı düzenlemiş ve 33 Türk askeri burada şehit olmuştur (AA, 29 Aralık 2020). Bunun üzerine MSB’den yapılan açıklamaya göre, Esad yönetiminin saldırılarına son vermek, bölgedeki TSK personellerinin emniyetini sağlamak, saldırılar sonucu Türk hudutlarına doğru gerçekleşecek göçü durdurmak ve İdlib’te bulunan halkın emniyetini sağlamak adına; TSK’nın uluslararası yasalar ve BM sözleşmesi 51. umdesinde bulunan meşru müdafaa hakkı bağlamında, Bahar Kalkanı Harekâtının yapılmaya başlandığını ilan etmiştir (<https://www.msb.gov.tr/BaharKalkani>).

Olayların daha yeni başladığı 11 Şubat 2020 tarihinde Devlet Bahçeli, Esat yönetiminin saldırılarında 5 askerimizin şehit olmasına sert açıklamalarda bulunmuş ve Türkçü anlayışın temel mottolarından olan “Türkün Türkten başka dostu yoktur” sözlerinin öne çıktığı şu ifadeleri kullanmıştır;

“Diyorum ki, yansın Suriye, yıkılsın İdlib, kahrolsun Esad. Ocağımıza ateş düşürenlerin ocağı söndürülsün. Evlatlarımızı toprağa serenlerin hayat pınarları kurutulsun. Bugünün konusu hukuk mukuk değildir, zalimlerin tepesine Türk milletinin çelik iradesi inmelidir. Bilinsin ki, Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur. Bir Türk de dünyaya bedeldir. Nitekim muhtaç olduğumuz kudret damarlarımızdaki asil kanda gizlidir... Türkiye’imiz yüksek risk ve tehlikelerle karşı karşıyadır. Hainler milli varlığımızı tehdit etmektedir. PKK/PYD/YPG/FETÖ/DEAŞ/ESAD ve emperyalist çevreler Türkiye’nin kuyusunu kazmaktadır.” (MHP, 11 Şubat 2020).

12 Şubat 2020 tarihinde partisinin gurup toplantısında konuşan Erdoğan ise, sözlerine şehitlere Allaktan rahmet dileyerek başlamış ve devamında Esad yönetimi, İran ve Rusya’nın beraber hareket ederek verilen hiçbir sözü tutmadıklarını, bu durum karşısında Türkiye’nin artık söze değil alandaki eylemlere bakacağını, Türkiye’nin gerektiğinde kendi göbeğini kendi keseceğini, bundan sonra Türk askerine en ufak bir saldırı olduğunda Soçi sınırları dikkate alınmadan Esat askerlerinin görüldüğü her yerde vurulacağını, tüm Suriye halkının yaşamını sürdürme ve onurunu muhafaza etme mücadelesine destek olmanın tarihi olmakla beraber aynı zamanda ahlaki ve insani bir mesuliyet olduğunu, Türk askerinin şehit olduğu yerde; kim olursa olsun kimsenin koruma altında olmayacağını kaydetmiş ve devamında şu satır başlıklarını dile getirmiştir;

“Bugün Suriye’de vermekten imtina edeceğimiz mücadeleyi yarın kendi topraklarımızda yürüteceğimizin bilinciyle tüm gücümüzü kullanacağız. Unutulmamalıdır ki, Suriye halkının özgürlük mücadelesi aynı zamanda 83 milyon T.C. vatandaşının beka mücadelesidir. Bu mücadeleyi başarıya ulaştırsak, önümüzdeki yarım asırda, bir asır da Anadolu topraklarında huzurlu yaşayabiliriz. Eğer Suriye terör örgütlerinin ve ipi başkalarının elinde, kukla rejimlerin elinde kalırsa, bizim de burada güvenliğimiz ve istikrarımız tehdit altına girer. Suriye güvende olacak ki biz de kendi evimizde rahat edebilelim. Türkiye’nin Suriye’de ne işi var, diye soranlar, kim olduğunu anlıyorsunuz, aslına bakılırsa terör örgütlerinin niçin ülkemizde değil de hâlâ Suriye’de faaliyet gösterdiğine hayıflanandır. Ülkemizin ne terör örgütlerinin eylem sahası haline getirilmesine, ne de kukla rejimlerin burnunun dibinde sürekli tehdit unsuru olarak kalmasına izin vereceğiz. Milletimden ülkemizin Suriye’deki mücadelesine bu gözle bakmasını ve desteklerini artırarak sürdürmesini bekliyorum. Bugün gösterdiğimiz çabalarla gelecekte evlatlarımıza 2053 ve 2071 vizyonlarına hayata geçirebilecekleri bir ülke bırakmayı hedefliyoruz” (TCCB, 12 Şubat 2020).

Bu çatışma ortamı Türkiye için son derece üzücü bir durumun gelişmesine vesile olmuş ve 27 Şubat 2020 tarihinde İdlib’te bulunan bir gözlem noktasındaki Türk askerlerine yönelik Esad yönetimi emrinde olan uçaklar tarafından saldırı düzenlenmiş ve 33 Mehmetçik şehit edilmiştir. Gelişme Türkiye’de büyük yankı uyandırmış ve Bahar Kalkanı Harekâtı bundan sonra tam anlamıyla icra edilmeye başlanmıştır.

27 Şubat vakıasından bir gün sonra Devlet Bahçeli askerlerimizin şehadeti üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Burada İdlib meselesinin artık “Milli bekamızı” en çok tehdit eden bir kimliğe evrildiğini, bu vesileyle MHP Türkiye’nin gerçekleştireceği tüm askeri eylemleri şimdiden onayladığını, “Önce ülkem ve milletim sonra partim ve ben” kaidesine korkusuzca sarılmanın bir zaruri durum olduğunu, tüm Türk milletinin milli mücadele müşterek paydası çerçevesinde bir araya gelmesi bağımsızlık ve istikbal konusu olduğunu ifade etmiştir (MHP, 28 Şubat 2020).

2 Mart 2020 tarihinde Erdoğan partisinin “Ankara İl Danışma Meclisi Toplantısı” etkinliğine iştirak etmiş ve gündemi meşgul eden meselelere yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Burada askerlerimizin kanlarının yerde kalmadığını, İdlib meselesinde Türkiye’nin sürekli sağduyulu davrandığını fakat bunun yanlış anlaşıldığını, bu vesileyle 34 askerimizin şehit edilmesinden sonra Esad yönetimine ait her türlü askeri varlığı hedef alındığını ve bu reaksiyona Bahar Kalkanı Operasyonu isminin verildiğini, Suriye’ye evvelden gerçekleştirilen hareketlerin amacının aynısının bu harekâtında taşıdığını, amacın Türk hudutlarını teröristlerin ve zalim rejimin ele geçirmesine ve sığınmacıların daimi olarak Türkiye’de bırakılmasına izin verilmemesi olduğunu, bu vesileyle rejime tarihinin en büyük zararın Türk askeri tarafından verildiğini ve Türkiye’nin gücünü yeni gösterdiğini, Türkiye’nin bölgede ismi olup mevcudiyetinin görüntüden ibaret olan devletçiklerden olmadığını rejimin anlamış olduğunu ifade etmiş, Türk milletinin yeri geldiğinde başını vereceğini ancak boyun eğmeyen yüce bir devlet olduğunu, gelişen olayların tek müsebbibinin arkasına çeşitli güçleri alıp Türkiye’ye kafa tutan rejimim olduğu, burada İran ve Rusya’ya seslenerek Türkiye’nin bu iki devletle bir sorunun olmadığını, Türkiye’nin gayesinin toprak elde etmek veya mezhepsel bir alan kazanmak olmadığını, amacın Türkiye’ye her gün biraz daha göç eden sığınmacı meselesini çözmek ve devletin hudutlarını güvene almak olduğunu, artık sınır kapılarının açıldığını ve batının arayıp lütfen açmayın demesinin boşuna olduğunu, Türkiye’nin bu meselede uzunca bir dönem yalnız bırakıldığını ve Türkiye’nin fedakarlık gösterdiği dönemin bittiğini, Türkiye’nin kimseye güvenerek iş yapmadığını ve kendi imkanları dahilinde mücadele verdiğini kaydetmiş ve ardından şu mısraları okumuştur;

“Şu kopan fırtına Türk ordusudur yâ Rabbi.

Senin uğrunda ölen ordu budur yâ Rabbi.

Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmin,

Galib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın.” (TCCB, 2 Mart 2020).

Cumhurbaşkanı Erdoğan hemen hemen tüm söylemlerinde Suriye'ye yapılan ve yapılacak operasyonların temel amacını ve Türkiye'ye karşı bölgede oluşan atmosferi sık sık dile getirmiştir. Bunu yaparken Suriye politikasına olan temel anlayışını da ortaya koymaktadır. Zira yarım asra dayanan Suriye'den Türkiye'ye yapılan terörist saldırıların artık sonlanması, Türkiye'deki mültecilerin onurlu bir şekilde Suriye'ye dönmesini sağlama söylemi göstermektedir ki, Türkiye'nin Suriye politikasındaki temel anlayışı terörle mücadele üzerine bina edilmiştir. Harekata daha “Bahar Kalkanı” adının verilmediği ve çatışmaların yeni başladığı dönemde, Suriye halkının bağımsızlık savaşını, Türk milletinin bekasıyla özdeşleştiren Erdoğan'ın ortaya koyduğu düşünce, eğer Suriye parçalanırsa Türkiye'nin bundan zarar görmemesinin mümkün olmadığı ve bu sebeple bölgede bir siyasi oldu bitiğe müsaade etmemek adına operasyonların düzenlendiği olmuştur. Hususiyetle Türkiye'nin Suriye topraklarını işgal etme girişiminde ve mezhepsel bir mücadele içinde de olmadığını, sadece temel amacın devletin bekasını muhafaza etmek olduğunu açıklamıştır. Tabii olarak Erdoğan'ın söylemlerinde ana ideolojik ifadeler rastlamak pek mümkün görünmemektedir. Fakat sözlerinin satır aralıklarına ve hitaplarındaki referanslara bakılınca devleti korumak, siyasi ve coğrafi birlikteliğini idame ettirmek Suriye politikasına verilen önemin temel referansı olduğu söylenebilir. Bunun yanında anti-emperyalist bir söylem geliştiren Erdoğan, Suriye'deki durumun bir küresel planın olduğunu ve temel hedefin Türkiye'nin bekası olduğunu ima etmiştir. Ancak Erdoğan'ın hususiyetle okuduğu şiirler ideolojik kodları çağıran özelliktedirler. Örneğin cumhuriyet dönemi Türk muhafazakârlığının ana mütefekkirlerinden olan Yahya Kemal Bayatlı'nın “Şu kopan fırtına Türk ordusudur ya Rabbi.” şiirini yukarıdaki konuşmasında okuduğu görülmüştür. Türklüğün, ezanın, Allah uğruna ölmenin ve İslam'ın son ordusunun Türk ordusu olmasının sadece bir dörtlükte harmanlanmış olması tasavvura muhafazakâr-milliyetçi cereyandan başka anlayışı getirmemektedir.

Destici'nin ifadeleri incelendiğinde, Türkiye'nin gerçekleştirdiği harekâtların tek hedefinin terör örgütleri olduğunu, böylece hem devletin hudutları güvene alınacak hem de sığınmacılar vatanlarına güvenle geri gönderilecek olduğunu kastetmiştir. Bununla beraber Türk sağıının müşterek kodlarından olan emperyalizm ve Siyonizm karşıtı bir söylemle, Suriye savaşının Türkiye'nin değil Amerika'nın ve Siyonizm'in oyunu olduğunu açıkça söylemiştir. Bundan sonra Suriye'yi Kıbrıs'la ve ilgili

harekatları Kıbrıs Barış Harekatıyla özdeşleştirmesi durumu, Türklük ve beka olgularının Destici'nin tasavvurundaki karşılığını öne çıkaran güzel bir emsal olmaktadır.

Dikkat edilirse Devlet Bahçeli, Suriye meselesinde daha AK Parti'yle Cİ'yi kurmadan evvel, Suriye iç savaşının Türkiye'nin hem iç hem de dış güvenliğine mühim bir risk oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeler Cİ'nin kurulmasıyla beliren beka söyleminin belirli bir çerçeveye oturtulmadığı hali olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Zira ilk kez 2018 seçimlerinin erken yapılması çağrısını dile getiren Bahçeli, en güçlü gerekçe olarak Suriye'ye yapılması planlanan harekatları öne alınmasını zikretmiştir. Bahçeli'nin ifadelerinde tıpkı Erdoğan ve Destici'de olduğu gibi, anti-emperyalist bir çıkışla Suriye'deki iç savaşın küresel bir oyun olduğunu, oyunun Irak'ta vücuda getirilen siyasi durumun aynısını Suriye'de de oluşturulmak istendiğini ve bu planın bir sonraki durağının Türkiye olduğu mülahazası öne çıkmış ve temel amacın bölgede büyük Kürdistan'ın kurulması olduğunu söylemiştir. Bahçeli'nin dilinde pelesenk olmuş olan bu endişe, esasen ülkücü camianın düşünsel arka planındaki en büyük korkudur. Fakat bu endişe PKK ve onun güdümündeki terör örgütlerinin son yarım asırda vücuda gelmesiyle başlamış değildir. Bu durum daha Osmanlı Devleti'nin parçalanmaya başlamasıyla toplumsal hafızaya yerleşmiş ve günümüze değin belirli gelişmeler çerçevesinde ilerlemiştir. Dolayısıyla bu ifadeler daha Osmanlı'dan miras kalan ve günümüze değin süregelen devletin parçalanma korkusunun betimsel karşılığı olmuş olup, devletin devamlılığı, geleceği ve bağımsızlığı kaidelerinin terki binde bütünleşen "Devletin bekası" anlayışını yansıtmaktadır. Devletin bekası Cİ bileşenlerince son zamanlarda dile getirmeleri neticesinde oldukça yaygınlaşmıştır. Fakat doğu illerini muhtevasına alan bir Kürt devletinin kurulması korkusunu cumhuriyetin kuruluşuna kadar götürmek mümkündür. Buda Bahçeli'nin ifadeleri bağlamında milliyetçi ideolojinin ilgili korkusuna bir tarihsel temel oluşturmaktadır. Hülasa muhafazakâr kaidelere açıkça gönderme yapan Bahçeli, yeri geldiğinde -mesela 35 askerimizin şehit edilmesine müteakip açıklamasında- son derece radikal milliyetçi yada Türkçü olarak tanımlanabilecek ifadeler sarfetmiş olup, temelde devletin bekası anlayışı çerçevesinde muhafazakâr-milliyetçi cereyana hizmet eden bir söylem içerisinde olduğu fark edilmiştir.

Türkiye'nin Suriye politikasını kısaca değerlendirmek amacıyla birkaç görüşe başvurulacaktır. Öncelikle Türkiye'nin 2002-2018 yılları arasında Suriye politikasının sert güç ve yumuşak güç ikileminde inceleyen Ekşi'ye (2018) göre; AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin dış politikasında paradigma değişikliğine gitmiş ve sert güç kullanmayı bırakmış ve yumuşak güce geçmiştir. Böylece münasebetler süratle hızlanmıştır. Burada Suriye ile geliştirilen münasebetler öteki devletlere rol model olarak yansıtılmaya gayret gösterilmiştir. Ancak Arap Baharının başlamasıyla Türkiye'nin yumuşak güç politikası sonlandırılmıştır. Fakat 2011'de vuku bulan Arap Baharı'yla başlayan süreçle birlikte, Türkiye sert güç siyasetine yeniden başlamış ve 2016'da başlayan hareketler dizesi bunun sahadaki karşılığı olmuştur. Bu çerçevede gelişen yeni Suriye politikası Türk dış politikasının "Ultimo ratio" son çare mahiyetinde olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye, Bahar Kalkanı Operasyonu'ndan günümüze ultimo ratio ilkesi bağlamında yeni askeri hareketler yapacağını sık sık dillendirmektedir. Fakat daha önce kesinlikle reddettiği Esad yönetimiyle görüşmeye yeni süreçte gayet istekli davranarak yaklaşmaktadır. 11 Ağustos 2022 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun; "Muhalefetle Suriye'deki rejimi bizim bir şekilde anlaştırmamız lazım. Aksi takdirde kalıcı barış olmaz." sözlerini sarfetmesi bahsedilen isteğin kanıtı olmuştur. Ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Katar'da "Esad ile görüşebilirim" demeci neticesinde, Esad yönetimiyle yeni bir normalleşmenin ayak sesleri olmuştur. Günümüzde istihbarat düzeyinde yapılmaya devam eden görüşmelere, Esad yönetimi temkinli yaklaşıp da ilerleyen süreçlerde bunun bir mecburiyet halini alacağı varsayılmaktadır (Acun ve Görücü, 2023). Esad ile görüşme durumu 12 sene sonra Suriye siyasetine bakışta radikal bir dönüşüm yaşanması demektir. Çiçek (2023) bu duruma hem Türkiye'nin Suriye'de İslamcı siyasetin çöküşü ile yüzleşmeye başladığı ve hem de en önemlisi olarak kuzey Suriye'de oluşabilecek bir PKK yönetimini engellemek olduğu mülahazasıyla yaklaşmaktadır. Zira Cİ tarafından İran hududundan Hatay'a kadar bir Kürdistan'ın kurulması beka meselesinin tepe kısmını ortaya koymaktadır.

Harekatlar bağlamında gerçekleşen eylemler ve söylemler göstermektedir ki; Cİ'nin Suriye politikasına beka meselesi şemsiyesi altında devletin korunması, muhafazası, bölünmesine müsaade edilmemesi devamlılığı, tarihi, kültürel, dini birliktelik ve antiemperyalist tutum vb. değinilmiş olunan temel argümanlardır. Tüm

bu kodların çıkacağı ideolojik anlayışın Cİ'nin üç tarz-ı siyasetinde olabildiğince güvenlikçi yönü ağır basan muhafazakâr milliyetçilik olduğu saptanmıştır.

2.2.5. Karabağ Sorunu

Azerbaycan'ın adı, 11. yüzyılda bölgede yaşamış olan Türk hükümdar Atabeylerden Şah İsmail tarafından verilmiştir. Şah İsmail, Azerbaycan bölgesindeki Türk boylarını birleştirerek Safevi Devleti'ni kurmuş ve bu yeni devletine "Azerbaycan" adını vermiştir. "Azer" kelimesi, "ateş" veya "ateş rengi" anlamına gelirken, "baycan" kelimesi ise "koruyucu" veya "hanım" anlamlarına gelmektedir. Böylece, Azerbaycan adı, ateş rengi topraklarda yaşayan halkın koruyucu hanımı anlamına gelmektedir (Minahan, 2010).

Azerbaycan bölgesi, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. M.Ö. 7. yüzyılda bölge, Urartuların, M.Ö. 6. yüzyılda ise Pers İmparatorluğu'nun kontrolü altına girmiştir. Ardından, MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender'in seferleri sonrasında Helenistik kültür etkileri bölgede görülmeye başlanmıştır (Heyat, 2011). Milattan sonra, ilk yüzyıla kadar geçen süreçte Azerbaycan coğrafyasında birbirinin ardı sıra birçok devletler kurulmuştur. Bu bölgede egemenliğini devam ettiren en güçlü devletler Manna, Midya, Ehemeni, Alban ve Atropaten devletleri olmuştur (Gasimova, 1999).

İslam dini 7. yüzyılda bölgeye yayılmaya başlamış ve 8. yüzyılda Müslümanlar, Azerbaycan'ı fethetmiştir. Bu dönemde, Azerbaycan İslam dünyasının önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. 10. yüzyılda Azerbaycan'da Şirvanşahlar Devleti kurulmuştur. Ardından, 11. yüzyılda Selçuklu İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına giren bölge, 13. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun işgaliyle karşılaşmıştır. 16. yüzyılda, Azerbaycan'da Şah İsmail önderliğindeki Safevi Devleti kurulmuştur (Mutallimov, 2014). 19. yüzyılın sonlarına doğru Rus İmparatorluğu, Azerbaycan'a yönelik saldırılarını arttırmış ve 1828 yılında bölgenin kontrolünü ele geçirmiştir. 1918 yılında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuş ve ülke bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak, 1920 yılında Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı işgaliyle bağımsızlık sona ermiştir (Gammer, 2019). 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan, bağımsızlığını ilan etmiş ve 1992 yılında bağımsızlığına uluslararası alanda tanınmıştır.

Şüphesiz Azerbaycan denildiğinde akla gelen ilk bölge (yer) dağlık Karabağ'dır. Hususiyetle ifade edilmesi gerekir ki, dağlık Karabağ bölgesi tarihsel süreç içerisinde Azerbaycan'ın yumuşak karnı olagelmıştır. Esasen bu durum sadece Azerbaycan'ın siyasi varlığına has bir vakıa olmamakta ve daha Osmanlı-Safevi devletlerinin tarihsel mücadele alanlarının başlarında gelmektedir (Yamskow, 1998). 18 asırda Karabağ Hanlığı olarak özerk bir statüye malik olan bölge, 19. Asırda Rus hakimiyetine girmiş, Sovyet Rusya'nın dağılmasının ardından son aşamada 1. Dağlık Karabağ bölgesi Ermenistan tarafından işgal edilmiştir (Chorbajian, 2001). İşgali tetikleyen çatışmalar 1988'de başlamış ve arkasından Azerbaycan'ın 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle, bölgede Ermenistan destekli bir yönetim kurulmuştur. Bunun üzerine, Azerbaycan, Karabağ'ı geri alma amacıyla askerî harekât başlatmıştır. Ancak, savaş sonucunda Ermenistan destekli Karabağ yönetimi kontrolü ele geçirmiş ve bölge Ermenistan'ın kontrolüne geçmiştir (Swietochowski. 2004).

Karabağ'da yaşanan çatışmaların sonucunda 1994 yılında ateşkes anlaşması imzalandı. Bu anlaşma sonrasında, Azerbaycan'ın Karabağ'ı geri almak için diplomatik ve askeri çözüm yollarını denemesine rağmen, Karabağ'ın statüsü hala belirsizliğini korumaktadır. Hususiyetle, son yıllarda, Azerbaycan tarafından Karabağ'ın geri alınması için sık sık diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ermenistan ise Karabağ'ın statüsünün değiştirilmesine karşı çıkmaktadır (Cornell, 2001). Karabağ sorunu başta Rusya olmak üzere birçok ülkenin dikkatini çekmiş, Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik diplomatik girişimlerde bulunurken, diğer taraftan Azerbaycan, Türkiye'nin desteğiyle askeri güç kullanarak Karabağ'ın geri alınmasını sağlamaya çalışmıştır (Hewsen, 2001).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler; tarihi, kültürel ve stratejik bağlarla güçlü olup iki ülke arasındaki işbirliğinin en iyi görüldüğü konu ise Karabağ sorunu olmuştur. Zira Türkiye, dünya konjonktürünü dikkate alarak Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a yardımlarda bulunmuş, Kelbecer bölgesinin Ermenilerce işgali üzerine Ermenistan kapılarını kapatarak Azerbaycan'a verebileceği en yüksek desteği vermiş ve bu kapı Batılı devletlerin tüm baskılarına rağmen hala açılmamıştır. Türkiye'de hükümetler değişse de Türk halkının, kamuoyunun ve hükümetlerinin desteği hiç azalmamış, atarak devam etmiştir (Ruinten, 2005).

Son 30 sene içinde; Türkiye-Azerbaycan münasebetlerinin sürekli ilerletilmesini müşterek siyasi ve fikri kültürden beslenilmesine, iki ülke halklarının tutumlarına, liderlerin münasebetlerine ve müşterek çıkarlarına dayandıran Veliev'e (14 Ocak 2022) göre; Azerbaycan'la beraber Türkiye'nin günümüzde karşılık bulan politik ve fikri kültürün kökeninin, bir asır evvelindeki Osmanlı-Azerbaycan modernleşme mütefekkirlerinin gerçekleştirdiği anlayıştan gelmektedir. Zira Osmanlı bölgeyi terk etmek zorunda kaldığında, sadece anayasal değil aynı zamanda fikriyat olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyetini varisi olarak bildirmiştir. Bu haseple Azerbaycan konusu, Türkiye'de milli bir düşünceyle karşılık bulmaktadır. Bunu sadece yöneticiler bazında mülahaza etmemek gerekmektedir. Zira da Azerbaycan meselesine milli bakmak içtimai yaşamda da büyük hassasiyet gösterilmekte olup buna "tabii müttefiklik" nazarıyla bakmak gerekmektedir. Bu yüzdendir ki, Azerbaycan-Türkiye münasebetlerini geliştiren hükümetler milli olarak değerlendirilmekte ve bunun aksine tutum sergileyen hükümetler ise gayri-milli olarak görülmektedir. Bunun ardından Cİ'nin Azerbaycan politikasının ideolojik temellerini ortaya koymak amacı ile 2. Karabağ Savaşı ve bu vakıa bağlamında sonrasındaki süreçte, ittifakın söylem ve tutumları mercek atına alınacaktır.

Cİ kurulduğu günden beri tüm unsurlarınca ve bulunan her fırsatta, Azerbaycan'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne verilen önemi sık sık dile getirilmiştir. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye arasındaki kardeşlik bağlarına da sık sık vurgu yapılmaktadır. Bu anlayışın bir gereği olarak; Azerbaycan'ın 2020 yılında Ermenistan'a karşı yürüttüğü Karabağ Savaşı sırasında, Cİ liderleri Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer aldığını açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Erdoğan, Azerbaycan'a destek amacıyla birçok kez Bakü'ye ziyarette bulunmuş, Türkiye'nin askeri desteğiyle Azerbaycan'ın savaşı kazanmasına yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra Azerbaycan'a destek amacıyla sık sık açıklamalar yapan Cİ üyeleri aynı zamanda, Azerbaycan ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye için stratejik bir ortak olduğu düşünülmekte ve iki ülke arasındaki işbirliğinin daha da güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Dolayısıyla, 1. Karabağ Savaşı'ndan sonra tarihsel süreç içerisinde Ermenistan muhtelif zamanlarda saldırılarını sürdürmüştür. Kafkasya'nın anakronik çatışma alanına dönüşen Dağlık Karabağ'ı işgal etmekle yetinmeyen Ermenistan, 27 Eylül 2020 tarihinde de Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerine yeniden sivil alanları hedefleyen

saldırıları düzenlemiştir. İlgili saldırılarda birçok Azerbaycan vatandaşı yaşamını yitirmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan saldırıları durdurmak ve aynı zamanda 30 yıllık Dağlık Karabağ işgalini sonlandırmak için karşı operasyon icra etmeye başlamıştır. Böylece 2. Karabağ Savaşı zuhur etmiştir.

Bu gelişme üzerine, daha ilk andan itibaren Cİ'nin tüm bileşenleri tarafından 2. Karabağ Savaşı ile ilgili olarak Azerbaycan'a destek mesajları gelmiş ve Türk siyasasını elinde bulunduran Cİ devletin bürokratik, askeri ve hususiyetle savunma sanayi gibi birçok imkanını seferber etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan çatışmaların çıkmış olduğu ilk saatlerde yoğun bir diplomasi trafiği yürütmüş ve aynı zamanda Twitter hesabından meseleye dönük paylaşımlarda bulunmuştur. Burada öncelikle;

“Azerbaycan’a yönelik saldırılarına bir yenisini ekleyen Ermenistan, bölgede barışın ve huzurun önündeki en büyük tehdit olduğunu bir kere daha göstermiştir. Türk Milleti her zaman olduğu gibi bugün de tüm imkanlarıyla Azerbaycanlı kardeşlerinin yanındadır.”
(<https://twitter.com/RTErdoğan/status/1310171569684197376>).

ifadelerini kullanan Erdoğan devamında, Ermeni saldırının son bulmasına yönelik uluslararası ortamda ciddi bir eleştiri gelmediğini, Rusya, Fransa ve Amerika’dan oluşan Minsk üçlüsünün ise çözüme yönelik gayret göstermediklerini, Ermeni halkının yönetimlerinin ateşle oynamasına sessiz kalmamasını ve bütün dünyayı Azerbaycan toprağı olan Karabağ’ın Ermeni işgalinden kurtarılması için destek vermeleri çağrısını yapan Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirildiğini ve Azeri mevkidaşına “tek millet iki devlet” şiarıyla Türkiye’nin Azeri kardeşlerinin yanında olduğunu söylediğini kaydetmiştir
(<https://twitter.com/RTErdoğan/status/1310171569684197376>).

MHP lideri Devlet Bahçeli de çatışmaların çıktığı 27 Eylül 2020 günü bir yazılı açıklamada bulunmuştur. Burada Ermenistan’ın şiddet yanlısı tutumunun yeni bir kanlı savaşın habercisi olduğunu, emperyalizmin uşağı olan Ermenistan’ın devam eden Türk coğrafyasını işgal etme girişimleri Karabağ bahsinin hakkaniyetle çözülmesini engellemekte olduğunu, Türk’e karşı hasmane tutum içinde olan çevrelerin bu sefer Azerbaycan’da sahneye çıktığını, bunun Akdeniz’den, Libya’dan, egeden, Suriye ve Irak’taki gelişmelerden farklı olmadığını, MHP’nin ‘iki devlet, bir millet’ olarak gördüğü Azerbaycan ve Türkiye arasındaki hem tarihi hem de kültürel birlikteliği devam edeceğini ve hiçbir kuvvetin bunu engellemeyeceği, Karabağ’ın Türk olduğunu ve Türk kalacağını ve de kimsenin bunu değiştirmeye gücünün

yetmeyeceğini, temel amacı Türk düşmanlığı olan Ermenistan'ın Türk halkı karşısında durabilmesi mümkün olmadığı ifade etmiştir (MHP, 27 Eylül 2020).

BBP lideri Destici ise aynı gün “partisinin 13. İstanbul Olağan Kongresi'nde” meseleye dönük konuşmuş ve gelişmeyle ilgili olarak TBMM'deki tüm partilerin - HDP hariç- müşterek olarak bir kınama metni imzalayacaklarını hem de sonraki süreçte muayyen bir saldırı gerçekleştiğinde Ermeni zulmüne karşı kardeş Azerbaycan milletinin yanında savaşmak üzere asker sevk etme yetkisi de şimdiden imzalanmalıdır. Devamında Azerbaycan ve Türkiye'nin “iki devlet, tek millet” olduğuna dikkat çeken Desteci, ilerleyen zamanda olacakları öngördüğünü ve bundan sonra “bir millet, bir devlet” haline gelmesi gerektiğini zikretmiştir (<https://www.indyturk.com/node/250266/siyaset/%C3%BC%C3%A7-partiden-azerbaycana-destek-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1>).

Bundan bir gün sonra, “Tarih, Siyaset ve Ülkelerarası İlişkiler Bakımından Uluslararası Deniz Hukuku ve Doğu Akdeniz Sempozyumu” adlı programda konuşan Erdoğan sözlerinin başında Azerbaycan'daki gelişmelere değinmiştir. Burada Ermenistan'ı saldırılarından ötürü kınadığını, Türkiye'nin tüm olanaklarıyla kardeş Azerbaycan'ın yanında olmaya devam edeceğini, Karabağ işgalinin artık son bulması ve bölgeye barışın ancak böyle geleceği, aksi bir durumun artık kabul edilmeyeceğini zikreden Erdoğan, akabinde misk üçlüsünü eleştirmiş ve bu yapının çözümsüzlükten başka bir şey meseleye getirmedeğini, artık Azerbaycan'ın kimseye hesap vermeden topraklarını işgalden kurtarması gerektiğini ifade etmiştir (TCCB, 28 Eylül 2020).

Görüldüğü gibi 2. Karabağ Savaşının ilk gününde Cİ'yi meydana getiren AK Parti, MHP ve BBP olmak üzere Azerbaycan'a destek mesajları verilmiştir. Devletin yürütme erkinin başı olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan, yoğun bir telefon diplomasisi yürütmüş ve meselede Azerbaycan'ın haklılığını ortaya koymaya gayret göstermiştir. Ayrıca bu tutum söylemlerinde daha çok belirginleşmiş ve “iki devlet, bir millet” ülküsünün verdiği sorumlulukla Azerbaycan'a her türlü desteğin verileceğini kaydetmiştir.

Bahçeli'nin ve Destici'nin bahse konu çatışmalar çıktığındaki söylem refleksleri, Erdoğan'dan daha belirgin hatlar üzerinden olmakla beraber daha sert de olduğu söylenebilir. Ancak bu aşamada hükümetin başında olmanın verdiği sorumlulukla Erdoğan'ın söylemlerden ziyade eylemsel olarak tutumunu ortaya

koyduğu fark edilmektedir. Hususiyetle Bahçeli, Türk milliyetçiliği ideolojisinin temel iç güdüsel reflekslerini ortaya koymada güzel bir emsal olacak açıklamalarda bulunmuştur. Burada Ermenistan'ın emperyalizme hizmet ettiğini, Türk coğrafyasının işgale uğradığını, küresel ortamda Türklüğe karşı bir hasmane tutum sergileyen belirli güç odaklarının olduğunu ve mevcut zamanda bunun 2. Karabağ Savaşı'yla vücuda geldiğini, Azerbaycan ile tarihsel ve kültürel birlikteliğin sürdürüleceğini, Karabağ'ın Türk olduğu ve Türk kalacağı, meselenin arkasında yatan temel nedenin Türk düşmanlığı olduğu ifadeleri temelde Türk milliyetçiliğinde karşılık bulacak söylemlerdir. Destici'nin ifadelerinde ise daha çok Türkçü-Turancı bir dil kullanıldığı fark edilmektedir. Zira burada “iki devlet, tek millet” ülküsünün ötesine geçilmesi gerektiği ve artık “tek millet, tek devlet” formatına geçilmesi gerektiği ifadeleri Türk dünyasının birleşmesi ideali olan Turancılık anlayışının ana omurgasını oluşturmaktadır.

Netice itibariyle, 2. Karabağ Savaşı olarak adlandırılan bahse konu savaş 44 gün sürmüş ve 10 Kasım 2020 tarihinde gerçekleşen ateşkes antlaşmasıyla Dağlık Karabağ'ın büyük bir bölümü özgürleştirilmiştir. Bölgede yaşayan Ermenilerin bir kısmı Ermenistan'a göç etmiş ve bir kısmı ise, Rus barış gücü korumasında Hankendi ve çevresinde bulunan bölgede yaşamaya devam etmektedirler. Bu bölge mevcut durumda statüsüz alan olarak anılmakta ve bölge hakkında bir anlaşmaya varmayı ilerleyen sürece bırakılmıştır. Türkiye'nin bu savaştaki büyük bir rol oynadığı şüphe götürmez bir gerçektir. Tabii olarak bu süreçte devletin idaresi Cİ'nde olmuştur. Burada Azerbaycan topraklarının özgürleştirilmesi için savunma sanayi ve stratejik askeri danışmanlık başta olmak üzere verilen destek Cİ'nin bu topraklara verdiği önemi göstermektedir. Keza bu süreçten sonra da tüm unsurlarıyla Cİ, buradaki gelişmeleri hususiyetle takip etmiştir. Bölgeye verilen ehemmiyet ilerleyen süreçte yine sürdürülmüş, ilişkiler ilerletilmiş, karşılıklı ziyaretler artarak devam etmiş ve bu çerçevede Azerbaycan'ın Türkiye bakımından anlam ve önemi ifade edilmiştir. Cİ bileşenlerinin zikrettiği birkaç konuşma aşağıda verilmiş ve bu hitapların hangi cereyanı yansıttığı incelenmiştir.

Karabağ Savaşından yaklaşık bir ay sonra 14 Aralık 2020 tarihinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli açıklamalarda bulunmuştur. Burada işgal altında olan Azerbaycan topraklarının ekseriyetinin özgürleştirilmesinin bir “Türk zaferi” olduğunu, neticede bu gelişme “bekanın, birliğin, dayanışmanın, kardeşliğin” simgesi

olduğunu, Karabağ'ın Türk ve Azerbaycan olduğunu, işgal ise tarihe ve gerçeğe karşı ihanet olduğunu, lakin vatana tasallut eden Ermenistan için savaşın neticesinin ağır olduğunu, bir asır evvel Nuri Paşa emrindeki Kafkas İslam Ordusunu gören zamanın çocuklarının “Salon gelir yan gelir, Gence‘ye şan verir, Gence’nin civanları Bakü diye can verir” ifadeleriyle coşkuyla karşıladıklarını kaydeden Bahçeli, ardından Erdoğan’ın okuduğu bir şiire İran’dan gelen tepkileri eleştirmiş ve 1828 Türkmençay Antlaşmasından bu yana Azerbaycan coğrafyasının güney ve kuzey olmak kaydıyla bölündüğü antlaşmadır. Burada günümüz Azerbaycan kuzeyi temsil ederken güney Azerbaycan ise İran siyasi coğrafyasında bulunmaktadır. Zoraki bir statükonun bölgede gerçekleştiğini, ancak bunun Türklüğün yüreğinde bir karşılığının olmadığını söylemiş ve devamında eleştiri konusu olan şu şiiri sonra kendisi de okumuştur; “Aras'ı ayırdılar/mil ilen doyurdular/men senden ayrılmazdım/zor ilen ayırdılar/Ay Laçın, can Laçın, men sene kurban Laçın.” Sonunda bu şiirde yanlış bir ifade olmadığını Azerbaycan Türklerini Aras nehri söylemi üstünde ayırdıklarını ima etmiştir (AA, 14 Aralık 2020).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 16 Haziran 2021 tarihinde Azerbaycan’a yaptığı ziyarette Milli Meclis’ine hitapta bulunmuştur. Burada meclis üyelerini “tek millet iki devlet” şiarıyla selamladığını ve dağlık Karabağ’ın işgalden kurtulduğu için mutlu olduğunu söyleyen Erdoğan, ardından müşterek tarihsel birlikteliklere atıfta bulunmuştur. Azerbaycan milli şairi Ahmed Cevad ve yanındakilerin Çanakkale cephesine savaşmaya geldiğini, Nuri Paşa liderliğinde Kafkas İslam Ordusu’nun Azerbaycanlı kardeşlerinin imdadına yetiştiğini ve o dönemde Ermenilerin bölgede 12 bin Müslüman Türkü kıyıma uğrattığını, daha 30 sene önce 1. Karabağ Savaşı’nda Hocalı’da ve dahi birçok yerde gerçekleşen vahşet hala gözler önünde olduğunu, kurtarılan bölgelerin işgal döneminde virane hale geldiğini ve bunlardan birinin kadim Azeri şehri olan Şuşa’nın olduğunu, Şuşa’nın sadece Azeri değil tüm Türk dünyasının mülahazalarıyla etkili olan mütefekkirlerin yetiştiğini ve bu haseple 2022 yılında ilgili kenti Türk Dünyası Kültür Başkenti olacağını, Azerbaycan ve Türkiye birliğini ve beraberliğini ne kadar çok pekiştirirse “maziden atıye kurulacak köprüde” Müslüman Türk uygarlığını o kadar ileriye taşınacağını ifade etmiştir. Öte yandan Azerbaycan ve Nahçıvan’ı kara yolu ile birleştirme anlaşma maddesiyle, artık Türk dünyası ve Türkiye’nin karayoluyla doğrudan oluşabileceğini vurgulayan Erdoğan sözlerini Azerbaycan milli şairi Bahtiyar Vahapzade’nin şu mısralarıyla sonlandırmıştır; “Bir

ananın iki oğlu, Bir emelin iki kolu. O da ulu, bu da ulu, Azerbaycan-Türkiye. Dinimiz bir, dilimiz bir, ayımız bir, yılımız bir, aşkımız bir, yolumuz bir Azerbaycan-Türkiye.” (TCCB, 16 Haziran 2021).

28 Mayıs 2022 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Azerbaycan’da gerçekleşen “Havacılık, Uzay ve Teknoloji Festivali TEKNOFEST Azerbaycan’ın seçkin gözlemci günü” programına iştirak etmiş ve bir hitapta bulunmuştur.

Burada bölgenin incisi olan Bakü’de “bir millet, iki devlet ve tek festival” ülküsüyle alanında dünyanın en gözde şenliğinin icra edildiğini, Nuri Paşa liderliğinde Kafkas İslam Ordusu’nun bahse konu topraklarda kardeşlerimizle beraber savaştığını ve mevcut zamanda da vücuda gelen ezeli ve ebedi kardeşliğin ilelebet sürmesini Allahtan dileyen Erdoğan, ardından diplomatik olarak 30 yılı bulan münasebetlerin müşterek tarihin verdiği ilhamla ilişkilerin kardeşlik, sevgi ve birliğin daha güçlendirerek perçinlenmekte olduğunu, diplomatik münasebetlerden öte “kader birliği” bakımından tarihin ilk dönemlerine değin uzandığını, bir asır evvel Çanakkale Savaşı’nda, Bakü ve öteki Azerbaycan topraklarında gerçekleşen müşterek birlikteliğin ve mücadelenin günümüzde de aynı şekilde zuhur ettiğini kaydetmiş ve Vahapzade’nin Türkiye-Azerbaycan yakınlığını anlatan ünlü şiirini burada da zikretmiştir. Devamında iki devlet arasında sözde değil özde bir kardeşlik olduğunu, Azerbaycan ve Türkiye’nin bayraklarındaki hilal gibi aynı şekilde müşterek inanca inanan şerefli bir millettten mensubu olduğunu, Türkiye’nin Türk vatandaşlarının vatani, yurdu ve toprağı olduğu gibi kardeş Azeri halkının da vatani, yurdu ve toprağı olduğunu, bunun yanında Azeri toprakları için aynı hususlar Türk vatandaşları için de geçerli olduğunu ve bu yaklaşımla stratejik ortaklığı bir önceki sene “Şuşa Beyannamesiyle” stratejik müttefikliğe ilerletildiğinin altını çizen Erdoğan, devamın Ahmet Cevat’ın “Men Türk evladıyam” dizesiyle başlayan şiirini okumuş, Türk ve Azeri milletlerinin tesadüfen bir araya gelmiş halklar olmadığını ve büyük bir tarih, medeniyet ve kültüre malik olduğunu, dağlık Karabağ’ın işgalden kurtulmasının Türk milletinin kahramanlık efsanesinin son emsali olduğunu, TEKNOFEST Azerbaycan’da Türk Devletler Teşkilatı’ndan konukların bulunmasının ayrıca mutluluk verdiğini, maziden ders alıp istikbali beraber inşa edileceğini ve her durumda Azerbaycan’a desteğin sürdürüleceğini ifade etmiştir (TCCB, 28 Mayıs 2022).

Yukarıdaki ifadelere bağlamında ve Cİ’nin Azerbaycan politikası değerlendirmeye tabii tutulduğunda, ilk etapta Azerbaycan’ın bağımsızlığı ve toprak

bütünlüğünü koruma konusundaki kararlılığına dayanmaktadır. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik ilişkilerin güçlendirilmesi ve daha da geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu aşamadan sonra, Cİ tarafından güncel olarak Dağlık Karabağ bölgesinde vuku bulan gelişmeler üzerinden ortaya koydukları söylemler ve tutumlar göstermektedir ki, Azerbaycan'ın beka meselesinin Türkiye'nin beka meselesi olarak görüldüğü açık bir gerçektir. Buna dayanak olarak, ortak tarihe ve kültürel birlikteliğe her fırsatta atıf yapılmış ve etnik olarak aynı kökenden gelmenin üstü çizilmiştir. Ayrıca Azerbaycan halkının Türk olmasının yanında Müslüman olmasına da zaman zaman değinilmiş olduğunu söylemekte yarar vardır. Bu söylem genelde Erdoğan'da karşılık bulmuş ve kimi zaman ortak ülkülerle birlikte müşterek inancın taşınmasını vurgulamasında, kimi zamanda ise Müslüman-Türk'ün bölgede şehit edildiği ifadelerinde rastlanmaktadır. Bahçeli'nin Karabağ'ın doğrudan Türk olduğu ifadesi bile başlı başına, MHP'nin radikal milliyetçi kodunu yansıtmaktadır. Bu temeller üzerinden uzun zaman önce dillendirilmeye başlanan “tek millet, iki devlet” mottosu dolaşıma koyulmuştur.

SONUÇ

15 Temmuz 2016 tarihinin gecesinde Fetullahçı teröristler tarafından gerçekleştirilen kalkışmanın ardından güvenlik temelli politikalara dönüşle birlikte AK Parti ve MHP arasında başlayan iş birliği, daha sonra BBP'nin katılımıyla birlikte genişleyerek 2018 seçimlerine Cİ çatısı altında girilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum Türk siyasetinde önemli bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir. Nitekim parti tabanları, ideolojik yönelimler ve pratik uygulamalar bahsedilen dönüşüm hakkında bilgi sunmaktadır. Öncelikle Cİ'nin Türk sağ içtimai konsolidasyonunu siyasal mecrada büyük oranda temsil ettiği saptanmıştır. Nitekim 2018 genel seçimleri için kurulan Cİ'nin seçim sonuçlarına göre hem parlamentonun salt çoğunluğunu hem de Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanması bu iddiayı doğrular niteliktedir. Çünkü parti programları göz önüne alındığında, AK Parti'nin Muhafazakâr-Demokrasi, MHP'nin Türk milliyetçiliği ve BBP'nin muhafazakâr-milliyetçi anlayışlarına malik olmaları ve diğer sağ partiler ya da bu iddiaya sahip olanların kayda değer bir varlık gösterememesi -İYİ Parti'nin ideolojik tutumunun kamuoyunda bir tartışma meselesi olduğunu kayda düşmekte fayda görülmektedir- bunu doğrulayan başka bir kanıt mahiyetindedir. Zira demokrasiye geçişten beri Türk sağ siyaseti ya sosyal konsensüsün halinde ve tek partiyi iktidara getirerek ya da birkaç partiye bölünmüş ve bu partilerin siyasi bir birlik kurması halinde zuhur etmiştir. Örneğin DP, AP, ANAP ve AK Parti'nin 2018 genel seçimlerine kadarki dönemi sosyal konsensüsü büyük oranda sağladığı fark edilirken, siyasi ittifaka ise MC hükümetleri ve Cİ örnek gösterilebilmektedir. Hülasa 2017 referandumu ile yeni hükümet sistemine geçilmesinin de etkisiyle günümüzde Türk sağ siyasetini birkaç partinin Cİ bünyesinde buluşarak siyasal alanda temsil edildiğine ulaşılmıştır.

Temelde Cİ'nin ideolojik tutumunu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, iç politika ve dış politikadaki söylem ve eylemler göz önüne alınarak bir değerlendirmeye varıldığında, esasen Cİ'nin Türk sağının üç tarzı siyaseti olan muhafazakârlık, milliyetçilik ve İslamcılık temel cereyanlarının hepsini belirli oranlarda ve muhtelif meselelerde benimsediği görülmektedir.

İç politikadaki söylem ve eylemleri dikkate alınarak anlatım sürdürüldüğünde öncelikle “15 Temmuz Kalkışması ve Beka Söylemi” başlığının tercih edilmesi önem arz etmektedir. Çünkü bahse konu kalkışma Cİ'nin kurulmasının temel motivasyonu olduğu yapılan incelemeler neticesinde ortaya konmuştur. Bu vakıadan sonra günün

anlam ve önemi adına her yıl anma törenleri düzenlenmiştir. Siyasi merkezin bu etkinliklerdeki ifadeleri dikkate alındığında Cİ'nin tüm unsurlarınca "Beka söylemi" ön planda tutulmuş ve kalkışma Müslüman Türk milletinin Anadolu coğrafyasındaki varlığının senedi olan Malazgirt Savaşı, Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşında verilen mücadele ile bağlantılandırılmıştır. O tarihsel dönemlerde yaşanan gelişmeler ve konjonktürün benzerinin günümüzde de zuhur ettiğini, devletin bir varlık mücadelesi verdiğini, kalkışmanın emperyalist güçlerin içimize yerleştirdiği FETÖ terör örgütü tarafından yapıldığının bu mülahazaların bir kanıtı olduğu her programda belirtilen ortak hususlardır.

İlgili törenlerde İslamcı bir siyasi gelenekten gelen; ancak on yılları kapsayan iktidarındaki siyasal oluşum olan AK Parti'yi Muhafazakâr-Demokrasi anlayışıyla kurulmasına liderlik eden Erdoğan'ın söylemlerinde yeni bir anlayışın tezahür ettiği dikkat çekmiştir. Bu söylemler kuşkusuz milliyetçilik cereyanını yansıtmaktadır. Cİ'nin kurulmasından sonra daha da giderek belirginleşen Erdoğan'ın muhafazakârlığının ve İslamcılığının yanındaki milliyetçi söylemi ittifak ortaklarını da şüphesiz etkilemiştir. Bu etkileşim, ideolojik düzlemde ziyade retorik bağlamında MHP'nin yeniden Türk-İslam ülküsü diskuruna dönüşünü simgelemektedir. Dolayısıyla anma törenlerinde tarihsel benzeşim ile süreklilik söylemi ve daimî teyakkuz halinde olma anlatımı hâkim olan bir söylem çerçevesinde Cİ, beka söylemi ideolojik şemsiyesi altında muhafazakâr-milliyetçi cereyanını yansıtmış olduğuna ulaşılmıştır.

Cİ, 2023 genel seçimlerine kadar 2018 genel seçimleri ve 2019 yerel seçimleri olmak üzere iki seçim deneyimi yaşamıştır. İttifak halinde girilen bu seçimlerde MHP'nin seçim beyannamesi ve Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin ifadeleri göz önüne alındığında; Nihal Atsız'dan Necip Fazıl Kısakürek'e kadar uzanan Türkçü-milliyetçi-muhafazakâr çizgideki mütefekkirlerin etkileri ve ülkücü hareketin önemli mottoları bu bağlamda gözlemlenmektedir. Türk-İslam ülküsü ve mukaddesata olan hürmet, tarihten alınan ilham ve bol soslu devletin bekası vurgusu, sadece Türklük ile İslamlığın Anadolu kıtasında iç içe geçtiği muhafazakâr milliyetçiliğin düşünsel kodlarında bu denli karşılık bulabilmektedir. Bu noktada BBP lideri Destici'nin de aynı Bahçeli gibi doğrudan muhafazakâr-milliyetçi bir söylem içinde olduğu gözlemlenmiştir.

AK Parti'nin beyannamelerine bakıldığında genel manada merkez sağa özgü hizmet siyaseti retoriğinin baskın karakterinin yanı sıra, darbe kalkışması ve sonrasındaki süreç, terörle mücadelede yapılanlar gibi hususların üstünde durulmuştur. Bunun dışında milli, manevi, kültürel ve Türk milletinin müşterek kodlarının üstünde durulan bir dil tercih edilmiş ve devletin bekasının tehdit altında olduğu vurgusu yapılmıştır.

Seçim süreçlerinde Erdoğan'ın söylemleri dikkate alındığında, genel manada bir pragmatist söylem içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Doğu illerinde bölgeye yapılan yatırımlar, terörle mücadele ve İslami ortak payda üzerine söylemlerini gerçekleştiren Erdoğan, hitaplarında İslami tarihi şahsiyetlere, simgelere ve sembollere büyük yer ayırmış, bu müşterek paydada birlik olmayı ve terörle mücadeleyi salık vermiştir. Batı'da ise daha çok CHP'yi eleştiren bir söylem içinde olan Erdoğan, CHP'nin demokrasiye geçmeden önce katı-laisist tutumunu ve kendi iktidarından önceki dönemlerde bundan kaynaklanan dine dair sıkı yasakları eleştirmiştir. Bunun yanında CHP, HDP ve terör eleştirisi üzerinden İslami, güvenlikçi ve beka meselesi çerçevesinde bir söylem geliştirmiştir. Son olarak Orta Anadolu'da Türkiye'nin öteki bölgelerindeki İslami, güvenlikçi ve muhafazakâr söylemlerine ek olarak fark edilir ölçüde milliyetçi bir söylem geliştiren Erdoğan, doğrudan isim vererek ülkücü ve alperenlerden oy talep etmiştir. İfade edilmesi gerekir ki, bahsedilen bu pragmatist söylemde coğrafi alana göre net bir farklılık yoktur. İslami, muhafazakâr, milliyetçi, güvenlikçi ve daha geniş bir çerçeve olarak beka söylemi tüm seçim programlarındaki baskın temadır. Dolayısıyla buradaki temel referans coğrafi bölgelere göre, ideolojik anlayışı yansıtan söylemlerin ton farklılığıdır. Hülasa, doğu ve batı illerinde İslamcılık ve muhafazakârlık cereyanı öne çıkarken, Orta Anadolu'da milliyetçilik ideolojisi belirgin ölçüde kendini göstermiştir.

Louis Altusser'e göre; devlet ideolojik aygıtlarını kullanarak ortaya kendi anlayışını benimseyen bir birey ve toplum çıkarmaktadır. Bu aygıtların en güçlüsü ise medyadır. Bu ifadelerden yola çıkıldığında Türkiye'de bu vazifeyi yerine getirecek en önemli unsur, devletin resmi yayın organı olması hasebiyle TRT'dir. Hali hazırda AK Parti'nin iktidarda alışılmışın dışında uzunca bir dönem kalması devletin temel anlayışında da birtakım değişimleri gerçekleştirdiği ve Kemalist bir çizgide olan TRT'nin AK Parti iktidarıyla giderek muhafazakarlaştığı dikkat çekmiştir. Fakat bununla kalmamış ve Cİ kurulduktan sonra da yumuşak bir ideolojik değişime uğramış

olduğuna ulaşılmıştır. TRT bahse konu olan anlayış değişimini fark edilir ölçüde ekrana taşıdığı tarihi ve terörle mücadeleyle konu edinen dizilerinin içeriklerindeki ideolojik çerçeveyle ortaya koymaktadır. Bu kapsamda tarihi dizi olarak “Diriliş Ertuğrul”, “Uyanış Büyük Selçuklu” ve “Payitaht Abdülhamit”, incelenmiştir. Bunlarla beraber terörü konu edinen dizilerine örnek olarak “Al Sancak” dizisi ele alınmıştır. Netice itibariyle, muhafazakâr, milliyetçi, İslamcı, güvenlikçi, Yahudi ve emperyalizm karşıtlığı, maziye övgü, devlette devamlılık gibi Türk sağının ideolojik kodları yansıtılmış ve muhafazakâr-milliyetçi bir ideoloji aşılanmaya çalışıldığı görülmüştür. Böylece Cİ’nin iktidarında TRT’nin muhafazakâr-milliyetçi bir toplumun inşa edilmesine hizmet ettiğine ulaşılmıştır.

14 Mayıs 2018 tarihinde ABD’nin İsrail büyükelçiliğini Kudüs’e taşıması meselesine karşın Cİ, “Kudüs Mitingleri” programlarını düzenlemiştir. Burada Cİ bileşenlerinin Kudüs mitinglerindeki söylemleri dikkate alındığında son derece İslami bir hassasiyetin gözetildiği görülmektedir. Hitaplarda müşterek olan ifadelerin başında tarihe olan atıf, Kudüs’ün Anadolu’dan ayrı tutulmadığı, Yahudi ve haçlı karşıtlığı ve Müslüman Türk’ün Kudüs’ün muhafazası için mücadele edeceğidir. Böylece meseleye dönük olarak, tarihsel analogi anlatımıyla maziden gelen misyonun hala taşındığı algısı hâkim kılınmıştır. Bundan ayrı olarak, Bahçeli’nin söylemlerinde dikkate değer İslami benimseyişe malik bir Türkçülük anlayışı görülmektedir. Bu İslami bir hassasiyet olarak gördüğü Kudüs’ün mazlum Türk bölgeleriyle kıyaslamasından, Türklüğün derin emareler taşıdığı ifadesinden ve Müslüman Türk milletinin Kudüs’ün yanında olduğu ifadelerinden anlaşılmaktadır. Erdoğan’ın ifadelerinde ise, İttihadı-İslam anlayışının bir çıktısı olarak dini bir milliyetçiliğin dışa vurulduğu gözlemlenmekle birlikte, neo-Osmanlıcı bir yaklaşım içinde olduğu da fark edilmektedir. Netice itibariyle Cİ’nin üç tarzı siyaseti -muhafazakârlık, milliyetçilik, İslamcılık- Kudüs meselesinde de yansıtılmakta ve ancak İslamcılık ideolojisi temel argüman olarak öne çıktığına ulaşılmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde gerçekteştirilen politikalar arasında en çok tartışılan meselelerin başında Ayasofya’nın müzeye dönüştürölmesi gelmektedir. O günden beri muhafazakâr, İslamcı ve geleneksel milliyetçi cereyanların temsilcileri tarafından sürekli eleştirilen Ayasofya meselesi 2 Temmuz 2020 tarihinde cami statüsünü almıştır. Netice itibariyle, tüm Cİ’yi meydana getiren siyasal oluşumların tarihsel arka bahçesinde müze statüsünü aldıktan sonra Ayasofya’nın kurtarılması ve

yeniden camiye dönüştürülmesi hem Fatih'in emanetine sahip çıkmak hem de Türk milletinin bulunduğu coğrafyada asıl hüviyetine geri dönüş sağlamak amacı daima güçlü şekilde olmuştur. Nitekim Ayasofya'nın 2020 yılında camiye dönüştürülme sürecinde de Cİ'nin müşterek söylemleri aynı mülahazalar çerçevesinde gelişmiştir. Burada Ayasofya'nın; İstanbul'un fethedilmesinin temel emaresi ve bir bağımsızlık meselesi olduğu, Müslüman Türk'ün temel mukaddesatlarından olduğu, müzeye dönüşmesinin tarihe karşı bir ihanet olduğu, camiye dönüşerek önce kendisinin ayağa kalkacağı sonrasında ise Mescidi Aksa'nın özgürlüğüne kavuşmasının ve İslam'ın geçirmiş olduğu buhrandan kurtulmasının nişanesi olacağı ifadeleri öne çıkmıştır. Sonuç olarak, demokrasiye geçişle birlikte Türk sağ siyasetini daima meşgul eden Ayasofya meselesi yukarıda anlatıldığı şekilde neticeye ermiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Cİ'nin söylemleri ve eylemleri dikkate alındığında, ortaya çıkan temel ideolojik anlayışın muhafazakâr-milliyetçilik olduğu saptanmıştır.

Cİ nasıl ki, iç politikada yaşanan gelişmeler bağlamında belirli ideolojik söylemler geliştirmiş ve bir takım ideolojik tutumlar içinde olmuş ise, bu durum dış politikada da cereyan etmiştir. Özellikle Osmanlı hinterlandında bulunan ülkelerin yaşamış olduğu vakıalarda bahse konu mesele açık şekilde ortaya çıkmaktadır.

T.C. bir asırlık varlığında, ilk kez Kasım 2020 tarihinde bir devletle deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşması imzalamış ve Türkiye'nin Libya politikası bu ve devamındaki anlaşmalar çerçevesinde gelişmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Libya politikasına dair söylemleri dikkate alındığında, Libya'nın bir İslam toprağı ve Osmanlı bakiyesi bir bölge olduğu, başta Mustafa Kemal ve Enver Paşa olmak üzere öteki Osmanlı subaylarının emperyalizme karşı bölgeyi savunmaya gönüllü olarak gittikleri, iki ülke arasında yakın ilişkilerin hala sürdürüldüğü, varılan mutabakatın esas nedeninin Türkiye'nin varlığına ve birliğine karşı olan tehditleri yok etmek olduğu ve bu sebeple Türk askerinin Libya'da olduğu ifadeleri öne çıkmaktadır. Öte yandan milliyetçi bir çıkışla Türk'ün olduğu yerde güvenin olduğunu ve bunun maziden kaldığını dile getirmiştir. MHP lideri Bahçeli ise, gerçekleştirilen mutabakatla Türkiye'nin bekasına yönelik olan tehditlerin bertaraf edildiğini dile getirmiştir. Atatürk'ün bir asır evvel vatan toprağı olduğu için Libya'ya savaşmaya gittiği ve Türkiye'nin beka meselesinin dış ayağında Libya'nın stratejik öneme sahip olduğu vurgusunu yapan Bahçeli, mazideki birlikteliğe ve aynı devletin milletleri olma gibi muhafazakâr tutumların üstünde durmuştur. Böylece Ülkücü geleneğin fikir

kodlarında var olan devletin kutsallığı anlayışının sürdürüldüğü fark edilmektedir. Görüldüğü üzere Cİ bileşenlerince Türkiye'nin Libya politikasına yönelik, müşterek Osmanlı ve Atatürk temelli tarihsel anlatımı, ortak kültür ve mazi gibi hususlar çerçevesinde devletin bekasına bağlanan bir söylem yürütülmüştür. Bunun dışında anti-emperyalist bir bağlamla devletin kutsallığı ve bekasına kuvvetli bir vurgu yapılmıştır. Hülasa Libya politikasında Cİ, muhafazakâr tonun koyu olduğu bir muhafazakâr-milliyetçi ideolojik kurguyu yansıttığı saptanmıştır.

Cİ'nin ideolojik konsepti bağlamında irdelenmesi gereken bir diğer önemli dış mesele İsrail ile olan ilişkilerdir. İsrail'in kuruluşundan günümüze değin Türk toplumunun ekseriyeti, İsrail politikasına Filistin merkezli bakmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de Türk sağının siyasal temsilcileri İsrail-Filistin çatışmalarında daima Müslüman Filistin halkına destek veren bir tutum içinde olmuşlardır. Bu durumun en güçlü şekilde karşılık bulduğu tarihsel evre şüphesiz AK Parti'nin iktidara gelmesiyle başlamıştır. Cİ'nin kurulmasıyla bahse konu siyasi destek en üst seviyesine ulaşacak konuma gelmiştir. Bu doğrultuda ilerleyen Türkiye'nin İsrail politikasında, Cİ bileşenlerince müşterek olarak ve güçlü bir dozda temel dünya görüşlerinin bir gereği olmasından kaynaklı Filistinli Müslümanlara destek açıklamalara sürekli yapılmıştır. Cİ bileşenlerinin tarihi ve felsefi temel ideolojik motivasyonlarından olan İsrail politikası bağlamında gerçekleşen söylemler ve eylemler; Filistin merkezli ve dini bir milliyetçiliğe endeksli olarak gelişme göstermiştir. Dolayısıyla Cİ'nin İsrail politikası Türk sağının üç temel cereyanının hassasiyeti olmakla birlikte, İttihad-ı İslam görüşüne hizmet ettiği tespit edilmiştir.

Dış Politikadaki bir diğer önemli meseleyi Irak'ta yaşanan gelişmeler oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan meseleye dönük olarak, hem merkezi hükümet hem de bölgesel yönetim ile münasebetlerin geliştirildiğini, bu ilerleme ile kaydedilen münasebetleri terörle mücadele mecrasında da yürütülmesi gerektiği, Türkiye'nin Irak politikasında temel saikin, Irak'ın coğrafi ve siyasi birliğinden yana olduğu ve ancak Türkiye'nin de Irak topraklarında gerçekleştirdiği hareketlerin sadece devletin varlığına ve birliğine karşı olan terörist faaliyetlerin yok edilme amacıyla olduğunu dile getirmiştir. Kısaca Erdoğan Irak politikasında temel parametre olarak devletin bekası yaklaşımını benimsediği görülmektedir. Bununla birlikte Irak siyasetinde Sünni siyasi oluşumlara verilen destek açıklamaları göstermektedir ki, Osmanlı'dan kalan Sünni İslam dünyasına liderlik etmek ideali Cİ'nin öteki medeniyet

havzasındaki ülkelerde olduğu gibi Irak politikasında da cisimleşmiştir. Iraktaki Türkmenlerin durumu için daima bir teyakkuz içinde olan AK Parti koyu milliyetçi ifadelerden kaçınmanın yanında, gerektiğinde “soydaşlarımız” mefhumunu kullanarak açıklamalar yapmıştır. Dolayısıyla merkezi hükümetle olan ilişkiler ekonomi, terörle mücadele, tarihsel beraberlik, Sünnilere hamilik yapmak ve öteki Neo-Osmanlıcı anlayışın gerekliliklerine göre bir politika izlemiş olan Cİ, bölgesel yönetimle terörle mücadeleyi ve ekonomiyi esas almıştır. Netice itibariyle AK Parti’nin Irak politikasındaki Neo-Osmanlıcı politikalar, devletin bekası söylemi, tarihi ve İslami birliktelik, terörle mücadele ve soydaşlık anlatımı muhafazakâr ve güvenlikçi tonu öne çıkan muhafazakâr-milliyetçi cereyana hizmet ettiği ortaya konmaktadır.

MHP Genel Başkanı Bahçeli’nin Irak politikasındaki ifadeleri referans alındığında, fark edilir ölçüde doğuda bir Kürt devletinin kurulması endişesine rastlanmaktadır. Bu tutumun esasen T.C. devletinin resmi politikası olduğunu belirtmekte yarar vardır. Düşünsel kodlarından olan bu endişe MHP’nin güvenlikçi yönünden kaynaklanmakta ve bu Bahçeli’nin Irak’la ilgili hemen hemen tüm ifadelerinde görülmektedir. Örneğin 2017’ yılındaki referandumun hem Iraklı Türkmenlere hem de Türkiye’nin milli bekasına karşı yapıldığı dile getiren Bahçeli, Halep-Diyarbakır-Musul üçlüsünün birinin huzuru için ötekilerinin de huzurlu olmasını salık vermiştir. Bununla Irak’ta meydana gelecek siyasi bir değişimin Türk topraklarını doğrudan etkileyeceğini açıkça söylemiş olan Bahçeli, Türkiye’nin tüm çabalarının Irak’ta terörün silinmesine hizmet ettiğini kaydetmiştir. Bahçeli’de tıpkı Erdoğan gibi bahse konu coğrafyanın Osmanlı’dan bakiye kaldığının ve tarihi ile kültürel beraberliğin üstünü çizmiştir. Artı olarak Kerkük’ün statüsü üzerinden Irak Türkmenlerine oldukça önem veren bir söylem içinde olan Bahçeli hem Irak Türkmenleri hem de Türkiye’nin operasyonlarıyla ilgili açıklamalar yaparken, MHP’nin Türkçü damarını son derece öne çıkaracak Kızıl elma, millet tektir adı Türk’tür vb. kavramları sıkça kullanmıştır. Bunun yanında operasyonlarda yakalanan teröristlerin genelde batı ülkelerinin kimliğine sahip olduklarını söylemiş ve burada anti-emperyalist bir ifadeyle küresel aktörlerle mücadele edildiğini anlatmıştır. Bu bilgiler ışığında fark edilmiştir ki; Cİ’nin Irak politikası devletin bekasının muhafaza edilmesi anlayışı altında ve güvenlikçi yönü belirgin olarak kendini göstermekte olan muhafazakâr-milliyetçi ideolojiyi yansıtmıştır.

Irak meselesi gibi dış politikada güvenlik temelli yaklaşımların hâkim olduğu bir diğer alan Suriye politikasıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriye politikasını yapılan hareketler çerçevesinde terörist yapıların bölgeden kaldırması üzerine bina etmiştir. Mamafih Suriye muhalefetine bağımsızlık savaşını, aynı zamanda Türkiye'nin bekasıyla özdeşleştirmesi Erdoğan'ın buradaki temel anlayışını ortaya koymaktadır. Bu meselede özellikle Emperyalist güçlerin desteğiyle oluşan ya da güç kazanan terör örgütlerinin tek amacının bölgede Türk topraklarını kapsayan bir terör devletini kurmak olduğu söylemi hâkim olmuştur. Bu emperyalizm karşıtı ve devletin bekası söylemin yanında Türk-İslam ülkücülerinin geçmişten günümüze değin kullandığı nosyonlara Erdoğan'ın ifadelerinde sık sık rastlanmaktadır. MHP lideri Bahçeli'nin Suriye politikası ile ilgili olarak söylemleri mercek altına alındığında; Suriye'deki savaşın küresel bir oyun olduğu, bu oyunun amacının önce Iraktaki bölgesel yönetim gibi bir özerk yapının ve daha sonra bağımsız bir Kürdistan kurulması olduğunu ve böyle bir durum gerçekleştiğinde Türk topraklarını muhafaza etmenin oldukça zor olacağı söylemi öne çıkmaktadır. BBP Genel Başkanı Destici'de tıpkı Erdoğan ve Bahçeli gibi Anti-Emperyalist bir söylem içinde olmuştur. Bunların yanında Siyonizm karşıtlığı görmek mümkün olan Destici'nin söylemlerinde, İslami değerler, Türklük ve beka endişesi öne çıkmaktadır. Sonuçta; devletin muhafazası, devamlılığı ve bekası, Suriye ile olan ortak inanç, mazi ve kültür ve emperyalizm ve Siyonizm karşıtlığı üzerinden gelişen Cİ'nin Suriye politikası muhafazakâr-milliyetçi bir ideolojik çizgiyi ortaya koyduğu tespit edilmektedir.

Son olarak Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ve 2. Karabağ Savaşı Cİ'nin ideolojik bağlamını anlamada yol gösterici olabilmektedir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tarihi, kültürel ve stratejik olarak son derece güçlüdür. Zira Azerbaycan'la olan yakınlık "tek millet, iki devlet" ifadesinde vücut bulmuş ve bu söylem iki toplumda da sahiplenilmiştir. 2. Karabağ Savaşı başlar başlamaz Cİ bileşenleri Azerbaycan'a destek mesajlarını art arda yayınlamışlardır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bekasının Türkiye'nin bekası olduğu ve müşterek dini, tarihi, kültürel ve etnik beraberliğin vurgusu öne çıkmıştır. Dolayısıyla Cİ'nin Azerbaycan politikası bağlamındaki ifadeleri, belirgin olarak milliyetçi ideolojiyle yaklaştığı saptanmaktadır. Ancak bu başlı başına katı bir milliyetçilik değil muhafazakâr kaidelerle iç içe geçmiş bir yaklaşımdır. İlk aşamada tabii olarak MHP'de Türkçü damarın öne çıktığı görülmektedir. Fakat Türklüğün beka söylemi, tarihi ve kültürel kodları çağıran

ifadelerle muhafazakâr kaidelere seslenildiğini ortaya koymak gerekmektedir. Öte yandan AK Parti’de daha kontrollü bir milliyetçilikle aynı oranda dini birlikteliğe vurgu yapılmıştır. Netice itibarıyla bu tutum ve söylemlerin milliyetçiliğin birkaç adım önde olduğu muhafazakâr milliyetçi ideolojinin dışı vurumu olduğuna ulaşılmıştır.

Nihayetinde, AK Parti ile MHP arasında kurulan ve BBP’nin de dahil olduğu Cİ, Türk sağının üç halini oluşturan milliyetçi, İslamcı ve muhafazakârlık ideolojilerinin simbiyozuyla biçimlenen bir ideolojik konsept bağlamında hem iç hem de dış politikadaki gelişmeleri şekillendirmektedir. Pek tabii olarak bu ittifakın vücuda gelmesinde 15 Temmuz kalkışması süreci çok etkili olup, devletçi ve güvenlikçi anlayış çerçevesinde taraflar Cİ’yi oluşturdular. Burada devlet ve güvenlik konuları milliyetçi ideolojinin hakimiyetinde bir retorikle şekillenirken, milliyetçilikle barışık bir İslamcılık ve muhafazakârlıkla eklektik bir milliyetçilik burada tartışılan konular temelinde baskın ideolojik konumu meydana getirmiş olduğu ifade edilebilir.

2023 seçimleri sattı mailine girildiğinde Cİ, mevcut bileşenlerine ilaveten İslamcı YRP ve Hüda Par ile siyasi yelpazenin merkez solunda yer alan DSP’yi içine almıştır. Bu genişlemeyle 2023 seçimlerine giden Cİ, yüzde 49.5’luk bir oy alarak meclis çoğunluğunu 321 milletvekili kazanarak elde etmiştir. Bununla birlikte yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri için Cİ aday Cumhurbaşkanı Erdoğan yüzde 49,5, Mİ aday CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu yüzde 44,9 ve Ata İttifakı aday Sinan Oğan yüzde 5, 2 oy almıştır. Bu sonuçlara göre, birinci turda hiçbir Cumhurbaşkanı Adayı yüzde 50+1 oy alamadığı için, en çok oy alan iki aday olarak Erdoğan ve Kılıçdaroğlu ikinci turda yeniden yarışma hakkı kazanmışlardır. İkinci tur seçimlerinde Oğan Erdoğan’a destek verirken, Ata İttifakını oluşturan partiler Kılıçdaroğlu’nu destekleme kararı almıştır. Böylece 28 Mayıs 2023 tarihinde ilk kez tecrübe edilen 2. tur seçim sürecinin sonucunda Kılıçdaroğlu yüzde 47,9 oy alırken, Erdoğan yüzde 52,1 oy alarak 2028 seçimlerine kadar görevini sürdürme hakkı kazanmıştır. Bu çalışmada, 15 Temmuz Kalkışmasından 2023 seçimlerine kadar ki süreçte, Cİ’nin bileşenlerinin söylem ve eylemleri incelenerek hangi ideolojik kurguya hizmet ettiği ortaya konmuştur. 2023 seçimleriyle beraber üç partiyi daha içine alan Cİ’nin yeni dönemde bu incelemeyle ulaşılan ideolojik tutumunu sürdüreceği mi yoksa, yeni bir ideolojik kurguya hizmet eden söylemler ve eylemler içinde mi olacak şimdiden merak konusu olmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullgfor, Z. T. (2011) *2003 Yılından Sonra Irak'ın Sosyal Politik Sorunları*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Acun. C ve Görücü, K. (2023). *Türkiye'nin Suriye Politikası ve 2023 Senaryoları* <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiyenin-Suriye-politikasi-ve-2023-senaryolari>

Adisonmez, U. C. & Onursal, R. (2022). “Strong, But Anxious State”: The Fantasmatic Narratives On Ontological Insecurity And Anxiety In Turkey. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Guest Editor: Bahar Rumelili | Anxiety And Change In International Relations, 65-79.

Ahmad, F. (2019). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

AK Parti (2004, January). Uluslararası Muhafazakârlık ve demokrasi sempozyumu. In *International Symposium on Conservatism and Democracy*, Istanbul (pp. 10-11).

Akan, E. "Ayasofya Cami'nin Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma". *Türk Dünyası Araştırmaları* 125 (2020): 313-328

Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-I Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve muhafazakâr demokrasi* (Vol. 13). Alfa.

Akdoğan, Y. (2007). AK Parti, Dönüşüm ve Normatif-Politika. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3(11), 185-197.

Akgün, B. (2006). “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset Geleneği ve AK Parti” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2(9-10), 23-37.

Akgün, B. (2017). 12 Eylül Döneminde Türkiye (1980-1983). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (S. 525-552). İçinde Ankara: Savaş Yayınevi.

Akgün, B. (2017). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı: 12 Eylül Döneminde Türkiye (1980-1983)*. Ankara: Savaş Yayınevi. S. 525-552

Akın, M. H. (2018). “Turgut Özal ve Anavatan Partisi Muhafazakârlığı” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55), 121-139.

Akıncı, A. (2019). Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi. *İnsan ve İnsan*, 6 (21), 413-430.

- Akkır, R. (2015). *Türkiye'de Muhafazakârlık*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.
- Aksoy, S. E. (2009). *Peyami Safa'nın Romanlarında Modernleşme ve Mekân* (Bilkent Üniversitesi Doktora Tezi).
- Akşin, S. (2009), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akşin, S. (2011). *Kısa Türkiye Tarihi* (12. Baskı). İstanbul: Yaylacık Matbaacılık.
- ANAP Parti Programı, 1983
- Aktaşlı, H. U. (2011, Ağustos, Eylül, Ekim). Türk Muhafazakarlığı Ve Kemalizm: Diyalektik Bir İlişki. (C. Ö. Özmen, Dü.) *Doğubatu*(58), S. 147-162.
- Aktay, Y. (2018). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık; Türkiye'de İslamcılığın Siyasal Marjları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 13-25.
- Alpay, Y. (2021). Fuat Köprülü. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Muhafazakârlık* (S. 137-149). İçinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, L. (1994). Devletin ideolojik aygıtları. Çev. Y. Alp ve M. Özışık: *İletişim Yayınları: İstanbul*.
- Altınar, A. (2022). *Devlete İlişkin Tartışmalar Bağlamında Beka Kavramının Sabah ve Sözcü Gazetelerindeki Köşe Yazılarında Yeniden Üretimi: 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri Örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Altunoğlu, M. (2018). Türk Sağı ve 24 Haziran Seçimleri. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15 (54), 357-384.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayıncılık, 637.
- Arsalan, M. (2019, Temmuz). Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesi Pençe Harekâtı. SETA. <https://setav.org/assets/uploads/2019/07/A289Tr.pdf>
- Aslan, M.F. (2021). Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'de Üç Tarz Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. *SDE Akademi Dergisi*, 1 (1), 142-175.
- Atagenç, İ. Ö. (2019). “ORTANIN SOLU” DÜŞÜNCESİNDE KEMALİZM. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 479-499.

- Ataman, M. (2017). 1983-1991 Dönemi: Anap'lı Yıllar. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiakınmye'nin Siyasal Hayatı* (S. 553-570). İçinde Ankara: Savaş Yayınevi.
- Avcı, Ö. (2019). Geçmiş Tarihelleştirmenin Bir Aracı Olarak Tarih Dizileri: Diriliş, Payitaht, Kûtul'amâre. *Sosyoloji Dergisi*, (39), 103-139.
- Ay, V. ve Durakoğlu, A. (2012). Peyami Safa Metinleriyle Muhafazakarlığa Yeniden Bakmak: Modernleşme, Birey ve Düşünme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Aydın, İ. (2019). *Televizyon Dizilerinde Milliyetçilik İnşası*, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Aydın, M. (2018). *İslamcılık Düşüncesi Bağlamında Musa Carullah Bigiyef Düşüncesinin Sosyolojik Temelleri*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Aygener, S. (2011). *Osmanlı Türk Modernleşmesi Ekseninde Türk Muhafazakârlığı ve Semih'a Ayverdi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Ayhan, V. (2009). Türkiye-Suriye ilişkilerinde yeni bir dönem: Yüksek düzeyli stratejik işbirliği konseyi. *Ortadoğu Analiz*, 1(11).
- Ayvazoğlu, B. (2018). *Muhafazakâr Düşünce Dergisi Sayı 13-14: Toplumsal ve Siyasal Boyutuyla Edebiyat*. Kadim Yayın Grubu.
- Bakan, S., ve Arpacı, I. (2012). Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakârlık. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 131-140.
- Balatekin, G. (1999). *İsrail'in Güvenliği ve Hayat Sahası* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi,
- Baran, A. Ç. (2017). Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu Ve Anayasa İle Pekişmesi Ve Darbe Arası Dönem (1960-1970). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Siyasi Hayatı* (S:437-484). İçinde Ankara: Savaş Yayınevi.
- Başak, S. (2016). Türkiye'nin Ana-Siyasal Düşünsel Ekseninde Değişme Eğilimleri (1938-1960). *Sosyoloji Konferansları*, Ankara: Gazi Üniversitesi, 187-203.

Batatu, H. (2012). Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics. Princeton University Press.

Bayat, Asef (2016). Post İslamcılık; Siyasi İslam'ın Değişen Yüzü. Litera Yayınları, İstanbul.

Baykal, Ö. (2019). Türkiye'de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 143-179.

Baykal, Ö. ve Ömer, Ç. (2017). Politik Aktör Olarak Necmettin Erbakan'ın Türk Siyasetindeki Yeri. *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 1-18.

Bayraktar, Ö. (2015). Lider, Teşkilat, Doktrin'in İflası: Ülkücü Harekette 1980 Sonrası Dönüşüm, Bölünme ve İç Çatışma, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2015 (1), 35-40.

Bayraktar, Ö. (2016). *Ülkücü Harekette Bölünme: Milliyetçi Hareket Partisi ve Büyük Birlik Partisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Belge, M. (2021). *Muhafazakârlık Üzerine. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim yayınları, 92-100.

Belhan, Ş. (2021). 1980 Askeri Darbesi Sonrasında İktidara Gelen Anavatan Partisi İcraatları Hakkında Bir Değerlendirme. *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 111-123.

Beneton, P. (2011). Muhafazakârlık (1. Baskı). (Çeviren Cüneyt Akalın). İstanbul: İletişim Yayınları.

Berkes, N. (2006). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyaş). İstanbul: YKY.

Bilge, M. (2017). Verili Olandan İcat Edilmişliğe Millet ve Milliyetçilik, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (2), 475-486.

Bilge, M. L. (1995). TDV İslam ansiklopedisi, S:264-265.c:12

Bilig, M. (2002). Banal Milliyetçilik, çev. C. Şişkolar, İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

Bingöl, Y. & Akgün, Ş. (2005). Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratiğe: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 1-33.

Bora, T. (2014). Türk Sağının Üç Hali. Birikim Yayınları, İstanbul.

- Bora, T. (2016). *Türk sağının üç hali*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2020). *Cereyanlar; Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, T. K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 28-42 .
- Bozaslan, E. Ç. (2022). Adil Devlet Düzeni” ve “Devlet-Millet Kaynaşması: Necmettin Erbakan’ın Başkanlık Sistemi Tahayyülü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (73).
- Bölük, Z. (2019). Milliyetçi Çalışma Partisi’nin Türk Siyasetindeki Yeri ve Önemi (1985-1993) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2019). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Milliyetçi Söyleme Etkisi: Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Yenikapı Mitinginde Yaptığı Konuşmanın Analizi. *Anadolu üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Özel Sayı), 125-146.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2019). Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 Irkçılık-Turancılık Davası. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 5-34.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2019). *Milliyetçilik ve dış politika: Türkiye’nin kuzey Irak ve İsrail politikalarına teorik bir bakış*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bulaç, A. (1997). İktidar Mücadelesinde İslam’da Meşruiyet Arıyorlar, *Nokta Dergisi*, 5-13.
- Burak, B. (2022). "Post-Modern Darbe Sonrası Türk Siyasetinde Necmettin Erbakan’ın Mirası ve Millî Görüş Hareketi". *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3(1), 59-73.
- Burak, Ö. Z. E. R. (2019). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Muhafazakârlık Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 43-59.
- Caner, C., ve Şengül, B. (2018). Devrimler, Kaos Ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel Ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 45-70.
- Ceviz, N. (2011). Libya tarihine kısa bir bakış. *Ortadoğu Analiz*, 3(27).

Ceylan, T. E. (2020). İsrail’de Liberal Demokratlığın ve Etnik Milliyetçiliğin İdeolojik Yansıması: Post-Siyonizm ve Neo-Siyonizm. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(2), 431-451.

Chorbajian, L. (2001). *The Making of Nagorno-Karabakh: From Secession to Republic*. New York: Palgrave.

Commins, D. (2012). *Historical Dictionary of Syria*. Scarecrow Press.

Copeaux, E. (2020). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Milliyetçilik: Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler, İstanbul: İletişim Yayınları, 44-52.

Cornell, S. E. (2001). *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. Routledge.

Çağlıyan, Z. (2006). Erken Cumhuriyet Dönemi Sentezci Muhafazakârlığında “Değişim”: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernleşmesi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2 (9-10), 79-100.

Çakır, A. (2020). İsrail-Filistin Meselesi ve Filistin Güvenlik Güçleri. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, (8), 20-49.

Çakır, B. (2012). *Cinsiyetçi Milliyetçilik: Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları’nın Milliyetçilik Algısında Modern Kadın Söylemi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi

Çakır, R. (2018). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık; Millî Görüş Hareketi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 544-575.

Çalen, M. K. (2018). *Modern Türk Düşüncesinde Bir Derkenar: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*. İstanbul : Ötüken Neşriyat .

Çavuşoğlu, H. (2010). “Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi’nin Karşılaştırmalı Analizi” *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 9(1).

Çaylak, A. Ş. N. (2017). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı; Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş; Demokrasiye Geçiş Mi Siyasal Rejimin Restorasyonu Mu?* Ankara: Savaş Yayınevi. 339-386

Çaylak, A. (2017). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri*. İstanbul: Savaş Yayınları. 25-66.

Çaylak, A. (Dü.) İ Çemrek, M, U.G . (2017). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'de İç Politika (1950-1960). S. A. içinde, *1950-1980 Dönemi Türkiye'de Politik Gelişmeler* (S. 401-436). Ankara: Savaş Yayınevi.

Çaylak, A. G. D. (2017). AK Parti Döneminde Türkiye'de Siyaset Ve Muhafazakar Siyasetin Serencamı: 2002'den Günümüze. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (S. 709-766). Ankara: Savaş Yayınevi.

Çaylak, A. ve Baran, H. (2017). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)*, Ankara: Savaş Yayınevi, 437-484.

Çaylak, A., Dinç, G., ve Güngör, M. (2017). AK Parti Döneminde Türkiye'de Siyaset ve Muhafazakâr Siyasetin Serencamı: 2002'den Günümüze. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, 709-766.

Çaylak, A., ve Avcu, S. A. (2018). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin siyasal hayatı. *Der. Adem Çaylak, Seyit Ali Avcu. Ankara: Savaş Yayınları.*

Çelenk, T. (2018). Saving The Turkish Right. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), 153-166.

Çelik, F. (2017). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı:28 Şubat Döneminde Türkiye'de Siyaset: AK Parti Dönemine Kadar*. Ankara: Savaş Yayınevi, 647-682.

Çemrek, M, U.G . (2017). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'de İç Politika (1950-1960). S. A. Adem Çaylak (Dü.) İçinde, *1950-1980 Dönemi Türkiye'de Politik Gelişmeler* (S. 401-436). Ankara: Savaş Yayınevi.

Çemrek, M. (2017). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı: 1980-2000 Türkiye'de Ekonomi Politikası: Çalkantılı Bir Ekonomide İslamcı Siyasetin Yükselişi ve Düşüşü*. İstanbul: Savaş Yayınevi, 595-626.

Çınar, M. (2021). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Muhafazakârlık: Dergah Dergisi*. İstanbul : İletişim Yayınları. 85-91.

Çiçek, A. C. (2018). Türk Siyasal Hayatında “Toplayıcı” Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-1989). *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(04), 73-98.

Çiğdem, A. (1997). Muhafazakârlık Üzerine, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 74, 32-51.

Çolakoğlu, Esra (2023). Söylem Analizi Yoluyla Türkiye'deki Evsizlere Dair Temsil ve Algıların İncelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Daban, E. Z., ve Daban, C. (2018). Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali Ve Abd'nin Irak'a Müdahalesi. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 83-109.

Danışan, C. (2019). *Heterojen toplumlarda ulus devlet çıkmazı: Irak örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Dellaloğlu, F. B. (2016). Muhafazakârlık ile Modern/Lik-Leşme Kavşağında Türkiye ve Tanpınar. *Öteki Muhafazakârlık*.

Demir, Enes (2020). Türkiye Açısından Libya'nın (Trablusgarp) Tarihsel ve Stratejik Önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(246), 149-166.

Dilek, M. S. (2018). Trump Yönetiminin Kudüs Kararına Analitik Bakış. *International Journal of Social Inquiry*, 11 (1), 97-137.

Doğan, H. (2019). "Milliyetçi Hareket Partisinin Kuruluş Dinamikleri ve İdeolojik Evrimi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(01), 65-88.

Döner, A. (1997). Tarihsel Süreç İçerisinde İsrail Devlet Modelinin Ortaya Çıkışı. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1.

Duman, F. (2004). Edmund Burke Muhafazakârlık, Aydınlanma ve Siyaset. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(1), 31-53.

Duman, F. (2017). 'Durumsal Muhafazakârlık 'Anlayışı Üzerine Teorik & Eleştirel Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 797-818.

Duman, O. Ö., ve Payaslı, V. (2018) Cumhuriyet Döneminde Modernleşmenin Kadın Simgesi: Afet İnan (1925-1938). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 17(33), 65-122.

Dural, A. B. (2006). Muhafazakârlık: Düşünce Kalıbı Mı, İdeoloji Mi? *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2 (9-10), 55-66.

- Duran, H. (2011). Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*.511-512.
- Edmund, B. (2019). *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler 1790*, Çev.: Ahmet Özcan, İstanbul: Bilgi Yayıncılık.
- Ekşi, M. (2018). Türk dış politikasının ultimo ratiosu: Yumuşak güçten sert güce Türkiye'nin Suriye politikası. *Karadeniz Araştırmaları*, (60), 71-99.
- El-Khatip, A., ve Işık, Ç. D. R. (2004). Kur'an'da Kudüs. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 109-144.
- Erbakan, N. (2018). *Davam*, İstanbul: Yeni Devir Yayıncılık.
- Erdal, İ. (2019). MHP'nin Türk Kimliği ve Türk Milliyetçiliği Anlayışı ve Türk Dünyası'na Bakışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 185-200.
- Erkmen, S. (2015). İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü. *Bilig*, (72), 171-196.
- Erlor, Ö. (2007). “Yeni Muhafazakârlık, Akp ve “Muhafazakar Demokrat” Kimliği. *Stratejik Arastırma Dergisi*, 126-132.
- Erol Göka, F. S. (2021). M. G. Tanıl Bora (Dü.) İçinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Muhafazakârlık : Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakarı Ve Kaygan Siyasal Tercih*. İstanbul: İletişim Yayınları.302-313.
- Ersoy, L. (2017). 1919-1945 Döneminde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler. S. A. Adem Çaylak (Dü.) İçinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiyenin Siyasal Hayatı* (S. 321-338). Ankara: Savaş Yayınevi.Ersoy, M. Akif (2022). Safahat: 6. Kısım. Dergâh Yayınları.
- Ertan, M. (2021). Türkiye'de Siyasal Merkezin Dönüşümü: 1990'larda Merkez Sağın Bölünmesi ve Düşüşü. *Mülkiye Dergisi*, 45(4), 963-992.
- Ertan, T. F. Örs, O. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir. *Atatürk Yolu Dergisi*, 62, 39-84.
- Esengül, A. A. (2020). Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu: Türkiye'nin Politikası ve Ab'nin Yaklaşımı. *Avrasya Etüdleri*, 58(2).87-112.

- Ete, H. (2018). 24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyoloji. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15 (54), 293-321.
- Fedayi, C. (2004). AKP'nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(1), 149-163.
- Fedayi, C. (2017). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)*, Ankara: Savaş Yayınevi, 485-524.
- Fikret, Tevfik (2022). Halukun defteri. İstanbul: Dorlion Yayınevi.
- Gasimova, M. (1999). *Azerbaycan'da Dini Hayat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Georgeon, F. (2020). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik: Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler; Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken*. İstanbul: İletişim Yayıncılık. 23-36.
- Georgeon, F. (2020). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler; milliyetçilik: Yusuf Akçura*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 505-514.
- Georgeon, F. (2020). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler; ziya gökalp*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 28-36.
- Gök, S. (2022). Camiden Müzeye Ayasofya'da Yapılan Değişim ve Düzenlemelerin Basındaki Yansımaları. *Mecmua*, (14), 163-181.
- Gökmen, Ö. (2021). *Modern Türkiye'de Muhafazakar Düşünce; Muhafazakârlık: Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakar Yönelimler*. İstanbul: İletişim Yayınları. S. 132-153.
- Gökmen, Ö. (2021). Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakar Yönelimler. M. G. Tanıl Bora (Dü.) İçinde, *Modern Türkiye'de Muhafazakar Düşünce; Muhafazakârlık* (S. 132-153). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökşin, R. Ö. (2019). *Siyasal İslam Ve Muhafazakârlık Konusunda Türkiye: AK Parti'nin 2002-2010 Döneminin İncelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Göktürk, E. D. (2020). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik; 1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları, S:103-116.

- Güler, Z. (2012). *Kadim Geleneğin Savunucusundan Faydacılığa, 19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler*, (Ed.: Birsen Örs), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gündüz, M. (2008). Osmanlı Modernleşmesinin Temel Dinamiği Eğitim ve Paradoksal Sonuçlar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4 (16-17), 165-186.
- Gündüz, O. (2002). Türkiye'nin Batılılaşma Serüveninde Özgün Bir Portre: Ahmet Hamdi Tanpınar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (3), 13-28.
- Güngör, B. (2019). *Popüler Tarih Dizileri Işığında Türk Tarihinin Medyada Yansıtılma Biçimi: “Diriliş Ertuğrul” Dizisi Örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Güngörmez, B. (2004). Muhafazakâr Paradigma: “Dogma” Ve “Önyargı”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1 (1), 11-30.
- Güngörmez, B. (25-9 Haziran 2012). Siyasi Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık. *Bisav Semineri*.
- Gürbüz, H. (2018). 1930'lar Aydınının Gözünden Devrim İdeolojisi. Şevket Süreyya Aydemir'in Kemalizm Perspektifinden. *Folklor/Edebiyat*, 24 (93), 13-33.
- Han, Ertuğrul (2019). *28 Şubat Süreci ile Türkiye Siyasetinde Muhafazakârlığın Dönüşümü ve AK Parti* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
- Hewsen, R. H. (2001). *Armenia: A Historical Atlas*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heyat, J. (2011). *Dilimiz, Adabiyatımız ve Kimliyimiz Ughrunda*.
- Heywood, A. (2019). *Siyasi ideolojiler (12. b.). S. Durgut ve AK Çifçi, Çev.) Ankara: BB101 Yayınları*.
- Heywood, Andrew (2019). *Siyasi İdeolojiler*. Ankara: Bb101 Yayınları.
- Hinnebusch, R. (2002). *Syria: Revolution from above*. Routledge.
- Hinnebusch, R. (2012). The Syrian Uprising of 2011: Why the Asad Regime Is Likely to Survive to 2013. *Middle East Critique*, 21(3), 231-246

İbrahim, H. A. İ. (2019). *AK Parti Döneminde Türkiye'nin Politikasında Kuzey Irak Faktörü (2003-2018)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.

İrem, N. (2008). Cumhuriyet Modernleşmesinin Sınırları ve Bir Sınır Dili Olarak Muhafazakâr Modernite. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 5 (18), 11-32

Kan, M. E. (2023). Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinin Karşılaştırmalı Metin Analizi: 1 Kasım 2015 ve 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri Örneği. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 1-14.

Kandemir, K. (2013). *Türkiye'deki Muhafazakâr Siyaset Ve Değişim İlişkisi: AK Parti Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyolojisi Ve Antropolojisi Anabilim Dalı.

Kara, H. (2017). Tek Parti Dönemi Din Politikası. (1923-1946), *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19).

Kara, İ. (2011). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karakaş, O. (2021). Milli İrade ve Beka Kavramlarını 24 Haziran 2018 Türkiye Başkanlık Seçimi Üzerinden Okumak. *Asya Studies*, 5 (17), 231-242.

Kaya, E. (2021). Dünya Basınında İsrail-Filistin Meselesi: 2021 Mayıs İsrail Saldırılarına İlişkin Haberlerin Söylem Analizi. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 4(2), 190-210.

Kayıran, M. ve Metintaş, M. Y. (2013). Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük Kemalizm. *Atatürk Yolu Dergisi*. 579-615.

Kekilli, E. (2017). *Türkiye-Libya İlişkileri: Kriz Alanları ve İş Birliği İmkanları*. SET Vakfı İktisadi İşletmesi. 191.

Khadduri, M. (2013). *Modern Syria: A Brief History*. Routledge

Kırkpınar, L. (2018). Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 349-359.

Kırlı, Ö. (2016). “Kadim’in Restitüsyonu ve Kutsal’ın Restorasyonu”, Öteki Muhafazakârlık. Yayın Evi: Phoneix Yayınevi Editör Adı: A. Çağlar Deniz.

Kısakürek, N. F. (1968). Ayasofya. İslam Medeniyeti Dergisi, Fatih ve Fetih (Cilt: 1 Sayı: 10), 11-13.

Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 35-64.

Kili, S. (2009). *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kirk, R. (2008). Muhafazakârlığın on prensibi. *Çev., Okan Aslan ve Cemal Fedai, Muhafazakar Düşünce, Yıl, 4*, 16-17.

Kirk, Russell (2005). Süreklilik ve Değişim, Çeviri: Faruk Çakır, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 4.

Kiş, E. (2020). 21.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Sosyo-Politik Arka Planı ile Millet ve Milliyetçilik. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (9), 57-91.

Koçak, C. (2020). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik; Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 37-44.

Koçsoy, Ş. (1991). Irak Türkleri. Boğaziçi yayınları. İstanbul.

Köseoğlu, N. (2020). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik : Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 208-225.

Küçük, A. (2019). Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası. *Econharran*, 3(4), 20-45.

Laçiner, Ö. (2018). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık: İslamcılık, Sosyalizm ve Sol*, İstanbul: İletişim Yayınları, 469-475.

Levent, R. (2021) 'İrtica 'Ve 'Ruhsuz Madde 'Dikotomisi Arasında Demokrat Parti'nin Din Politikası (1950-1960). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 73-91.

Limoncuoğlu, A. (2018). Türkiye'de Üçüncü Yolun Baş; Millet Partisi (1948). *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 145-155.

- Manaz, A. (2008). *Siyasal İslamcılık-1: Dünyada Siyasal İslamcılık*, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mert, N. (2021). Muhafazakârlık Ve Laiklik. M. G. Tanıl Bora (Dü.) İçinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler; Muhafazakârlık* (S. 314-345). İstanbul: İletişim.
- Millas, H. (2020). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*: Milli Türk Kimliği ve "Öteki" (Yunan). İstanbul: İletişim Yayıncılık. 193-201.
- Minahan, J. (2010). *The Complete Guide to National Symbols and Emblems*, Vol. 2.
- Mollaer, F. (2009). *Muhafazakarlığın İki Yüzü*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Mutallimov, D. (2014). *Azerbaycan Hanlıkları ve Gülistan-Türkmençay Antlaşmaları* (Doctoral dissertation, Uludağ Üniversitesi).
- Nuray, M. (2018). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık; Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış*, İstanbul: İletişim Yayınları, 411-419.
- Oakeshott, M. (2004). Muhafazakâr olmak üzerine. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(1).
- Oba, E., Öztürk, D., ve Gürbüz, H. (2014). Millî Mücadele Döneminde Mehmet Akif ve İslamcılık. *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(12).
- Obuz, Ö. (2016). *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası* (Doctoral Dissertation, Anadolu University (Turkey)).
- Oğuz, M. C. (2016). Mustafa Şekip Tunç ve Türkiye'de Bergsonculuk. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (1), 90-109.
- Okur, M. A. (2008). Körfez Savaşı ve Irak'ın İşgali Arasındaki Dönemde Irak'ta Faaliyet Gösteren BM Misyonları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 4 163-180
- Oran, B. (1998). *Atatürk Milliyetçiliği: Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Oran, B. ve Horoz, K. (1998). Ankara. Bilgi Yayınevi.
- Öğür, B., Baykal, Z. ve Balcı, A. (2014). Kuzey Irak-Türkiye ilişkileri: PKK, güvenlik ve işbirliği. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, 1, 7-57.

Öncel, A. ve Akar, M. (2015). 2000 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkilerinin Türkiye Dış Ticaretine Yansımaları. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 69-95.

Özbalcı, M. (2015). Peyami Safa'nın Edebî Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dinî Hayatın İzleri. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 8 (1), 161-212.

Özçelik, M. (2016). *Siyasi Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık Ve Türkiye’de Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğiyle AK Parti*. Necmettin Erbakan Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi.

Özdemir, M. (2019). *Osmanlı İmparatorluğunda İslamcılık Düşüncesinin Doğuşu ve İkinci Meşrutiyet Devrinde İslamcılık Düşüncesi*, [Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi.

Özipek, B. B. (2004). *Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.

Özipek, B. B. (2017). AK Parti Döneminin İlk Yıllarında Türkiye’de Siyaset (2002-2007). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. Ankara: Savaş Yayınevi. 683-708

Özipek, B. B. (2018). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık; 28 Şubat ve İslamcılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 640-651.

Özkan, M. (2016). Türk Muhafazakârlığı: Siyasal Bir Gelenek (Mi)? *Akademik Hassasiyetler*, 3(5).

Özkandaş, Y. (2011). Peyami Safa’nın Düşünceleri Ekseninde Türk Modernleşmesinin İncelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

Resul, T. Ü. R. K. (2015). Türkiye’de siyasal İslam’ın örgütlenme faaliyetleri. *Akademik Hassasiyetler*, 2(3).

Rousseau, J.J. (2012). Toplum Sözleşmesi, çeviren: Vedat Güngör, kültür yayınları, İstanbul.

Ruinten, S. (2005). *Azerbaycan Türk Devletleri ile Siyasal Elageler Sisteminde*. Bakı: Adiloğlu Neşriyat.

Saadi, W. (2020). *Irak’ın Siyasal Sisteminde Anayasal Kararlarda Değişiklikler ve Etkileri*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

- Safi, İ. (2005). *Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve ‘Muhafazakâr Demokrat’ Kimlik Arayışları* Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Satan, A. (2014). Demokratik Siyasal Mücadele Denemesi. *Modern Türkiye Tarihi, (1. Basım)*, ed. Süleyman Beyoğlu-Ali Satan, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi. 159-185.
- Savaş, A. R. (2020). *Türkiye’de Muhafazakârlık Milliyetçilikilişkisi: Milliyetçiliğin Yeniden Üretülmesinde AK Partinin Rolü*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Savaş, H. (2011). *Baltacıoğlu’nda Muhafazakâr Eğilimler* (Doctoral Dissertation, Karadeniz Teknik Üniversitesi).
- Seale, P. (2012). *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics, 1945-1958*. Oxford University Press.
- Sezik, M. (2017). Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye’de Muhafazakârlık. M. Sezik, ve F. Y. Ümit Güneş (Dü.) İçinde, *1. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (Tlçk) Bildiriler Kitabı (29 Haziran-01 Temmuz 2012, Konya)*.
- Subaşı, N. (2018). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık; 1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirme Tahayyül ve Tefekkür*, İstanbul: İletişim Yayınları, 217-237.
- Swietochowski, T. (1995). *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*. New York: Columbia University Press
- Swietochowski, T. (2004). *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The shaping of a national identity in a Muslim community* (No. 42). Cambridge University Press.
- Şener, M. (2015). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, İstanbul: Yordam kitap.
- Şenlik, A. (2023). Makinelerin Demir Yumruğu; 9 (Nine) Animasyon Filminin Eleştirel Söylem Analizi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2014). Modernleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasal Sistemi ve Gelişen Siyasi Düşünce Akımları *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 42.

Şükür, İ. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 686-697.

Tamer, A. (2011, Ogustos, Eylül, Ekim). Muayyel Komünizm; Türk Sağının Anti-Komünizm Propagandası. C. Ö. Özmen (Dü.) İçinde, *Türk Muhafazakarlığının Eleştirisi* (S. 91-114). Ankara: Doğubatı Yayınları.

Tansi, M. D. (2021). Türk Modernleşme Tarihi Sürecinde Adalet Partisi Bağlamında Muhafazakâr Siyaset Arayışı, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 924-937.

Taş, K. ve Göksuçukur, B. (2019). Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din, *Dini Araştırmalar*, 22(56), 481-484.

Taşkın, S. A. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Taşkın, Y., Aydın, S. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tezel, Y. S. (2021). Tazminat Sonrası İmparatorluk Ve Cumhuriyet Türkiye'sinde "Muhafazakârlık" Sorunsalı. M. G. Tanıl Bora (Dü.) İçinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (S. 21-39). İstanbul: İletişim Yayıncılık .

Tinas, R. (2020). Quel rôle jouent les séries historiques turques: manuels d'histoire ou fictions?. *TV/Series*, (17). <http://journals.openedition.org/tvseries/4042>; DOI : <https://doi.org/10.4000/tvseries.4042>

Tinas, R., (2012). De l'islamisme au post-islamisme : L'évolution du Parti de la justice et dudéveloppement (AKP). La politique turque en question Entre imperfections etadaptations (pp.81-107), Paris: L'Harmattan.

Toker, N. ve Tekin, S. (2004). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Modernleşme ve Batıcılık: Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 82-89.

Tunaya, T.Z. (2003). *İslamcılık Akımı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkeş A. (2016). *Alpaslan Türkeş ve Dokuz Işık*. (O. Cengiz, Dü.) İstanbul: Bilge Oğuz.

Türkmen, H. (2015). *İslami Uyanış Sürecimiz ve İslamcılık Söyleşileri*. İstanbul: Ekin Yayınları.

Türküne, M. (2004). Muhafazakar Kavramlar. *Muhafazakar Düşünce*, 79-86.

Türköz, E. (2016). Özallı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 103-116.

Tüysüz, Ü. (2014). *Türkiye-İsrail İlişkileri 2002-2013* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Uçarol, R. (2019). *Siyasi tarih: 1914:2014*, İstanbul: D, R yayınları.

Uçman, A. (2006). Değişen Değerler Karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (7), 479-510.

Uğurlu, Ö. F. ve Yurteri, H. (2022). Süreklilik ve Kopuş Bağlamında İslamcı Siyaset: Said Halim Paşa ve Raşid Gannuşi Üzerine Teopolitik Bir İnceleme, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 18 (62). (214-241).

Ulutaş, U., Bölme, S. M., Demir, G. N., Torlak, F., & Ziya, S. (2012, December). İsrail siyasetini anlama kılavuzu. SETA.

Uzun, H. (2010). “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9 (20), 233-271.

Üstün, Aylin (2020). Türkiye-Libya ilişkileri (1951-2011). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ üniversitesi.

Veliev, C. (2022) Ermenistan-Azerbaycan İlişkilerinin Normalleşmesi: Engeller ve Fırsatlar. <https://kriterdergi.com/yazar/cavid-veliyev>

Yalçın (2004). *AK Parti Ve Muhafazakar Demokrasi* . İstanbul : Alfa Yayıncılık.

Yalçı, A. (2021). Meşrutiyet Aydın Döneminde İslamcılık Tartışmaları. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (16), 516-538.

Yamskow, A. N. (1998). *Ethnic Conflict in the Transcaucasus: The Case of Nagorno-Karabakh*. Westport, CT: Praeger.

Yaşar, Ş. (2003). Kudüs' ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2).

Yaycı, C. (2011). Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında Libya'nın rolü ve etkisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(14), 17-41.

Yaycı, C. (2020). *Doğu Akdeniz'in paylaşım mücadelesi ve Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Kedi.

Yaycı, C. (2020). *Libya Türkiye'nin denizden komşusudur*. İstanbul: Kırmızı Kedi.

Yaylagül, L. (2019). 31 Mart 2019 Mahallî İdareler Seçiminin Sabah ve Sözcü Gazetelerindeki Sunumunun Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (32), 323-339.

Yener, E. (2019). *Soğuk Savaş Dönemi'nde Türk Muhafazakarlığının Batı Algısı*. Mustafa Kemal Üniversitesi.

Yeniçeri, Ö. (2017). *Türk Milliyetçiliği*. Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım .

Yesevi, Ç. G. (2018). *Türk Milliyetçiliği: Doğusu, Yükselişi ve Yansımaları*. Ankara: Kripto Yayıncılık .

Yeşilyurt N. (2013), “Saddam Sonrası Irak'ta Siyasal YenidenYapılanma” (der.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası* cilt III. İstanbul: İletişim Yayıncılık

Yılmaz, M (2017). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı: 1930-1938 Döneminde Türkiye'de Siyasi Hayat*, Ankara: Savaş Yayınevi, 287-296.

Yılmaz, M. (2004). "Muhafazakâr Demokrat" Bir Politikanın Temel Özellikleri Neler Olabilir?. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1 (1), 143-147.

Yılmaz, M. (2006). AK Parti: “Muhafazakâr Demokrasi” İle Milliyetçi-Muhafazakârlık Arasında. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2(9-10), 47-54.

Yılmaz, M. ve Karakaş, O. (2019). 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Siyasal Değerler Açısından Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 145-160.

Yücel, G. ve Çağaptay, S. (2020). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler; milliyetçilik: otuzlarda türk milliyetçiliğinde ırk, dil, etnisite*, 245-262.

Zengin, S. (2019). ‘Osmanlı’dan Türkiye’ye Geçiş Sürecinde Millet ve Milliyetçilik Anlayışı ile İlgili Gelişmeler. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, (8), 33-79.

Zorlu, M. (2018). *Türkçülük Temelinde Türkiye Cumhuriyeti’nin İdeoloğu Ziya Gökalp*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hitit Üniversitesi.

Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim.

Zürcher, E. J. (2021). Terakiperver Cumhuriyet Fırkası Ve Siyasal Muhafazakârlık. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim Yayınları. S:40-53.

İnternet Siteleri

A Haber (2018, 18 Mayıs). <https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/buyuk-birlik-partisi-genel-baskani-mustafa-destici-tarihi-kudus-mitinginde-konustu> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

A Haber (2019, 14 Temmuz). <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2019/07/14/bbp-genel-baskani-mustafa-desticiden-15-temmuz-mesaji> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

AA (2018, 12 Temmuz). <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-etkinlik-programi-belli-oldu/1202113> (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2023).

AA (2018, 18 Mayıs). <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/yenikapida-zulme-lanet-kuduse-destek-mitingi-duzenleniyor/1149878> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023).

AA (2019, 15 Mayıs). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-Irak-ile-askeri-is-birligi-yapilmasinin-isabetli-olacagina-karar-verdik/1479249> (Erişim Tarihi: 3 şubat 2023).

AA (2019, 18 Aralık). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-attigimiz-adimlar-sevrin-ters-kose-edilmesidir/1677113> (Erişim Tarihi: 3 şubat 2023).

AA (2019, 21 Mart). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-41-gunde-44-ilde-miting-yapti/1424520> (Erişim Tarihi: 19 şubat 2023).

AA (2019, 24 Mart). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogandan-ayasofya-aciklamasi/1427621> (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2023).

AA (2019, 26 Mart). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ayasofyayi-aslina-rucu-ettiririz/1430912> (Erişim Tarihi: 2 şubat 2023).

AA (2019, 26 Ocak). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-irak-politikasini-ekonomi-ve-guvenlik-belirliyor/1375717> (Erişim Tarihi: 22 şubat 2023).

AA (2019, 9 Ekim) <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/harekatin-amaci-suriye-ve-bolge-barisina-katki-saglamaktir/1607376> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

AA (2019, 9 Ekim). <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/baris-pinari-harekati-basladi/1607139> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

AA (2020 17 Mayıs). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bbp-genel-baskani-destici-pence-operasyonlari-temizle-yerles-operasyonudur/1880152> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

AA (2020, 13 Ocak). <https://www.aa.com.tr/tr/libya/libya-tezkeresi-tbmm-genel-kurulunda-kabul-edildi/1690170> (Erişim Tarihi: 12 şubat 2023).

AA (2020, 14 Aralık). <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/mhp-genel-baskani-bahceli-karabagin-yuzde-70inin-ermenistan-iskalinden-kurtarilmasi-bir-turk-zaferidir/2076408> (Erişim Tarihi: 15 Mart 2023).

AA (2020, 29 Aralık). <https://www.aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekati/suriyede-2020ye-bahar-kalkani-harekati-damgasini-vurdu/2092130> (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2023).

AA (2020, 29 Temmuz). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bbp-genel-baskani-destici-diyanet-islari-baskanimiz-allahin-ayetlerini-soylelemektedir/1926116> (Erişim Tarihi: 15 Mart 2023).

AK Parti (2004, 10-11 Ocak). Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu. <https://icil.org.tr/wp-content/uploads/2017/12/Kudu%C4%B1-C%C4%A7eviri-1.pdf> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2023).

Akit (2016, 3 Eylül). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdoganin-konusmasi-ile-dirilis-ertugruldaki-ayni-sahne-208470.html>

Akit (2019, 29 Aralık). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/bbp-lideri-mustafa-desticiden-libya-tezkeresi-aciklamasi-kendilerine-ceki-duzen-versinler-984057.html> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

Amerika'nın Sesi (2011, 7 Ağustos). <https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-suriye-ic-meselemiz-geregini-yapmak-durumundayiz127078293/898713.html> (Erişim Tarihi: 8 Şubat 2023).

Aydınlık (2018, 8 Mayıs). <https://www.aydinlik.com.tr/haber/abdnin-kudus-kiskirtmasi-14-mayista-89954>. (Erişim Tarihi: 25 Ocak 2023).

BBC (2018, 14 Mayıs). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44104551>. (Erişim Tarihi: 10 Mart 2023).

BBC (2020, 2 Ocak). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50978212> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2023).

BBC News (2018, 21 Mayıs). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44192529> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2023).

BİA (2017, 7 Aralık). <https://m.bianet.org/kurdi/insan-haklari/192214-trump-in-kudus-kararina-dunyadan-tepki> (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023).

Birgün (2020, 27 Aralık). <https://tr.euronews.com/2020/12/25/erdogan-gonul-arzu-eder-ki-israil-le-munasebetlerimizi-daha-iyi-noktaya-tasiyalim> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2023).

Cumhuriyet (2020, 14 Temmuz). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/addden-erbas-hakkinda-suc-duyurusu-1751515> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2023).

Cumhuriyet (2020, 24 Temmuz). <https://www.cumhuriyet.com.tr/video/ayasofya-camiinde-ilk-hutbe-ali-erbas-kilicla-cikti-1753750> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2023).

Çelik, N. B. (1 Ağustos 2020). Dizi Film Esinli Siyaset <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/08/01/dizi-film-esinli-siyaset> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2023).

Çiçek, C. (2023). Türkiye'nin Yeni Suriye Politikası. <https://birikimdergisi.com/haftalik/11221/turkiyenin-yeni-suriye-politikasi> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023).

Demir, A. (2021, 24 Ekim). “Dizilerde İşlenen Konuların Değişimi, Akp'nin 2010'lardan Günümüze Geçirdiği Kırılmalarla Birlikte Okunabilir” Daktilo 1984. <https://daktilo1984.com/roportajlar/dizilerde-islenen-konularin-degisimi-akpnin-2010lardan-gunumuze-gecirdigi-kirilmalarla-birlikte-okunabilir/> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2023).

Dış İşleri Bakanlığı. (2017). Suriye Siyasi Görünümü. <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

DİB (2020, 24 Temmuz). <https://diyanet.gov.tr/Es-Es/Institucional/Detalle/29717/86-Yillik-Hasret-Sona-Erdi> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

DİB (2020, 24 Temmuz). <https://www.diyanet.gov.tr/tr-tr/kurumsal/detay/29714/cuma-hutbesi-ayasofya-fethin-nisanesi-fatihin-emaneti#:~:Text=Ayasofya%2c%20fethin%20ni%C5%9fanesi%20ve%20k%C4%B1yamete,Aziz%20m%C3%Bcminler> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2023).

Diken (2017, 15 Temmuz). <https://www.diken.com.tr/mecliste-15-temmuz-oturumu-hem-darbe-girisimi-hem-ohal-konusuldu/> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2023).

Duman, B. (2017). Türkiye'nin Irak Politikası ve İlişkilerin Geleceği. *Orsam*. <https://orsam.org.tr/tr/turkiye-nin-irak-politikasi-ve-iliskilerin-gelecegi> (Erişim Tarihi: 13 şubat 2023).

Dünya Bülteni (2019, 19 Kasım). *Yeniden Refah Partisi'nde ilk kongreye rekor katılım* <https://www.dunyabulteni.net/guncel/yeniden-refah-partisi-nde-ilk-kongreye-rekor-katilim-h453507.html> (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2023).

Elmas, T. (2018 Kasım). Yakın tarihten bir provokasyon hikayesi: Ticaniler ve CHP, *Jurnal.İst.* <https://www.gzt.com/jurnalist/yakin-tarihten-bir-provokasyon-hikayesi-ticaniler-ve-chp-3463643> (Erişim Tarihi: 1 Ocak Mart 2023).

Euronews (2020, 24 Temmuz). <https://tr.euronews.com/2020/07/24/ayasofya-n-n-ibadete-ac-lmas-n-dunya-medyas-nas-l-gordu> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2023).

Euronews (2020, 25 Aralık) <https://tr.euronews.com/2020/12/25/erdogan-gonul-arzu-eder-ki-israil-le-munasebetlerimizi-daha-iyi-noktaya-tasiyalim> (Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2023).

Euronews, (2021, 28 Ekim) <https://tr.euronews.com/2021/10/26/suriye-ve-libya-tezkeresi-meclis-te-hangi-parti-evet-hangi-parti-hay-r-oyu-verecek> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023).

Haber Global (2020, 14 Haziran). <https://haberglobal.com.tr/gundem/devlet-bahceli-den-ayasofya-aciklamasi-baska-mihrak-ve-ulkelere-yalnizca-halt-yemek-dusecektir-52392> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023).

Habertürk TV (2018, Haziran) 2018 *Türkiye'nin Nabzı* [Video] (Büyük Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Destici). <https://tv.haberturk.com/tv/programlar/video/turkiyenin-nabzi-4-haziran-2018-mustafa-destici/495262> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023).

Habertürk (2019, 17 Aralık). <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-cumhurbaskani-erdogan-ve-irak-basbakani-ndan-ortak-aciklama-2907040> (Erişim Tarihi: 3 şubat Mart 2023).

Habertürk (2020, 2 Temmuz). <https://www.haberturk.com/son-dakika-haber-danistay-ayasofya-kararini-daha-sonra-aciklayacak-2731038> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023).

Habertürk (2022, 13 Temmuz). <https://m.haberturk.com/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-in-15-temmuz-programi-belli-oldu-3477283> (Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023).

http://gspa.snu.ac.kr/sites/gspa.snu.ac.kr/files/2009_Syria%20and%20Euro-Medditerranean%20Relationship.pdf (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2023).

<https://fen.deu.edu.tr/15temmuz/> (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023).

https://file.setav.org/Files/Pdf/20121221123959_israil-siyasetini-anlama-kilavuzu-web.pdf (Erişim Tarihi: 3 Mart 2023).

<https://icil.org.tr/wpcontent/uploads/2017/12/Kudu%CC%88s-Karar%C4%B1-C%CC%A7eviri-1.pdf> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2023).

<https://mavivatan.net/> (Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2023).

https://mhp.org.tr/htmldocs/MHP/4517/MHP/31_Mart_2019_Pazar_Gunu_Yapilacak_Olan_Mahalli_Idareler_Genel_Secimleri_Cercevesinde_Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Merkezi_Nce.Html (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2023).

https://mk.gov.tr/GalleryFiles/242/Beraber_Y%C3%BCr%C3%BCd%C3%BCK_Biz_Bu_Yollarda_11_-_net-09a21815-83cb-4fe7-98ea-d13d7b79ef22.pdf (Erişim Tarihi: 3 Şubat 2023).

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2023).

<https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/1133389831038484483> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2023).

<https://twitter.com/RErdogan/status/1181920482964250624> (Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2023).

<https://twitter.com/RErdogan/status/1310171569684197376> (Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2023).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41383662> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2023).

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

<https://www.msb.gov.tr/PenceSerisiOperasyonu> (Erişim Tarihi: 12 şubat 2023).

<https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2442021-16375> (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2023).

<https://www.sozcu.com.tr/secim2019/> (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

<https://www.trtizele.com/diziler/al-sancak/al-sancak-1-bolum-11803070> Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2023).

<https://www.trtizele.com/diziler/dirilis-ertugrul/dirilis-ertugrul-10-bolum-112397> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

<https://www.trtizele.com/diziler/payitaht-abdulhamid/payitaht-abdulhamid-32-bolum-112273> (Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023).

<https://www.trtizele.com/diziler/yanis-buyuk-selcuklu/yanis-buyuk-selcuklu1-bolum-2927318> (Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2023).

<https://www.yenisafak.com/15temmuz/demokrasi-nobetleri-olay-detay> (Erişim Tarihi: 15 şubat 2023).

<https://www.yenisafak.com/secim-cumhurbaskanligi-2018> (Erişim Tarihi: 23 Nisan 2023).

<https://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2023).

Hürriyet (2011, 27 şubat). *Erbakan hayatını kaybetti* <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erbakan-hayatini-kaybetti-17136405>

Hürriyet (2016, 20 Ekim). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hunkar-kasrinda-bir-ilk-karateci-imam-asaleten-atandi-40253772> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2023).

İktibas (2019, 19 Mayıs). <https://İktibasdergisi.Com/2018/05/19/İslam-İsbirligi-Teskilati-Zirvesi-Sonuc-Bildirgesi/> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2023).

Independent (2020, 27 Eylül). <https://www.indyurk.com/node/250266/siyaset/%C3%BC%C3%A7-partiden-azerbaycana-destek-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2023).

Independent Türkçe (2020, 10 Ağustos). <https://Www.İndyurk.Com/Node/224651/Haber/Diyanet-İ%C5%9fleri-Ba%C5%9fkan%C4%B1-Erba%C5%9f-İfadelerim-Ba%C4%9flam%C4%B1ndan-Kopar%C4%B1ld%C4%B1> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2023).

Korucu, S. (2017). “Bir Propaganda Dizisi Olarak Payitaht Abdülhamid” Bianet, <https://Bianet.Org/Kurdi/Biamag/191004-Bir-Propaganda-Dizisi-Olarak-Payitaht-Abdulhamid> (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2023).

MGK (2016, 26 Mayıs). <https://www.mgk.gov.tr/index.php/26-mayis-2016-tarihli-toplanti> (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2023).

MGK (2019, 30 Mayıs). <https://www.mgk.gov.tr/index.php/30-mayis-2019-tarihli-toplanti> (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2023).

MHP (2016, 7 Ağustos). https://Www.MHP.Org.Tr/Htmldocs/Genel_Baskan/Konusma/4120/Index.Html (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).

MHP (2017, 15 Temmuz). https://Www.MHP.Org.Tr/Htmldocs/Genel_Baskan/Konusma/4282/Index.Html (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2023).

MHP (2017, 24 Ağustos). https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4292/index.html (Erişim Tarihi: 9 Şubat 2023).

MHP (2017, 27 Eylül).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4305/index.html (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023).

MHP (2018, 14 Temmuz).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/MHP/4440/MHP/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_Nin_Parti_Genel_Merkezinde_Duzenlenen_Basin_Toplantisinda_Yapmi_.Html (Erişim Tarihi: 19 şubat 2023).

MHP (2018, 18 Mayıs).
https://mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4420/index.html (Erişim Tarihi: 28 şubat 2023).

MHP (2018, 23 Haziran).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/MHP/4436/MHP/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_Nin_Ankara_Da_Duzenlenen_Buyuk_Turkiye_Mitinginde_Yapmis.Html (Erişim Tarihi: 6 Mart 2023).

MHP (2019, 14 Temmuz).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4583/index.html (Erişim Tarihi: 7 şubat 2023).

MHP (2019, 24 Mart).
https://mhp.org.tr/htmldocs/MHP/4536/MHP/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_Nin_Istanbul_Cumhur_Ittifaki_Ortak_Acik_Hava_Toplantisinda_Yapm_.Html (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023).

MHP (2019, 28 Aralık).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4631/index.html (Erişim Tarihi: 7 şubat 2023).

MHP (2019, 9 Ekim).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4607/index.html
<https://www.msb.gov.tr/BaharKalkani> (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2023).

MHP (2020, 10 Haziran).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4682/index.html (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023).

MHP (2020, 15 Temmuz).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/MHP/4699/MHP/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_Nin_15_Temmuz_Demokrasi_Ve_Milli_Birlik_Gunu_Yle_Birlikte_Ayaso.Html (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2023).

MHP (2020, 27 Temmuz).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/MHP/4705/MHP/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_Nin_Ayasofya_I_Kebir_Cami_I_Serif_In_Ibadete_Acilmasiyla_Bir.Html (Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023).

MHP (2020, 28 Şubat).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4648/index.html (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2023).

MHP (2021, 11 Mayıs).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4826/index.html (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2023).

MHP (2021, 15 Temmuz).
https://twitter.com/MHP_Bilgi/Status/1415415866133467136 (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2023).

MHP (2022, 15 Temmuz).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/Genel_Baskan/Konusma/5037/İndex.Html (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2023).

MHP (2022, 26 Nisan).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4997/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI_nin_TBMM_Grup_Toplantisinde_yapmis_oldu_klari_konusma_26_Nisan.html (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

MHP 2020, 11 Şubat).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4645/index.html

MHP 2020, 27 Eylül).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4723/index.html (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2023).

MHP 2020, 28 Şubat).
https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4648/index.html (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023).

Milliyet, 27 Ekim 1999: <https://www.Milliyet.Com.Tr/Siyaset/Kislaya-Siyaset-Sokmayin-5235233> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2023).

MSB (2019, Mayıs). Pençe Serisi Operasyonlar.
<https://www.msb.gov.tr/PenceSerisiOperasyonu> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

MSB (2021, Nisan). Cumhurbaşkanımız Sn. Recep Tayyip Erdoğan, Harekât Merkezine Video Telekonferans Yöntemiyle Bağlandı [Video].
<https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2442021-16375> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

NTV (2021, 10 Temmuz). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ile-filistin-devlet-baskani-abbas-gorustu,YsuTN9Hjq0O5YbmwGphJaA#> (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2023).

Öztekin, H. (2018). 1944 Irkçılık-Turancılık Davası ve Basındaki Tartışmalar. *Selçuk İletişim*, 11(1), 212-236.
Politikayol (2020, 5 Haziran). <https://www.Politikayol.Com/Erdogandan-Ayasofya-Talimati-Namaz-Da-Kilindir-Fetih-Suresi-De-Okunur-Buna-Ancak-Milletimiz-Karar-Verir/> (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023).

Sabah (2020, 14 Temmuz).
<https://www.Sabah.Com.Tr/Gundem/2020/07/09/Baskan-Erdoganin-15-Temmuz-Programi-Belli-Oldu> (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2023).

Sabah (2020, 8 Haziran). <https://www.Sabah.Com.Tr/Gundem/2020/06/08/Baskan-Erdogan-Karar-Milletimin-Demisti-Ayasofya-Icin-Flas-Basvuru> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2023).

Sabah (2020, 9 Haziran). <https://www.Sabah.Com.Tr/Gundem/2020/06/09/Bbp-Genel-Baskani-Mustafa-Desticiden-Ayasofya-Aciklamasi> (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2023).

Sözcü (2017, 7 Aralık). <https://www.Sozcu.Com.Tr/2017/Dunya/Kudus-Neden-Baskent-Olarak-Taninmiyor-Kudus-İsrailin-Baskenti-Olursa-Ne-Olur-2121707/>. (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2023).

Sözcü (2020, 28 Temmuz). <https://www.sozcu.com.tr/2020/Gundem/Iyi-Parti-Genel-Baskani-Meral-Aksener-Grup-Toplantisinda-41-5956448/> (Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2023).

Sözcü (2021, 10 Mayıs). <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-israil-saldirilariyla-ilgili-aciklama-6424441/> (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023).

Star (2020, 24 Temmuz). <https://www.star.com.tr/Guncel/Ayasofya-Camii-Neden-Kapandi-Ayasofya-Cami-Tarihi-Kisaca-Haber-1557457/> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2023).

şanlı, Ö. (2018, 21 Mayıs). <https://www.sabah.com.tr/Gundem/2018/05/21/Binali-Yildirim-Diyarbakirdaki-Kudus-Mitinginde-Konustu-Pkk-Aramizdan-Defolup-Gitsin> (Erişim Tarihi: 27 şubat 2023).

T24 (2020, 1 Ocak). <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-yardimcisi-fuat-oktay-libya-tezkeresi-insani-yardimdan-askeri-katkiya-kadarki-aralikta-her-seye-musaade-ediyor,854361> (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2023).

Takvim (2018, 18 Mayıs). <https://www.takvim.com.tr/Guncel/2018/05/18/Cumhurbaskani-Erdogan-Yenikapidaki-Kudus-Mitinginde-Konustu> (Erişim Tarihi: 3 şubat 2023).

Takvim (2020, 3 Ekim). <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/10/03/baskan-erdogandan-israil-dostu-arap-liderlerine-selahaddin-i-eyyubinin-emanetine-ihanettir> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023).

TBMM 27. Dönem Milletvekili Sandalye Dağılımı, <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

TCCB (2016, 2 Eylül). <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/51196/firat-kalkani-operasyonunun-amaci-teror-orgutlerinin-ulkemiz-icin-bir-tehdit-olmaktan-cikarilmasidir.html> (Erişim Tarihi: 11 şubat 2023).

TCCB (2016, 7 Ağustos). <https://TCCB.Gov.Tr/Konusmalar/353/49925/Demokrasi-Ve-Sehitler-Mitinginde-Yaptiklari-Konusma> (Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023).

TCCB (2017, 10 Temmuz). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Haberler/410/78862/Cumhurbaskanligi-Himayesinde-15-Temmuzun-Birinci-Yilina-Ozel-Anma-Programi.Html> (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2023).

TCCB (2017, 15 Temmuz). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Haberler/410/79932/Istanbuldaki-15-Temmuz-Demokrasi-Ve-Mill-Birlik-Gunu-Anma-Toreni-Basladi> (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2023).

TCCB (2017, 16 Temmuz). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Haberler/410/79935/Turk-Milleti-15-Temmuzda-Kelimenin-Tam-Anlamiyla-Millet-Oldugunu-Tum-Dunyaya-Gosterdi.Html> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

TCCB (2018, 15 Temmuz). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Konusmalar/353/96173/15-Temmuz-Sehitler-Koprusu-Bulusmasinda-Yaptiklari-Konusma> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

TCCB (2018, 17 Haziran). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Haberler/410/94549/Istanbul-U-Tarihinin-En-Kaliteli-Hizmetleriyle-Tanistirdik> (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2023).

TCCB (2018, 18 Mayıs). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Konusmalar/353/94021/Kudus-E-Destek-Mitinginde-Yaptiklari-Konusma> (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2023).

TCCB (2018, 19 Haziran). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Yurt-Ici-Ziyaretler/354/94586/Adana> (Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2023).

TCCB (2018, 3 Haziran). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Yurt-Ici-Ziyaretler/354/94260/Diyarbakir> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023).

TCCB (2018, 31 Mart). <https://Www.TCCB.Gov.Tr/Haberler/410/92107/-Son-15-Yilda-Diger-Bircok-Alanda-Oldugu-Gibi-Kultur-Ve-Sanat-Alaninda-Da-Tabulari-Yiktik> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2023).

TCCB (2019, 10 Mart). <https://www.tccb.gov.tr/Yurt-İci-Ziyaretler/354/102397/Adana> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2023).

TCCB (2019, 15 Temmuz). <https://www.tccb.gov.tr/Konusmalar/353/107087/Ataturk-Havalimani-Nda-Halka-Hitaplari> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2023).

TCCB (2019, 24 Eylül). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/109804/birlesmis-milletler-74-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2023).

TCCB (2019, 24 Mart). <https://www.tccb.gov.tr/Haberler/410/102662/-Yenikapi-Ruhu-Istanbul-U-Fethedip-Bize-Emanet-Eden-Ruhun-Devamidir-> (Erişim Tarihi: 6 Nisan 2023).

TCCB (2019, 9 Mart). <https://www.tccb.gov.tr/Yurt-İci-Ziyaretler/354/102396/Diyarbakir> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2023).

TCCB (2020, 12 Şubat) <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/116654/ak-parti-grup-toplantisi-nda-yaptiklari-konusma> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2023).

TCCB (2020, 15 Temmuz). <https://www.tccb.gov.tr/Konusmalar/353/120646/15-Temmuz-Sehitleri-Ni-Anma-Torende-Yaptiklari-Konusma> (Erişim Tarihi: 13 Mart 2023).

TCCB (2020, 2 Mart). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/116868/ak-parti-ankara-il-danisma-meclisi-toplantisi-nda-yaptiklari-konusma> (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2023).

TCCB (2020, 22 Eylül). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122156/bm-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma-> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2023).

TCCB (2020, 28 Eylül). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122198/tarih-siyaset-ve-ulkelerarasi-iliskiler-bakimindan-uluslararası-deniz-hukuku-ve-dogu-akdeniz-sempozyumu-nda-yaptiklari-konusma> (Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023).

TCCB (2021, 15 Temmuz). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/128718/15-Temmuz-Sehitlerini-Anma-Programi-Nda-Yaptiklari-Konusma-> (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2023).

TCCB (2021, 15 Temmuz). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/128735/15-Temmuz-Demokrasi-Ve-Milli-Birlik-Gunu-Anma-Programi-Ile-Demokrasi-Muzesi-Acilis-Toreni-Nde-Yaptiklari-Konusma> (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2023).

TCCB (2021, 16 Haziran). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/128350/azerbaycan-mill-meclisi-nde-yaptiklari-konusma> (Erişim Tarihi: 13 Mart 2023).

TCCB (2021, 16 Temmuz). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/128741/milli-savunma-universitesi-kuvvet-harp-enstituleri-mezuniyet-toreni-nde-yaptiklari-konusma-> (Erişim Tarihi: 13 Mart 2023).

TCCB (2021, 16 Temmuz). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/128741/milli-savunma-universitesi-kuvvet-harp-enstituleri-mezuniyet-toreni-nde-yaptiklari-konusma-> (Erişim Tarihi: 6 Nisan 2023).

TCCB (2021, 17 Mayıs). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/127915/kabine-toplantisi-nin-ardindan-yaptiklari-konusma>

TCCB (2021, 21 Eylül). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/130649/bm-76-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma> (Erişim Tarihi: 6 Nisan 2023).

TCCB (2022, 15 Temmuz). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/138733/15-Temmuz-Demokrasi-Ve-Milli-Birlik-Gunu-Anma-Programi-Nda-Yaptiklari-Konusma> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2023).

TCCB (2022, 20 Eylül). <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139774/birlesmis-milletler-77-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2023).

TCCB (2022, 28 Mayıs). <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/138119/cumhurbaskani-erdogan-havacilik->

uzay-ve-teknoloji-festivali-tekno fest-azerbaycan-in-seckin-gozlemci-gunu-ne-katildi
(Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2023).

TCCİB (2019, 26 Aralık).
<https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-libyaya-asker-gonderilmesi-su-anda-boyle-bir-davet-olduguna-gore-icabet-ederiz> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2023).

TRT Haber (2018, 15 Mayıs). <https://www.trthaber.com/Haber/Turkiye/Istanbul-Ve-Diyarbakirda-Dev-Kudus-Mitingleri-Duzenlenecek-365415.Html> (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2023).

TRT Haber (2018, 2 Ekim). <https://www.trthaber.com/Haber/Gundem/Selahaddin-Eyyubi-Kuduste-88-Yil-Suren-Hacli-Egemenligine-Son-Verdi-387386.Html> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2023).

TRT Haber (2018, 24 Mayıs). <https://www.trthaber.com/Haber/Gundem/Cumhurbaskani-Erdogan-Ak-Parti-Secim-Beyannamesini-Acikladi-366915.Html> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2023).

TRT Haber (2021, 14 Mayıs). <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bbp-genel-baskani-desticiden-israile-tepki-katiller-zulumlerinde-bogulacak-580762.html> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2023).

TRT Haber (2022, 9 Mart). <https://www.trthaber.com/haber/gundem/israil-cumhurbaskani-isaac-herzog-ankarada-662172.html> (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023).

Yanatma, S. (2019, 24 Haziran). <https://tr.euronews.com/2019/06/23/istanbulda-sayilarla-31-Mart-Ve-23-Haziran-Secimleri-Fark-13-Binden-777-Bine-Cikti> (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2023).

Yaycı, C. (2020, Ocak). Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Andlaşmasının Sonuç ve Etkileri. Kriter, 4-42.
<https://kriterdergi.com/dosya/turkiye-ve-libya-arasindaki-anlasmanin-sonuc-ve-etkileri>

Yeni Akit (2020, 27 Temmuz). <https://Www.Yeniakit.Com.Tr/Haber/Erbakandan-Muthis-Sozler-Eger-Ayasofya-Acilmissa-1342606.Html> (Erişim Tarihi: 15 Mart 2023).

Yeni Akit (2020, 29 Mayıs). <https://Www.Yeniakit.Com.Tr/Haber/Ayasofya-Camiinde-Heyecanlandiran-Anlar-Erdogandan-Onemli-Aciklamalar-1265763.Html> (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2023).

Yeniçağ (2020, 9 Haziran). <https://Www.Yenicaggazetesi.Com.Tr/Iyi-Partinin-Ayasofya-İbadete-Acilsin-Onergesine-Akpden-Ret-283311h.Htm> (Erişim Tarihi: 15 Mart 2023).

Yerel Seçim.Com: <https://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1994> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs2023).

Yurt Gazetesi, (2022, 14 Temmuz). <https://Www.Yurtgazetesi.Com.Tr/Guncel/15-Temmuz-Milli-Bayram-Mi-15-Temmuz-Resmi-Tatil-Mi-H204578.Html> (Erişim Tarihi: 16 Şubat 2023).